# DAPHNE DU MAURIER

Celebra autoare a romanului
**REBECCA**

# Sticlarii

Fericire, triumf și disperare...
Clipe de deznădejde, momente de
tensiune trăite alături de o familie
martoră la Revoluția Franceză...

# Cuprins

# Daphne du Maurier

## *Sticlarii*

Traducere de:
DELIA GAFIȚA

EDITURA DOINA

*Născută în 1907, Daphne du Maurier este fiica celebrului actor și producător Sir Gerald du Maurier și nepoata lui George du Maurier, scriitor și grafician la apreciata și binecunoscuta revistă Punch.*

*La Paris, își continuă studiile începute în familie. În 1928 debutează cu nuvele și articole; în 1931 îi apare primul roman, The Loving Spirit, apoi, Gerald: Portret, și Jamaica Inn, inspirat de viața din regiunea Cornwall.*

*Rebecca, 1938, îi aduce consacrarea. În următorii 20 de ani cartea s-a tipărit în 39 de ediții în limba engleza și a fost tradusă în peste 20 de limbi. Scrie alte 14 romane, majoritatea cărți de succes: Frenchman's Creek (1941), Hungry Hill (1943), My Cousin Rachel (1951), Mary Ann (1954), The Scapegoat (1957), The Glass Blowers (1963), The Flight of the Falcon (1965), The House on the Strand (1969), After Midnight (1971) și două piese de teatru, The Years Between (1945), și September Tide (1948). Din creația sa amintim: The du Maurier, evocare a vieții familiei ei, o biografie a lui Branwell Brontë și Vanishing Cornwall, grăitoare elegie despre trecutul regiunii Cornwall. Cărțile ei au fost deseori ecranizate. Sir Laurence Olivier a deținut rolul principal în ecranizarea cinematografică după Rebecca. În 1969 Daphne-i du Maurier i s-a conferit titlul de Doamnă a Imperiului Britanic. S-a căsătorit cu Sir Frederick Browning, general, învestit cu titlul de Caveler al Ordinul Reginei Victoria.*

*Daphne du Maurier s-a stins din viață la locuința sa din Cornwall, în anul 1989. În semn de omagiu, Margaret Forster scria la moartea autoarei: „Daphne du Maurier a fost unica scriitoare de succes, care nu s-a conformat clasificărilor. Ea a satisfăcut criteriile, atât de îndoielnice, ale literaturii de ficțiune, reușind să se situeze la înălțimea standardelor, atât de*

*riguroase, ale „literaturii autentice”, ceea ce prea puțini romancieri izbutesc să realizeze vreodată.”*

## Mulțumiri

Pentru sprijinul lor extraordinar, doresc să mulțumesc celor ce mi-au relatat nenumărate întâmplări, petrecute pe parcursul a o sută de ani, din 1747 până în 1845, legate de istoria strămoșilor mei, familia Busson, cât și de evenimentele istorice ce au avut loc, în epoca Revoluției, în departamentele Sarthe și Loir-sur-Cher:

Domnișoara Madeleine Fargeaud din Paris

Domnul Robert Glass din Paris

Doamna St George Saunders din Londra

Profesorul R. Bouis din Blois, autorul cărții „Alegerile pentru Convenția Națională în departamentul Loir-et-Cher”

Domnului André Bouton din Mans, autorul cărții „Francmasonii din Manceaux și Revoluția franceză”

Domnului Paul Cordonnier din Mans, autorul volumului „Invazia și deruta armatei din Vendée și Mans”

Doamnei Marthe din Pierre, Coudrecieux

DAPHNE DU MAURIER

*Strămoșilor mei, iscusiți*
*sticlari din Brulonnerie,*
*Chérigny, Pierre și*
*Chesne-Bidault*

# Prolog

Într-una din zilele lui iunie 1844, doamna Sophie Duval, născută Busson, în vârstă de optzeci de ani, mama primarului din Vibraye, o mică comună din departamentul Sarthe, își părăsi scaunul din salonul proprietății sale, aflată în Gué de Launay, luă, de pe stativul din hol, bastonul favorit pentru plimbare și, chemându-și câinele, o porni, ca în fiecare marți, la aceeași oră a după-amiezii, de-a lungul scurtei alei ce ducea spre poarta de la intrare.

Avea un mers săltăreț, asemeni omului care nu suferă, sau refuză să sufere, din pricina multelor neplăceri ale vârstei; iar ochii săi, de un albastru luminos – singura trăsătură remarcabilă pe chipul ei cât se poate de comun altfel – priveau atent, la dreapta și la stânga, înregistrând cu minuțiozitate toate indiciile ce dovedeau neglijența grădinarului: pietrișul pe care călca și care nu fusese greblat de dimineață, așa cum s-ar fi cuvenit, un arac de la tulpina de crin, ce se înclina la bunul plac, bordura de iarbă, din jurul straturilor de flori, tăiată la voia întâmplării.

Toate aceste probleme urmau a fi îndreptate, la vremea potrivită, fie de fiul său, primarul, fie de ea însăși; căci deși era primar în Vibraye de circa paisprezece ani, și urma să-și serbeze, în curând, cea de a patruzeci și șaptea aniversare, Pierre-François știa prea bine că atât casa cât și terenurile de la Gué de Launay erau proprietatea mamei sale, judecătorul și arbitrul suprem atunci când se punea problema întreținerii și a bunei rânduieli pe domeniu.

Mica proprietate pe care doamna Duval și soțul ei se retrăseseră, spre sfârșitul secolului, nu reprezenta un domeniu întins, doar câțiva acri de pământ pe care se afla o casă nu prea mare; însă era proprietatea lor, pe care o cumpăraseră și o

plătiseră singuri, fapt care le conferea statutul de deținători de pământ, situându-i, ca vajnici proprietari, pe picior de egalitate cu restul seniorilor de modă veche, ce încă se mai lăudau cu dreptul de proprietate cuvenit prin naștere.

Doamna Duval își potrivi boneta de văduvă pe părul alb, prins, cu ajutorul agrafelor, în formă de cârlionți mărunți pe frunte. În timp ce se apropia de capătul aleii, auzi sunetul pe care-l aștepta – zgomotul zăvorului tras și scârțâitul balamalei de la poarta de fier care se deschidea; aducând corespondența de la Vibraye, apăru în prag însuși grădinarul, ce îndeplinea și rolul de valet și poștaș – și care avea să fie mustrat ceva mai târziu.

De obicei, fiul ei, primarul, era cel care, seara, aducea scrisorile, însă, o dată pe săptămână, adică în fiecare marți, sosea o scrisoare mai aparte, adresată doamnei Duval de fiica ei, doamna Rosiau, măritată la Paris; fiindcă acesta era cel mai prețuit moment al săptămânii, bătrâna doamnă nu mai avea răbdare să aștepte. De mai multe luni, încă de când familia Rosiau se mutase de la Mamers la Paris, doamna Duval dăduse instrucțiuni speciale grădinarului să facă pe jos cei câțiva kilometri până la Vibraye, să se intereseze de soarta scrisorilor venite pe adresa Gué de Launay și să i le predea personal.

Lucru pe care grădinarul îl făcu întocmai, înmânându-i în primul rând scrisoarea așteptată, și anunțând ca de obicei:

— Acum doamna este mulțumită.

— Mulțumesc, Joseph, răspunse doamna.

Apoi adăugă:

— Vezi unde este bucătăria, poate mai găsești niște cafea.

Replica venea mereu aceeași, de parcă, în ciuda celor treizeci de ani de când lucra la Gué de Launay, omul avea să se lămurească abia acum unde se află bucătăria.

Însoțită îndeaproape de cățel, doamna așteptă până ce dispăru grădinarul, apoi o porni, cu pas măsurat, la o oarecare distanță mai în urmă, ținând strâns în mână plicul încă nedesfăcut; urcă treptele, intră în casă, apoi în salon, și se așeză din nou în scaunul de lângă fereastră, să savureze plăcerea atât de așteptată a scrisorii săptămânale.

Legătura dintre mamă și fiică era foarte strânsă, tot așa cum fusese, cu mulți ani în urmă, relația dintre Sophie Duval și mama sa, Magdaleine. Chiar dacă locuiesc sub același acoperiș, băieții au propriile lor preocupări, afaceri, neveste și interese politice; însă o fiică, chiar dacă are un soț, în cazul de față un doctor foarte capabil, de altfel, poartă cu ea o parte din mama, rămânând confidenta intimă, împărtășind necazurile și bucuriile, folosind încă expresiile auzite în casă, uitate de mult de feciori. Mama cunoștea sau cunoscuse și ea cândva supărările fiicei: avusese și ea parte, pe vremuri, de măruntele neînțelegeri ce apar, uneori, între soț și soție, se confruntase cu necazurile gospodăriei, cu prețurile mari de la piață, cu bolile venite pe neașteptate, concedierea servitorilor, cu toate acele probleme mărunte din care e alcătuită ziua unei femei.

De astă dată, scrisoarea venea ca răspuns la epistola scrisă cu o săptămână în urmă, cu ocazia zilei de naștere a fiicei. Pe 27 mai Zoë împlinise cincizeci și unu de ani. Era aproape de necrezut. Trecuse peste o jumătate de secol de când doamna Duval ținuse în brațe acel boț de om – cel de al treilea copil și singurul care supraviețuise la naștere – și cât de bine își amintea acea zi de vară, fereastra deschisă ce dădea spre livadă, fumul usturător, ieșind pe coșul atelierului de sticlărie și răspândindu-se în aerul molatic, muncitorii perindându-se între atelier și grădină, zgomotul și larma lor acoperind țipetele ei de femeie în chinurile facerii.

Vara lui ’93, primul an al Republicii; nu era momentul să aduci pe lume un copil, când în Vendée era răzmeriță, țara era în război, trădătorii de Girondini încercau să înfrângă Convenția, Marat avea să fie asasinat de o isterică, iar nefericita Maria Antoaneta, fosta regină, era întemnițată la Temple și apoi decapitată, ca pedeapsă pentru toate nenorocirile pe care le provocase Franței.

Ce zile pline de jale și zbucium. Câtă fericire, triumf și disperare. Zile intrate, acum, în istorie, uitate aproape de toți, umbrite de împlinirile împăratului și ale epocii sale. Clipe păstrate doar în amintirea ei, revenindu-i brusc în memorie, de parcă fusese mai ieri, când afla de moartea vreunui contemporan și realiza că cel care tocmai își găsise odihna în cimitirul Vibraye făcuse parte din Garda Națională, când, în noiembrie ’90, muncitorii de la topitorie, în frunte cu Michel, fratele, și François, soțul ei, se îndreptaseră în marș spre castelul Charbonnières pentru a-l face praf și pulbere.

Nu se cuvenea să vorbească despre astfel de lucruri în fața fiului ei, primarul. În fond, el era un supus credincios al regelui Louis-Philippe, și nu-i făcea deloc plăcere să i se amintească de rolul jucat de tatăl și unchiul său, în zilele zbuciumate ale Revoluției, mult înainte de nașterea sa; uneori, însă, Doamne, ce greu îi era să tacă, mai ales atunci când fiul întrecea măsura, devenea arogant și făcea paradă de principiile lui burgheze.

Doamna Duval deschise scrisoarea și netezi paginile acoperite cu un scris mărunt și chinuit, pline de ștersături simple și duble. Slavă Domnului că, în ciuda celor optzeci de ani, nu avea nevoie de ochelari. „*Mult iubită mamă…*”

Zoë începea scrisoarea mulțumind, plină de recunoștință, pentru cadoul primit la aniversare (o pătură făcută din diferite resturi de material, lucrată în casă, în timpul iernii și al primăverii); urmau, apoi, ultimele evenimente petrecute în

familie, doctorul, care trebuia să susțină, în fața autorităților medicale, o lucrare științifică proprie despre astm, fiica, Clementina, care, sub îndrumarea noului profesor, făcea progrese evidente la lecțiile de pian, și în sfârșit – pe măsură ce scrisul devenea tot mai neglijent din cauza emoției – ajungeai și la subiectul principal al scrisorii, lăsat la urmă ca surpriză de încheiere.

*„Am petrecut duminica seara împreună cu niște vecini, din Faubourg St Germain și, ca de obicei, se adunaseră mai mulți medici și savanți, iar conversația era extrem de interesantă. Cu toții am fost impresionați de limbajul și manierele alese ale unui personaj străin de cercul nostru, un inventator ce, pare-se, a brevetat o lampă portabilă și speră să se îmbogățească din afacerea asta. S-au făcut prezentările și-ți închipui cât am fost de surprinsă să aflu că îl cheamă Louis-Mathurin Busson, că s-a născut și a crescut în Anglia, unde emigraseră părinții lui, că, după Restaurația monarhiei, pe când era tânăr, venise la Paris, cu fratele, sora și mama sa, care a decedat între timp, că de atunci locuiește – câștigându-și existența, din câte am înțeles, datorită calităților sale intelectuale, ca inventator – atât în Anglia cât și în Franța, când la Londra, când la Paris, ocupându-se de afaceri în ambele orașe. Este însurat cu o englezoaică, are copii mici, o casă în strada la Pompe și un laborator în Faubourg Poissonnière. Poate n-aș fi reținut toate astea, dacă nu era similitudinea celor două nume, Busson și Malhurin, și amănuntul despre părinții emigranți. Am avut grijă să nu fiu prea curioasă, și nici nu i-am destăinuit că numele tău de fată este Busson, iar Malhurin numele de familie, însă când am întrebat, în treacăt, dacă tatăl său, care emigrase, avea o meserie sau era om cu stare, persoana mi-a răspuns:*

*— A, desigur. Era meșter sticlar și înainte de Revoluție avea mai multe ateliere. O vreme a*

*lucrat ca maistru gravor în cristal, la St Cloud, atelierul regal de sticlărie, patronat chiar de regină. Evident că, odată cu izbucnirea Revoluției, a urmat exemplul preoțimii și al aristocraților, și împreună cu mama, pe atunci tânără nevastă, a emigrat în Anglia, unde a trăit în sărăcie. Pe numele întreg îl chema Robert-Mathurin Busson du Maurier; a pierit în chip tragic și pe neașteptate, când, după pacea de la Amiens, s-a reîntors în Franța, sperând să poată recupera averea familiei. Săraca mama, rămasă în Anglia, cu copii de-o șchioapă, nu bănuia, atunci când își lua rămas bun de la el, că nu avea să-l mai vadă niciodată. Eu nu mi-l amintesc, la vremea respectivă aveam doar cinci ani, dar prin educația pe care ne-a dat-o, mama ne-a făcut să înțelegem că era un om de o integritate rar întâlnită și un regalist convins.*

*Mămico… Am dat din cap, am îngăimat câteva cuvinte și-am încercat să-mi limpezesc gândurile. Am dreptate, nu-i așa? Omul acesta, inventatorul, trebuie să fie vărul meu, fiul mult iubitului tău frate Robert, unchiul meu. Dar cum rămâne cu toată povestea asta, că numele lui este du Maurier, că și-a lăsat familia în Anglia și a murit în 1802, când amândouă știm, prea bine, că a murit în 1811, că, oricum, era văduv și că fiul său, Jacques, era caporal în Armata cea Mare? Doar aveam optsprezece ani când s-a prăpădit unchiul Robert, director de școală la Tours, iar inventatorul ăsta, domnul Busson, fiul lui pesemne, vine acum cu o cu totul altă poveste, total diferită de cea spusă de tine, și se comportă ca și cum nu are habar nici de existența ta, nici de cum a murit tatăl lui. L-am întrebat dacă are rude. Răspunsul lui a fost negativ. În perioada Marii Spaime*[1] *toți ai lui fuseseră condamnați la eșafod, iar castelul Maurier și atelierele de sticlărie fuseseră distruse. El nu mai făcuse alte investigații. Era mai bine așa. Morții cu morții, vii cu vii. Cum gazda ne-a*

*întrerupt, ne-am despărțit. De atunci, n-am mai vorbit cu el. Dar i-am descoperit adresa – strada la Pompe, numărul 31, în Passy – în caz că ai vrea să iau legătura cu el. Mămico, ce vrei să fac?”*

Doamna Duval puse deoparte scrisoarea și privi stăruitor pe fereastră. Așadar… Până la urmă se întâmplase. Chiar dacă trecuseră mai bine de treizeci de ani. Ceea ce Robert era convins că nu se va ști niciodată, acum se aflase.

Pe atunci Robert așa-i spusese:

— Copiii vor crește în Anglia, acolo vor trăi. Ce-ar putea să-i determine să vină în Franța, mai ales când ei știu că tatăl lor a murit? Nu, ca toate celelalte, și acea perioadă din viața mea s-a sfârșit o dată pentru totdeauna.

Doamna Duval luă din nou scrisoarea și o reciti de la un capăt la altul. Avea două posibilități. Fie să-i scrie fiicei ei Zoë, spunându-i să lase lucrurile așa cum sunt și să nu ia legătura cu cel ce susținea a fi Louis-Mathurin Busson. Fie să plece de îndată la Paris, să-l caute pe domnul Busson, din strada la Pompe, numărul 31, să-i dezvăluie gradul lor de rudenie, și astfel, înainte ca ea să închidă ochii pentru totdeauna, să-l vadă, în fine, pe fiul fratelui ei.

Renunță aproape imediat la prima variantă. Ar fi însemnat să se opună oricăror sentimente de familie și deci să respingă tot ceea ce avea mai scump. A doua variantă era calea ce trebuia urmată, neîntârziat, sau cât mai curând posibil.

În aceeași seară, când fiul ei, primarul, se întoarse de la Vibraye, doamna Duval îi împărtăși vestea și rămase stabilit că ea avea să plece la Paris, să locuiască la fiica ei, în Faubourg St Germain. Toate încercările fiului de a o face să se răzgândească fură zadarnice. Doamna Duval rămase de neînduplecat.

— O să-mi dau seama dacă este un impostor, de îndată ce dau ochii cu el. În caz contrar, înseamnă că mi-am făcut datoria, comentă ea.

În seara dinaintea plecării, se îndreptă spre dulapul aflat în colțul salonului, îl deschise cu cheia pe care o ținea în medalionul de la gât, scoase o casetă de piele și o aranjă cu grijă printre cele câteva haine pe care le alesese pentru drum.

În duminica următoare, cam pe la ora patru, doamna Duval și fiica ci, doamna Rosiau, ajungeau în strada la Pompe, numărul 31, din Passy. Așezată la intersecția dintre rue de la Pompe și rue de la Tour, vizavi de o școală de băieți, casa, cu grădină în spate, avea o poziție bună, fiind amplasată pe o alee lungă, ce ducea direct în Bois de Boulogne.

Menajera, o femeie gureșă, le deschise ușa, luă cărțile de vizită și conduse musafirele într-o încăpere cu aspect plăcut și vedere spre grădină, de unde se puteau auzi țipetele unor copii jucându-se. Câteva clipe mai târziu, prin glasvandul dinspre grădină, își făcu apariția un bărbat, iar doamna Rosiau, cerându-și scuze pentru deranj și explicând pe scurt situația, o prezentă pe mama sa inventatorului.

O singură privire îi fu de-ajuns. Ochii albaștri, părul deschis la culoare, înclinarea capului, zâmbetul scurt și curtenitor, combinație între nevoia de a face o bună impresie și dorința de a exploata, eventual, ocazia în propriul avantaj – ai fi zis că e Robert în carne și oase, exact așa cum arăta el în urmă cu patruzeci, cincizeci, șaizeci de ani.

Ținându-i strâns mâna între palmele sale, doamna Duval îi cercetă îndelung chipul, cu ochi ce păreau oglinda fidelă a ochilor lui.

— Te rog să mă ierți, spuse ea, dar am toate motivele să cred că ești nepotul meu și fiul fratelui meu mai mare, Robert Mathurin.

— Nepotul dumneavoastră? zise el.

Uimit, le privi pe rând pe cele două femei, apoi continuă:

— Nu prea înțeleg. Pe doamna… Doamna Rosiau am întâlnit-o pentru prima oară, acum două săptămâni. Nu avusesem plăcerea să o cunosc până atunci și…

— Da, da, interveni doamna Duval. Știu exact cum v-ați întâlnit, însă atunci, când ți-a auzit numele și a aflat povestea vieții dumitale, a fost prea copleșită și n-a apucat să-ți spună că numele de fată al mamei sale era Busson, că unchiul ei era Robert-Mathurin Busson, meșter sticlar care a emigrat… Pe scurt, eu sunt Sophie, mama ei și mătușa ta și am așteptat clipa asta aproape o jumătate de secol.

Au condus-o amândoi până la un scaun și-au obligat-o să se așeze, iar ea își ștergea lacrimile, bolborosind – ce prostie, să nu se poată stăpâni, cum ar mai fi luat-o Robert peste picior.

Își reveni după câteva secunde, dezmeticindu-se suficient pentru a-și da seama că, deși părea încântat să afle că are rubedenii, nepotul rămăsese cam derutat, constatând că nici mătușa nici verișoara nu erau doamne din înalta societate, ci doar niște provinciale oarecare, care nu se jeleau că pierduseră domenii întinse și nu deplângeau starea deplorabilă a castelelor în care locuiau.

— Dar numele Busson? insistă el. Încă din copilărie m-au făcut să cred că suntem descendenții unei familii de aristocrați bretoni, din secolul al paisprezecelea, că tatăl meu a devenit meșter sticlar și gravor doar din amuzament, că deviza noastră – Abret ag Aroag, Primul și cel Dintâi – aparținuse vechilor cavaleri din Bretania. Vreți să spuneți că nimic din toate astea nu este adevărat?

Doamna Duval își privi nepotul cu mult scepticism.

— Robert, tatăl tău, a fost primul și cel dintâi farsor iremediabil pe care l-am cunoscut vreodată, iar dacă, în Anglia, ți-a spus asemenea povești

înseamnă că, la vremea respectivă, era în interesul lui s-o facă, spuse ea pe un ton sec.

— Dar castelul Maurier, protestă inventatorul. Castelul Maurier, căruia țăranii i-au dat foc, la Revoluție, și care a ars până în temelii?

— O fermă de țară, rămasă neschimbată de la nașterea tatălui tău, în 1749. Verii noștri locuiesc și astăzi acolo, răspunse mătușa.

Nepotul o privea fix, mut de uimire.

— Trebuie să fie o neînțelegere, zise el. Mama habar n-avea de toate astea. Doar dacă…

Se împotmoli, neștiind cum să continue, și ea înțelese, din expresia de pe chipul lui, că acele cuvinte dure pe care le rostise spulberaseră o iluzie, întreținută încă din copilărie, îi lezaseră încrederea de sine, făcându-l să se îndoiască, de acum înainte, de el însuși și de propriile-i forje.

— Spune-mi un lucru. A fost o mamă bună pentru tine? îl întrebă.

— A, da, cea mai bună din lume. Și cum tata era plecat, mamei nu i-a fost deloc ușor, vă rog să mă credeți. Însă avea niște prieteni minunați în colonia franceză. S-a făcut și o chetă pentru a ne ajuta. Și eu și alți copii de emigranți, cei din familia Polignac sau Labourdomain, am primit o educație dintre cele mai alese, la una din școlile înființate de abatele Carron.

În glasul său se strecurase o notă de mândrie și nu observă reacția de repulsie a mătușii, la auzul numelor pe care ea și frații ei le detestaseră și ponegriseră atât, cu peste cincizeci de ani în urmă.

— Sora mea, continuă el, este doamnă de companie a fiicei ducelui de Palmella, din Lisabona. Fratele meu, James, se ocupă de afaceri la Hamburg. În ceea ce mă privește, contez pe sprijinul unor prieteni influenți și am intenția să lansez pe piețele din lumea întreagă, o lampă inventată chiar de mine. În concluzie, nici unuia dintre noi nu are de ce să-i fie rușine, avem mari speranțe…

Se opri din nou, în mijlocul frazei. Felul în care privea acum, de parcă ar fi cântărit din ochi posibilitățile viitoare, amintea în mod ciudat de tatăl său. Din păcate, mătușa asta din provincie nu era o aristocrată, dar oare nu avea ceva bani strânși la ciorap?

Doamna Duval îi ghicea gândurile cu aceeași ușurință cu care, pe vremuri, știa exact ce gânduri îl frământă pe fratele ei, Robert.

— Ești un optimist, la fel ca tatăl tău, îi spuse. Asta-i foarte bine. Așa viața pare mai ușoară.

El zâmbi. Privirea aceea speculativă dispăru. Farmecul reveni din nou, farmecul lui Robert, cuceritor, îndrăzneț, irezistibil.

— Povestiți-mi despre el. Trebuie să știu totul. Chiar de la început. Chiar dacă, așa cum spuneți, s-a născut într-o fermă de la țară, nu într-un castel. Și, departe de a fi un nobil, era…

— Un aventurier? completă ea.

În acel moment, din grădină apăru soția nepotului, urmată de cei trei copii. Menajera aduse ceaiul. Conversația devie spre subiecte de ordin general. Doamna Rosiau, simțind că mama sa fusese mult prea indiscretă, o tot îmboldea pe soția proaspăt găsitului ei văr să compare viața din Londra cu aceea de la Paris. Inventatorul scoase la iveală un model al lămpii portabile, de pe urma căreia aveau să se îmbogățească. Doamna Duval tăcea, privind, pe rând, la fiecare din copii și încercând să regăsească la ei trăsăturile specifice familiei. Da, micuța Isobel, dezghețată și iute la minte, semăna cu sora ei cea mică, Edmé, când avea aceeași vârstă. Cel de-al doilea copil, Eugène, sau Gyggy, nu-i amintea de nimeni. Însă băiatul cel mare, George, poreclit Kicky, un puști de zece ani, era leit fratele Pierre când era mic, avea aceeași ochi visători și același fel de a sta cu picioarele încrucișate și mâinile în buzunare.

— Dar tu, Kicky, ce vrei să fii când te faci mare? îl întrebă.

— Tata speră să mă fac chimist, dar nu cred să trec examenele. Mie îmi place cel mai mult să desenez.

— Arată-mi și mie desenele tale, spuse ea încet.

Puștiul ieși în fugă din cameră, încântat de interesul pe care-l stârnise, și reveni imediat cu un bloc de desen plin cu schițe. Ea le privi cu atenție pe fiecare.

— Ai talent. Într-o zi îți va fi de folos. Ai talentul în sânge.

Zicând acestea, doamna Duval se întoarse spre nepotul ei, inventatorul, întrerupând firul conversației.

— Vreau să-i ofer un dar fiului tău, George, anunță ea. Lui îi revine, prin dreptul la moștenire.

Pipăi buzunarul interior al imensei sale pelerine și scoase un pachet, pe care începu să-l desfacă. Hârtia căzu pe dușumea. Dintr-o casetă de piele, scoase un mic pocal de cristal, ce avea gravate un crin și două litere înlănțuite, L.R.XV.

— Acest pahar a fost făcut în atelierul de sticlărie de la Pierre, parohia Coudrecieux, și a fost gravat de tatăl meu, Mathurin Busson, cu ocazia vizitei regelui Louis XV. De istoria lui se leagă întâmplări neobișnuite, iar eu îl am de multă vreme în păstrare. Tata obișnuia să spună că atât timp cât paharul rămâne întreg, în păstrarea familiei, talentul creator al Busson-ilor va dăinui, sub o formă sau alta, generații la rând.

Nepotul abia regăsit, nevasta și copiii lui priveau în tăcere paharul. Apoi, doamna Duval îl puse la loc în casetă.

— Poftim, îi spuse lui George, de vei rămâne credincios talentului tău, paharul îți va aduce noroc. Dacă, însă, îți vei bate joc de talentul cu care ești înzestrat sau îl vei neglija, așa cum a făcut fratele meu, norocul din pahar se va risipi.

Zâmbind, îi dădu caseta de piele băiatului, apoi se întoarse spre nepotul ei, inventatorul.

— Mâine mă întorc la Gué de Launay, îi spuse acestuia. Poate nu ne vom mai vedea niciodată. Totuşi, am să-ţi scriu şi am să încerc să îţi relatez, pe cât îmi stă în putinţă, istoria familiei tale. Să ţii minte un lucru, că, pe lângă forma, volumul, şi, uneori, frumuseţea pe care le poate conferi, adevăratul meşter sticlar poate însufleţi sticla, cu răsuflarea lui; însă, cu aceeaşi răsuflare, o poate spulbera în mii de fărâme. Nu contează dacă ceea ce-ţi voi scrie nu-ţi va fi pe plac. N-ai decât să arunci scrisorile mele în foc, fără să le citeşti şi să-ţi păstrezi iluziile. Eu una, am preferat întotdeauna să cunosc adevărul.

Doamna Duval îi făcu semn fiicei sale, se ridică, apoi îşi îmbrăţişă nepotul şi pe copiii lui.

A doua zi părăsi Parisul şi se întoarse acasă. Fiului ei, primarul, nu-i destăinui prea multe despre vizita făcută; îi spuse doar că în timp ce privea la nepot şi la copiii acestuia, pentru prima şi poate pentru ultima oară, o năpădiseră trecute amintiri.

În săptămânile care au urmat, în loc să dea ordine la Gué de Launay şi să inspecteze pomii fructiferi, legumele şi florile, doamna Duval rămase tot timpul la biroul ei din salon; acoperind pagini peste pagini cu scrisul său drept şi îngrijit.

# Partea întâia

## Regina Ungariei

## *Unu*

— Dacă te măriți într-o familie de sticlari, îți iei adio de la traiul obișnuit și intri într-o lume închisă, o avertiză Pierre Labbé pe Magdaleine, fiica lui și mama mea. Scena avea loc în 1747.

Ea avea douăzeci și doi de ani, iar viitorul ginere și fostul ei iubit din copilărie, Mathurin Busson, cu patru ani mai în vârstă ca ea, era sticlar în Chénu, un sat învecinat. S-au îndrăgostit nebunește unul de altul de cum s-au văzut, iar el, fiul unui negustor de obiecte din sticlă, rămas însă orfan de mic copil, își făcuse ucenicia, împreună cu fratele său Michel, la atelierul de sticlărie numit Brulonnerie, situat în Vendôme, între Busloup și Ville-aux-Cleres. Cei doi frați dovedeau că aveau să ajungă departe, și în scurt timp, Mathurin, tatăl meu, înainta la rangul de maistru sticlar, lucrând direct cu proprietarul, Robert Brossard, la rândul său membru al uneia dintre cele patru mari familii de sticlari din Franța.

Pierre Labbé, grefier la St Christophe, reprezentantul legii în district și o persoană destul de importantă, continuă astfel:

— Sunt absolut sigur că Mathurin Busson va reuși în tot ce va întreprinde. Este serios, muncitor și un meșter deosebit de priceput; dar când un sticlar se căsătorește în afara comunității sale el nesocotește tradiția. Ca soție îți va fi greu să te adaptezi la modul lor de viață.

Știa el prea bine la ce se referea. Cum, de altfel, știa și ea. Dar nu era deloc speriată. Lumea sticlarilor era unică, cu totul aparte. Avea legi și obiceiuri proprii, și un limbaj anume, transmis nu numai din tată în fiu, ci și de la meșter la ucenic, limbaj creat cine știe cu câte secole în urmă, în ținuturile în care se așezaseră, la început, sticlarii – în Normandia, în Lorraine, pe malul Loire-ei – fără îndoială, acolo unde pădurea era aproape, fiindcă

lemnul era hrana atelierului, principala sursă de existentă.

Legile, obiceiurile și privilegiile lumii sticlarilor erau respectate cu mult mai multă strictețe decât drepturile feudale ale aristocraților; de altfel, erau mai drepte și mai clare. Lumea sticlarilor era, într-adevăr, o comunitate închisă, în care fiecare bărbat, fiecare femeie și orice copil își cunoștea locul în interiorul cetății, începând cu șeful de atelier, pe care toți îl priveau ca pe un stăpân incontestabil, dar care muncea cot la cot cu angajații săi, împărțind munca cu ei, folosind aceleași unelte, și terminând cu puștiul de șase-șapte ani, care alerga și căra, lucrând în schimburi, alături de cei mari și profitând de ocazie pentru a veni cât mai aproape de focul din atelier.

— Fac ceea ce fac cu ochii larg deschiși, nu cu idei deșarte de a avea o viață ușoară sau cu credința că pot sta așteptând să fiu servită. Mathurin m-a lămurit deja în privința asta, zise mama mea, Magdaleine Labbé.

Cu toate acestea, în acea zi de 18 septembrie a anului 1747, stând alături de mire, în biserica din St Christophe, satul ei natal din Touraine, și privind, mai întâi la propriile ei rude – Georget, unchiul cel bogat, unchiul Thiézie, avocatul, tatăl ei, purtând roba de grefier – și apoi în partea opusă altarului, unde se adunaseră rudele mirelui, împreună cu câțiva muncitori și nevestele lor, toți sticlari, toți urmărind-o cu suspiciune, aproape cu ostilitate, Magdaleine a avut, desigur – cel puțin așa ne-a spus nouă copiilor, mulți ani mai târziu – un scurt moment de îndoială; mama refuza să o numească frică.

— Simțeam ceea ce simte, probabil, un alb, atunci când este înconjurat de Pieile Roșii și știe că până la apusul soarelui va ajunge în tabăra lor, pentru a nu mai reveni niciodată de acolo.

Chiar dacă nu arborau tatuajele războinice, prin felul în care erau îmbrăcați, parcă în uniforme,

purtând aceleași straie și la sărbătorile religioase și la petreceri – haină și pantaloni negri și pălărie neagră, turtită, pe cap – muncitorii de la atelier distonau cu restul adunării, lăsând impresia că fac parte dintr-o sectă religioasă. Nu s-au amestecat între cei prezenți nici după ceremonie, la obișnuita gustare, care a devenit, cum era de așteptat, un eveniment, la care au participat aproape toți vecinii, dat fiind că, în St. Christophe, Pierre Labbé era om cu stare. Sticlarii au stat deoparte, în grupul lor, fiind poate prea mândri pentru a schimba tradiționalele complimente și a face obișnuitele glume cu restul musafirilor; au rămas strânși laolaltă, râzând și glumind între ei, și făcând mare tărăboi.

Singurul care se simțea absolut în largul lui era domnul Brossard, patronul tatălui meu, dar el era de viță nobilă și avea alte trei, patru ateliere, în afara celui de la Brulonnerie, iar prezența lui la nuntă însemna o mare favoare. Venise din respect pentru tatăl meu: îi promisese să-l numească director la Brulonnerie, chiar în cursul acelui an.

Ceremonia avu loc pe la ora prânzului, astfel încât, pe la miezul nopții, fericita pereche și cortegiul care o însoțea să poată ajunge la destinație, în partea cealaltă a Vendôme-ului.

După ce s-a toastat pentru ultima oară, mama a trebuit să renunțe la ținuta de sărbătoare, să-și pună o rochie de drum, apoi să urce cu toți ceilalți într-una din căruțele de la atelier și s-o pornească spre noul ei cămin, în pădurea Fréteval. Domnul Brossard nu-i însoți. El mergea în direcție opusă. Mama mea, Magdaleine și tata, Mathurin, împreună cu sora lui, Françoise și soțul ei, Louis Demeré – și el meșter sticlar – se suiră în față, lângă vizitiu, iar în spatele lor, în ordinea importanței, ședeau tot felul de meșteri cu soțiile lor: suflătorii, topitorii și alții. Cei ce lucrau la furnale, împreună cu cei ce lucrau la secția de uscătorie, veneau în cea de a doua căruță și în cea

de a treia se afla mulțimea de ucenici, în frunte cu Michel, fratele tatei.

Mama mea povestea că în prima parte a călătoriei îi ascultase pe sticlari cântând, căci e lucru știut, toți sticlarii sunt și cântăreți, în felul lor, știu să cânte la diferite instrumente și au cântece specifice breslei. Odată ce au isprăvit cu cântatul au început să discute despre treburile de a doua zi și despre munca din timpul săptămânii. Pentru ea, care abia venise între ei, discuțiile din jur erau total lipsite de sens, iar când se lăsă întunericul, istovită de emoție, de nerăbdare cât și de legănatul căruței, mama adormi cu capul pe umărul mirelui și se trezi abia după ce ieșiseră din Vendôme și intrau în pădurea Fréteval.

Căruța părăsise de acum drumul, și tânăra mireasă se trezi brusc, devenind conștientă de întunericul imens, aparent impenetrabil, ce o înconjura. Până și stelele dispăruseră, iar deasupra nu se zărea decât bolta crengilor îngemănate ale pădurii. Liniștea era la fel de profundă ca și întunericul. Pe drumul noroios roțile căruței se-nvârteau în tăcere. În vreme ce se îndreptau spre adâncurile și mai întunecate ale codrului, îi reveni în minte imaginea intrării într-o tabără.

Apoi, deodată, zări apărând focurile cărbunarilor și simți, pentru prima oară, acel miros dulce-amărui de cenușă și lemn înnegrit, miros ce avea să o însoțească de-a lungul întregii ei vieți de femeie măritată, miros pe care noi îl știam încă de mici copii, îl respiram de cum deschideam ochii, căci era sinonim cu însăși existența.

Liniștea se sparse. Din luminișul pădurii niște siluete se îndreptară în fugă spre căruțe. Se auziră strigăte și râsete.

— În acel moment am crezut că mă aflam, cu adevărat, în mijlocul Pieilor Roșii; între colibele ca niște avanposturi, așezate în jurul atelierului, cărbunarii, cu fețele înnegrite de fum și pletele fluturând pe umeri, au fost primii care au

întâmpinat mireasa – pe mine. Ceea ce crezusem a fi un asalt împotriva noastră, a celor din căruțe, era, de fapt, urarea lor de bun-venit, povestea Magdaleine.

Era un lucru care, pe noi, copiii, ne-a uimit; crescuserăm laolaltă cu cărbunarii, le spuneam pe nume, îi priveam la lucru, și când erau bolnavi îi vizitam în colibele lor de bârne; dar pe mama mea, fiica grefierului din St Christophe, bine crescută, educată și cu un vocabular ales, răcnetele scoase, în toiul nopții, de aceste creaturi sălbatice ale pădurii, o făcură să creadă că iadul era aproape.

La lumina torțelor, chipul miresei fu cercetat îndelung, după care, mirele Mathurin, râzând prietenos și făcându-le semn cu mâna, le ură noapte bună și căruța o porni înainte, intrând iarăși în pădure, pe drumul ce ducea chiar până la atelierul de sticlărie. Pe atunci, Brulonnerie era compusă din furnalul propriu-zis, în jurul căruia se aflau atelierele, suflătorile, magaziile și camerele de uscare, iar în spatele acestora erau situate barăcile muncitorilor; ceva mai departe, de cealaltă parte a curții imense, se găseau casele stăpânilor. Primul gând al mamei a fost că flăcările incendiaseră coșul furnalului. Limbi de foc țâșneau în văzduh și scânteile zburau pretutindeni; ce putea fi mai amenințător decât bolboroseala unui vulcan.

— Am ajuns la timp, zise ea brusc.

— La timp pentru ce? întrebă tata.

— Să stingem focul, continuă ea, arătând spre coș.

Își dădu seama de greșeală, și-i veni să intre în pământ de rușine, fiindcă nici nu apucase să ajungă în incinta atelierului și se făcuse de râs. Bineînțeles că replica ei a fost repetată, în exploziile de râs ale celor din căruțe. Astfel, în loc ca sosirea ei să fie o procesiune solemnă, iar muncitorii să-i facă loc să treacă, momentul se transformă într-un alai triumfal, ce se opri chiar în interiorul furnalului, pentru ca, în mijlocul

mutrelor rânjite, să vadă cu propriii ei ochi „focul” de care depindea întreaga lor existență.

— Stăteam acolo, în pragul acelui spațiu boltit, lung cam de 30 de metri, iar cele două furnale din centru erau, bineînțeles, împrejmuite, așa încât nu puteam vedea focul. Era perioada de odihnă, între miezul nopții și unu și jumătate dimineața, iar unii dintre muncitori, printre care erau și copii mici, dormeau, fiecare pe unde găsise un loc pe dușumea, cât mai aproape de foc; în acest timp ceilalți beau, din căni enorme, cafea neagră și tare, ce fusese fiartă de femei; mai erau apoi cei ce aveau grijă de foc, și care, goi până la brâu, stăteau gata să întețească vâlvătaia, înainte de începerea schimbului următor. Credeam că intrasem în infern și că trupurile chircite ale copiilor urmau a fi băgate în cazane și topite, în ritualul sacru al sacrificării. Toți cei prezenți, bărbați și femei, deopotrivă, au uitat de cănile cu cafea și au început să mă studieze atent, așteptând cu toții să vadă ce fac.

— Și ce-ai făcut? întrebam noi, căci era una dintre poveștile noastre preferate, pe care nu ne săturam ascultând-o.

— Nu puteam face decât un singur lucru, continua ea povestea. Mi-am scos pelerina, m-am îndreptat spre femei și le-am întrebat dacă puteam să le ajut să facă cafeaua. Femeile au fost atât de surprinse de îndrăzneala mea încât, fără să scoată un cuvânt, mi-au întins o cană. Poate nu prea semăna cu noaptea nunții, dar de atunci încolo nimeni nu mi-a mai spus că sunt prea firavă pentru muncă și nimeni n-a mai râs de mine că sunt fată de grefier.

Nu cred că îndrăzneau să râdă de mama, indiferent ce-ar fi făcut ea. După cum ne spunea tata, avea ea, chiar și atunci, la douăzeci și doi de ani, o anume privire care reducea la tăcere pe oricine avea de gând să spună o obrăznicie. Mama avea o statură de o înălțime impresionantă pentru o

femeie, și umeri drepți, dând astfel impresia că femeile din jurul ei sunt niște pigmei; lângă ea până și tata, un bărbat potrivit de înalt, părea scund. În plus, purta părul blond strâns în vârful capului, ceea ce o făcea să arate și mai înaltă și n-a renunțat la coafura asta niciodată; cred că era cochetăria ei secretă.

— Așa am făcut eu cunoștință cu lumea sticlarilor. A doua zi dimineață începu un nou schimb și l-am privit pe soțul meu cum se îmbracă în haine de lucru și se duce la furnal, lăsându-mă să mă obișnuiesc cu mirosul lemnului ars, cu atelierele din jurul meu și cu pădurea nesfârșită ce ne înconjura.

Când, înspre amiază, a venit cumnata ei, Françoise Demeré, s-o ajute la despachetat, a găsit toate puse la locul lor și lenjeria aranjată, iar mama era deja vizavi, la ateliere, stând de vorbă cu topitorul care pregătea potasa. Mama voia să vadă cum se cerne cenușa, cum se amestecă cu var și se așază, apoi, la fiert în cazan, înainte de a ajunge în oala de topit.

Mătușa Demeré era șocată. Demeré, soțul ei și unchiul meu, era unul dintre oamenii importanți de la topitorie. Era meșter topitor, adică era cel care pregătea amestecul pentru cazane și avea grijă ca recipientele să fie corect umplute, gata pentru a intra la topit, însă cu toate astea, de când se știa ea femeie măritată, mătușa Demeré nu văzuse cum se prepara potasa.

— Prima îndatorire a nevestei unui meșter este ca mâncarea să fie pe masă, când vine bărbatul de la lucru, în pauza dintre schimburi, apoi să aibă grijă de femeile sau copiii care lucrează direct în subordinea soțului, în caz că sunt bolnavi. Noi nu avem nicio legătură cu munca nici din interiorul nici din afara furnalului, îi spuse cumnata.

Pentru câteva clipe mama n-a scos o vorbă. Era suficient de înțeleaptă pentru a nu contrazice pe cel ce cunoștea atât de bine legile casei.

— Cina va fi gata când se întoarce Mathurin și-mi pare rău dacă am încălcat una din reguli, replică ea, în cele din urmă.

— Nu e vorba de regulă, e o problemă de principiu, răspunse mătușa Demeré.

În următoarele zile, mama rămase în casă, pentru a nu da prilej de bârfă, dar mai apoi, o răzbi curiozitatea și o rupse iarăși cu tradiția. Se duse la atelierul de matrițare, cum i se spunea, unde blocurile de cuarț erau măcinate până ajungeau pudră, iar după cernere, aceasta devenea materia primă din care se făcea sticla. Înainte de a fi măcinat, cuarțul era sortat și curățat de orice impurități, și era de datoria femeilor să îndeplinească această sarcină; le vedeai stând în genunchi pe malul râului și sortând cuarțul pe niște bucăți netede de scândură. Magdaleine se duse întins la femeia ce părea a fi șefa lor, se prezentă și întrebă dacă poate să se așeze între ele și să învețe cum se procedează.

Probabil că femeile au fost extrem de impresionate de apariția și de felul ei de a fi, căci n-au comentat și au lăsat-o să sorteze cuarțul, cot la cot cu ele, până spre amiază, când un băiat a început să tragă clopotul cel mare, iar unele femei au plecat acasă, cele ai căror soți trebuiau să vină de la lucru. Evident că, până la acea oră, întâmplarea era deja cunoscută, veștile se răspândeau aici cu repeziciune, și când tata a venit acasă, să-și lase hainele de lucru și să-și pună haina și pantalonii de duminică, ea și-a dat seama că ceva nu era în regulă. Tata avea un aer foarte grav.

— Trebuie să mă duc la domnul Brossard, din cauza purtării tale de azi dimineață, îi spuse. Se pare că a aflat totul și vrea o explicație.

După cum ne povestea mama, era o situație de care poate depindea întregul lor viitor, și uite că se ivea chiar în prima săptămână de căsnicie.

— Am greșit că m-am dus să lucrez și eu cu femeile? întrebă ea.

— Nu, însă nevasta unui meșter are o poziție diferită de cea a nevestelor de muncitori. De obicei nu se apucă să facă munci manuale, își pierde din prestanță

Și iarăși mama n-a zis nimic. În schimb, și-a schimbat și ea rochia, iar când tata a plecat la domnul Brossard, a mers cu el.

Domnul Brossard i-a primit în cabana de la intrare, pe care o folosea când venea la atelier. Nu stătea niciodată mai mult de câteva zile într-un loc, urmând să plece, chiar în seara respectivă, la un alt atelier al cărui proprietar era. De astă dată era mai distant decât fusese la nuntă, când toastase pentru fericirea miresei și o sărutase pe obraz. Acum el era proprietarul atelierelor Brulonnerie și tata era unul dintre meșterii angajați.

— Știi de ce am trimis să te cheme, domnule Busson, spuse el.

La nuntă îi spusese lui tata pe nume, Mathurin, dar în preajma topitoriei formalismul dintre proprietar și meșter era respectat cu strășnicie.

— Da, domnule Brossard, și am venit să-mi cer scuze pentru cele întâmplate azi dimineață, lângă atelierul de matrițare. Curiozitatea a făcut-o pe soția mea să-și piardă simțul realității și respectul ce mi se datorează, la poziția pe care o am. După cum știți, ea trăiește printre noi abia de-o săptămână, zise tata.

Domnul Brossard încuviință și se întoarse spre mama.

— În scurtă vreme vei ajunge să ne cunoști obiceiurile și să ne înțelegi tradițiile. Dacă ai vreo nelămurire asupra modului de a te purta, când soțul tău este la lucru, n-ai decât s-o întrebi pe cumnata dumitale, doamna Demeré, ea cunoaște fiecare detaliu legat de viața în acest loc.

Domnul Brossard se ridică în picioare, întrevederea luase sfârșit. Deși mic de statură, avea

un aer impunător și plin de demnitate, dar era nevoit să se uite în sus la mama, care-l depășea, ca statură, cu vreo cinci centimetri.

— Îmi permiteți să vorbesc? întrebă ea.

Domnul Brossard încuviință, înclinându-se adânc.

— Desigur doamnă, răspunse el.

— După cum știți, tatăl meu este grefier. Cu timpul, eu am căpătat oarecare experiență în domeniul juridic. Când eram mai tânără îl ajutam pe tata să-și rânduiască dosarele și să facă o evaluare a cazurilor, înainte ca ele să ajungă pe rol.

Domnul Brossard încuviință din nou.

— Sunt sigur că i-ați fost de mare ajutor, observă el.

— Este adevărat și aș vrea să fac același lucru și pentru soțul meu. I-ați promis că, în scurtă vreme, va prelua conducerea, fie aici, fie la propriul său atelier de sticlărie. În momentul în care el va prelua conducerea, și va fi obligat să lipsească din când în când, am intenția să fiu eu aceea care să conducă atelierul. Ori nu pot face așa ceva, dacă nu știu, de la început, ce e de făcut. Azi dimineață a fost prima lecție – am învățat cum se sortează cuarțul.

Domnul Brossard o privi cu luare aminte. Tata la fel. Fără să le dea timp să intervină, mama continuă:

— Știți și dumneavoastră că Mathurin este un spirit inventiv. Îi vin mereu idei noi. Până și acum, în loc să se gândească la mine, rumegă în minte un proiect nou. Odată ce va ajunge să conducă propriul atelier de sticlărie va fi prea ocupat pentru a mai rezolva și problemele curente. Aș vrea să fac eu treaba asta, în locul lui.

Domnul Brossard era consternat. Până acum, niciuna din nevestele meșteriilor sticlari cu care lucra nu fusese atât de aprigă.

— Doamne Busson, toate acestea sunt demne de laudă, dar uitați că prima dumneavoastră îndatorire

este aceea de a vă dedica vieții de familie, spuse el.

— Nu uit deloc. O familie numeroasă reprezintă doar o parte din menirea mea. Slavă Domnului, sunt o femeie zdravănă. Nașterile nu mă sperie. Dacă considerați că purtarea mea prejudiciază în vreun fel reputația lui Mathurin, renunț să mai lucrez cu celelalte femei, dar de vreme ce tot renunț, poate veți face ceva pentru mine. Aș vrea să știu cum să țin registrele și cum să mă descurc cu negustorii care vor să cumpere marfa. Cred că și asta face parte din îndatoririle mele.

Mama își atinsese scopul. N-am știut nicicând, și cred că nici tata n-a aflat, căci ea n-a mărturisit niciodată, dacă reușise fiindcă era o femeie arătoasă sau dovedea o voință de fier; cu toate astea, în răstimp de o lună, era îngropată în registre și dosare, iar domnul Brossard personal dăduse ordin contabilului să o instruiască în toate tainele contabilității. Poate că-și făcuse socoteala că era cel mai bun mod de a o ține închisă în casă, pentru a nu mai atrage atenția muncitorilor și a nevestelor lor. Și totuși, asta nu a împiedicat-o să se scoale, la fel ca celelalte femei, în miez de noapte, să meargă să fiarbă cafeaua, atunci când tata lucra până spre dimineață. Era un lucru care făcea parte din tradiția în care ea credea și mă îndoiesc că a ratat vreun schimb de noapte, câtă vreme a fost măritată. Nu pot afirma, și mi-e greu să cred că, fiind o femeie inteligentă și intrând în grațiile domnului Brossard, stârnise un sentiment de gelozie din partea nevestelor celorlalți meșteri. Cu excepția mătușii Demeré, niciuna dintre femei nu știa să scrie sau să citească și cu atât mai puțin să socotească.

Indiferent care a fost reacția femeilor, primul an la Brulonnerie, în pădurea Fréteval, a fost și perioada în care s-a ales cu o poreclă, care i-a rămas pentru toată viața, devenind cunoscută nu numai acolo și în casele dimprejur, ci în toate atelierele de sticlărie, care aveau afaceri cu tata.

Era începutul unei perioade când ideile noi se răspândeau cu repeziciune, iar tata avea ambiția să deseneze, pentru clientela din Paris și pentru cea de pe continentul american, instrumente științifice, utilizate în chimie și astronomie. Pe când lucra la Brulonnerie, tata, care era cu un pas înaintea vremii sale, a reușit să inventeze câteva piese de o formă cu totul nouă. Astăzi acest gen de instrumentar este produs în serie și folosit de medici și chimiști din întreaga Franță, în vreme ce numele tatălui meu e deja uitat, însă acum o sută de ani, „instrumentele de chimie” executate la Brulonnerie erau căutate de toți apotecarii din Paris.

Lor li s-au alăturat negustorii de parfumuri. Doamnele de la Curte aveau chef să-și așeze pe măsuța de toaletă sticle și flacoane de forme neobișnuite – cu cât mai extravagante, cu atât mai bine, căci era perioada în care doamna de Pompadour avea o mare influentă asupra regelui și toate mărfurile de lux erau la modă. Bombardat din toate părțile de negustori și comercianți dornici să facă avere, domnul Brossard îl imploră pe tata să renunțe, pentru moment, la instrumentele utilizate în domeniul științei și să proiecteze un flacon în stare să mulțumească gusturile potentaților din ținut.

Cât despre tata, totul a început mai mult în glumă. Într-o zi, i-a spus mamei să se ridice în picioare, astfel încât să-i poată desena silueta. Întâi capul, apoi umerii drepți – atât de neobișnuiți la o femeie – șoldurile înguste, trupul zvelt și semeț. Mai apoi, tata compară desenul cu flaconul pe care-l executase, nu demult, pentru un spițer; asemănarea era extraordinară.

— Știi ce se întâmplă? îi spuse mamei. Mereu am crezut că desenez după o formulă matematică, dar, de fapt, tu mă inspirai.

Acestea fiind zise, își puse bluzonul de lucru și se duse la atelier să vadă care e situația cu

mulajele. Deși nimeni nu știe dacă, atunci, reinventase flaconul spițerului sau îl inspirase trupul mamei mele, cum susținea tata – recipientul pe care-l desenă pentru parfumierii din Paris îi încântă atât pe negustori cât și pe clienți. Negustorii de parfumuri umplură flaconul cu o apă de toaletă pe care o botezară „Regina Ungariei” după regina Elisabeta a Ungariei, o femeie care-și păstrase frumusețea și după ce trecuse de șaptezeci de ani, amănunt care pe tata l-a amuzat atât de mult încât l-a povestit tuturor celor de la atelier. Mama, dimpotrivă, era foarte agasată. Și totuși, din acel moment și până la Revoluție, când deveni cetățeana Busson și renunță, din prudență, la titlu, mama, poreclită Regina Ungariei, ajunsese cunoscută și simpatizată de toată lumea sticlarilor.

Chiar și în timpul Revoluției, Michel, fratele meu mai mic, folosea această poreclă ori de câte ori avea o criză de personalitate. Povestea muncitorilor săi, strigând suficient de tare ca mama să-l poată auzi, că miasma răspândită de cadavrele doamnelor ale căror capete fuseseră, recent, aruncate la coș, nu era altceva decât faimoasa apă de colonie, distilată și îmbuteliată, cu vreo patruzeci de ani în urmă, de celebra muză a sticlarilor, spre bucuria frumuseților de la Versailles.

## *Doi*

Unul dintre partenerii de afaceri ai domnului Brossard era marchizul de Cherbon, a cărui familie construise, cu un secol în urmă, un mic atelier de sticlărie pe domeniile castelului lor de la Chérigny, aflat la numai câțiva kilometri de satul tatălui meu, Chénu, și de casa mamei de la St Christophe. La vremea respectivă, din cauza unei conduceri delăsătoare, micul atelier de topitorie se afla într-o stare jalnică, iar marchizul de Cherbon, care tocmai se însurase și intrase în posesia domeniilor sale, era hotărât să pună atelierul de sticlărie pe picioare și să-l facă să devină productiv. Marchizul se consultă cu domnul Brossard, care-l recomandă imediat pe tata drept director și parte contractantă, ideea fiind că, în acest fel, tata avea ocazia să facă dovada talentelor sale atât ca meșteșugar desăvârșit, cât și ca bun organizator și om de afaceri.

Marchizul de Cherbon a fost deosebit de mulțumit. Îi cunoștea deja pe tata și pe George din St Paterne, unchiul mamei, și era convins că administrația atelierului de sticlărie intra pe mâini bune.

În vara anului 1749, Magdeleine și tata s-au mutat la Chérigny, unde, în septembrie, s-a născut fratele meu, Robert, și trei ani mai târziu, fratele meu Pierre.

Peisajul era cu totul diferit de cel de la Brulonnerie. La Chérigny, atelierul de sticlărie se afla pe domeniile unui nobil, și cuprindea un mic furnal, alături de care se găseau celelalte ateliere, iar la numai câțiva metri de castel, se ridicau locuințele muncitorilor. Numărul muncitorilor de aici reprezenta cam un sfert din numărul celor angajați la Brulonnerie, iar atelierul era, de fapt, o mică afacere de familie, căci marchizul de Cherbon dorea să fie la curent cu tot ce se

întâmplă, chiar dacă nu se amesteca direct niciodată.

Unchiul Demeré rămăsese la Brulonnerie, însă fratele tatei, Michel Busson se mutase, împreună cu părinții mei, la Chérigny, și tot cam pe la vremea asta o altă soră, Anne, se mărită cu Jacques Viau, meșter topitor la Chérigny. Toți membrii acestei mici comunități aveau strânse legături de rudenie, dar diferențele dintre statutul fiecăruia erau respectate cu strictețe, astfel încât mama și tata locuiau separat, într-o fermă denumită Maurier, situată cam la cinci minute distanță de atelier. În aceste condiții se puteau bucura nu numai de intimitate, dar beneficiau și de acel grad de importanță și autoritate riguros respectate în lumea sticlarilor.

În schimb, pentru mama, toate astea însemnau o muncă în plus. În afara faptului că ținea contabilitatea și făcea corespondența cu negustorii – fiindcă preluase această latură a afacerilor – trebuia să conducă și întreaga gospodărie, având grijă ca vacile să fie mulse și duse la păscut, puii îngrijiți, porcii sacrificați, iar cei câțiva acri din jurul fermei arați. Nimic din toate astea n-o descuraja. La ceasurile zece seara, după o zi lungă de robotit prin casă și prin gospodărie, era în stare să se apuce să scrie trei pagini, exprimându-și nemulțumirea față de prețul căpătat pentru transportul de mărfuri expediat la Paris, să se ducă la atelier și să fiarbă cafeaua pentru tata și ceilalți muncitori din schimbul de noapte, să se întoarcă acasă și să fure câteva ore de somn, iar apoi să se scoale la cinci dimineața și să vadă dacă vacile fuseseră mulse.

Faptul că era însărcinată cu Robert, sau cum s-a întâmplat mai târziu, cu alăptarea lui, nu-i afecta cu nimic preocupările. Aici, la Maurier, putea să-și organizeze ziua cum dorea. Era departe de privirile iscoditoare, criticile sau acuzele că încalcă tradiția; iar dacă vreuna dintre rudele tatei ar fi făcut așa

ceva, ar fi fost pentru prima și ultima oară, căci, aici, ea era nevasta directorului.

Unul din lucrurile cele mai plăcute din vremea șederii la Chérigny a fost relația pe care o aveau părinții mei cu marchizul de Cherbon și soția lui. Spre deosebire de majoritatea aristocraților vremii, domnul și doamna Cherbon părăseau rar și pentru scurtă vreme proprietatea, nu mergeau niciodată la Curte și erau respectați și iubiți de chiriași și de țărani. În special doamna marchiză o aprecia mult pe mama – amândouă erau cam de aceeași vârstă, marchiza căsătorindu-se cu doi ani înaintea mamei – iar când mama avea puțin timp liber, se ducea la castel, luându-l cu ea și pe fratele meu, și acolo, în salon, cele două femei citeau împreună, cântau din gură sau la un instrument, în timp ce fratele Robert se târa de-a bușilea sau încerca, împleticindu-se, să facă primii pași.

Și azi mi se pare semnificativ faptul că, ori de câte ori Robert evoca primele amintiri din copilărie, nu vorbea despre ferma Maurier – unde vacile mugeau, găinile scurmau și văzduhul răsuna de zgomotele tipice gospodăriei – sau măcar despre vuietul furnalului și agitația de la atelierul de sticlărie; el povestea întotdeauna despre un salon imens, după cum îl descria el, plin cu oglinzi și scaune acoperite cu huse, unde se afla, așezat într-un colț, un clavecin, iar o femeie frumoasă, care nu era însă mama, îl lua în brațe, îl săruta și-i dădea prăjiturele pudrate cu zahăr.

Mult mai târziu, Robert îmi repeta mereu:

— Nici nu-ți poți da seama cât de vie am încă în memorie această amintire. Senzația plăcerii supreme pe care o aveam când doamna aceea mă lua în brațe, când îi atingeam rochia și simțeam mirosul parfumului ei; apoi ea mă lăsa jos și începea să bată din palme când porneam să străbat, de la un capăt la celălalt, încăperea ce-mi părea imensă. Ferestrele înalte dădeau spre grădină, aleile păreau nesfârșite, simțeam că totul îmi

aparține – castelul, parcul, clavecinul, și doamna aceea atât de frumoasă.

Probabil că mama nu l-ar mai fi dus atât de des pe Robert la castelul Chérigny, unde marchiza îl hrănea și-l dezmierda, dacă ar fi știut că astfel semăna, în sufletul fratelui meu, sământa acestei nostalgii, care, cu timpul, se va transforma într-o nebunie de grandoare, ce avea să ne aducă mari supărări și, până la urmă, să provoace moartea tatei. Mai curând l-ar fi pus să se joace cu porcii și găinile din curtea noroioasă a fermei Maurier.

Era vina mamei, dar cum ar fi putut ea bănui că îngăduința dovedită atunci avea să-l distrugă pe primului ei copil, pe care-l iubea cu atâta patimă? Și ce putea fi mai normal decât să accepte bunăvoința și ospitalitatea unei doamne atât de gingașe precum marchiza de Cherbon?

Mama prețuia prietenia marchizei nu numai fiindcă îi făcea plăcere tovărășia ei, dar și pentru că, atunci când se ivea prilejul, putea vorbi despre tata și ambițioasele sale planuri de viitor; despre cum spera el ca, la un moment dat, să calce pe urmele domnului Brossard – care era, evident, și nașul lui Robert – și să devină patronul unuia sau chiar al mai multor ateliere de sticlărie, recunoscute ca cele mai bune din țară.

— Știm că este o problemă de timp, îi spunea mama marchizei, însă, de când Mathurin este director aici, la Chérigny, cantitatea de marfă livrată la Paris s-a dublat, numărul angajaților s-a mărit, iar topitoria a fost menționată favorabil în „*Almanach des Marchands*”.

Nu erau laude deșarte. Era purul adevăr. Micuțul atelier de la Chérigny își crease, de acum, un nume între ceea ce se chema „casele mai mici”, specializate în producția de seturi de masă, pahare cu picior și carafe pentru vin.

Marchizul de Cherbon și domnul Brossard și-au unit forțele și au deschis, pe lângă atelierului de la Brulonnerie, unde director era acum unchiul

Demeré, împreună cu tata – care conducea și atelierul de la Chérigny – alte ateliere de sticlărie, de pildă cel de la Pierre, din Coudrecieux, situat în inima pădurilor Pierre și Vibraye, pe imensa proprietate a unei văduve, doamna Gras de Luart. Aici, marchizul de Cherbon l-a numit, temporar, în postul de director, pe unchiul Michel Busson, însurat cu una dintre nepoatele unchiului Demeré, însă unchiul Michel, deși un excepțional gravor în cristal, era total ineficient ca administrator, astfel încât topitoria de la Pierre începu să meargă prost și să piardă bani. Cam în perioada dintre nașterea fratelui meu Pierre, în 1752, și a fratelui Michel, în ’56, marchiza de Cherbon a murit la naștere, spre marea tristețe a mamei. Marchizul s-a însurat a doua oară, cu o femeie din parohia vecină, Condrecieux – lucru pentru care mama nu l-a iertat niciodată, chiar dacă a păstrat o atitudine extrem de civilizată față de el. Proprietatea noului socru se învecina cu aceea a doamnei Gras de Luart, de la Pierre, motiv pentru care marchizul dorea să vadă atelierul de sticlărie prosperând. După multe luni de discuții cu cei interesați, tata s-a lansat într-o afacere de zile mari. El, împreună cu unchiul Demeré și un anume domn Eloy le Riche, negustor din Paris, s-au asociat, închiriind, de la marchizul Cherbon, atelierul de la Pierre și ținând direct legătura cu doamna Gras de Luart, care, din fericire pentru părinții mei și familia lor tot mai numeroasă, nu locuia la proprietatea fostului ei soț.

Conform contractului de închiriere, ce urma să intre în vigoare de Sărbătoarea tuturor Sfinților, anul 1760, asociații aveau drepturi depline privind extinderea atelierului și a dependințelor acestuia, folosirea cherestelei pentru cuptorul furnalului și utilizarea castelului ca spațiu de locuit. În schimb, trebuiau să plătească, anual, suma de 880 de livre și, în plus, să furnizeze doamnei Gras de Luart opt duzini de pahare de cristal pentru serviciu de masă. De vreme ce unchiul Demeré continua să locuiască

la Brulonnerie și domnul Eloy le Riche la Paris, însemna că părinții mei deveneau singurii locatari ai imensului castel de la Pierre. O schimbare de proporții față de ferma Maurier sau colonia Brulonnerie.

Cred că, după preluarea atelierului de la Pierre, amintirea primei marchize de Cherbon revenea ades în gândurile mamei, ori de câte ori își oprea privirea asupra scării principale a conacului sau trecea prin coridoarele ce făceau legătura între camerele enorme, toate cu ieșire la terasă, și asupra cărora mama avea puteri discreționare. Pentru ea și tata alese dormitorul cel mare, cu vedere spre parc și spre pădurea de dincolo de el; aici aveau să crească copiii, liberi să hoinărească după pofta inimii, așa cum făcuseră decenii la rând copiii marilor seniori. Însă era vorba și de o altă libertate. Dat fiind că aici nu aveam bucătărese, servitoare, valeți pomădați sau lachei, mama, ajutată de câteva neveste de muncitori, pe care le angajase, orânduia singură totul. Deși avea încă mobilele acoperite cu huse și obloanele trase, cealaltă jumătate a castelului nu era întotdeauna învăluită în tăcere; căci aici frații mei mai mici se hârjoneau, țipând și alergând prin camerele uriașe, înțesate cu mobilă, croindu-și drum până la podul de sub acoperișul masiv și provocând o larmă de nedescris.

Pentru Robert, care avea acum zece ani, atelierul de la Pierre reprezenta imaginea supradimensionată a propriului său vis. Pe lângă faptul că locuia într-un castel, mult mai mare și mai grandios decât Chérigny, acesta aparținea părinților – sau cel puțin așa credea Robert. Pe căi numai de el știute reușea să obțină, de pe uriașul inel cu chei al mamei, cheia de la sala cea mare și să se strecoare singur înăuntru. Dădea la o parte una din huse, se așeza pe unul din scaunele îmbrăcate în brocart și-și închipuia că salonul

învăluit în mister era plin de musafiri, iar el era gazda.

Pierre și Michel nu aveau asemenea fantezii. Mai ales dacă era vorba de Pierre; pădurea din fața ferestrei era o realitate dincolo de care nici nu se gândea să-și dorească altceva. Spre deosebire de cărările de la Chérigny și terenurile cu mulți arbori, aici pădurea era nesfârșită, plină de primejdii și se întindea până departe, dincolo de orizontul perceptibil din turnurile castelului; putea fi, în egală măsură, sălașul mistreților sau al hoților. Pierre avea mereu probleme. Se cățăra cel mai sus și era primul care cădea. Nimerea în apa râului și se uda până la piele. Colecționa tot soiul de sălbăticiuni – lilieci, păsări, șoareci de câmp, vulpi – și încerca să le îmblânzească, sau le ascundea în camerele nefolosite ale castelului, spre supărarea mamei.

Aici, la Pierre, mama era stăpâna atelierului de sticlărie și castelana. Era răspunzătoare nu numai pentru bunăstarea muncitorilor și a nevestelor lor – în total să fi fost peste o sută de oameni, fără a mai pune la socoteală cărbunarii din pădure – dar și pentru orice stricăciune comisă pe domeniilor castelului. Prezența celor trei fii, atât de zburdalnici, nu era de natură să-i ușureze existența, deși, grație recomandărilor domnului Brossard și a marchizului de Cherbon, Robert lua lecții de gramatică franceză și latină de la abatele Coudrecieux, care-l instruise și pe fiul doamnei Gras de Luart.

Până la venirea mea pe lume, în noiembrie ’63, și a surorii mele, Edmé, trei ani mai târziu, mama pierduse doi copii, imediat după naștere. Acum însă, familia noastră era completă și extrem de unită, iar pe noi, fetițele, cele mai tinere vlăstare, frații mai mari ne tachinau și ne răsfățau.

Dacă existau diferențe de opinie între părinți și copii ele erau în general cauzate de Michel bâlbâitul. În ce ne privea, pe mine și Edmé, noi așa

îl știuserăm pe Michel dintotdeauna, un bâlbâit – niciodată nu-l auziserăm vorbind altfel și nu-i mai dădeam atenție – însă mama ne-a spus că defectul de vorbire apăruse la vremea când Michel avea vreo patru, cinci ani, după venirea pe lume a lui François și Prosper, cei doi copii ce muriseră la puțin timp după naștere.

Nimeni nu a cercetat vreodată dacă bâlbâială se datora faptului că, până la dispariția copiilor, Michel văzuse cum mama îi ținuse în brațe pe cei doi și cum îi alăptase. Copiii nu destăinuie asemenea lucruri. Poate se gândise că și el avea să dispară brusc, rămânând astfel departe de toți cei pe care-i cunoștea. În orice caz, la puțin timp după venirea părinților mei la Pierre, Michel începu să se bâlbâie din ce în ce mai rău, și nu i se putu da de leac. Cu excepția acestui defect, însă, Michel era un băiat deosebit de ager și inteligent, iar părinții mei, în special tata, erau extrem de afectați când îl vedeau cum se căznește să vorbească clar, sau îl auzeau cum începe să gâfâie, de parcă ar fi imitat convulsiile celor doi copii decedați.

— O face într-adins, obișnuia să spună tata cu asprime. Dacă vrea, poate să pronunțe cuvintele foarte bine.

De obicei, tata îi dădea o carte, îl trimitea în altă cameră și-l punea să învețe o pagină, pe care s-o citească, mai apoi, cu glas tare, însă tactica asta n-a dat niciun rezultat. Michel se îmbufna și devenea obraznic, iar uneori, dispărea ore în șir, preferând tovărășia cărbunarilor din pădure. Lor nu le păsa dacă se bâlbâie, fiindcă li se părea amuzant să-l învețe limbajul lor necioplit și să-l vadă cum se descurcă.

Pentru asta Michel își primea, bineînțeles, pedeapsa cuvenită. Cum tata era o persoană dominată de spiritul de disciplină, mama era aceea care trebuia să intervină, cerând iertare pentru Michel, care astfel primea învoire să meargă cu tata la ateliere, să privească cum lucrau muncitorii,

căci pentru el nu exista plăcere mai mare. Fiind mult mai mici decât frații noștri, viața mea și a lui Edmé era cu totul alta. Pentru noi, fetițele, tata era cel mai tandru și mai blând părinte, când ne lua pe amândouă pe genunchi; când ne aducea daruri de la Paris, când râdea, cânta și dansa cu noi și întotdeauna se purta ca și cum, între toate grijile zilnice, noi am fi reprezentat singurul lui moment de relaxare.

Situația era cu totul alta pentru băieți. Ei erau obligați să se ridice în picioare când intra tata în cameră, să aștepte până se așeza el, să nu vorbească la masă decât dacă erau întrebați. Când le-a venit rândul să-și facă ucenicia la atelierul de sticlărie, aveau obligația să respecte regulile cu și mai mare strictețe și, spre deosebire de fiii celorlalți muncitori, să facă muncile cel mai puțin calificate, cum ar fi să măture dușumelele furnalului sau altele de acest fel.

Cu toată educația sa aleasă, căpătată sub îndrumarea preacuviosului abate Coudrecieux, fratele meu Robert nu obiecta niciodată față de acest tratament drastic. El dorea să ajungă maestru sticlar, ca tata, poate chiar ca nașul, domnul Brossard, care avea atâția prieteni printre aristocrați; iar pentru a-și atinge țelul, știa că trebuie să o pornească de jos.

Chiar dacă uneori Michel se îndărătnicea, nici pe el nu-l deranja munca grea, ba dimpotrivă, cu cât avea de făcut o treabă mai dură și mai murdară, cu atât era mai încântat. Îi plăcea să se amestece printre muncitori și să facă alături de ei muncile cele mai istovitoare, și era foarte bucuros când se întorcea de la furnal, cu bluza pârlită și pătată, ceea ce însemna că intrase în schimb înaintea celorlalți și că se descurcase la fel de bine ca ei.

Pierre – cumpătat, nepăsător, imposibil de convins să învețe și el ceva, era cel care-i dădea tatei cele mai mari dureri de cap. Bineînțeles că și el își începuse ucenicia la atelier, dar avea mereu

probleme și chiulea – căci se ducea să culeagă fragi sau hoinărea după plac, întorcându-se doar atunci când avea chef. Bătaia n-a fost de niciun folos. Accepta cu resemnare și pedeapsa și lauda.

— E un excentric, obișnuia să spună tata, ridicând din umeri. N-o să facă nimic în viață. De vreme ce tot îi place viața în aer liber, ar face mai bine să plece în coloniile din America și să se stabilească acolo.

La acea vreme Pierre avea șaptesprezece ani și tata, care avea, acum, legături de afaceri în toată lumea, aranjase ca Pierre să plece cu vaporul, la un plantator bogat din Martinica. Pe atunci aveam șase ani și îmi amintesc perfect plânsetele și consternarea de acasă – căci cei trei frați erau extrem de legați unul de altul – și tăcerea încordată a mamei care, în timp ce-i făcea valiza lui Pierre, se întreba dacă-și va mai revedea fiul vreodată. Până și tata părea cuprins de remușcare, acum când sosise momentul plecării și-l duse chiar el pe Pierre la Nantes, unde avea loc îmbarcarea pe un vas încărcat cu un transport important de sticlă de calitate inferioară, pe care, după cum îi spusese tata, putea s-o vândă coloniștilor și să se îmbogățească.

Fără Pierre, viața la castel părea groaznic de plicticoasă. Șotiile și veselia lui înviorau atmosfera, care adesea devenea prea solemnă pentru Edmé și pentru mine, doi copii lăsați să se joace singuri, în timp ce frații munceau în atelierul de sticlărie, iar mama se ocupa fie de afacerile tatei fie de probleme legate de administrarea castelului. Cu toate astea, l-am uitat curând pe Pierre, căci, în acea perioadă, s-au întâmplat două evenimente de neuitat pentru mine.

Cel dintâi s-a petrecut când, după cei trei ani de ucenicie, fratele Robert a devenit maestru sticlar. Al doilea a fost vizita regelui la atelierul de sticlărie de la Pierre. Era anul 1769.

Primul eveniment a avut loc într-o după-amiază de duminică, din luna iunie, când, pe la ora două, îmbrăcați în hainele lor de sărbătoare, toți meșterii și muncitorii se strânseseră laolaltă și așteptau să vină muzicanții. Eram în intervalul dintre două arșițe, cum spuneam noi, adică atunci când focurile erau lăsate să se stingă, iar în sala furnalului, susținute pe niște căpriori, erau așezate mese lungi, încărcate cu mâncare, pe care mama și câteva din nevestele de meșteri o pregătiseră, cu o zi înainte, pentru muncitori și musafiri…

Fuseseră invitate o mulțime de persoane. Toate rudele noastre, și negustorii sau comercianții cu care tata avea afaceri, dar nu numai ei; se mai afla acolo primarul de la Coudrecieux, grefierul, abatele, paznicii, muncitorii care lucrau pe domeniu și toate femeile și copiii din împrejurimi.

S-a format un alai, condus de muzicanți, în urma cărora veneau meșterii sticlari cei mai în vârstă – unchiul Michel și un gravor mai bătrân, iar între ei Robert, viitorul meșter – apoi urmau, în ordinea strictă a poziției fiecăruia, toți ceilalți membri ai atelierului de sticlărie. Mai întâi meșterii, apoi calfele și cărătorii, pe urmă încărcătorii, ucenicii și așa mai departe, iar la sfârșit femeile și copiii. Au pornit de la atelier și, trecând de porțile cele mari ale parcului, s-au îndreptat spre treptele castelului, unde îi așteptau mama și tata, împreună cu abatele, primarul și alte oficialități.

A avut loc o scurtă ceremonie. Preotul i-a oferit diploma și l-a binecuvântat pe Robert, după care au urmat discursurile. Apoi, întreg alaiul a făcut stânga-mprejur și au pornit, în marș, spre atelier. Îmi amintesc că m-am uitat la mama și am-văzut că, în vreme ce-l privea pe Robert cum depune jurământul, îi dăduseră lacrimile.

Pentru această ocazie, gândindu-se, poate, că reprezentau familia Gras de Luart, absentă la acel moment, mama era îmbrăcată cu o rochie de

brocart iar tata cu pantaloni de satin și amândoi aveau părul pudrat.

— Va deveni un om adevărat, l-am auzit pe abate șoptindu-i tatei, în timp ce așteptau ca alaiul să se oprească în fața lor. Am o mare încredere în calitățile sale și cred că și dumneata la fel.

Tata n-a răspuns imediat. Și el era foarte emoționat văzând cum fiul său cel mare depune același jurământ pe care, la rândul lui, îl depusese și el cu douăzeci și cinci de ani în urmă.

— O să se descurce, cu condiția să nu-și piardă capul.

Nu înțelegeam ce voia să spună. Eu nu aveam ochi decât pentru Robert, care, pentru sora lui de șase ani, era personajul central al alaiului. Înalt, subțire, cu părul blond (nepudrat, căci, în ultima clipă, mama îl făcuse să renunțe), nu mi se părea că Robert era în pericol să piardă. Se ținea drept și urca scările castelului de parcă ar fi fost numit marchiz, nu simplu meșter sticlar.

După depunerea jurământului au izbucnit aplauzele. Robert s-a înclinat în fața celor prezenți, musafiri și breslași adunați, împreună cu familiile, și-am surprins privirea scurtă, mândră și dârză, pe care a aruncat-o mamei, vrând parcă să spună:

— Asta doreai de la mine, nu? Asta ne doream amândoi?

Am avut impresia că, la rândul ei, mama s-a înclinat ușor, într-un gest tainic, ce-i privea numai pe ei doi; uitându-mă în sus, am văzut-o, în minunata ei rochie de brocart, i-am zărit chipul, complet schimbat din cauza părului pudrat, și, în ciuda vârstei mele fragede, am simțit că nu era doar mama mea; era un fel de zeitate, mai puternică decât fragila statuie a Fecioarei Maria, din biserica Coudrecieux, era egală cu însuși Dumnezeu.

Cel de-al doilea eveniment mi-a lăsat o impresie cu totul diferită, probabil fiindcă părinții mei au

avut un rol secundar, într-o seară, tata a venit acasă și a anunțat pe un ton solemn.

— Ni se va face o mare onoare. Regele vine să vâneze la Vibraye, săptămâna viitoare, și are de gând să viziteze atelierul de la Pierre.

Toți au încremenit. Regele… Ce-o să spună, ce-o să facă, ce bucate să i se pună pe masă, ce distracții să i se ofere? Imediat mama s-a dus să vadă de odăile cele mari, pe care nu le foloseam niciodată, și toate femeile ce locuiau pe domeniu și în preajma atelierului fură, de urgență, chemate să frece, să măture, să lustruiască. În sfârșit, cu câteva zile înainte de venirea regelui, sosiră, pentru a face onorurile casei, însăși doamna Gras de Luart cu fiul ei.

Doamna îi spusese mamei chiar în prezența mea:

— Bineînțeles că la o asemenea ocazie se cuvine ca numai eu și fiul meu să rămânem la castel.

La drept vorbind, mama așteptase cu nerăbdare să joace rolul de castelană.

— Bineînțeles, zise ea. Sper că o să găsiți camerele rânduite așa cum se cuvine. N-am avut destul timp.

— Ei, în privința asta să nu-ți faci griji. Servitorii știu ce au de făcut, răspunse doamna Gras de Luart.

Apoi din trăsuri și calești dădu năvală mulțime de valeți, lachei, bucătari și servitori, toți tropăind prin castel de parcă ei erau stăpânii, răsturnând bucătăria pe dos, smulgând cuverturile de pe paturi și înlocuindu-le cu altele, aduse de ei, vorbind grosolan cu mama, ca și cum era o servitoare amărâtă, care tocmai fusese dată afară. Noi, familia, am fost puși să împachetăm și scoși din casă, încât abia am avut timp să ne aruncăm lucrurile într-una din camere și s-o încuiem, după care ne-am repezit până vizavi, la atelierul de

sticlărie, să cerem adăpost la unchiul Michel și nevasta sa.

— Era de așteptat, spuse tata calm. Doamna Gras de Luart are drepturi depline.

— D-d-drepturi depline, bâlbâi fratele Michel, care avea cam paisprezece ani pe atunci. Ce d-d-drepturi are b-b-baba aia sulemenită s-s-să ne dea afară din casa noastră?

— Gura, îi ordonă tata scurt. Noi am luat castelul cu chirie. Nu poate fi, și nu va fi niciodată al nostru, tot așa cum nu ne aparține nici atelierul de sticlărie.

Bietul Michel rămase înmărmurit. Probabil că și el credea, ca și mine, că la Pierre era al nostru pentru totdeauna. Se făcu alb ca hârtia, așa cum i se întâmpla ori de câte ori se enerva și începea să se bâlbâie; o luă spre clădirea furnalului, pentru a încerca să le explice situația prietenilor lui, fochiștii.

Singurul din familie care aștepta, cu nerăbdare și cu sufletul împăcat, vizita regelui, era fratele meu cel mare Robert. Împreună cu ceilalți meșteri, el urma să participe, la serbare ca meșter suflător, fiindcă, din câte știam de la tata, regele își exprimase dorința să vadă tot ceea ce se întâmplă la atelierul de topitorie, din momentul în care e preluat lichidul în țeava de suflat sticlă și până când se ajunge la gravarea produselor finite, operație executată de tata și unchiul Michel.

Veni și ziua cea mare. Dis de dimineață toată casa a fost în picioare, eu și Edmé gătite în rochiile noastre albe cele mai bune. Apoi, spre marea mea dezamăgire, mama nu s-a îmbrăcat cu minunata rochie de brocart, ci a rămas în obișnuita ei rochie neagră de sărbătoare, căreia i-a pus un guler de dantelă. Tocmai mă pregăteam să protestez, când ea m-a redus la tăcere.

— Lasă-i pe cei fuduli să facă cum le place, eu mă simt mai demnă așa.

Nu înțelegeam cum venea asta; pentru fratele meu își pusese rochia de brocart și când era vorba de rege purta doar rochia de duminică. Se pare, însă, că tata fusese de acord, de vreme ce, când a văzut-o, a dat din cap aprobator și i-a spus:

— E mai bine așa.

În ceea ce mă privea, eu gândeam cu totul altfel. Nici n-am apucat să ne dezmeticim, că șleahta de la castel a tăbărât pe capul nostru. Doamna Gras de Luart descinse, din trăsură, la porțile de intrare în parc, în timp ce fiul ei, împreună cu câteva doamne și alți nobili, toți îmbrăcați în costume de vânătoare, veniră călare, gonind în mare dezordine, și demonstrând, astfel, că nu au nici cea mai vagă noțiune despre arta paradelor militare. Pretutindeni erau numai rândași, paznici și câini care lătrau; ceea ce, în opinia mea, nu semăna deloc a cortegiu regal.

— Regele, i-am șoptit mamei, unde este regele?

— Sssst! Uite-l acolo, cel care a descălecat și vorbește cu doamna Gras de Luart.

Eram atât de dezamăgită încât aproape îmi venea să plâng; domnul acela mai în vârstă, în fața căruia doamna Gras de Luart tocmai făcea o plecăciune adâncă, arăta ca un om absolut obișnuit, îmbrăcat în straie de vânătoare și purtând o perucă simplă, necoafată – cine știe, îmi spuneam, probabil că vânase toată dimineața, și-și ținea peruca cea bună la păstrare. Apoi a privit în jur la mulțimea de meșteșugari, muncitori și neveste care se adunaseră să-l aplaude, a salutat pe toată lumea cu un gest scurt și, pe un ton istovit, s-a adresat gazdei:

— Oamenii mei sunt lihniți de foame, am mâncat devreme. Unde luăm masa?

Astfel încât, înainte de vizita la atelierul de sticlărie, a trebuit schimbat programul.

În graba mare s-au dat ordine și cu multe dificultăți s-a reluat lucrul la atelierul de sticlărie, iar cortegiul regal s-a îndreptat spre castel unde, în

următoarele trei ore, și cu mult înainte de ora stabilită în program, a luat masa. Mai apoi am aflat că doamna Gras de Luart se enervase atât de tare încât fusese nevoie să i se administreze niște întăritoare, ceea ce mie mi s-a părut cât se poate de firesc după modul atât de nepoliticos în care se purtase cu mama. Mai târziu, după ce muncitorii de la atelierul de sticlărie așteptaseră câteva ore bune, iar nouă începuseră să ne chiorăie mațele de foame, reapăru și cortegiul regal, îndestulat și cu burțile pline. În mare vervă, râdeau și pălăvrăgeau, doamnele se mirau la tot pasul de ceea ce vedeau, mereu găseau ceva de examinat, lăsând astfel impresia că nu pricep absolut nimic din tot ce se întâmplă.

Mama a fost prezentată regelui, care a comentat ceva cu unul din gentilomii care-l însoțeau – cred că era ceva legat de înălțimea ei, căci îi făcea pe toți să pară niște pitici – vizita a continuat, și cu toții s-au oprit să-l privească pe Robert cum sufla în țeavă. El executa această operație cu o grație desăvârșită, răsucind cu mâna țeava când într-o parte, când într-alta și prefăcându-se că nu-l interesează ce se petrece în jur, deși eram convinsă că vedea tot grupul – pe rege, stând la câțiva pași mai încolo, și pe doamnele care-l urmăreau cu priviri admirative.

— Ce frumusețe, spuse una dintre ele, și deși aveam numai șase ani mi-am dat seama că nu se referea la țeava de suflat, ci la fratele meu Robert. Apoi s-a întâmplat un lucru îngrozitor. Michel, aflat în grupul ucenicilor, s-a aplecat mult în față pentru a vedea mai bine, a alunecat și s-a întins cât era de lung la picioarele regelui. Negru de rușine s-a ridicat, iar regele, binevoitor, l-a bătut cu mâna pe umăr.

— Ai grijă să nu pățești așa ceva când ajungi sticlar. De cât timp lucrezi în atelier?

Inevitabilul se produsese. Bietul Michel încercă să vorbească, însă eforturile lui fură dintre cele

mai neizbutite.

Gâfâia, se stropșea, scutura din cap la fiecare sunet pe care-l scotea. Întreaga suită regală izbucni în râs.

— Iată un tânăr care trebuie să-și păstreze suflul pentru meserie, spuse regele și se depărtă, în hazul general, iar eu am văzut cum unul dintre ucenicii mai vârstnici îl trage pe Michel în rând, ascunzându-l de privirile celorlalți.

În ceea ce mă privea, după acest incident, tot farmecul s-a risipit. Nici măcar atunci când l-am văzut pe unchiul Michel gravând sticla – lucru care alteori era o adevărată delectare pentru mine – n-am putut să uit rușinea suferită de fratele meu, iar când tata i-a oferit regelui un pocal din seria pe care tocmai o pregătiseră pentru această ocazie, având gravate inițialele regale și floarea de crin, mai că mi-am dorit să se facă țăndări la picioarele monarhului.

Totul se sfârșise. Sub privirile noastre, cei din cortegiul regal părăsiră atelierul de sticlărie și încălecară dincolo de porțile castelului, apoi porniră prin pădure, spre Saumur. Dezgustată și fără niciun chef am urmat-o pe mama până la casa unchiului Michel. Edmé adormise cu capul pe umărul mamei. Curând sosiră tata, unchiul și frații mei. Pe chipurile bărbaților se citea o expresie de ușurare că tot chinul se sfârșise.

— A ieșit bine. Regele a fost deosebit de binevoitor. Părea foarte mulțumit de tot ce vede, spuse tata cu satisfacție.

— Niciodată nu m-am gândit să ajung să gravez un pocal pentru rege. Este o zi de care-mi voi aminti toată viața, zise unchiul, un om timid, ce nu se gândea decât la munca sa.

Întorcându-se spre fiii săi, tata reluă:

— Perfect adevărat. Astăzi ni s-a făcut o mare onoare, și nu trebuie s-o uităm niciodată

Luă un pocal și-l privi atent.

— Nu vom face nicicând ceva mai frumos, îi spuse unchiului Michel. Avem toate motivele să fim foarte mulțumiți. Dacă vei reuși să faci și tu ceva asemănător, Robert, vei avea motive să fii și tu mulțumit. Propun să păstrăm acest pocal ca pe un simbol al familiei, iar dacă nu ne va aduce bogăție și faimă, atunci să rămână ca o mărturie a meșteșugului desăvârșit, ce se va perpetua generații la rând. Robert, când te vei însura, vei putea să-l lași moștenire fiilor tăi.

Robert examină și el pocalul. Părea foarte impresionat.

— Un necunoscător ar putea crede că emblema regală este o invenție a noastră, deci care ne aparține, dar nu cred că vom putea aspira vreodată la o asemenea onoare, remarcă el. Oftând îi dădu tatei pocalul.

— Nu avem nevoie de blazon, răspunse tata. Ceea ce creăm noi, Busson-ii, cu mintea și mâinile noastre, stă mărturie a onoarei familiei noastre. Michel, nu vrei să atingi și tu pocalul, ca să-ți poarte noroc?

Tata făcu un gest ca și cum era gata să-i dea fratelui Michel prețiosul pocal, însă el se trase înapoi, scuturând violent din cap.

— Î-î-îmi aduce g-g-ghinion, g-g-ghinion, nu noroc. N-n-nu vreau să-l ating.

Se întoarse brusc și ieși din cameră în fugă. În secunda aceea am început să plâng și m-aș fi dus și eu după el, însă nu m-a lăsat mama.

— Lasă-l în pace, n-ai face decât să-l enervezi mai tare, îmi spuse ea calm. Apoi le relată, tatei și unchiului, incidentul, pe care ei nu-l văzuseră.

— Mare păcat. În orice caz, trebuie să învețe să se stăpânească, zise tata.

Se întoarse spre unchiul Michel și începură să discute despre alte probleme, dar eu l-am auzit pe Robert când i-a șoptit mamei:

— Michel e un dobitoc. Ar fi trebuit să facă o ghidușie, ca regele să râdă împreună cu el, nu de

el. Astfel s-ar fi înveselit toți și episodul ar fi rămas ca marele succes al turneului regal.

Mama n-a fost deloc impresionată.

— Nu toată lumea are talentul tău de a exploata situația în propriul său avantaj.

Probabil că remarcase demonstrația lui Robert și înregistrase exclamațiile admirative ale doamnelor de la Curte. În orice caz, în ciuda întâmplării nefericite cu Michel, pocalul ne-a adus noroc. M-am convins de asta chiar a doua zi.

Doamna Gras de Luart părăsise castelul, cu întreaga suită, iar praful ridicat de roțile trăsurii abia se așezase, când am zărit, apropiindu-se dinspre Coudrecieux, un echipaj cu totul diferit. Era căruța unui negustor ambulant de oale și ciubere, genul de brișcă pe care o poți întâlni pe drumurile de țară, între Ferté-Bernard și Mans, iar lângă birjar, stând în picioare și fluturând vesel din mâini, se afla o persoană cunoscută, purtând o haină multicoloră și o jiletcă roșu-aprins, și având pe fiecare umăr – de necrezut – câte un papagal ce cârâia. Era fratele meu Pierre. Tata, care era împreună cu noi, îl privi cu uimire.

— De unde naiba ai apărut, îi strigă cu severitate, în timp ce Pierre sări din căruță și alergă spre noi.

— Din Martinica. Era căldură prea mare, nu puteam s-o suport. M-am hotărât să lucrez, totuși, în atelierul de sticlărie.

S-a aplecat să ne îmbrățișeze și deși eram fericiți să-l vedem, toți ne-am dat un pas înapoi, de teama papagalilor ce croncăneau.

— Înțeleg că n-ai făcut avere cu transporturile de sticlă pe care ți le-a dat tata? zise mama.

Pierre zâmbi.

— N-am vândut nimic. Am dat totul gratis.

Negustorul coborî din căruță un cufăr, pe care Pierre, în ciuda protestelor tatei, insistă să-l deschidă pe loc. Înăuntru nu era nimic de valoare adus din Martinica; doar o grămadă de jiletci în

culori stridente, țesute în bazarurile localnicilor, și aduse în dar fiecărui membru al familiei.

## *Trei*

Pe când aveam doisprezece sau treisprezece ani, Mathurin Busson conducea patru ateliere de sticlărie. Obținuse o prelungire a concesiunii de la Pierre și rămăsese asociat la Brulonnerie și Chérigny, iar la acestea se adăuga, acum, atelierul de la Chesne-Bidault, situat între Montmirail și Plessis-Dorin. Aici, așa cum se întâmplase și la Pierre, tatei îi fusese concesionată turnătoria, al cărei proprietar, domnul Pesant de Bois-Guilbert, nu-și asuma niciun rol în problemele administrative dar rămânea să locuiască în castelul de la Montmirail.

Atelierul de la Chesne-Bidault, ca și cel de la Pierre, era așezat în inima pădurii, fapt ce nu constituia un impediment, casa meșterului împreună cu ferma aflându-se în apropierea micului atelier de topitorie, vizavi de care se găseau locuințele muncitorilor.

Peisajul grandios de la Pierre, cu impunătorul castel așezat într-un parc minunat, era mult diferit de aerul aspru și destul de rustic de la Chesne-Bidault; dar mamei i-a plăcut locul de la început și s-a pus pe treabă, transformând locuința meșterului sticlar într-o casă bună de locuit pentru Robert, ideea fiind ca el să îndeplinească, în locul tatei, funcția de director, și astfel să capete experiență pentru viitor.

Chesne-Bidault se afla cam la o oră de Pierre, iar una din marile mele plăceri era să mă duc acolo cu mama, pentru două, trei zile, să vedem cum se descurcă Robert.

Devenise, de acum, un tânăr uluitor de frumos, foarte sigur de sine și bine educat. De fapt, tata obișnuia să spună că era din cale-afară de manierat și că dacă nu era atent putea fi confundat cu un lacheu. Comentariu care-l agasa tot mai mult pe Robert.

— Tata nu prea e la curent cu manierele din ziua de azi, îmi spunea el, în urma vreunei discuții avute pe această temă.

— Doar fiindcă el și-a petrecut toată viața printre negustori și angrosiști își închipuie că trebuie să fac și eu la fel și să nu care cumva să părăsesc mediul sticlarilor. Ceea ce nu înțelege este că dacă mă-nvârt într-o societate mai rafinată voi obține mult mai multe comenzi decât el.

Pe vremea când lucra la Pierre, iar tata era plecat cu treburi, Robert se ducea ori de câte ori îndrăznea la Mans, căci, în decursul anilor, viața socială a orașului devenise foarte mondenă; se dădeau concerte, baluri, reprezentații, și mulți dintre aristocrații care, de obicei, își petreceau timpul la Versailles, găseau acum că este de bon ton să deschidă casele și castelele de la țară și să organizeze saloane, luându-se la întrecere care dintre ele este cel mai șic. Francmasoneria era în mare vogă, și nu sunt sigură dacă Robert a devenit francmason acum, sau ceva mai târziu, dar era clar, din câte povestea, că se bucura de o reputație solidă în societatea mondenă din Manceaux și din împrejurimi, iar odată ieșit de sub jurisdicția tatei și rămânând de capul lui la Chesne-Bidault, îi era mai ușor s-o șteargă la întâlniri cu prietenii. Evident, mama habar n-avea de toate astea. Robert era mereu prezent când veneam să-l vizităm, iar în ce o privea pe mama, ea se dedica rezolvării problemelor atelierului, ocupându-se de contabilitatea și administrarea fermei și a casei, având grijă ca muncitorii și nevestele acestora să nu ducă lipsă de nimic. Totodată, Robert devenise, de acum, un meșteșugar desăvârșii și trimitea, săptămânal, la Paris, obiecte de sticlărie de care mama era foarte mândră.

Nu aveam o plăcere mai mare decât să fiu confidenta lui Robert, să ascult povești despre amorurile și escapadele sale. Pentru că îi ascultam poveștile, Robert îmi dădea lecții de istorie și

gramatică, căci tata considera suficient să ne facă o educație rudimentară, fiind clar că eu și Edmé urma să ne măritām în aceeași clasă socială.

— N-are deloc dreptate, susținea Robert cu înverșunare. Orice tânără ar trebui să știe cum să se comporte și ce să facă în societate.

— Ești sigur că are legătură cu societatea? Uită-te la mătușa Anne de la Chérigny. Nici ea nici unchiul Viau nu știu să se semneze ca lumea, și se descurcă totuși foarte bine, răspundeam eu, în ciuda faptului că eram dornică să învăț.

— Fără îndoială, dar ei vor rămâne la Chérigny până la sfârșitul zilelor. Așteaptă să am propriul atelier de sticlărie, la Paris, și să vii în vizită. Nu pot s-o prezint pe soră-mea în societate dacă mă va face de râs.

Un atelier de sticlărie la Paris… Câtă ambiție! Mă întrebam ce ar fi spus ai mei dacă ar fi știut.

Între timp Robert a rămas la conducerea atelierului de la Chesne-Bidault, fără să fi făcut vreo boacănă, iar în scurtă vreme Pierre, ajuns maistru sticlar, veni și el aici – în primul rând, cred, pentru ca Robert să poată dispărea nestingherit și oricând avea chef să se ducă la ceea ce el numea „societate”, însă, evident că tata și mama nu aveau habar de toate astea.

Și Pierre avea capul plin de idei noi, însă de o cu totul altă natură. Reîntorcându-se din Martinica, povestea mereu despre nedreptățile îndurate de localnici, acolo, citea cu nesaț și, spre enervarea crescândă a tatei, îl cita mereu pe Rousseau, spunând:” Omul s-a născut liber, dar pretutindeni este ținut în lanțuri”.

Tata îi zicea uneori:

— Dacă tot citești filosofie, măcar citește un filosof serios, nu un ticălos care a acceptat ca orfelinatul să-i crească copiii ilegitimi.

Pierre nu se lăsa convins. Fiecare stat, declara el, ar trebui să fie condus potrivit teoriilor lui Jean Jacques, spre binele tuturor și fără discriminare.

Până la împlinirea vârstei de cincisprezece ani, băieții ar trebui educați în mod „natural”, în aer liber, fără a fi puși să învețe.

La asta tata replica:

— Ce păcat că n-ai rămas în Martinica, să fi devenit localnic. Viața de acolo ți s-ar fi potrivit mai mult, în loc să ajungi un meșteșugar nepăsător fată de meserie, așa cum ești acum.

Sarcasmele nu-l atingeau pe Pierre. Trăncănea mereu, cu un entuziasm sporit, abordând altă temă, contaminându-l și pe Michel, astfel încât tata, care, în tinerețe, făcuse dovada unui spirit progresist, prin invențiile sale în domeniul chimiei și științei, nu mai înțelegea ce se întâmplase cu fiii săi.

Mama judeca situația cu mai mult calm.

— Sunt tineri. Tinerii au întotdeauna câte o pasiune. Trece, spunea ea.

Într-una din zile, Robert porni călare spre atelierul de la Pierre, sub pretext că avea niște afaceri de rezolvat între cele două topitorii, dar, în realitate, având un nou proiect despre care, așa cum jurasem, nimeni nu trebuia să afle.

— M-am înscris în corpul de elită al Archebuzierilor, mi-a spus, extrem de surescitat. Doar ca ofițer temporar, desigur, dar înseamnă că fac serviciul la Paris, câte trei luni pe an. M-au convins prietenii mei de la Mans, și mi s-a dat recomandarea necesară. Problema este că tata trebuie împiedicat, prin orice mijloace, să viziteze Chesne-Bidault în absența mea.

Am clătinat din cap, cu îndoială.

— Așa ceva nu se poate, i-am spus. Nu se poate să nu afle.

— Ba da. Atât Pierre cât și muncitorii au jurat să țină secretul, în eventualitatea că tata ar veni călare la Chesne-Bidault i se va spune că sunt plecat la Mans, cu o treabă urgentă. Niciodată n-a stat mai mult de o zi.

În următoarele câteva săptămâni am făcut totul spre a-l convinge pe tata că sunt mâna lui dreaptă.

Dimineața mergeam cu el la turnătorie, îl așteptam când se întorcea, prefăcându-mă a deveni, deodată, foarte interesată de treburile zilnice. El era flatat și surprins, în același timp, și-mi spunea că începuse să-mi vină mintea la cap, și curând aveam să devin vrednica nevastă a unui meșter sticlar de la atelier.

Planurile mele au izbutit atât de bine, iar tatei îi făcea o asemenea plăcere să fie cu mine la Pierre, încât nu s-a dus măcar o dată la Chesne-Bidault. Dar, într-o seară, la cină, spre sfârșitul perioadei în care fratele meu lipsea, tata m-a privit pe deasupra mesei și mi-a spus.

— Ce-ai zice să faci o vizită la Paris?

Pe moment, am crezut că totul fusese descoperit și că nu era vorba decât despre o stratagemă menită să mă facă să vorbesc. Am privit-o, scurt, pe mama, însă ea-mi zâmbea încurajator.

— Sigur, de ce nu? aprobă ea din cap în direcția tatei. Sophie este destul de mare să te însoțească. Pe de altă parte, m-aș simți mai liniștită să știu că este cu tine.

Ideea că tata nu era în stare să se descurce de unul singur în capitală era una din glumele predilecte ale părinților.

— Nimic în lume nu mi-ar face o plăcere mai mare, am răspuns, căpătând curaj.

Edmé începu să vocifereze că merge și ea, dar, de astă dată, mama răspunse pe un ton autoritar:

— Îți vine rândul și ție, dar dacă ești cuminte, cât timp tata și Sophie sunt plecați la Paris, noi mergem să-l vedem pe Robert la Chesne-Bidault.

Era ultimul lucru pe care mi-l doream, dar nu se putea face nimic și două zile mai târziu uitasem deja de orice spaimă, în timp ce, așezați în diligență, ne îndreptam spre Paris. Prima mea vizită… Eu, o fată neștiutoare de la țară, care nici nu împlinise paisprezece ani și care, până acum, văzuse un singur mare oraș, Mans. Făcusem vreo douăsprezece ore sau mai mult, căci plecasem dimineața devreme și trebuie să fi fost șase sau

șapte seara când ne-am apropiat de capitală, eu una cu fața lipită de geam și aproape bolnavă de emoție și extenuare.

Îmi amintesc că era iunie și un abur cald stăruia deasupra orașului învăluit într-o aureolă prăfoasă, copacii erau înfrunziți, oamenii se înghesuiau pe străzi, iar șiruri după șiruri de trăsuri se întorceau de la cursele din Versailles. Deși regele Ludovic XVI și tânăra regină Maria-Antoaneta fuseseră încoronați cu numai un an în urmă, după cum îmi spunea tata, se făcuseră deja multe schimbări la Curte, dispărea vechea etichetă, iar regina instaurase moda balurilor și a spectacolelor de operă, în timp ce fratele regelui, contele d'Artois, împreună cu vărul său, ducele de Chartres, se întreceau la cursele de cai, un sport foarte popular în Anglia. Pe când priveam cu atenție prin geamul diligenței mă gândeam că poate văd și eu un duce sau vreo ducesă întorcându-se de la curse; poate chiar acei tineri care tocmai își croiau drum prin aglomerata piață Ludovic XV, în fața Palatului Tuileries, erau frații regelui? I-am arătat tatei, dar el a râs.

— Lachei sau frizeri, a spus. Toți își maimuțăresc stăpânii, însă nu vei vedea un prinț de sânge regesc umblând pe jos.

Diligența ne-a lăsat la stația terminus, în rue Boulay. Aici era o asemenea îmbulzeală și confuzie, încât n-am apucat să văd nici măcar un frizer, dar niște oameni de lume... Pe mijlocul străzilor, înguste și rău mirositoare, curgeau într-un șuvoi lat gunoaiele, iar cerșetorii stăteau cu mâna întinsă la pomană. Îmi amintesc ce tare m-am speriat când, în timp ce tata era întors cu spatele, atent la bagaje, o femeie, cu doi copii desculți, s-a și băgat între noi cerșind bani. Când m-am dat un pas înapoi, m-a amenințat cu pumnul și-a început să blesteme. Nu era Parisul la care mă așteptasem, numai veselie, râsete, plimbări la Operă și lumini strălucitoare.

Tata obișnuia să tragă la hotelul Cheval Rouge din rue St Denis, în apropierea Bisericii St Leu și a marii piețe centrale Halles, așa că m-a dus acolo, unde am rămas timp de trei zile, cât a durat vizita.

Trebuie să recunosc că iluziile mi se spulberaseră. Am stat mai tot timpul în acest cartier atât de aglomerat, urât mirositor, locuit de oameni dintre cei mai săraci, iar plimbările au însemnat vizite făcute la depozitele unde tata avea treburile sale. Mă gândeam că, acasă, cărbunarii din pădurea de la Pierre erau duri însă blajini și cuviincioși în comparație cu trecătorii din Paris, care ne înghionteau fără să ceară scuze, deși ne iscodeau mereu cu privirea. Fiind doar un copil, nu îndrăzneam să mă aventurez de una singură, astfel că eram obligată să stau tot timpul cu tata, sau să rămân în dormitorul de la Cheval Rouge.

În ultima seară a vizitei, tata m-a dus la Poarta St Martin, să văd cum sosesc trăsurile și caleștile la Operă, iar zona era incomparabilă cu acel cartier sărac unde se găsea hotelul nostru. Femei de un fast orbitor, în rochii cu decolteuri adânci, strălucind de bijuterii sclipitoare, coborau din trăsuri, însoțite de cavaleri pe cât de chipeși pe atât de eleganți. Totul era numai culoare și strălucire, timbrul vocilor era subțire și plin de afectare – ca și cum se vorbea o franceză total diferită de a noastră – până și doamnele aveau un anumit fel de a se mișca, ținându-și fustele cu multă grație, iar domnii care se învârteau, fuduli, în jurul lor, strigau: „Faceți loc, faceți loc doamnei marchize!”, înlăturând mulțimea din fața treptelor Operei. Totul mi se părea ireal. Acești oameni eleganți răspândeau un parfum anumit, ciudat și exotic, ce-ți amintea de mireasma florilor uscate și cu petalele chircite, iar această bogăție, cu mirosul ei stătut, se amesteca cu sărăcia ponosită a celor de lângă noi, care, în tăcere, se înghesuiau, la fel ca și noi, să o vadă pe regină.

În cele din urmă apăru și trăsura ei, trasă de patru cai superbi, iar, pe dată, valeții se năpustiră să deschidă ușile, în timp ce însoțitorii, iviți ca din pământ, își agitau bastoanele lungi, împingând mulțimea curioșilor.

Primul care coborî fu contele d'Artois, fratele regelui, căci se spunea că regelui nu-i plăcea opera și nu venea niciodată la spectacol. În urma tânărului rotofei, cu tenul alb-rozaliu, și haina de satin acoperită cu stele și decorații, își făcu apariția o femeie tânără, îmbrăcată toată în roz, având în părul pudrat o bijuterie strălucitoare și arborând o expresie disprețuitoare. Am aflat că era contesa de Polignac, prietena intimă a reginei. Apoi, descinzând ultima din trăsură, am văzut-o, timp de o clipă, chiar pe tânăra regină, îmbrăcată numai în alb, cu diamante la gât și în păr. Ochii ei, de un albastru spălăcit, au privit absent spre mulțimea de gură-cască, și, întinzând mâna contelui d'Artois, delicata făptură a dispărut, perfectă și fragilă, asemeni figurinelor de porțelan pe care mi le arătase tata de dimineață, așezate una lângă alta în depozitul unui negustor, prieten de-al lui.

— Asta-i tot. Ești mulțumită acum? spuse tata.

Mulțumită sau nu, era greu de spus. Zărisem, fugitiv, o altă lume. Oare oamenii aceștia, mă întrebam, mâncau și ei, se dezbrăcau, funcționau după aceleași legi fiziologice ca noi, ceilalți? Greu de crezut.

După aceea, ne-am plimbat toată seara pe străzi, „să ne răcorim”, cum zicea tata, și cum ne oprisem o clipă în rue St Honore, la taclale cu unul dintre prietenii de afaceri ai tatei, văd deodată apropiindu-se o figură cunoscută îmbrăcată într-o splendidă uniformă de ofițer din corpul de Archebuzieri. Era fratele meu Robert.

Ne-a reperat imediat, s-a oprit un moment, apoi, ca un balerin, a făcut o piruetă scurtă, sărind peste canalul de scurgere din mijlocul străzii, și a dispărut în grădinile Palatului Tuileries. Tata, care

tocmai atunci întorsese capul, se uită lung după silueta fugară.

— Dacă n-aș ști că fiul meu cel mare este la atelierul de la Chesne-Bidault, aș crede că acel personaj îmbrăcat în ofițer, ce tocmai se pierde în depărtare, este chiar el, observă tata pe un ton sec.

— Tinerii seamănă între ei când sunt îmbrăcați în uniformă, remarcă prietenul.

— Tot ce se poate, și au, cu toții, aceeași dexteritate de a ieși din încurcătură, răspunse tata.

Conversația s-a încheiat aici. Noi am luat-o, înapoi spre hotelul din rue St Denis, și a doua zi ne-am întors acasă, la castelul de la Pierre. Tata n-a făcut niciodată vreo aluzie la acest episod, dar când am întrebat-o pe mama dacă, în timpul absenței noastre, fusese în vizită la Chesne-Bidault, ea mă privi țintă și zise:

— M-a impresionat felul în care Robert reușește să administreze atelierul și să se și distreze, totodată.

Însă, una era să te joci de-a soldații, și cu totul altceva să trimiți transporturi de marfă la Chartres, fără a le consemna în registre. Când era vorba de marfă, oricine încerca s-o păcălească pe mama avea, ulterior, regrete amare.

Eram în vizita noastră obișnuită, de două zile, la Chesne-Bidault, mama verifica registrul de comenzi, și totul se desfășură fără incidente până când mamei îi veni, brusc, dorința de a număra lăzile goale, sosite de la Paris cu o săptămână în urmă.

— N-are niciun rost, spuse Robert, care, de astă dată, era și el prezent. Lăzile sunt puse una peste alta, în magazie, până când transportul următor este gata pentru a fi livrat. De altfel, știm că sunt două sute.

— Ar trebui să fie două sute. Tocmai asta vreau să aflu, răspunse mama.

Fratele meu continuă să protesteze.

— Nu pot să garantez pentru ordinea din magazie, adăugă el, aruncându-mi o privire plină de înțeles. Blaise a fost bolnav, iar lăzile au fost depozitate pe măsură ce au fost returnate. Îți promit că totul va fi în ordine pentru următorul transport.

Mama nu-l luă în seamă.

— Îmi trebuie doi muncitori vânjoși care să mute lăzile, să le pot număra. Poate te ocupi de asta acum. Și vreau să vii și tu cu mine.

A constatat că lipseau cincizeci de lăzi, și cum se întâmplă când te pândește ghinionul, în aceeași după-masă a apărut la atelier și cărăușul. La întrebările mamei, el a răspuns cu toată sinceritatea că lăzile lipsă se aflau la Chartres, cu un transport de seturi de masă, ceva mai deosebite, pentru regimentul de Dragoni ai Domnului, ce era încartiruit în oraș.

Mama îi mulțumi omului pentru informații și-l rugă pe Robert s-o însoțească înapoi, acasă.

— Iar acum aș dori să aflu cum explici faptul că acest transport de obiecte de sticlă „foarte deosebită" nu a fost consemnat în registre?

Poate lui Robert i-ar fi prins bine dacă, în acele momente, ar fi făcut o criză de bâlbâială, cum i se întâmpla lui Michel.

— Trebuie să înțelegi că atunci când ai de-a face cu un nobil, cum este colonelul regimentului, contele de Chartres – care, după cum se știe, este prieten intim cu fratele regelui – nu ții morțiș ca plata să se facă pe loc. Onoarea de a-l avea printre clienți este, în sine, o plată suficientă.

Mama împungea cu pana filele registrului deschis.

— Tot ce se poate, spuse ea, dar până acum, nici tata nici eu n-am avut plăcerea nevolnică de a face afaceri cu el. Tot ce știu despre contele de Chartres este că are un castel, la Malicorne, vestit pentru extravaganțele și intrigile țesute aici, și se mai spune că, după ce că e el falit, a dus la faliment pe

toți negustorii din ținut, căci niciunul n-a reușit să scoată vreun ban de la el.

— Absolut neadevărat, spuse Robert, ridicând din umeri disprețuitor. Mă mir că pleci urechea la asemenea bârfe josnice.

— Nu pot considera bârfe josnice faptul că negustori onorabili, unii cunoscuți de-ai tatălui tău, sunt obligați să ceară ajutor sau să stea nemâncați fiindcă nobilul tău prieten s-a apucat să construiască un teatru particular pe domeniul său, răspunse mama.

— Dar este un lucru esențial pentru încurajarea artelor, protestă Robert.

— Esențial e să-și plătească datoriile. Care este valoarea mărfii livrată regimentului?

Robert avu un moment de ezitare.

— Nu știu exact, începu el.

Mama insistă.

— Cam o mie cinci sute de livre, recunoscu Robert.

Ce mă bucuram că nu eram în pielea lui. Ochii albaștrii ai mamei căpătară un luciu înghețat, ca al lacurilor nordice.

— Atunci îi voi scrie chiar eu contelui de Chartres, iar de nu mi se va da satisfacție mă voi adresa direct fratelui regelui. Sunt sigură că măcar unul dintre ei va avea curtoazia să-mi răspundă și și onoreze datoria.

După mutra lui Robert mi-am dat seama că o asemenea măsură extremă era total nedorită.

— Nu e cazul să te ostenești, spuse el. Pe scurt, banii s-au și cheltuit.

Ăsta da bucluc. Începusem să tremur pentru Robert. Oare ce făcuse cu o mie cinci sute de livre? Mama își păstra calmul. Privi în jur, la mobilierul simplu, adus de ea și tata.

— Din câte văd, nu s-a cheltuit nimic pentru casă nici aici, nici altundeva în colonie, spuse ea.

— Ai perfectă dreptate, răspunse Robert. Banii nu s-au cheltuit la Chesne-Bidault.

— Atunci unde?

— Refuz să răspund.

Mama închise registrul, se ridică și porni spre ușă.

— Peste trei săptămâni vei da socoteală pentru fiecare bănuț. Dacă până atunci nu-mi explici ce s-a întâmplat, îi spun tatei că închidem atelierul de aici din motive de fraudă și nu mă las până ce numele tău nu dispare de pe lista meșterilor sticlari.

Apoi părăsi încăperea. Râzând cam acru, Robert se trânti pe scaunul din care mama tocmai se ridicase și puse picioarele pe masă.

— N-are curaj s-o facă. Ar însemna să mă distrugă.

— Nu fi atât de sigur, l-am prevenit. Indiscutabil, banii trebuie recuperați. Așadar, cum anume i-ai cheltuit?

Robert clătină din cap.

În ciuda situației grave în care se afla, zâmbi poznaș.

— Nu-ți spun, îmi răspunse. Problema e că banii s-au dus și nu mai pot fi recuperați.

Adevărul ieși la lumină într-un mod cu totul neașteptat. Cam la o săptămână după aceea, sosiră la Pierre, unchiul și mătușa Demeré care, ca de obicei, erau la curent atât cu evenimentele locale, cât și cu bârfele din Paris, Chartres, Vendôme și alte orașe.

— Am aflat că a fost mare agitație la Chartres, cu balul mascat, începu mătușa Demeré. Toate neisprăvitele din oraș au fost prezente; unele și-au adus și bărbații.

Când am auzit de Chartres am ciulit urechile și m-am uitat la Robert, care era și el prezent.

— Serios? întrebă tata. Noi n-am auzit de niciun bal. Trăim la țară și suntem departe de asemenea lucruri frivole.

Mătușa, care, din principiu, dezaproba orice manifestare de bună dispoziție, afișă o mutră

dispreţuitoare.

— Numai despre asta se vorbea în oraş acum două săptămâni, când am fost acolo. Se pare că puseseră un soi de pariu, ofiţerii din regimentul Dragonilor cu cei de la Archebuzieri – care din ei va reuşi să le distreze mai bine pe doamne.

Unchiul Demeré îi făcu tatei cu ochiul.

— Doamnele din Chartres sunt recunoscute pentru neprecupeţita lor ospitalitate, spuse el.

Tata făcu o plecăciune, în bătaie de joc.

— Se pare că au ţinut-o aşa până în zori, continuă mătuşa, au băut, au mâncat şi s-au fugărit prin catedrală, de o manieră absolut dezgustătoare. Se spune că ofiţerii din regimentul de Archebuzieri au cheltuit o avere să pună la cale toată afacerea.

— Nu mă surprinde, comentă tata, atâta vreme cât tinerii imită moda de la Curtea din Versailles, la ce te poţi aştepta? Nădăjduiesc că au şi mijloacele financiare necesare.

Robert privea ţintă în tavan, lăsând impresia că a căzut pe gânduri sau că examinează atent pata apărută în tencuială.

— Şi Dragonii ce rol au avut în toată povestea? se interesă mama.

— Am aflat că au pierdut pariul, replică unchiul. Cina pe care au oferit-o a fost un fleac. În orice caz, Dragonii au fost încartiruiţi altundeva şi se pare că, la ora asta, Archebuzierii, care sunt înrolaţi pe termen scurt, se odihnesc pe lauri.

Spre cinstea mamei, tata n-a aflat nimic despre această aventură, însă am rămas eu, o fătucă, să mă ocup de castelul de la Pierre, iar ea s-a întors cu Robert la atelierul de la Chesne-Bidault, unde a stat până când Robert a refăcut, cu talentul lui de meşteşugar, setul de masă din sticlă pe care-l dăduse Dragonilor.

Era în primăvara lui 1777, anul în care expira concesiunea pentru castelul şi atelierul de sticlărie de la Pierre, casa noastră atâta amar de vreme. Ca moştenitor al proprietăţii, fiul doamnei Gras de

Luart avea alte planuri, astfel încât, cu sufletul copleșit de tristețe, ne-am luat adio de la minunata casă în care ne născusem, eu și Edmé, și unde crescuseră ceilalți trei frați, ajungând niște flăcăi pe cinste.

Era clar că pentru noi, cei patru copiii, – Edmé, Pierre, Michel și cu mine, – domnișorul Gras le Luart nu era altceva decât un tip băgăreț, liber să cedeze proprietatea unui alt chiriaș, sau să locuiască el însuși aici, câteva luni pe an, doar pentru simplul motiv că era seniorul și proprietarul domeniului de la Pierre. Cât privea atelierul de sticlărie, transformat de tata, dintr-o mică afacere de familie într-unul dintre cele mai importante ateliere de sticlărie din țară, acesta avea să încapă pe alte mâini, să ajungă poate, din nou, în paragină, sau să fie exploatat de niște străini. În schimb, părinții adoptaseră un punct de vedere mai filosofic. Orice meșter sticlar trebuia să fie obișnuit cu schimbarea. În vremurile de demult sticlarii fuseseră niște nomazi, care se mutau de la o pădure la alta, rămânând în același loc doar preț de câțiva ani. Trebuia să ne considerăm norocoși că avusesem această șansă – să creștem și să ne bucurăm de viața de la Pierre. Din fericire contractele de închiriere pentru Chesne-Bidault și Brulonnerie fuseseră încheiate pe termen lung, iar familia urma să se împartă între cele două ateliere.

Tata, mama, Edmé și cu mine ne-am mutat la Chesne-Bidault, în vreme ce Robert și Pierre s-au dus la Brulonnerie. Michel, care tocmai împlinise douăzeci și unu de ani, pleca să lucreze la un meșter sticlar la Berry, lângă Bourges, și astfel să capete mai multă experiență. Pentru a se deosebi între ei, în cadrul breslei, frații mei își adăugaseră, fiecare, câte o poreclă: Robert semna Busson cel bătrân, Pierre semna Pierre Busson du Charme, iar Michel, Busson-Challoir. E inutil să spun că aceste semne distinctive fuseseră ideea lui Robert.

Charme și Challoir erau micile ferme ale părinților, parte din zestrea inițială.

Mama considera că folosirea unor asemenea nume era un moft.

— Nici tatăl nici unchiul tău n-au simțit nevoia să se deosebească între ei, îmi spunea ea. Erau frații Busson și le era de ajuns. În orice caz, acum că Robert își spune „cel bătrân” poate se va învrednici să-și ia obligațiile în serios și să se așeze la casa lui. Dacă nu e în stare să-și găsească o nevastă care să-i poarte de grijă, mă văd obligată să mă ocup eu de treaba asta.

Credeam că glumește, căci, indiscutabil, la cei douăzeci și șapte de ani, Robert era suficient de matur să aleagă și singur. De altfel, la început, n-am făcut nicio legătură între hotărârea mamei de a-l însura, călătoriile ei tot mai dese la Paris, împreună cu tata, care se ducea acolo cu treburi, și dorința ei neașteptată de a cunoaște familiile unora din prietenii tatei, ce locuiau în capitală.

Am început să bănuiesc motivul vizitelor abia când, după ce toți trei conveniseră să locuiască la Cheval Rouge, evident doar din nevoia de a discuta, pe îndelete, afacerile legate de cele două ateliere, mama m-a anunțat, la întoarcere, că domnul Fiat, unul dintre negustorii înstăriți, avea o fată.

— Cum e fata? am întrebat-o.

— Foarte drăguță, îmi răspunse mama, ori, venită din partea ei, o asemenea caracterizare însemna o laudă în toată regula. Se pare că s-au plăcut. Sau, cel puțin, au avut multe să-și spună. L-am auzit pe Robert cerându-i permisiunea să-i facă o vizită cu prima ocazie când mai vine la Paris, adică săptămâna viitoare.

Așa pețit mai rar Eram geloasă, fiindcă până acum eu fusesem singura confidentă a lui Robert.

— O să se plictisească repede de ea, m-am încumetat eu.

— Poate. Are o fire veselă, dar altfel nu seamănă deloc cu Robert. E micuță, brunetă, cu ochi mari căprui și o bogăție de zulufi. Tata a fost foarte impresionat.

Eu o țineam una și bună.

— Robert n-o să se însoare niciodată cu fata unui negustor, chiar dacă e cea mai drăguță fată din Paris. S-ar face de râs față de prietenii lui mai pricopsiți.

Mama zâmbi.

— Chiar dacă i-ar aduce o dotă de zece mii de livre și noi am garanta cu aceeași sumă, iar tata ar închiria Brulonnerie pentru ei?

De data asta nu mai aveam replică. Îmbufnată, m-am dus în camera mea. Iar Robert n-a rezistat unor asemenea promisiuni, nici farmecelor frumoasei tinere de douăzeci de ani, Catherine Adèle. Cu acordul părinților, în ziua de 21 iulie 1777, la biserica St Sauveur din Paris, a avut loc căsătoria lui Robert Malhurin Busson cu Catherine Adèle Fiat.

## *Patru*

Cam la trei luni după nuntă am avut prima mare surpriză. Unchiul Demeré a venit călare, până la Chesne-Bidault, pentru a-i spune tatei că, după ce concesionase Brulonnerie unui meșter sticlar pe nume Caumont, Robert luase în arendă, în parohia St Jean Froidmentel, splendidul atelier de la Rougemont și minunatul castel din vecinătate, ambele proprietatea marchizului de la Touche.

La început tata a fost atât de uimit încât nici nu i-a venit să creadă.

— Este adevărat, am văzut actele, semnate și parafate, insista unchiul. Ca mulți alții, marchizul este genul de proprietar mai mult absent, căruia nu-i pasă de soarta proprietății atât timp cât aceasta îi asigură o rentă. Cunoști locul. Sunt ani de zile de când atelierul lucrează în pierdere.

— Trebuie să punem capăt acestei situații, spuse tata. Robert va da faliment, va pierde toată averea, și reputația, pe deasupra.

Am plecat chiar a doua zi, tata, mama, unchiul Demeré și cu mine – căci eram hotărâtă să-i însoțesc, iar ai mei erau atât de îngrijorați de cele întâmplate, încât nici nu s-au mai gândit că eram de prisos. Am rămas la Brulonnerie cam una, două ore, timp în care tata a discutat cu noul arendaș, domnul Caumont, și a văzut, cu proprii ochi, actele parafate, după care ne-am continuat drumul, prin pădure, până la Rougemont, situat în valea opusă șoselei, între Châteaudun și Vendôme.

— E nebun… Nebun de legat, repeta tata mereu.

— Noi suntem de vină, zise mama. Robert nu poate să uite Pierre. Își închipuie că poate realiza la douăzeci și șapte de ani ceea ce tu ai reușit muncind din greu, ani de zile. E vina noastră. Noi l-am răsfățat.

Într-adevăr, Rougemont depășea orice închipuire. Atelierul era format din patru clădiri, ce

dădeau într-o curte imensă. În clădirea din dreapta se aflau locuințele meșterilor sticlari, apoi venea clădirea furnalului, cu cele două hornuri, alături erau antrepozite și magazii, atelierele gravorilor, iar de cealaltă parte locuințele muncitorilor. Porți masive din fier străjuiau intrarea și castelul, superb și impunător, era situat în mijlocul unor grădini întreținute ca la carte. Tata sperase să-l ia pe Robert prin surprindere, dar, așa cum se întâmplă în lumea noastră, a sticlarilor, cineva îl prevenise de sosirea noastră, și ca urmare, de îndată ce intrarăm în curte, Robert, cu obișnuitul său aplomb, ne ieși în întâmpinare, vesel și surâzător.

— Bun venit la Rougemont, strigă el. Nici că se putea să nimeriți mai bine. Tocmai am început să prelucrăm o șarjă de amestec, vedeți cele două coșuri, se lucrează la ambele furnale, toată lumea e la treabă. Veniți să vă convingeți.

Dacă pentru tata cămașa obișnuită de lucru era o ținută firească, în schimb Robert era îmbrăcat într-o haină de catifea, cu o croială extravagantă, mult mai potrivită pentru tinerii nobili ce defilau pe terasele de la Versailles, decât pentru un meșter sticlar ce tocmai se pregătea să intre în clădirea furnalului. După părerea mea, arăta absolut senzațional, însă mi-a fost rușine pentru el, odată ce-am văzut expresia de pe chipul tatei.

— Cathie le așteaptă pe mama și Sophie la castel, continuă Robert. Avem acolo câteva camere pe care le folosim numai noi.

Bătu din palme și începu să strige ca un vechil ce-și cheamă argații, și ca din pământ apăru un servitor, se înclină adânc și deschise porțile ce duceau la castel. Merita să urmărești expresia mamei în timp ce, târându-ne pe urmele servitorului, intrarăm în castel, trecurăm prin antecameră, și ajunserăm într-un salon uriaș, unde, pe lângă perete, erau așezate scaune drepte, iar oglinzile enorme ne reflectau fiecare mișcare. Acolo ne aștepta căci, fără îndoială ne zărise de la

geam, fiica negustorului și actuala nevastă a lui Robert; îmbrăcată cu o rochie subțire de muselină, garnisită cu funde roz și alb, Cathie, fostă Fiat, era o apariție tot atât de încântătoare precum glazura de pe tortul ei de nuntă.

— Ce surpriză plăcută, începu ea să se fandosească, grăbindu-se să ne îmbrățișeze, însă, amintindu-și de prezența servitorului în încăpere, luă brusc o înfățișare înțepată și-l trimise să ne aducă niște răcoritoare; figura ei se destinse din nou, ne pofti să luăm loc și așa rămaserăm toate trei, privindu-ne în tăcere.

— Ești tare frumușică, zise mama, în cele din urmă, deschizând discuția. Și cum ți se pare ca nevastă de meșter sticlar, aici, la Rougemont?

— E destul de bine, dar cam obositor, răspunse Cathie.

— De bună seamă și în plus este și o mare răspundere. Câți muncitori lucrează aici și câți dintre ei au familie?

Cathie făcu ochii mari.

— N-am idee. N-am vorbit niciodată cu vreunul dintre ei.

Credeam că un asemenea răspuns avea s-o reducă pe mama la tăcere, dar ea își reveni imediat.

— În cazul ăsta cum îți petreci timpul?

Cathie avu un moment de ezitare.

— Dau ordine servitorilor și mă-ngrijesc să lustruiască dușumelele cum trebuie. Camerele sunt foarte spațioase, după cum vedeți, continuă ea.

— Da, văd. Nici nu-i de mirare că ești atât de obosită, replică mama.

— Apoi mai sunt și musafirii. Deseori apar, pe neașteptate, câte zece, doisprezece la masă. Și uite așa, cămările sunt mereu pline cu mâncare, de cele mai multe ori bună de aruncat. E cu totul altfel decât la Paris, când stăteam pe strada Petits Carreaux și ne duceam la piață ori de câte ori aveam musafiri neanunțați.

Biata Cathie. Se vedea că este complet epuizată. La urma urmei nu era ușor pentru fiica unui negustor să adopte modul de viață al unei castelane.

— Ce fel de musafiri ai? întrebă mama. Nu se obișnuiește ca meșterii și nevestele lor să-și facă unii altora invitații la masă.

Cathie făcu, din nou, ochii mari.

— A, nu este vorba de cei de aici, explică ea, ci de prietenii și cunoștințele lui Robert de la Paris, care fie vin anume să ia masa la noi, fie că sunt în trecere, între Paris și Blois. Așa era și la Brulonnerie. Unul din motivele pentru care Robert s-a mutat la Rougemont a fost tocmai pentru că aici avem camere de oaspeți.

— Înțeleg, zise mama.

Mi-era milă de Cathie. Deși eram convinsă că-l iubea pe Robert, simțeam că ar fi fost mai la largul ei în strada Petits-Carreaux. În cele din urmă ne întrebă dacă doream să vedem camerele pe care le aveau la dispoziție, și așa am ajuns să hoinărim prin încăperi ale căror dimensiuni întreceau cu mult tot ce văzusem la Pierre. Pornind înaintea noastră cu pași mărunți, Cathie a insistat să privim cele două candelabre imense din sufragerie, care, după cum ne-a spus tot ea, aveau, fiecare, câte treizeci de lumânări, ce trebuiau numărate și completate ori de câte ori se lua masa în încăpere.

— Se vede foarte frumos când sunt aprinse, comentă ea cu mândrie. După moda englezească, Robert stă la un capăt al mesei, eu la celălalt capăt, musafirii sunt așezați de o parte și de alta, iar el îmi face semn când e momentul să ne retragem în salon.

Închise oblonul, ca nu cumva razele soarelui să decoloreze covorul.

— Robert e ca un copil care se joacă de-a familia, zise mama încet. Mă întreb unde vrea să ajungă?

Așa cum aveam să constatăm, Robert nu ajunse prea departe, căci totul se sfârși exact după un an. Întreținerea atelierului de sticlărie și a castelului de la Rougemont ajungea la o sumă aberantă, iar situația se înrăutăți din cauza unor erori contabile, legate de mărfuri vândute unor case de comerț din Paris. Astfel, mare parte din „dota" lui Cathie, cât și partea lui Robert, fură înghițite în mai puțin de un an, singurul lucru bun în toată afacerea fiind faptul că Rougemont fusese închiriat pe o perioadă de numai un an.

Deși profund dezamăgit de pierderea banilor și de buclucul în care intrase Robert, tata îl implora să se întoarcă la Chesne-Bidault, unde s-ar fi ocupat amândoi de administrarea atelierului. Alături de tata, Robert nu mai avea cum să facă boacăne.

Când a venit acasă, Robert a refuzat să discute problema dar a adus-o cu el și pe Cathie, care, de astă dată, arbora un aer supus, chiar plin de regrete, căci nu-i fusese ușor să dea explicații domnului și doamnei Fiat, care spumegau de furie în strada Petits-Carreaux.

— Vă rămân îndatorat pentru sugestie, dar am deja alte perspective la Paris, iar lucrurile par să meargă bine – mai multe nu pot să vă spun deocamdată. La propunerea mea, domnul Cannette, bancher la Curte, are de gând să înființeze un atelier de sticlărie, pe strada Boulets, din cartierul St Antoine, ori dacă lucrurile ies cum trebuie, eu voi fi numit director.

După un schimb de priviri, părinții mei l-au privit lung pe Robert; dar el avea o mutră zâmbitoare și o privire lacomă, de fel tulburată de recentul dezastru.

— Nu e mult de când ai pierdut o mică avere. Cum poți garanta că situația nu se va mai repeta? întrebă tata.

— Simplu. Este inițiativa domnului Cannette, nu a mea. Mie mi se vor plăti serviciile și atât.

— Și dacă inițiativa eșuează?

— Domnul Cannette va fi cel sărăcit, nu eu.

Pe atunci nu aveam mai mult de cincisprezece ani, dar până și un copil de vârsta mea își dădea seama că fratele meu avea un cusur; părea un individ amoral – trăsătură evidentă în felul său de a vorbi, în neglijența manifestată față de problemele apărute la atelier cât și față de sentimentele celorlalți, în incapacitatea sa de a înțelege un punct de vedere, altul decât al său propriu.

Mama făcu o ultimă încercare pentru a-l convinge să se potolească.

— Renunță la ideea asta. Vino acasă sau, dacă vrei, întoarce-te la Brulonnerie și lucrează pentru noul tău chiriaș. Aici, la țară, ne cunoaștem între noi, toți avem o reputație solidă. La Paris se înființează mereu case noi, de care se alege praful.

Pierzându-și răbdarea, Robert i se adresă mamei.

— Tocmai asta e problema. Aici, la țară, traiul vostru este atât de statornic, atât de provincial, să fiu sincer. Totul stă pe loc. Pe câtă vreme la Paris…

— La Paris te poți ruina în mai puțin de-o lună, fie că ai prieteni fie că nu, completă mama.

— Slavă Domnului că am prieteni, oameni influenți, uite domnul Cannette este un exemplu, dar mai sunt și alții, oameni atât de apropiați de cercurile de la Curte, încât este suficient să spună un cuvânt și om mă fac.

— Sau cerșetor, spuse mama.

— Mă rog. Prefer, însă, să risc tot decât să vegetez.

— Lasă-l să plece. Discuția este inutilă, zise tata.

Într-adevăr, atelierul se înființă în strada Boulets, Robert fu numit director, iar șase luni mai târziu, domnul Cannette, bancherul Curții, vându afacerea, fără acordul lui Robert, care-i ceru

domnului Fiat, tatăl lui Cathie, un împrumut substanțial, pentru a depăși niște dificultăți „de moment”.

Apoi urmă o lungă tăcere. Nici Robert nu ne mai scrise, nici noi nu mai călcarăm prin Paris, fiind toți preocupați de sănătatea tatei. Tata căzuse de pe cal, în timp ce se întorcea de la Châteaudun, și de șase săptămâni era la pat, iar mama, Edmé și cu mine stăteam cu rândul la căpătâiul lui. În cele din urmă am aflat noutățile, dar nu din auzite sau printr-o scrisoare, ci prin intermediul unei gazete a negustorilor, pe care tata o cumpăra lunar, iar noi o duceam la patul lui, în perioada în care se mai întremase.

Gazeta era datată noiembrie 1779 și cuprindea următoarea știre:

*„Domnul de Quevremont-Delamotte, bancher din Paris, a cerut Ministerului de Interne permisiunea să utilizeze metoda engleză pentru producerea sticlei la fabrica de la Villeneuve-Saint Georges, situată în afara Parisului, și condusă, o vreme, de țiganul sticlar Joseph Koenig. La acea vreme, domnul Quevremont-Delamotte a învestit suma de 24.000, însă talentul și inteligența domnul Koenig s-au dovedit sub așteptările investitorului. Acesta își păstrează prerogativele, și dreptul de proprietate asupra binecunoscutelor patente, având intenția să-l numească, la conducerea fabricii, pe domnul Busson cel Bătrân, o persoană cu vaste relații. Domnul Busson și-a făcut ucenicia în atelierul de sticlărie de la Pierre, sub îndrumarea tatălui său, domnul Mathurin Busson, autorul unor lucrări despre sticla optică, scrise la cererea Academiei. Domnul Quevremont-Delamotte speră ca producția fabricii de la Villeneuve-St Georges să fie de cea mai înaltă calitate, mulțumită grijii și priceperii noului director.*”

Eu și Edmé am văzut știrea mult mai târziu. Mai întâi ani auzit clinchetul nervos al clopoțelului tras

cu furie, în camera de la etaj, și-am alergat, în graba mare, lângă patul tatei. Tata zăcea de-a latul patului și pete de sânge se vedeau pe cămașa de noapte și pe cearșafuri.

— Cheam-o pe mama, zise tata, respirând cu greutate.

Edmé se repezi în goană pe scări, în timp ce eu încercam să-l ajut să se sprijine în perne. Era pentru a doua oară că avea o asemenea hemoragie; prima se declanșase imediat după ce căzuse de pe cal. Mama veni imediat, sosi și doctorul, care, deși declară că tata este în afara unui pericol imediat, o avertiză pe mama că orice șoc sau stare de excitație se pot dovedi fatale.

În cele din urmă, când tata își mai reveni, ne arătă gazeta, ce ajunsese pe jos în toată zăpăceala aceea și așa ne-am dumirit de unde se trăgea criza atât de neașteptată.

— De îndată ce nu mai este niciun pericol să-l las singur pe tata, voi pleca la Paris să văd cum aș putea să evit un alt scandal. Situația nu e prea gravă dacă Robert a acceptat doar postul de administrator. Pe de altă parte, dacă și-a asumai angajamente financiare, atunci se îndreaptă spre un dezastru mai mare decât cel suferit la Rougemont.

Deci nu ne rămânea decât să stăm și să așteptăm. Tatei îi mergea ceva mai bine cu sănătatea, așa că mama îl lăsă în grija mea și plecă la Paris. Când reveni, după o săptămână, din expresia ei am înțeles că se întâmplase ceva foarte grav. Nu numai că Robert fusese de acord să lucreze ca director al fabricii de la Villeneuve-St Georges, dar acceptase să o cumpere de la domnul Quevremont-Delamotte, pentru suma de 18.000 de livre, ce trebuiau plătite în termen de șase luni de la data semnării contractului.

— Până în mai, anul viitor trebuie să facă rost de bani, spuse mama și, pentru prima dată, o vedeam cu ochii în lacrimi. N-are nicio șansă de reușită. S-au învestit deja câteva mii pentru

topitorie și alte câteva mii sunt necesare pentru a o face să devină rentabilă. Trebuie construit un furnal nou și niște magazii, iar locuințele muncitorilor arată mai rău decât o cocină. Cea mai mare parte din bani s-a cheltuit pentru locuințele temporare ale meșterilor englezi aduși de fostul proprietar, Koenig, care, după cât se pare, stătea beat cât era ziua de lungă.

— Dar de ce a încercat Robert să facă așa ceva? Ce motiv ar fi avut?

— Motivul este cel binecunoscut. Se bucură de sprijinul unor prieteni „influenți", sau cel puțin așa afirmă el. Un oarecare marchiz de Vichy este interesat de proiect și, după cum susține fratele tău, este posibil ca, în ultimă instanță, marchizul să cumpere fabrica de sticlă.

— În cazul ăsta, interveni Edmé, de ce s-a mai deranjat Robert să cumpere fabrica?

— Fiindcă, continuă mama cu năduf, a încercat să facă o afacere, sau speculație, cum o numesc negustorii. Fratelui vostru îi place riscul. Acesta e miezul problemei, mai adăugă ea.

Apoi se mai domoli. Ne luă în brațe pe amândouă, iar noi ne străduiam s-o consolăm.

— Este vina mea. Toată înfumurarea lui prostească este numai din vina mea. Suntem prea mândri, amândoi.

Lui Edmé mai că-i dădeau lacrimile.

— Tu nu ești o ființă mândră. Cum te poți acuza singură? Purtarea lui Robert nu are nicio legătură cu tine, protestă ea.

— Ba da, are, replică mama. Eu l-am învățat să țintească departe și asta o știe și el. Și e prea târziu ca să se mai schimbe.

Se opri și ne privi pe rând pe fiecare.

— Știți ce m-a îndurerat cel mai mult, chiar mai mult decât faptul că nu știu cum se va descurca pe viitor? În toate lunile astea, când n-a dat un semn, odată nu mi-a spus că soția lui aștepta un copil. Au

o fetiță, născută pe 1 septembrie. Prima mea nepoțică.

Robert, tată… Nu mi-l puteam imagina în acest rol, așa cum n-o puteam vedea pe Cathie pe post de doică. Ar fi fost mult mai încântată să aibă o păpușă

— Ce nume i-au pus? întrebă Edmé.

Imperceptibil, mama se schimbă la față.

— Elisabeth Henriette, după numele doamnei Fiat, desigur, răspunse ea.

Apoi se duse sus, să-i dea vestea și tatei.

În următoarele luni am auzit doar zvonuri și atât. Marchizul de Vichy nu mai era interesat de fabrica de sticlă de la Villeneuve St Georges... Fratele meu încercase să discute cu alt bancher.

Se spunea că domnul Quevremont-Delamotte se gândea să intre din nou într-o combinație cu fostul lui asociat, Joseph Koenig, pentru o topitorie din Sèvres…

Tata nu se simțea încă în stare să călătorească, și la începutul lui februarie îl trimise pe Pierre la Villeneuve-St Georges, să afle noutăți.

Deși acum, la douăzeci și șapte de ani, nu mai avea nimic din tânărul lipsit de griji de cu zece ani în urmă, Pierre trăgea încă nădejde că Robert, fratele mai mare, avea să se descurce în noua lui întreprindere.

— Dacă nu reușește, poate să ia toate economiile mele, fiindcă mie tot nu-mi trebuie, îi spuse el tatei, dovedind astfel că, deși se maturizase, sufletul lui era neschimbat.

Din nefericire, nici economiile lui Pierre nu erau de ajuns pentru a-l salva pe Robert de rușinea falimentului.

La sfârșitul lunii, Pierre s-a întors de la Villeneuve-St Georges aducând, pentru mama, o buclă de-a nepoatei, un ceas, imaginat de Robert anume pentru tata și lucrat cu o măiestrie deosebită, împreună cu o copie a constatării de

bancrută, semnat în fața instanțelor judecătorești ale Curții Regale de la Châtelet, din Paris.

Două săptămâni mai târziu și așa bolnav cum era, tata, însoțit de mine și de mama, îl lăsă pe Pierre să se îngrijească de Edmé și de Chesne-Bidault, și porni spre Paris. De data aceasta, în timp ce priveam pe fereastra diligenței, sentimentele mele erau cu totul diferite de cele pe care le încercasem în timpul primei mele călătorii, cu aproape patru ani în urmă. Atunci, când tata era bun zdravăn, iar eu eram cuprinsă de nerăbdare și emoție, călătoria, deși obositoare, fusese o adevărată plăcere; acum, vremea era mizerabilă, iar eu, însoțită de un tată bolnav și o mamă stăpânită de neliniște, nu mă puteam aștepta la nimic altceva decât la dezonoarea pe care urma să o cunoască fratele meu.

După ce am poposit o noapte la hotelul Cheval Rouge, din strada St Denis, ne-am îndreptat direct spre Villeneuve-St Georges, situată în partea de sud-est a suburbiilor pariziene.

Spre deosebire de ziua când venisem inopinat la Rougemont, de astă dată Robert nu se mai afla în curte, să ne ureze bun venit; nu se zăreau nici construcții impunătoare, nici castele; nu vedeai decât niște clădiri răzlețite și prăpădite, plus două furnale despărțite de un șanț plin cu resturi de lemn și bucăți de sticlă rebutată. Locul părea pustiu. Pe coșuri nu ieșea nici fir de fum. Totul rămăsese de izbeliște.

Tata bătu cu degetul în geamul trăsurii închiriate și opri un muncitor ce tocmai trecea pe acolo.

— S-a întrerupt complet lucrul la topitorie? întrebă el.

Individul ridică din umeri.

— După cum se vede. Eu am primit leafa acum o săptămână, ca toți ceilalți, și ni s-a spus să fim mulțumiți și cu ce ni s-a dat. O sută cincizeci de oameni rămași fără lucru și cu familii de întreținut. Fără să fim avertizați în prealabil. Și totuși

producția era expediată la Rouen și în alte orașe din nord, lăzi întregi, în fiecare zi – cineva a fost plătit pentru așa ceva, noi așa zicem, dar unde sunt banii?

Tata era foarte mâhnit, dar ce putea face.

— Poți să găsești de lucru în altă parte? se interesă el.

Muncitorul ridică din nou din umeri.

— Tu ce crezi? Aici nu mai este nimic de făcut, de vreme ce topitoria s-a închis. V-a trebui să plecăm în altă parte.

În tot acest timp, bărbatul o privise cu luare aminte pe mama și zise pe neașteptate:

— Dumneata ai mai fost pe aici, nu-i așa? Ești mama directorului?

— Da, răspunse mama.

— Ei bine, n-ai să-l găsești în locuința șefului, asta știu sigur. I-am spart geamurile și el a luat-o la sănătoasa, cu nevasta și copilul.

Tata se scotocea prin buzunare pentru a-i da câteva monede muncitorului, care le primi cu multă jenă, ceea ce nici nu era de mirare, în condițiile de față.

— Întoarce în strada St Denis, îi spuse tata vizitiului și astfel făcurăm stânga-mprejur, lăsând în urmă peisajul dezolant de la topitoria bietului meu frate, ce lăsa în urmă un atelier în ruină și o sută cincizeci de muncitori, muritori de foame, care-l detestau.

— Ce facem acum? întrebă mama.

— Ceea ce ar fi trebuit să facem de la început, spuse tata. Încercăm să dăm de tatăl lui Cathie, în strada Petits-Carreaux. Chiar dacă nu-l găsim și pe Robert, Cathie trebuie să fie acolo împreună cu copilul.

Însă tata se înșela. Domnul și doamnă Fiat nu aveau habar de cele întâmplate și nu-i mai văzuseră pe Robert și Cathie de cel puțin două luni. La această înstrăinare de moment contribuise atât atitudinea distantă manifestată de familia Fiat,

după împrumutul acordat ginerelui, cât și mândria și loialitatea demonstrate de fiica lor față de Robert.

Când ne-am întors la hotelul Cheval Rouge am găsit un mesaj din partea lui Robert pentru mama.

„*Am aflat că ești în Paris. Nu e cazul să-l faci pe tata să intre la idei, însă eu sunt reținut la hotelul St Esprit, din strada Montorgueil, în așteptarea audierii dosarului. Sunt pe punctul de a întocmi o listă a datoriilor și a bunurilor pe care le dețin și aș vrea să-ți cunosc părerea. Nădăjduiesc că suma bunurilor pe care le dețin depășește totalul datoriilor, mai ales având în vedere că Brulonnerie îmi aparține încă, și a mai rămas ceva din dota lui Cathie, pe care părinții ei trebuie să mi-o dea. După cum probabil ați aflat, marchizul de Vichy m-a abandonat, însă viitorul nu mă înspăimântă, sticla opacă, fabricată după metoda engleză, este la mare preț, mai ales printre reprezentanții Curții și știu din sursă sigură că domnii Lambert și Boyer sunt pe cale să obțină aprobarea pentru înființarea, în parcul St. Cloud, a unei fabrici producătoare de sticlă opacă, patronată chiar de regină. Dacă pot ieși din această încurcătură fără prea mari dificultăți, trag mari speranțe să fiu angajat acolo, pe post de specialist gravor, de vreme ce sunt singurul francez specialist în acest domeniu. Fiul tău cel iubitor, Robert.*”

Niciun cuvânt despre Cathie și copil, nici urmă de părere de rău pentru cele întâmplate.

Fără o vorbă, mama îi dădu scrisoarea tatei – era inutil să încerce să-i ascundă adevărul – și împreună se duseră la hotelul unde stătea Robert. L-au găsit sănătos și într-o stare de spirit excelentă, deloc impresionat de faptul că era falit.

Mai târziu, tata, ce părea că îmbătrânise cu zece ani, mi-a spus:

— A avut nerușinarea să ne explice că o asemenea nenorocire este o experiență pozitivă.

Unul dintre asociații de la Villeneuve a fost împuternicit în locul lui, fiindcă Robert nu are dreptul să semneze niciun fel de notă de plată.

Tata mi-a arătat hotărârea, luată în urma audierii preliminare și semnată de judecători, chiar în ziua în care noi ne îndreptam spre Paris.

*„Azi, 15 martie, anul 1780, la Camera de Consiliu, s-a prezentat, în fața noastră, judecătorii Curții, investiți de Rege, domnul Trespaigne, cu domiciliul în Paris și la atelierul de topitorie situat la Villeneuve-St Georges, ca împuternicit al domnului Robert Busson, fost proprietar al fabricii de sticlă Villeneuve-St Georges, convocat să se prezinte în fața noastră și care și-a exprimat rugămintea să numim o persoană pe care noi o considerăm în măsură să examineze conturile numitului Busson, declarat falit, potrivit declarațiilor depuse la Registrul de comerț, în conformitate cu Ordonanța din 1673 și cu Edictul regal, datat 13 noiembrie 1739. În acest scop l-am convocat pe sus-numitul Trespaigne, care a fost împuternicit să-i convoace pe toți creditorii numitului Busson, să apară în persoană în fața Curții și a noastră. Judecătorii Consiliului, să prezinte și să facă dovada titlurilor de creditori, pentru a putea fi examinate și verificate, după cum va fi cazul. Prezenta este procesul verbal oficial întocmit de Curte. Semnat Guyot."*

Am înapoiat documentul tatei, care se pregătea să plece din nou, pentru a cere sfatul celor mai buni avocați din Paris, însă mama l-a convins să renunțe.

— O să mori cu zile, îi spuse ea, și asta n-ar fi în folosul nimănui, nici al lui Robert. În primul rând trebuie văzut care sunt aceste bunuri, cum le numește el, și uite, am aici hârtiile.

Deși se afla într-o cameră de hotel, ai fi zis că e la ea acasă, la Chesne-Bidault, și verifică, în registru, cheltuielile săptămânale. Ceva trebuia, totuși, salvat din starea jalnică în care ajunseseră

afacerile fiului, ori nimeni nu era mai potrivit pentru treaba asta decât propria lui mamă.

— Dar unde sunt biata Cathie și copilul? am întrebat.

— Se ascund în casele de la Villeneuve-St Georges, îmi spuse mama.

— Atunci cu cât se întorc mai repede la Paris cu atât mai bine, am continuat eu, căci, pe moment, aveam mai multă înțelegere pentru cei doi decât pentru fratele meu.

A doua zi ne-am dus la Villeneuve și i-am găsit pe Cathie și micuța Elisabeth Henriette în casa unei familii pe nume Boudin, unul dintre cărăuși, ce nu aruncase cu pietre în geamurile stăpânului și căruia i se făcuse milă de familia acestuia. În ceea ce o privea pe Cathie, fusese prea necăjită și prea mândră pentru a se întoarce acasă, la părinți.

Arăta jalnic, cu chipul desfigurat de plâns, părul încâlcit și nepieptănat, cu totul alta decât Cathie cea de altădată, tânăra mireasă care ne arătase cartelul de la Rougemont. Și ca tacâmul să fie complet, fetița era bolnavă, prea bolnavă să poată fi transportată, după cum spunea Cathie. Mama nu îndrăznea să-l lase singur pe tata la Cheval Rouge, deci, cu acordul familiei Boudin, se hotărî ca eu să rămân în casa de la Villeneuve-St Georges și s-o ajut pe Cathie.

Au urmat câteva săptămâni de coșmar. Neputând să se gândească la altceva decât la situația dezonorantă în care se afla Robert, Cathie era absolut incapabilă să se ocupe de copil, a cărui boală fusese cauzată, eram convinsă, de hrana proastă și lipsa de îngrijire. Aveam numai șaisprezece ani și nu eram cu nimic mai brează decât cumnata mea. Singura în stare să ne dea un sfat era doamna Boudin și, deși ea făcu tot ce-i stătea-n putință, bietul copil muri pe 18 aprilie. Cred că am suferit mai mult chiar decât Cathie. Era o pierdere total inutilă. Așezat, acum, în micul sicriu, asemeni unei păpuși de ceară, copilașul

apucase numai șapte luni de viață, iar eu eram convinsă că ar mai fi trăit, dacă Robert nu s-ar fi dus la Villeneuve-St Georges.

Mama a venit să ne ia o zi după ce copilul murise, iar pe Cathie am dus-o acasă, la părinți, în strada Petits-Carreaux, căci, în ciuda faptului că Robert locuia, acum, la Cheval Rouge, împreună cu părinții mei, afacerile lui nu fuseseră încă lămurite, iar ultima înfățișare era programată abia pentru sfârșitul lui mai.

Lista creditorilor lui Robert era interminabilă, chiar mai lungă decât se temuse tata. În afara celor 18.000 de livre, datorate domnului Quevremont-Delamotte, pentru fabrica de sticlă Villeneuve-St Georges, Robert datora aproape 50.000 de livre unor negustori și comercianți din întregul Paris. Totalul se ridica la circa 70.000 de livre, iar pentru a acoperi această sumă exorbitantă, nu exista decât o singură soluție, vânzarea unicului bun de valoare a lui Robert – atelierul de la Brulonnerie, primit prin procură la nuntă, și pe care tata îl evalua la 80.000 de livre.

Era o lovitură serioasă pentru părinții mei. Atelierul ce trebuia vândut unor străini, pentru a putea plăti datoriile lui Robert, era chiar acela în care, sub îndrumarea domnului Brossard, tata își făcuse ucenicia, apoi se însurase cu mama, ca ulterior, împreună cu unchiul Demeré, să-l transforme într-unul dintre cele mai importante ateliere de topitorie din țară.

Cât privea pe creditorii mărunți, negustorii de vin, croitorii, furnizorii de mobilă – până și administratorul grajdului, care îi închiriase o trăsură, pentru o călătorie până la Rouen, când Robert avea să facă o altă trăsnaie, achiziționând niște deșeuri de material – toate aceste datorii le-a plătit mama, din venitul ei, provenit din mici rente de la fermele din satul natal, St Christophe.

Cred că nici atunci când, la sfârșitul lui mai, a apărut în fața judecătorilor pentru ultima oară și a

fost absolvit de la datorii, fratele meu nu realiza gravitatea faptelor sale.

În timp ce ne făceam bagajele, pentru a ne înapoia la Chesne-Bidault, el mi-a mărturisit:

— În fond, problema este să cunoşti pe cine trebuie. Până acum nu am avut noroc, dar situaţia va fi alta pe viitor. Ai răbdare şi-ai să vezi. Nu mai încerc să ajung director, răspunderea este mult prea copleşitoare. Dar ca gravor-şef, cu un salariu mare – căci ori sunt plătit cum trebuie ori nu accept să lucrez pentru ei – cine ştie până unde pot să ajung, poate chiar la Petit Trianon! Regret că tata a fost atât de afectat de toată povestea dar, aşa cum am spus mereu, el are o concepţie de provincial.

Mi-a zâmbit, la fel de încrezător, bine dispus şi sigur de el cum era întotdeauna. La cei treizeci de ani şi cunoscând meseria ca nimeni altul, simţul său de responsabilitate rivaliza cu cel al unui copil de zece ani.

Cu toată înţelepciunea celor şaisprezece ani şi având încă proaspătă în minte amintirea copilului mort, i-am replicat:

— Trebuie să ştii că le-ai frânt inima şi soţiei tale şi tatei.

— Prostii. Cathie abia aşteaptă să locuiască la St Cloud şi se va consola când va avea alt copil. Data viitoare va avea un băiat, în ceea ce-l priveşte pe tata, de îndată ce va părăsi Parisul, pe care l-a detestat întotdeauna, şi se va întoarce la Chesne-Bidault îşi va reveni.

Robert nu avea dreptate. Chiar a doua zi, când trebuia să luăm diligenţa şi să plecăm acasă, tata a avut o nouă hemoragie. Imediat mama l-a pus să stea la pat şi a chemat medicul chirurg. Medicul nu i-a fost de prea mare ajutor. Prea slăbit pentru a putea călători, dar conştient că trăgea să moară, tata a mai zăcut şapte zile în camera de hotel de la Cheval Rouge. Mama a stat mereu la căpătâiul lui, iar atunci când îl părăsea venea în camera mea,

aflată alături de a lor, pentru a se odihni puțin, în timp ce eu îi luam locul. Draperiile de un roșu spălăcit, crăpăturile din pereții tencuiți, ulciorul crăpat și chiuveta așezată în colțul camerei, iată amintirile ce mi-au rămas întipărite în memorie, din vremea când tata se stingea văzând cu ochii.

O căldură înăbușitoare se abătuse asupra Parisului, făcând bolnavului suferința și mai grea, însă fereastra, care dădea spre îngusta și zgomotoasa stradă St Denis, stătea abia întredeschisă, pentru a nu lăsa să pătrundă gălăgia străzii și aerul fetid, ce nu făceau decât să intensifice mirosul acru din cameră.

Ce dor îi era tatei de casă – nu numai de familiaritatea atât de prețuită a împrejurimilor de la Chesne-Bidault, dar și de pământul lui, de pădurile și câmpurile unde se născuse și crescuse. Chiar dacă Robert numea asta o atitudine provincială, tata, ca și mama, de altfel, erau profund legați de pământ; același pământ care-i hrănise, bogata Touraine, leagănul Franței, pământul din care el ridicase fabrici de sticlă și crease, cu propriile-i mâini și cu propria-i răsuflare, o întreagă simbolistică a frumosului, ce avea să dăinuie. Acum viața i se stingea încet, tot așa cum, într-o țeavă de suflat nefolosită aerul se risipește pe nesimțite, iar în ultima noapte, în vreme ce mama dormea, tata m-a privit și mi-a spus:

— Ai grijă de frații tăi. Nu lăsa familia să se destrame.

A murit la 8 iunie 1780, la cincizeci și nouă de ani și a fost îngropat în apropierea bisericii St Leu, din strada St Denis.

La vremea respectivă eram prea istoviți de plâns să ne dăm seama, însă mai târziu ne aminteam cu mândrie de faptul că toți cei din breasla sticlarilor, negustorii, comercianții și muncitorii cu care tata avusese de-a face, au venit la St Leu, în semn de respect pentru memoria acelui om.

## *Cinci*

Valoarea proprietății pe care o definea tata se ridica la aproximativ 167.000 de livre brut, și abia la sfârșitul lui iulie, mama și domnul Beaussier, notarul din Montmirail, au reușit să pună ordine în hârtii, să facă inventarul complet cu lista de datorii și bunuri deținute și, în cele din urmă, să obțină cifra finală de 145.804 livre. Jumătate din această sumă îi revenea mamei, iar cealaltă jumătate urma să fie împărțită, în mod egal, între noi, cei cinci copii. Dat fiind că atinseseră vârsta majoratului, Robert și Pierre și-au primit partea pe loc, în timp ce pentru Michel, Edmé și cu mine, care eram încă minori și locuiam în casa părintească, cele trei cincimi din sumă au fost depuse, urmând a fi administrate de mama. Concesiunea pentru Chesne-Bidault, făcută inițial pe numele ambilor părinți, rămânea acum numai pe numele mamei, care a luat hotărârea să se ocupe singură de problemele administrative, ca „maistră în arta sticlăriei", titulatură rămasă unică în analele breslei sticlarilor. Gândindu-se că avea să se retragă din afaceri, mama a decis să păstreze micile proprietăți de la St Christophe, moștenite de la părintele ei, Pierre Labbé; urmând ca, între timp, să devină stăpâna absolută a comunității de la Chesne-Bidault.

Îmi amintesc perfect cum, în august 1780, ne-am adunat cu toții în încăperea din casa meșterului și am început să facem planuri de viitor. Mama ședea în capul mesei, iar scufia ei de văduvă, așezată peste părul auriu cu fire argintii, o făcea să pară și mai demnă; iar acum, la cei cincizeci și cinci de ani, titlul dat în glumă, de Regină a Ungariei, parcă i se potrivea mai bine ca niciodată.

Robert stătea la dreapta ei, sau se-nvârtea prin cameră, într-o stare de permanentă agitație, atingând fiecare bibelou, ca și cum toate i-ar fi

revenit de drept; la stânga ședea Pierre, cufundat în propriile-i vise, care, eram sigură, nu aveau nici în clin nici în mânecă cu textele de lege și moștenirile.

În celălalt capăt al mesei, stătea Michel, ce ajunsese să semene cel mai mult cu tata. Mic de statură, negricios și îndesat, avea de-acum douăzeci și patru de ani și devenise meșter sticlar la Aubigny, în Berry. Nu-l văzusem de mai multe luni și nu-mi dau seama dacă ceea ce-l maturizase fusese șederea prelungită departe de casă sau faptul că devenise brusc conștient de moartea tatei, în orice caz, parcă nu mai era atât de rezervat, și fu primul care luă cuvântul.

— Î-î-în ceea ce mă privește, începu el, mai curajos ca de obicei, n-n-nu mai am ce să învăț la Aubigny. S-s-sunt dispus să lucrez aici, dacă mama este de acord.

L-am urmărit cu oarecare curiozitate. Michel era, într-adevăr, cu totul altul și, în loc să stea posac, cu ochii lipiți de podea, o privea pe mama drept în față, de parcă ar fi dorit s-o provoace.

— Prea bine, fiule, zise ea, dacă asta dorești, sunt și cu de acord să te angajez aici. Nu uita că sunt stăpână la Chesne-Bidault și am pretenția ca ordinele pe care le dau să fie ascultate și executate.

— D-d-de acord, cu condiția s-s-să fie rezonabile, răspunse Michel.

Acum un an nu ar fi îndrăznit să discute pe un asemenea ton și, deși curajul lui m-a surprins, în sinea mea l-am privit cu admirație.

Robert a încetat să se mai fâțâie, l-a privit pe Michel și a dat, aprobator, din cap.

— Până acum nu am dat niciun ordin care să nu fi fost în folosul imediat al atelierului pe care l-am condus. Singura mea greșeală a fost să-l sfătuiesc pe tatăl vostru să-i dea lui Robert atelierul Brulonnerie ca zestre la nuntă.

Michel rămase fără replică. Vânzarea atelierului de la Brulonnerie, pentru a plăti datoriile lui

Robert, fusese o lovitură pentru noi toți.

Cum liniștea devenea stânjenitoare, Robert interveni:

— Nu văd ce rost are să dezgropăm povestea zestrei mele de nuntă. Totul este lichidat. Datoriile mele sunt plătite. Așa cum știți și voi și mama, pentru viitorul imediat am mari perspective. În câteva luni voi fi numit maistru gravor în cristal, la noua întreprindere de la St Cloud. Dacă vreau să scot și ceva bani din toată afacerea asta, acum am ocazia.

Săgeata îi era adresată mamei. Potrivit testamentului lăsat de tata, Robert, ca unul dintre beneficiari, era acum independent de mama și putea să-și folosească banii cum credea de cuviință. Testamentul fusese făcut cu mult înainte ca tata să se îmbolnăvească, anterior perioadei în care Robert își începuse cariera năstrușnică. Plină de înțelepciune, mama ignoră remarca și se întoarse spre Pierre.

— Ei bine, visătorule! Încă de acum zece ani, când te-ai întors din Martinica, am știut cu toții că vei face aceeași meserie ca taică-tu fiindcă nu te pricepi la altceva. După cum stau lucrurile, te-ai descurcat foarte bine. Dar să nu-ți imaginezi că o să te oblig să rămâi meșter sticlar, acum, când ai partea ta de moștenire. N-ai decât să te duci să trăiești a la Jean Jacques dacă vrei – în pădure, să te călugărești, și să te hrănești numai cu alune și lapte de capră.

Pierre se trezi din reverie, căscă, se întinse alene și-i adresă un zâmbet larg.

— Ai perfectă dreptate, zise el. N-am absolut niciun chef să rămân în breaslă. Acum câteva luni mă tot gândeam să plec în nordul Americii, să lupt în războiul lor de independență împotriva Angliei. Este o cauză formidabilă. Dar m-am hotărât să stau în Franța. Pot face mai mult dacă rămân printre ai mei.

L-am privit toți cu atenție. Era o declarație tipică pentru dragul nostru Pierre cel leneș, „excentricul” cum îi spunea tata.

Pe un ton încurajator, mama îl întrebă:

— Deci? Ce gânduri ai?

Cu un aer hotărât, Pierre se apropie de masă.

— Am să cumpăr biroul unui notar în Mans și-mi voi pune serviciile la dispoziția celor ce nu-și pot permite să plătească onorariile pretinse de un avocat. Există sute de oameni săraci, care nu știu să scrie și să citească, dar au nevoie de o consultație juridică, iar eu îmi asum rolul de a-i ajuta.

Pierre, notar! Dacă zicea că se face îmblânzitor de lei poate că n-aș fi fost atât de surprinsă.

— Un adevărat filantrop, zise mama, dar te previn că n-o să faci avere din așa ceva.

— Nu doresc să fac avere. Cel care se îmbogățește o face pe spinarea cerșetorilor. Lasă-i pe cei ce vor să ajungă bogați să se reconcilieze, în primul rând, cu propria lor conștiință.

Am observat că, în timp ce vorbea, evita să se uite la Robert și m-am întrebat dacă nu cumva nenorocirile prin care trecuse fratele meu mai vârstnic, la Rougemont și apoi la Villeneuve-St Georges, nu-l afectaseră pe Pierre mai mult decât ne dădeam seama, iar acum era hotărât ca, astfel, să răscumpere păcatele lui Robert.

În ciuda ticului său, Michel s-a dezmeticit primul.

— F-f-felicitările mele, Pierre. De vreme ce n-n-nici eu nu voi f-f-face vreodată avere, mă voi număra p-p-probabil între primii tăi clienți. În orice caz, dacă nimeni nu are nevoie de sfaturile tale, poți oricând să î-î-întocmești contracte de căsătorie pentru Sophie și Aimée.

Nu putuse pronunța niciodată Ed în Edmé, și Aimée îi rămăsese numele. Sora mea cea mică, răsfățata tuturor, dar, în special a tatei, nu scosese

o vorbă în timpul discuției, dar acum deschise gura să se apere.

— Pierre n-are decât să întocmească actul meu de căsătorie, cu singura precizare că am dreptul să-mi aleg singură bărbatul. Să aibă cincizeci de ani și să fie bogat precum Cresus.

Spuse cu convingerea celor paisprezece ani, aceste cuvinte destinseră atmosfera tensionată și așa viitorul celor trei frați a putut fi discutat și pus la cale în bună înțelegere și fără ranchiună; când am întrebat-o, mai târziu, pe Edmé, de ce avusese o asemenea reacție, mi-a spus că făcuse totul anume, fiindcă toți deveniserăm prea sobri și prea încrâncenați.

Mai rămânea un singur punct de rezolvat. Robert se îndreptă spre vitrina de sticlă, așezată într-unul din colturile încăperii, deschise ușile și scoase prețiosul pocal ce fusese executat la Pierre, cu ocazia vizitei regelui defunct.

— Acesta mi se cuvine mie de drept, anunță el.

Se așternu o liniște mormântală; toți ne uitam la mama.

— Crezi că îl meriți? întrebă ea.

— Poate că nu, însă tata a zis că ar trebui să fie al meu și să-l las moștenire copiilor, și n-am niciun motiv să cred că s-ar fi răzgândit între timp. O să se potrivească de minune în noua mea casă de la St Cloud… Apropo, Cathie așteaptă un copil în primăvara asta.

Pentru mama era de ajuns.

— Ia-l, spuse ea, dar nu uita vorbele tatei, atunci când ți l-a promis. Pocalul a fost făcut ca o dovadă a măiestriei desăvârșite, nu pentru a aduce bani sau celebritate.

— Se poate, dar asta depinde de cel care-l are, spuse Robert.

La vremea când Robert se pregătea să se înapoieze la Paris, pocalul se afla deja împachetat alături de celelalte bunuri ce-i aparțineau, iar în aprilie următor, când s-a născut fiul lui, Jacques,

atât el cât și ceilalți prieteni de vază din St Cloud, invitați la botez, au ținut toasturi și au băut șampanie din pocalul cu pricina.

După moartea tatei, toți am continuat să ne vedem de treburi la Chesne-Bidault – cu excepția lui Pierre al nostru, excentricul, care, nerenunțând la hotărârea lui, cumpără cabinetul unui notar din Mans și deveni protectorul convins al celor mai puțin norocoși decât el. Personal eram de părere că lui i s-ar fi cuvenit pocalul și nu lui Robert, fiindcă, deși nu se mai ocupa de sticlărie, Pierre era, în felul său, un adevărat maestru, ce alesese de bună voie să trăiască potrivit înaltelor precepte propovăduite de tata. Evident că nu ducea lipsă de clienți, și cu cât aceștia erau mai săraci, cu atât era Pierre mai îndatoritor; nenorociții făceau mereu coadă la ușa lui. Îmi pusesem în minte să mă duc la Mans să-i țin gospodăria – treaba era ca și aranjată între mine și mama – când, fără să ne spună o vorbă, Pierre se logodi cu fata unui negustor, o domnișoară numită Dumesnil de Bonnétable, cu care se căsători după nicio lună.

— Așa e Pierre, comentă mama. Îl scoate pe negustor basma curată dintr-o afacere și se pricopsește cu fiica acestuia.

Mama avusese oarecari rezerve, căci Marie Dumesnil era mai în vârstă decât Pierre și nu avea cine știe ce „dotă”. În schimb, era bună la suflet și o bucătăreasă excelentă, iar dacă n-ar fi fost potriviți, Pierre n-ar fi luat-o niciodată de nevastă.

— Să sperăm că Michel nu se va lăsa îmbrobodit atât de ușor, zise mama.

— Nu te î-î-îngrijora, răspundea fiul cel mic. Sunt atâtea de făcut la Chesne-Bidault încât nu-mi mai arde să mă mai încurc și cu o nevastă.

Adevărul era că mama și Michel se împăcau extraordinar de bine și cum tata nu mai era prin preajmă, să-i reproșeze mereu câte ceva sau să se enerveze din cauza bâlbâielilor, Michel se dovedea, sub îndrumarea mamei, un meșter

neîntrecut. Vreo doi, trei dintre meșterii care lucraseră cu el la Aubigny, în Berry, îl urmaseră la Chesne-Bidault, ceea ce dovedea influenta pe care o avea asupra lor. Alții fuseseră fie muncitori fie ucenici la Pierre și-l cunoșteau încă din copilărie.

Formam o adevărată comunitate la Chesne-Bidault. Mama era aceea care conducea, iar Michel se purta mai mult ca un camarad decât ca un patron al muncitorilor. Se pricepea, la fel ca tata, să se impună în fața oamenilor, deși metodele lui erau foarte diferite de ale tatei. Atunci când se pregătea o nouă șarjă iar tata intra în sala furnalului, încetau brusc zăngănitul uneltelor și glumele vulgare, trăsătura inerentă unei existențe desfășurate într-o comunitate restrânsă; toți muncitorii se îndreptau, în tăcere, spre locurile de muncă, fără alte comentarii. Nu din frică față de meșter, ci din profund respect. Michel nu pretindea nici liniște, nici respect. Potrivit teoriei lui, cu cât era balamucul mai mare, cu atât se muncea mai bine, mai ales dacă el era primul care începea cu glumele deocheate și dădea tonul la cântările ce-ți luau auzul – căci toți sticlarii au talent la cântat.

Știa totdeauna când avea mama de gând să vină în inspecție, adică, în principiu, în fiecare zi; când dădea semnalul să se facă liniște, oamenii se supuneau. Cred că ea bănuia ce se petrece în absența ei, dar nu avea motive să se plângă, căci producția nu avea de suferit.

Instrumentele tehnice, pentru chimie și uz științific, pe care tata le perfecționase la Brulonnerie, erau produse în continuare la Chesne-Bidault – de unde erau expediate atât la Saumur și Tours, cât și la Paris. Noi nu produceam, la micul atelier de turnătorie, acele minunate seturi de masă, proiectate de unchiul Michel pe vremea când se afla la Pierre. Pe de o parte, deși aveam peste optzeci de angajați, ne lipseau meșteșugarii, iar pe de alta, instrumentarul însemna costuri de producție mai scăzute. În afară de livadă și

grădină, mama se ocupa, acum, și de fermă, cât și de cele peste patruzeci de familii, dintre care unii locuiau în vale, la Plessis-Dorin, iar alții dincolo de pădure, aproape de Montmirail, deși marea majoritate aveau locuințele în jurul atelierului propriu-zis.

Așa cum proceda și mama, Edmé și cu mine ne-am învățat să avem grijă de aceste familii. Asta însemna că unora dintre ele le făceam zilnic vizite, interesându-ne ce le lipsește – căci niciuna dintre femei nu știa să scrie și să citească și noi scriam răvașele ce trebuiau expediate unor rude îndepărtate. Deseori trebuia să mergem până la Ferté-Bernard, sau chiar la Mans, cu diverse comisioane pentru aceste familii, căci locuințele lor erau destul de sărăcăcioase; le lipsea confortul și lefurile erau mici.

Mereu eram rugați să fim nași, și, cu toate că atât eu cât și Edmé găseam că este o corvoada în plus, fiindcă însemna să acordăm mai multă atenție finilor noștri, ne supuneam, fără să crâcnim, insistențelor mamei. Ea avea pe puțin treizeci de fini, și ținea minte ziua de naștere a fiecăruia.

Niciodată nu aveam vreme să lenevim la Chesne-Bidault. Când nu mergeam să vedem de familiile muncitorilor, ne găsea mama de lucru în gospodărie, să coasem, să cârpim, să facem conserve; sau vedeam de grădină, culegeam fructe, în funcție de sezon. Mama nu lăsa pe nimeni să stea degeaba, așa încât iarna, când era zăpadă și rămâneam în casă, ne punea să facem pături pentru femeile și copiii din colonie.

De vreme ce aspirațiile mele erau modeste, nu eram niciodată nemulțumită. Cu toate astea, pentru mine era o mare sărbătoare când mi se dădea voie să mă duc, de două, trei ori pe an, în vizită la Robert și Cathie, la Paris.

Până acum Robert nu mai făcuse nici o altă prostie. Lucra la fabrica de sticlă din parcul St Cloud, aproape de podul de la Sèvres, iar postul de

maistru gravor în cristal îi adusese oarecare faimă, iar în 1784 fabrica primi titulatura de” Manufactura de cristaluri și emailuri a reginei”. Robert și Cathie aveau casa în apropierea atelierului, și deși aveau două sau trei camere, mult mai modeste decât cele de la Rougemont, Robert le mobilase după ultima modă, iar Cathie umbla dichisită ca o doamnă de la Curte. Era întotdeauna drăguță și afectuoasă, mereu încântată să mă vadă, iar micuțul Jacques era un băiețel minunat.

Cât despre Robert, îmi era imposibil să nu-l compar, la înfățișare și comportament, cu Pierre și Michel. Ori de câte ori mi s-a întâmplat să rămân peste noapte la Mans, Pierre venea, invariabil, târziu acasă, fiind reținut la birou de câte unul din nefericiții săi clienți. Avea părul zburlit, legătura de la gât îi atârna neglijent, haina îi era, mai întotdeauna pătată, iar el, total absent, înghițea în grabă câte ceva, în timp ce-mi istorisea ce necazuri mai aflase și pe care era hotărât să le îndrepte.

Nici pe Michel nu-l interesa cum arată. Mama îl bătea mereu la cap să se radă cum trebuie, să-și taie unghiile și părul, căci, în ceea ce-l privea, Michel umbla la fel de neîngrijit ca un cărbunar.

Robert însă... În primul rând, avea mereu părul pudrat, ceea ce-i dădea un aer distins. Jachetele și pantalonii erau făcute la cei mai buni croitori. Purta numai ciorapi de mătase, niciodată de lână, și pantofi cu vârfurile de formă fie pătrată sau ascuțită, în ton cu moda. Când se întorcea seara acasă arăta tot atât de spilcuit ca atunci când plecase, dimineața – sau invers, în funcție de schimbul în care lucra – iar când discuta, în loc să vorbească despre servici, așa cum eram obișnuită de la Pierre și Michel, găsea subiecte noi și amuzante, uneori mici bârfe, legate, în general, de întâmplările de la Curte, și pe care le istorisea, de obicei, pe un ton malițios.

Era perioada în care regina era centrul atenției. Extravaganța ei, faptul că se dădea în vânt după

baluri și spectacole de operă erau lucruri bine cunoscute; și în ciuda faptului că nașterea prințului moștenitor fusese un prilej de bucurie generală, și, în tot Parisul, se organizaseră, serbări și focuri de artificii, mulți cleveteau și strâmbau din nas, căci se zvonea că tatăl progeniturii nu putea fi în niciun caz regele însuși.

— Se spune… Era o expresie nesuferită, repetată frecvent de fratele meu, care, deși lucra la o fabrică patronată chiar de regină, nici nu se gândea să se potolească cu bârfele.

„Se spunea” că regina are o grămadă de amanți, printre care și fratele regelui, și nici ea nu știe cine este tatăl copilului…

„Se spunea” că ultima ei toaletă de bal costase două mii de livre, iar croitoresele care trebuiseră să o termine în timp util fuseseră așa de istovite încât, ulterior, jumătate dintre ele își dăduseră obștescul sfârșit...

„Se spunea” că atunci când regele se întoarce, mort de oboseală, de la vânătoare și se duce la culcare, regina dispare prin Paris, împreună cu cumnatul ei, contele d'Artois, cu prietenii ei Polignac și prințesa Lamballe, și că, deghizate în prostituate, se duc în cele mai rău famate cartiere…

Nimeni nu știa de unde provin aceste zvonuri. Dar Robert era totdeauna încântat să le răspândească, susținând mereu că le-a auzit de la prima mână.

În primăvara anului 1784, în timp ce stăteam la Robert și Cathie, am fost, fără să vreau, cauza unui incident cu efecte serioase asupra viitorului fratelui meu. Urma să părăsesc Parisul pe 28 aprilie, iar cu o zi înainte, pe 27, Beaumarchais trebuia să prezinte primul spectacol cu noua sa lucrare, *Nunta lui Figaro*. Robert era decis să vadă reprezentația și ținea morțiș să fiu și eu acolo – venea întreg Parisul și se vorbea că piesa este

șocantă, împănată cu aluzii la cele ce se petreceau la Versailles, deși acțiunea era plasată în Spania.

— O să înveți și tu ceva, Sophie, insista el. Ești mult prea provincială, iar Beaumarchais este acum în vogă. Dacă vezi piesa asta o să ai ce comenta, acasă, cu ai tăi, tot restul vieții.

Ipoteză puțin probabilă. Michel m-ar fi luat peste picior, mama ar fi ridicat din sprâncene, cât despre Pierre, singurul lui comentariu ar fi fost că piesa este o nouă dovadă a decadenței societății.

Însă, fiind ultima mea zi, m-am lăsat convinsă. Am lăsat-o pe Cathie la St Cloud, să aibă grijă de copil și am pornit într-o trăsură închiriată, eu îmbrăcată într-o rochie făcută de croitoreasa din Montmirail și Robert arătând ca un adevărat dandy.

În fața teatrului se înghesuia puhoi de lume și eram convinsă că era cel mai bine să ne întoarcem direct acasă, însă Robert nici nu voia să audă.

— Ia-mă de braț, îmi spuse el. Măcar să reușim să intrăm, dacă promiți să nu leșini. Pe urmă lasă totul în seama mea.

Ne-am împins, ne-am luptat, până la urmă am intrat. Evident, nu era niciun loc liber. Robert m-a postat lângă o coloană și mi-a spus pe un ton poruncitor:

— Nu te miști de aici. Găsesc eu o soluție. Trebuie să dau de vreo cunoștință.

Și dispăru în mulțime.

Aș fi dat orice să fiu în locul lui Cathie și să văd de micuțul Jacques. Căldura era insuportabilă, ca și mirosul greu de fard și pudră exalat de femeile ce trăncăneau împrejurul meu, toate în ținută de gală, numai panglici și volane.

Am văzut cum a intrat orchestra și și-a ocupat locurile. În curând începea uvertura și Robert nicăieri. Deodată, l-am văzut făcându-mi semn peste capetele mulțimii, și, bâlbâindu-mă mai ceva ca Michel, am început să-mi fac loc spre el.

— Nici că se poate mai bine, îmi spuse el la ureche. Vei avea cel mai bun loc din sală.

— Unde… ce? am îngăimat și spre marea mea spaimă m-a condus spre una din lojile de lângă scena, în care un nobil îmbrăcat în niște veșminte splendide și purtând marele cordon albastru, stătea singur, singurel.

— Ducele de Chartres, Mare Maestru al Marelui Orient și al întregii Francmasonerii din Franța. Facem parte din aceeași Lojă, îmi șopti Robert.

N-am apucat să mă dezmeticesc bine, că Robert bătuse deja la ușă, schițase gestul de recunoaștere al francmasonilor, și, în câteva cuvinte, îi explicase situația vărului regelui.

— Dacă ați putea să-i oferiți surorii mele un loc, spuse Robert, împingându-mă înainte și, până să-mi dau seama ce se întâmplă, ducele de Chartres îmi întinse mâna și zâmbind, îmi arătă un scaun lângă el.

Orchestra atacase uvertura. Cortina se ridică. Începu piesa. Eu n-auzeam și nu vedeam nimic, căci îndrăzneala lui Robert mă făcuse să mă rușinez atât de tare, încât habar n-aveam ce se petrece pe scenă. Nici până atunci și nici de atunci încolo n-am mai trecut prin asemenea momente jenante. N-am fost în stare nici să râd, nici să aplaud; iar la pauze, în număr de patru, când loja se umplea de prietenii ducelui, care mai de care mai spilcuiți și nerăbdători să comenteze piesa, eu stăteam țeapănă și îmbujorată, neîndrăznind să ridic măcar privirea.

Ducele, om bine crescut, a înțeles zăpăceala mea și m-a lăsat în pace, fără să-mi mai adreseze un cuvânt; doar când piesa s-a terminat și Robert a apărut de undeva, din spatele lojei, să mă ia, am văzut că ducele mă privea cu coada ochiului, am reușit să fac o scurtă reverență și m-am retras în mulțime, împreună cu fratele meu.

Cu ochii strălucind de plăcere și nerăbdare, Robert întrebă:

— Ei bine? N-a fost cea mai încântătoare seară din viața ta?

Izbucnind în plâns, i-am spus:

— Dimpotrivă, a fost seara cea mai îngrozitoare.

Mi-l amintesc cum stătea în foaier, privindu-mă cu o expresie total uluită, în vreme ce doamnele vopsite, pudrate și împodobite cu giuvaericale treceau pe lângă noi, îndreptându-se spre trăsurile care le așteptau.

Întorcându-ne la St Cloud, în hodorogeala trăsurii închiriate, Robert îmi repeta mereu:

— Pur și simplu nu te înțeleg. Când ai ocazia să stai alături de viitorul duce de Orléans, care este, la ora actuală, cel mai influent și mai popular bărbat din întreaga Franță, când era destul un singur cuvânt ca fratele tău să ajungă cineva pentru tot restul vieții – tu începi să scâncești ca un prunc.

Nu, Robert nu înțelegea. Chipeș, vesel, plin de viață, total încrezător în propriile-i forțe, încă nu înțelesese că sora lui mai mică, cu acea spoială de educație și rochia ei de provincie, aparținea unei lumi pe care el o părăsise demult, dar care, în ciuda conservatorismului aparent și a simplității rurale, era mult mai profundă decât lumea în care trăia el.

— Mai degrabă aș lucra în schimburi la furnalul de la Chesne-Bidault decât să mai petrec o seară ca asta, i-am spus.

Aventura nu s-a sfârșit aici. Ducele de Chartres, care, sub titulatura de duce de Orléans, urma să moștenească tronul un an de zile mai târziu, locuia la Palais-Royal și, dată fiind opoziția cu care se confrunta, distrusese o parte din proprietățile ce se învecinau cu grădinile sale și proiectase o ambianță cu totul nouă. Palatul său era acum înconjurat de galerii, pe sub care locuitorii Parisului puteau să se plimbe în voie, iar la adăpostul acestor galerii se aflau cafenele, magazine, restaurante, săli de biliard, „săli de

spectacole” și alte genuri de distracție menite să atragă mulțimea. Deasupra acestor construcții de la parter, existau săli de joc și cluburi.

În Paris, cea mai populară distracție era să te plimbi prin Palais-Royal, să caști gura în vitrinele magazinelor, să urci treptele și chiar să pătrunzi acolo unde tentațiile erau prezente la tot pasul. Robert m-a luat și pe mine într-o duminică și deși mă prefăceam că sunt încântată, n-am fost mai șocată în viața mea. Iată de ce nu m-a surprins prea tare să aflu că Robert, cu îndrăzneala-i proverbială, a profitat din nou de prezența viitorului duce de Orléans. Pretextul unei vizite la Palais-Royal îl constituia seara petrecută la teatru și mulțumirile repetate ce trebuiau aduse pentru marea onoare ce i se făcuse surioarei din provincie. La plecare, Robert avusese grijă să lase, pentru uzul personal al prințului, vreo două duzini de pahare de cristal, acceptate, la rândul lor, prin diferite semne din limbajul specific francmason.

Cam la trei luni după prezentarea piesei *Nunta lui Figaro* – care, mai târziu, a fost interzisă de rege, din cauza aluziilor șocante la adresa Curții, aluzii ce mie îmi rămăseseră de neînțeles – Robert, deși continua să lucreze ca maistru gravor în cristal, la fabrica din St Cloud, deveni și proprietarul magazinului numărul 255, de la Palais-Royal.

Aici expunea nu numai obiecte de artă gravate chiar de el, la St Cloud, dar și alte curiozități de proveniență orientală, ceva mai scumpe, pentru achiziționarea cărora clientul trebuia să vină cu o recomandare specială, după care era poftit în camera din spate, ascunsă după niște draperii.

— Îmi închipui că francmasonii fac acest schimb de obiecte potrivit unui anumit ritual, comentă mama cu seninătate, când află despre existența obiectelor orientale.

## *Șase*

Când, în toamna anului 1784, trebuia reînnoit contractul de închiriere pentru Chesne-Bidault, mama hotărî ca întreaga responsabilitate asupra proprietății să-i revină lui Michel. Totodată, domeniul își schimbase stăpânii. Întreaga proprietate de la Montmirail, cu toate acareturile, inclusiv fabrica de sticlă, trecuseră de la familia Bois-Gilbert în stăpânirea domnului de Mangin, un tânăr bogat, care se ocupa de speculații și promitea să facă tot soiul de schimbări, amenințând să distrugă pădurile și să le vândă sub formă de cherestea, la niște prețuri exorbitante. Junele aristocrat avea o poziție înaltă la Curte, își spunea Mare Aprod al Franței și fusese unul din cei care insistaseră ca fabrica de la St Cloud să fie vândută reginei.

Din principiu, mama nu-i prea avea la inimă pe cei ce făceau speculații – pățaniile fiului îi demonstraseră care era mecanismul și cum te poți ruina – și prefera să se retragă de la conducerea fabricii înainte de a vedea, cu proprii ochi, cum sunt distruse pădurile. Situația a luat o cu totul altă întorsătură căci, pierzându-și averea într-o proprietate de la Bordeaux, noul stăpân n-a apucat să se atingă nici de păduri nici de fabrică, dar mama nu avea cum să știe toate acestea când a trecut pe numele lui Michel contractul de arendare pentru Chesne-Bidault.

Michel s-a asociat cu un tânăr prieten, François Duval, care, deși originar din Évreux, în Normandia, lucrase în ultimii ani ca director la turnătoria de fontă de la Vibraye. Între cei doi se legase o prietenie trainică, Michel, cu trei ani mai mare, fiind omul cu ideile, iar asociatul său ajutându-l și susținându-l moral în ceea ce plănuia.

Mama nu a avut obiecții în privința acestei asocieri. Dimpotrivă, tânărul Duval era unul dintre

protejații ei, iar Duval insista, cu mult tact și modestie, să-i cunoască părerea în toate, începând cu topitoria de fontă și terminând cu prețul pieței. Abia după semnarea contractului de asociere, mama s-a gândit că nu era exclus ca între cei doi să fi existat o înțelegere prealabilă, însă chiar dacă așa ar fi stat lucrurile, mamei puțin îi păsa.

— Îmi place tânărul Duval, repeta ea mereu. Îi respectă pe cei mai pricepuți ca el, se poartă frumos cu superiorii și cu cei mai în vârstă. O să ne înțelegem foarte bine cu toții.

Deși nu mai era titulara contractului, mama intenționa să mai stea un timp la conducerea fabricii Chesne-Bidault, și cum, inițial, nici Michel nici asociatul său nu luaseră în calcul această posibilitate, acum făceau amândoi tot ce puteau să găsească o soluție pentru a scăpa de mama.

— Au început să taie p-p-pădurea. Î-î-în curând toată zona, de aici și p-p-până la Montmirail o să fie d-d-devastată, se lamenta Michel.

Bineînțeles că nimic din toate acestea nu era adevărat. Cu excepția tăierilor obișnuite, niciun copac nu fusese distrus.

— Asta nu e treaba noastră, răspundea mama calm. Potrivit clauzelor din contract trebuie să ni se asigure, pe termen lung, lemnul de foc.

— Mă g-g-gândeam la f-f-frumusețea naturală a împrejurimilor, continua Michel. Ar fi m-m-mai bine să te muți la St Christophe înainte să se d-d-distrugă totul.

Mama zâmbea și tăcea, știind prea bine ce gânduri avea Michel. Apoi venea rândul tânărului Duval, care aborda problema dintr-un unghi total diferit.

— Mă întreb, doamnă, începea el, dacă nu vă preocupă soarta proprietăților dumneavoastră din Touraine. Am aflat că au fost înghețuri mari iarna aceasta și multe vii au fost distruse.

— Am rude care se ocupă de terenurile cultivate cu viță de vie în locul meu, răspundea mama.

— Desigur, doamnă, dar este cu totul altceva când te afli la fața locului. Știți cum e când îți lași averea în grija altora, spunea Duval, clătinând din cap.

Mama îl privea cu luare aminte, mulțumindu-i pentru grija arătată, însă grimasa imperceptibilă din colțul gurii îmi spunea că nu se lăsase păcălită. Era deosebit de atentă să nu se amestece în niciun fel de probleme legate de administrarea topitoriei, însă continua să se intereseze de bunăstarea familiilor și supraveghea cum merge treaba în gospodăria fiului ei și a prietenului acestuia.

Dovedind înclinații intelectuale mai temeinice decât mine, Edmé era mai tot timpul la Mans, cu Pierre și nevasta lui, și în fiecare seară Pierre îi dădea lecții de istorie, geografie gramatică, și o porție din filosofia lui Jean Jacques, pe deasupra.

Astfel am rămas eu acasă, pe post de factotum pentru mama și confidentă a lui Michel și a prietenului său.

Într-o seară, când rămăseserăm doar noi trei, era perioada dintre șarje și ei nu intrau la schimb, iar mama se culcase devreme, Michel îmi spuse:

— Uite c-c-ce trebuie să faci; te prefaci că te-ai î-î-îndrăgostit de F-f-françois și el de tine și-atunci mama se s-s-sperie așa de rău că te duce imediat la St Christophe.

Indiscutabil, ideea era genială, însă eu n-aveam niciun chef să plec de la Chesne-Bidault și să dispar cu mama în Touraine.

— Mulțumesc, nu sunt în stare să joc rolul, i-am răspuns.

Michel părea dezamăgit.

— N-n-n-ai mare lucru d-d-de făcut, doar să o-o-oftezi toată ziua, să m-m-mănânci puțin și când intră François în cameră să ai o figură î-î-îndurerată, mă îndemnă el.

Asta era prea de tot. Întâi Robert, care mă folosește să-și rezolve afacerile la Paris și acum

Michel încearcă să mă împingă în acest pretins amor pentru prietenul lui.

— Nu vreau să am niciun amestec, i-am spus agasată la culme. Ar trebui să-ți fie rușine că te poți gândi la o asemenea cacealma.

— N-o mai necăji pe sora-ta, interveni tânărul Duval. O iertăm dacă e așa o corvoadă Dar pe mine nu mă poți împiedica să-ți dau atenție, nu-i așa, domnișoara Sophie? Să mă îmbujorez la față și să mă fâstâcesc în prezența dumitale, sau să-mi doresc să stau mereu alături de dumneata. S-ar putea să aibă efectul scontat asupra mamei dumitale.

Acest comportament respingător a afectat-o prea puțin pe mama; în schimb ne-a făcut și pe mine și pe François să ne schimbăm atitudinea.

Sub oblăduirea lui Michel, jocul a început cu tot soiul de glume intime, priviri complice și diferite stratageme de a rămâne singuri, ca mama să ne surprindă împreună. Dar în loc să fie indignată că și-a găsit fata făcând conversație sau șezând tăcută lângă un băiat, mama nu părea deloc tulburată, ba chiar dimpotrivă, se arăta plină de îngăduință, și de câte ori intra în cameră spunea:

— Nu vreau să vă deranjez. Am venit să iau doar niște hârtie de scris și mă duc sus, să-mi fac corespondența.

Rezultatul a fost că și eu și François am profitat de situație și am ajuns să ne cunoaștem mai bine. Am constatat că François nu se prea lăsa influențat de Michel, cum îmi închipuisem, dar era dornic să mă ia pe mine drept călăuză. În ce mă privea, nici eu nu eram, așa cum își închipuise, o fată casnică, bună numai de pus la treabă, ci o femeie tânără care știe ce vrea și se comportă foarte afectuos. Pe scurt, ne-am îndrăgostit cu adevărat, fără prefăcătorii. Ținându-ne de mână ne-am dus la mama să ne dea binecuvântarea să ne logodim. Mama a fost încântată.

— Mi-am dat eu seama, declară ea. N-am zis nimic dar era clar că trebuia să se întâmple. Acum știu că Chesne-Bidault este pe mâini sigure.

Eu și François ne-am uitat unul la altul. Oare, fără știrea noastră, mama plănuise totul, încă de la început?

— O să vă căsătoriți de îndată ce Sophie ajunge la majorat, adică tocmai în ’88, în toamnă. Atunci va primi și ea partea ei de moștenire, la care voi mai contribui și eu, cu o parte din averea mea. Între timp o să ajungeți să vă-nțelegeți și să vă iubiți și mai mult. Tinerilor nu le strică niciodată să aibă răbdare.

După părerea mea nu era corect. Mama se căsătorise la douăzeci și doi de ani. Amândoi eram pe punctul de a protesta, dar ea ne-o reteză scurt.

— Pe Michel l-ați uitat, nu-i așa? Are nevoie de oarecare timp să se adapteze la noua situație. Dacă vreți să ascultați sfatul meu, țineți logodna voastră secretă, dați-i timp lui Michel să se obișnuiască, treptat, cu ideea.

Așa se face că Michel habar nu avea de legătura mea cu François și descoperi adevărul mult mai târziu.

Între timp Robert avea iarăși necazuri, necazuri mari. Povestea începuse odată cu vânzarea atelierului de la Brulonnerie când a ieșit la iveală că, fără știrea părinților, Robert ipotecase proprietatea, cu toate acareturile, unui negustor din strada St Denis, în schimbul unui magazin de bijuterii, Le Lustre Royal. La vremea când era dat falit și vânduse Brulonnerie, pentru a-și plăti datoriile, Robert scăpase din vedere, sau uitase, de inconvenientul cu ipoteca. Acum, când, arieratele rezultate din chiria magazinului, crescuseră, negustorul, un anume domn Rouillon, dorea să preia ipoteca de la Brulonnerie, dar descoperise că proprietatea fusese vândută în 1780. Imediat îl dădu în judecată pe fratele meu pentru fraudă. Am aflat pentru prima oară despre istoria asta dintr-o

scrisoare disperată a lui Cathie, în care ne spunea că Robert era închis la La Force. Era în iulie 1785.

Mama și cu mine am purces iarăși pe lungul drum spre Paris, având acum un sprijin în Pierre și perspectiva reluării litigiului – Robert făcându-se, de astă dată, vinovat de înșelăciune și fiind închis împreună cu criminalii de drept comun.

Și eu și Pierre i-am interzis mamei să-și vadă fiul în închisoare. Am mers numai noi, iar ea a rămas acasă, cu Cathie și micuțul Jacques; Robert era la fel de spilcuit ca întotdeauna, îmbrăcat de parcă se ducea la recepție, cu cămașa curată și mereu cu altă eșarfă la gât, pe care unul dintre servitorii de la magazinul din Palais-Royal, o aducea zilnic, împreună cu sticle de vin și diverse provizii, ce erau împărțite frățește cu ceilalți prizonieri – o adunătură pestriță de datornici, pungași și hoți de mâna a treia.

Acești domni, vreo doisprezece la număr, erau înghesuiți într-o încăpere cam cât jumătate din camera meșterului de la Chesne-Bidault, prevăzută cu o ferestruică cu gratii, deschisă sus, în peretele umed, și cu saltele de paie în loc de paturi.

Făcând un gest larg, Robert ne întâmpină surâzător.

— Îmi cer scuze. E cam înghesuială, dar băieții sunt fermecători!

Apoi începu să ne prezinte pe fiecare, de parcă ne aflam într-un salon unde el era gazdă și ei invitații.

Am făcut o reverență fără să scot un cuvânt; în schimb Pierre, în loc să-și păstreze demnitatea, a început imediat să dea mâna cu fiecare nelegiuit, interesându-se dacă îi poate ajuta cu ceva. Fiecare porni să-și povestească și să-și argumenteze cazul, în vreme ce eu stăteam în picioare lângă ușă, ținta privirilor celor ce nu se puteau apropia de Pierre, până când, unul mai îndrăzneț veni aproape și cuteză să mă ia de mână.

— Robert, am strigat în surdină, fiindcă nu doream să devin centrul atenției; Robert mi-a sărit în ajutor, dându-și seama pentru prima oară cât eram de nefericită.

— La Force nu excelează prin manierele elegante, însă nu fii îngrijorată. Câtă vreme ți-ai lăsat bijuteriile acasă…

— Știi foarte bine că n-am niciun fel de bijuterii, i-am răspuns, mai curând furioasă decât înspăimântată. Problema este cum ai de gând să ieși din nenorocirea asta?

— Las totul în seama lui Pierre. El are răspuns la toate. Pe urmă mai sunt și prietenii sus-puși, care vor face tot posibilul.

Mai auzisem toate astea. Până acum nu cunoscusem pe niciunul din prietenii cei influenți – cu excepția înălțimii sale, ducele de Orléans, dar nu prea credeam că acesta îl va ajuta să scape din La Force.

— Un lucru să-ți fie clar. Mama nu va face rost de bani să te scoată din încurcătură și să nu-ți închipui că-ți dau ceva din partea mea de moștenire.

Robert m-a bătut pe umăr:

— Nici nu-mi trece prin cap să vă cer așa ceva. O să se ivească ceva. Ca întotdeauna.

Nici elocința lui Pierre, nici rugămințile nu-l putură scăpa. Salvarea veni de la Cathie. Timp de trei luni, Cathie a lucrat ca vânzătoare în magazinul numărul 255, Palais-Royal, lăsându-l pe Jacques în grija părinților ei. Prin octombrie adunase destui bani, așa că îi depuse ca garanție pentru Robert, ajunse la o înțelegere cu creditorul, domnul Rouillon, și obținu eliberarea soțului ei.

— Bănuiam eu că știe ce să facă în momente de criză, zise mama când vestea ajunse la Chesne-Bidault, căci, între timp, ne reîntorseserăm acasă. Dacă n-aș fi cunoscut-o n-aș fi ales-o pentru Robert. Tata ar fi fost mândru de ea.

Lunile de zbucium, drumurile dus și întors la și de la Paris, vara plină de neliniște își lăsaseră amprenta asupra mamei. Niciodată nu-i plăcuse capitala, iar de astă dată ne declară că nu mai voia să mai calce pe acolo în veci.

— Mai am o singură dorință și anume să vă văd pe tine și pe Edmé la casele voastre. După aceea am să mă retrag la St Christophe, să-mi sfârșesc zilele între butucii de viță de vie.

Spuse acestea fără ranchiună sau regret. Muncise o viață întreagă, iar acum ajunsese la capăt și o știa prea bine. Se ducea din ce în ce mai des în Touraine, luându-ne cu ea pe mine și Edmé, punând la punct mica proprietate de la Antinière, moștenită de la tatăl ei, Pierre Labbé.

Când îi argumentam, cu blândețe, că ferma era izolată și cam departe de sat, iar ea avea să se simtă singură acolo, mama ne răspundea în zeflemea:

— Să mă simt singură? Cum aș putea să mă simtă singură când sunt atâtea de care trebuie să mă îngrijesc? Vacii, puii, porcii, cei câțiva acri ce trebuie săpați, livada și viile de pe deal. Cine nu e mulțumit cu toate astea poate să-și ia adio de la viață.

Dar înainte să renunțe la atelierul Chesne-Bidault în favoarea noastră, mama mai primi o lovitură. De astă dată cel care-i făcu pocinogul nu era Robert ci Michel.

În timp ce eu eram cu mama la St Christophe, François găsise de cuviință că era mai bine să-i spună lui Michel despre logodna noastră. Contrar previziunilor lui François, Michel avu o reacție normală, afirmând că, dacă se lăsase păcălit, asta avea să-i fie învățătură de minte.

Când ne-am întors la Chesne-Bidault mi-a spus:

— Acum există o singură s-s-soluție, și anume Aimée să locuiască aici, cu noi, să stăm toți patru î-î-împreună. Edmé a fost totdeauna de p-p-partea mea, când eram copii.

Era ca și cum perspectiva căsătoriei mele cu François îi reînviase amintirile din vremurile de altădată, când tata mai trăia iar el era privit ca o ciudățenie, pe care părinții n-o puteau înțelege.

— Asta nu va schimba nimic, Michel, l-am asigurat eu. François ține foarte mult la tine și eu la fel. Totul va fi la fel ca până acum, tu vei fi stăpânul și el asociatul tău.

— Ușor de z-z-zis, spuse el cu amărăciune, voi doi sus, ca doi p-p-porumbei, și eu, singur, aicea jos.

Eram necăjită și m-am dus la François, care m-a liniștit.

— Nu-i nimic. O să-i treacă, mi-a spus François.

Am discutat cu Edmé explicându-i că ea urma să locuiască cu noi și să țină contabilitatea, în locul mamei, doar se pricepea la socoteli – dar ea nici n-a vrut să audă.

— Am alte planuri și de vreme ce tot ai abordat subiectul ar fi bine să știi ce am de gând mai departe.

Pe un ton mândru și plin de importanță, Edmé mă informă că un domn Pomard, mult mai în vârstă decât ea, dar care avea o meserie bună, șef de fermă la călugării de la mănăstirea St Vincent din Mans (în acele vremuri, fermierul șef era cel care aduna dările și taxele din care își însușea un procent pe cinste) îi făcea curte, cu știința dar în niciun caz aprobarea lui Pierre, care, din principiu, îi detesta pe toți fermierii șefi.

— Iar domnul Pomard nu așteaptă decât ca voi să anunțați oficial logodna, pentru a putea vorbi cu mama.

Deci… se ținuse de promisiune, să ia un bărbat în vârstă, care, deși nu era bogat precum Cresus, nici sărac nu era.

— Ești sigură că e bine ce faci și nu încerci doar să mă imiți? am întrebat-o, cuprinsă de îndoială.

S-a enervat brusc, surprinsă de idee.

— Cum să nu fiu. Domnul Pomard este un om deosebit de cult și va fi mult mai interesant să trăiesc cu el la Mans decât să stau aici, cu voi trei sau cu mama la St Christophe.

Bineînțeles, ea avea să decidă. Nu era treaba mea. La scurt timp după aceea și având binecuvântarea mamei, s-au anunțat cele două logodne. În plus, mama a acceptat ca Edmé să nu mai aștepte majoratul, astfel că puteam să facem nunta amândouă, în vara lui '88.

— Este mult mai simplu să facem o singură ceremonie și să vă îmbrăcați la fel. Pentru a nu stârni resentimente, spuse mama.

Indiscutabil, avea dreptate, deși atât eu cât și Edmé ne-am simțit frustrate într-un fel…

Aveam atâtea de făcut în lunile dinaintea căsătoriei, să pregătim trusoul, să întocmim lista invitaților, să mergem la Mans și St Christophe – căci mama insistase ca nunțile să aibă loc în satul ei natal.

În asemenea ocazii mama devenea o adeptă convinsă a etichetei; motiv pentru care ambii gineri erau deseori chemați pentru consultări. Recunosc că nu mă entuziasma din cale-afară alegerea făcută de Edmé – căci, deși părea un om destul de simpatic și-i era foarte devotat, domnul Pomard, era prea rotofei și mătăhălos pentru gustul meu, de parcă, pe lângă celelalte taxe și dări, ar fi îngurgitat și tot vinul de la mănăstirea St Vincent.

Evident că, în noua conjunctură, Michel rămânea singur mult mai des decât era cazul. În afara colegilor săi de la atelier avea puțini prieteni, fiindcă defectul de vorbire îl stânjenea. Se simțea în largul lui între cei câțiva lucrători de la topitorie, între cărbunarii din pădure sau chiar în mijlocul acelei adunături ciudate de spoitori, negustori ambulanți, țigani nomazi și vagabonzi care băteau drumurile în căutarea unui loc de muncă sezonier.

În toamna lui '87, cam prin noiembrie, când toți trei am fost invitați ca nași ai unui copil de

muncitor, am remarcat că pe Michel îl preocupa ceva. Avea momente când era jovial și gălăgios sau devenea tăcut și aparent stingher.

— Ce se întâmplă cu Michel, l-am întrebat pe François.

La rândul său, viitorul meu soț avea un aer încurcat.

— Michel o să se potolească odată ce o să-i dăm mai multă atenție.

Afirmația nu mă liniștea câtuși de puțin, motiv pentru care am întrebat-o același lucru și pe Madam Verdelet, bucătăreasa angajată la noi de atâția ani de zile.

— Domnul Michel este mereu plecat, rosti ea brusc. Adică atunci când nu lucrează în schimb. Se duce în vizită la cărbunarii din pădure, la frații Pélagie și la alții. O adusese să lucreze aici pe netrebnica aia de soră a lor, până când am trimis-o eu acasă.

Îi știam pe frații Pélagie, un cuplu de zurbagii vulgari, o cunoșteam și pe sora lor, o fată obraznică și arătoasă, mai în vârstă decât Michel.

— Lucrurile se vor îndrepta când o să vă stabiliți aici definitiv și-o să luați locul doamnei, adăugă madam Verdelet.

Speram din tot sufletul să fie așa. Între timp n-avea rost să-i dau și mamei motive de îngrijorare. La sfârșitul lui aprilie ’88 am dat o petrecere pentru toți muncitorii și familiile celor ce nu puteau să vină la St Christophe, la nuntă, căci numai meșterii fuseseră invitați la ceremonie; altfel numărul musafirilor ar fi fost prea mare dacă socoteam invitații domnului Pomard și ai noștri.

Masa a fost așezată în sala furnalului, pentru peste o sută dintre ei și, după obicei, s-a cântat, s-au ținut toasturi și cuvântări, iar pentru mama a fost ultima ocazie când s-a aflat în fruntea festivității – de acum înainte eu fiind aceea care aveam să îndeplinesc această obligație.

Totul a mers bine. Urările adresate lui François și lui Michel dovedeau că oamenii din atelierul nostru erau fericiți și colonia foarte mulțumită. Abia după ce totul se terminase și lumea plecase acasă, mama a scos un bilet pe care-l primise de la domnul Cosnier, abatele din Plessis-Dorin, care se scuza că nu participa la festivitate.

*„Având în vedere situația creată,”* se spunea în bilet, *„și fără a dori să vă fac un afront, mă aflu în imposibilitatea de a accepta ospitalitatea fiului dumneavoastră.”*

Mama citi biletul cu glas tare și se întoarse spre Michel, cerându-i explicații.

— Aș vrea să știu ce ofensă i-ai adus bunului meu prieten, abatele, jignindu-ne astfel pe toți? întrebă ea.

François m-a privit, dându-mi de înțeles că nu trebuia să intervin și n-a scos nici el o vorbă. Michel se tăcuse palid, așa cum i se întâmpla pe vremuri, când îl lua tata la întrebări.

— N-aveți d-d-decât să fiți p-p-prieteni, zise el îmbufnat. Nu este și p-p-prietenul meu. Își b-b-bagă nasul în treburi care n-n-nu-l privesc.

— Ca de pildă? întrebă mama.

— N-ai d-d-decât să te duci la p-p-presbiteriu și-o să afli, replică Michel și ieși din încăpere ca o furtună.

Mama se întoarse spre François.

— Ai ceva de adăugat?

François părea stingherit.

— Știu că au avut niște neînțelegeri. Nu cunosc alte amănunte, murmură el.

— Prea bine, încheie mama.

Așa spunea totdeauna atunci când, copii fiind, eram neascultători și meritam să fim pedepsiți. Discuția, s-a încheiat aici, dar a doua zi de dimineață, mama m-a luat cu ea la Plessis-Dorin. Domnul Cosnier se afla în casa parohială și ne aștepta. Ca de obicei, veștile circulau cu iuțeală în colonie.

— Ce e cu toată povestea asta despre Michel? întrebă mama intrând direct în subiect.

Ca răspuns, abatele deschise registrul, gata pregătit pentru a fi cercetat, și puse degetul în dreptul uneia din însemnări.

— Doamnă, citiți aici și veți înțelege.

În registru erau consemnate următoarele: „*Pe 16 aprilie, 1788, a fost botezată de către noi, Elisabeth Pélagie, copil nelegitim, rezultat din legătura dintre Elisabeth Pélagie, servitoare și Michel Busson-Challoir, stăpânul ei. Naș, Duclos, muncitor. Nașă, fala lui Durocher, muncitor. Semnat, Cosnier, abate.*”

Mama stătea nemișcată. Pentru un moment amuțise. Apoi se întoarse spre abate.

— Îți mulțumesc, nu e cazul să mai discutam. Unde sunt mama și copilul?

Abatele avu un moment de ezitare, apoi zise:

— Copilul a murit. Și poate a fost spre binele lui. Din câte am înțeles, mama copilului nu mai stă la frații ei, a plecat la rude în alt arondisment.

Ne-am luat la revedere de la abate și am început să urcăm dealul, spre Chesne-Bidault. Mama n-a scos un cuvânt până când ne-am apropiat de casă, dar ajungând la mijlocul urcușului, s-a oprit să-și tragă sufletul, și abia atunci mi-am dat seama că întâmplarea o năucise pur și simplu.

— Oare cum se face că doi din frații tăi se comportă, cu bună știință, contrar tuturor principiilor la care țin și astfel își fac singuri rău?

Nu aveam ce să-i răspund. Nu părea să existe vreo motivație. Toți fuseserăm crescuți la fel.

— Nu cred, am îndrăznit în cele din urmă, că greșesc în mod deliberat. Robert, Michel și Pierre sunt niște răzvrătiți. Se comportă ca și cum ar vrea să distrugă tot ce înseamnă tradiție și autoritate, toate principiile pe care dumneata și tata le respectați. Poate dacă nu erai o fire atât de energică lucrurile ar fi stat altfel.

— Se poate… se poate, zise mama.

Când ne-am întors, Michel intrase în schimb, dar mama nu se jenă să trimită să-l cheme imediat și să discute totul direct, fără ocolișuri.

— Ai abuzat de calitatea de stăpân pe care o deții aici și ți-ai făcut numele de ocară, îi spuse. Ce stă scris în registrul parohiei din Plessis-Dorin va rămâne acolo pe vecie. Nu știu ce m-a dezgustat mai mult, purtarea ta sau falimentul lui Robert.

Michel nu s-a apărat. Nici nu i-a acuzat pe frații Pélagie sau pe nefericita lor soră. Toată ura lui s-a concentrat asupra unui singur om – abatele Cosnier.

— El a refuzat să î-î-înmormânteze copilul și el a a-a-aranjat să p-p-plece f-f-fata de aici. Din punctul meu de v-v-vedere, ea e m-m-mama copilului, și asta e v-v-valabil pentru toți p-p-popii din ținut.

Fără să mai spună un cuvânt s-a întors la lucru dar n-a mai venit seara, la masă. A doua zi m-am întors cu mama la St Christophe, unde mi-am petrecut restul timpului cu pregătirile de nuntă. Însă rușinea părea că umbrise bucuria; ca și cum entuziasmul tuturor se stinsese dintr-odată.

Câteva luni mai târziu mi s-a părut ciudat să fiu la casa mea, ca nevastă de director asociat, și să preiau-atribuțiile mamei în cadrul coloniei. Îmi amintesc când mama a revenit să-și ia ultimele lucruri, promițând să vină cât mai des, pentru a vedea că toate treburile merg bine.

La poarta fabricii am văzut-o pe mama cum se suie într-una din trăsurile de la topitorie, ce urma s-o ducă înapoi, în Touraine. Veselă și zâmbitoare, ne-a sărutat, pe rând, pe toți trei, dând ultimele instrucțiuni lui François și Michel pentru un transport de sticlă pentru Lon, care o interesa în mod special, fiindcă trebuia să fie livrat la una din casele de comerț pe care atât ea cât și tata le știa foarte bine.

Toți muncitorii care nu lucrau la ora aceea, împreună cu nevestele și copiii, se înșiruiseră de-a

lungul drumului, s-o vadă când pleacă. Unii dintre ei aveau ochii în lacrimi. Ea a scos capul pe fereastra trăsurii și i-a salutat cu mâna. Apoi vizitiul a pocnit din bici, calul a pornit și ea a dispărut, lăsând în urmă doar zgomotul hodorogit al roților pe drumul spre Plessis-Dorin.

— E sfârșitul unei epoci, spuse Michel, și privindu-l am observat că avea privirea pierdută a unui copil abandonat. Când l-am atins ușor s-a dezmeticit și am intrat toii trei în curtea fabricii Chesne-Bidault, să începem o viață împreună.

Nu era numai sfârșitul domniei Reginei Ungariei, ce dominase colonia noastră de sticlari timp de peste patruzeci de ani – dar, așa cum aveam să constatăm în anul următor – se apropia sfârșitul vechiului regim, ce dăinuise timp de cinci secole în Franța.

# Partea a doua

# Marea Spaimă

## *Șapte*

Iarna anului 1789 a fost cea mai grea din câte existaseră. Nimeni, nici măcar bătrânii din regiune, nu mai pomeniseră o asemenea urgie. Pe lângă recolta proastă, frigul începu devreme, spre marea supărare a arendașilor și a țăranilor. Și noi am avut de suferit, la topitorie, căci drumurile deveniseră inaccesibile, acoperite cu polei și mai apoi cu zăpadă; nu puteam să trimitem marfa nici la Paris nici în celelalte orașe. Asta însemna că rămăsesem cu stocuri de marfă – pe care era puțin probabil să le vindem în primăvară, fiindcă, între timp, negustorii din Paris aveau să-și găsească alți furnizori, în eventualitatea că se încumetaseră să comande marfă. Era o perioadă în care, din cauza tulburărilor din țară, scăzuse cererea pentru mărfurile de lux. Îi mai auzisem pe frații mei, mai ales pe Pierre, discutând cu mama că atât sticlarii cât și cei din alte bresle erau tot mai nemulțumiți din cauza vămii și a altor taxe pe care trebuiau să le plătească, și care duceau la sporirea costurilor de producție, însă abia când am ajuns nevasta unui meșter sticlar mi-am dat seama de condițiile grele în care lucram.

Domnului Mangin din Montmirail, proprietarul fabricii Chesne-Bidault, îi plăteam o chirie anuală de 1.200 de livre, ceea ce nu era mult, dar noi eram răspunzători pentru starea clădirilor și executarea reparațiilor necesare. Pe deasupra mai plăteam și impozite pe moșie și alte dări, având dreptul doar la o parte din cheresteaua pentru furnal. Plăteam amenzi dacă animalele ieșeau la păscut dincolo de hotarul topitoriei, iar dacă unul dintre muncitori era găsit șterpelind lemn din zona de pădure rezervată pentru vânătoare, eram obligați să plătim o despăgubire de 24 livre de persoană.

În, comparație cu vremea când trăia tata, salariile crescuseră, fiindcă viața devenise tot mai

scumpă. Meseriașii de primă mână, gravorii și suflătorii, primeau cam 60 de livre pe lună, cei mai puțin calificați, între 20 și 30 de livre, iar ucenicii între 15 și 20 de livre, sau, uneori, mai puțin. Chiar și așa, cu toții o duceau greu, căci erau obligați să plătească un impozit pe persoană și unul pe sare, dar ce-i ustura cel mai tare pe muncitorii noștri, și familiile lor, era prețul pâinii care, în ultimele luni, ajunsese la 11 sous[2] pentru o pâine de două kilograme. Hrana lor era pâinea – nu-și puteau permite să cumpere carne – iar cel care câștiga cam o livră, adică 20 de sous, pe zi, și avea de hrănit o familie înfometată, dădea jumătate din salariu numai pe pâine.

Acum îmi dădeam seama cât de mult făcuse mama, la vremea respectivă, pentru femeile și copiii de la țară, și cât era de deprimant să încerci să nu-i lași să moară de foame, păstrând costurile de producție cât mai scăzute.

În timpul acelei ierni cumplite a fost imposibil să-i oprim pe oameni să ia lemne din pădure, sau să vâneze căprioare. De fapt, nici nu voiam să facem așa ceva, căci și noi o duceam greu, drumurilor fiind proaste și anevoie de străbătut până la Ferté-Bernard sau Mans.

În întreaga Franță lumea era nemulțumită de viața scumpă, însă, noi cei de la țară, eram măcar scutiți de grevele și răzmerițele ce aveau loc mereu la Paris și în marile orașe. În orice caz, starea generală de nemulțumire atinsese până și ținuturile noastre împădurite, unde zvonurile ajungeau supradimensionate, din cauza izolării în care trăiam.

În ultimul an, Pierre, Michel și François al meu deveniseră toți francmasoni, alăturându-se diferitelor Loje din Mans – Saint-Julien de l’Etroite Union, Moira, și, respectiv, St Hubert.

Așa că, până ce iarna grea făcu drumurile impracticabile, cei doi meșteri ai mei se adunau la sfat cu diverși negustori și alți meșteșugari, ca și

ei, cu liber cugetării progresiști la modă în Manceaux, mulți dintre ei avocați și oameni învățați, la fel ca Pierre. La întruniri mai participau și unii aristocrați și clerici mai luminați, însă, în cea mai mare parte, se discuta despre interesele burgheziei și ale clasei de mijloc.

Nu mă pricepeam prea mult la problemele municipalității și cu atât mai puțin la modul în care se conduce o țară – aparent tema obișnuită a discuțiilor în cadrul acestor întruniri – dar și eu îmi dădeam seama că taxele și restricțiile îngreunau tot mai mult comerțul, că muncitorii săraci aveau de suferit din cauza prețului pâinii, în vreme ce bogații – nobilii și clerul – erau scutiți de orice fel de taxe.

Între timp, Franța ajunsese, potrivit părerii generale, în pragul falimentului, așa cum pățise, cu câțiva ani în urmă, Robert.

Când venea să ne vadă, Pierre obișnuia să spună:

— Repet același lucru de ani de zile. Ne trebuie o Constituție scrisă, așa cum au în America, cu drepturi egale pentru toți, fără clase privilegiate. Legile și sistemul nostru juridic sunt învechite, la fel ca economia de azi, iar regele nu poate face nimic. Sistemul feudal îl apasă și pe el și țara întreagă.

Îmi aminteam de vremurile când citea Rousseau, ceea ce pe tata îl scotea din sărite. Acum era mai entuziast ca niciodată, arzând de nerăbdare să pună în practică teoriile filosofice ale lui Jean Jacques.

— Și cum ne-ar putea ajuta o Constituție scrisă? îl întrebam.

— Prin abolirea sistemului feudal s-ar distruge puterea clasei privilegiate și cu banii pe care ni-i iau din buzunar am putea avea o economie sănătoasă. Prețurile ar scădea, și uite așa ar veni și răspunsul la întrebare.

După părerea mea nu erau decât baliverne, cam ca tot ce spunea Pierre. Poate că sistemul avea să se schimbe într-o zi, dar natura umană rămânea aceeași și se găseau totdeauna oameni care să profite de pe urma celorlalți.

Erau momente când și noi eram împotriva speculanților de cereale, acei negustori și proprietari de pământ care făceau stocuri imense de grâne, ca apoi să le dea pe piață când prețurile deveneau fabuloase. Uneori, grupuri de țărani flămânzi și muncitori șomeri atacau magaziile sau luau grânele direct din căruțele care se duceau la târg, iar noi eram de partea lor.

— V-v-violența este singura metodă v-v-valabilă. S-s-spânzurăm câțiva negustori de grâne și p-p-proprietari de pământ, și să vezi cum scade prețul p-p-pâinii, zicea Michel.

Afacerile ni se împotmoliseră și am fost obligați să concediem muncitori, unii care lucrau la noi de ani de zile. Pentru a-i salva de la inaniție, le dădeam un ajutor de șomaj de 12 sous pe zi, însă noi plăteam în continuare chiriile, taxele și dările.

Robert ne-a scris din Paris, unde grevele și tulburările se țineau lanț. Și aparent, nici lui nu-i prea mergeau afacerile. Fabrica de sticlă de la St Cloud își schimbase proprietarul și fusese închisă la scurt timp după ce Robert intrase în pușcărie, iar acum el trăia numai din vânzările făcute la magazinul de bibelouri de la Palais-Royal, comercializând obiecte de sticlărie executate de el sau de ucenicii lui, într-un atelier pe care-l deschisese în strada Traversière, cartierul St Antoine.

Locuind la Paris, se afla în centrul vieții politice și fiind francmason, cu domiciliul la Palais-Royal, îmi cita mereu vorbele ducelui d'Orléans, fost duce de Chartres, cel ce-mi oferise găzduire în loja Operei.

*„Nu găsesc destule elogii pentru a preamări generozitatea acestui om. În cea mai cumplită*

*perioadă a iernii, când Sena era înghețată bocnă săptămâni în șir, a dat, zilnic, săracilor din Paris, pâine în valoare de peste o mie de livre. Toate femeile pe cale să nască, aflate în partea dinspre noi a Palatului Regal, au fost îngrijite pe cheltuiala lui. A închiriat clădiri nelocuite, în cartierul St Germain, și a organizat puncte de distribuire pentru supa săracilor, unde amărâții sunt serviți de proprii lui servitori, îmbrăcați în livrea. Ducele d'Orléans este, fără îndoială, cel mai iubit în tot Parisul; ceea ce nu place deloc la Curte, unde este detestat – se spune că regina refuză să-i vorbească. În afara ducelui d'Orléans, Necker, ministrul de finanțe, este omul zilei și se pare că a dat, din fondurile sale, două milioane de livre pentru Trezorerie. Dacă țara poate rezista până la Adunarea Statelor Generale din mai, s-ar putea să asistăm la schimbări mari, cu atât mai mult cu cât Necker a reușit să obțină dublarea numărului reprezentanților Stării a Treia, care astfel va avea majoritatea voturilor față de aristocrați și clerici. Iată, vă trimit câteva pamflete, pe care Pierre ar putea să le distribuie în Mans, iar Michel și François în Ferté-Bernard și Mondoubleau. Sunt expediate de la cartierul general al ducelui d'Orléans, de aici din Palais-Royal, și conțin informații pe teme politice la zi."*

Deci și Robert era în pas cu moda și se implicase în politică. Intrigile ministeriale luaseră locul scandalurilor de la Curte și întrebarea „Ce este Starea a Treia?" devenise mai arzătoare decât „Cine este cel mai recent amant al reginei?"

Ca mulți dintre cei de vârsta mea, nici eu nu auzisem de Statele Generale și tot Pierre a fost cel care mi-a explicat că era vorba de niște deputați, reprezentanți ai întregii țări, împărțiți în trei grupări distincte – aristocrația, clerul și Starea a Treia, în care erau incluse toate celelalte clase sociale din regat. Pentru prima oară din 1614,

aceste grupări aveau să se întâlnească la Paris, pentru a discuta viitorul țării.

— Nu-ți dai seama că Starea a Treia reprezintă oameni ca noi? Deputați din orașele și regiunile Franței se vor întruni la Paris să discute despre noi. Așa ceva nu s-a mai întâmplat de peste o sută șaptezeci de ani.

Era într-o stare neobișnuită de surescitare, asemeni tuturor locuitorilor din Mans, mai ales avocații și intelectualii care-i erau prieteni.

— A ieșit ceva din întrunirea lor de la 1614? am întrebat.

— Nu, recunoscu el, reprezentanții nu au putut ajunge la o înțelegere. De astă dată, mulțumită lui Necker, Starea a Treia va avea majoritate de voturi.

El, Michel și François au citit cu un interes extraordinar pamfletele trimise de Robert și, din câte am înțeles, tot așa procedase și Edmé, fără știrea soțului ei – căci, fiind perceptor, angajat să adune taxele pentru călugării de la St Vincent, domnul Pomard avea o meserie criticată de mai toată lumea. Totodată, pamfletele propuneau ca în fiecare parohie să se întocmească jalbe care să fie înmânate deputaților aleși. Astfel era reprezentat tot poporul și părerile tuturor deveneau cunoscute, la Adunarea Statelor Generale de la Versailles.

În ceea ce-i privea pe muncitorii noștri de la Chesne-Bidault, ideea unei constituții nu le spunea mare lucru. Ei nu doreau decât să se isprăvească cu taxele pe sare, să aibă un loc de muncă stabil și să mai scadă prețul pâinii. Am încercat să fac la fel ca mama – să fac vizite familiilor, să le ascult păsurile; însă trecuse vremea când străchinile cu supă, carafele cu vin și un pat în casa stăpânului erau acceptate ca un lux binevenit în timpuri de restriște. Femeilor nu le ajungea pâinea să-și hrănească copiii; în fiecare casă mă întâmpina doar sărăcia, boala și foamea. Tot ce puteam să fac era să le repet, zi de zi, că iarna se va termina în

curând, că negoțul se va îmbunătăți, prețurile vor fi ceva mai moderate și atunci când deputații și regele se vor aduna, se va face ceva pentru noi toți.

Cel mai greu le era bătrânilor și celor foarte tineri. În mai toate casele din colonia noastră s-au înregistrat decese în iarna aceea. Boala de plămâni, un flagel care afecta întreaga breaslă, indiferent de sezon, făcea acum de trei ori mai multe victime, printre muncitorii mai vârstnici, iar lipsurile își spuneau cuvântul asupra copiilor și a nou-născuților.

Cred că cel mai pregnant mi-a rămas în amintire imaginea lui Durocher, unul din muncitorii noștri de elită, care, în acea iarnă, mi-a deschis ușa locuinței sale ținând în brațe trupul inert al propriului copil, și mi-a spus că pământul înghețat era prea tare pentru a-l îngropa – așa că ducea micul cadavru în pădure, să-l ascundă sub un morman de cherestea înghețată.

— Și încă ceva, doamnă Sophie, îmi spuse, iar chipul cu trăsături aspre purta amprenta disperării. Știți că întotdeauna am fost un om cinstit, dar azi câțiva dintre noi ne ducem să oprim un transport de grâne, între Authon și Châteaudun și dacă dăm peste căruțași care opun rezistentă le crăpăm capetele.

Durocher… pe mâna căruia mama ar fi avut încredere să lase toate materialele fabricii.

— Te rog, fă ceva și oprește-i, i-am spus lui Michel. Vor fi recunoscuți pe loc și denunțați. Durocher nu-și ajută cu nimic nevasta și copiii dacă-l bagă la închisoare.

— N-n-nu vor fi d-d-denunțați. C-c-căruțașii n-o să îndrăznească, în ultima vreme ne-am câștigat reputația de oameni d-d-duri, în – Chesne-Bidault. Dacă D-Durocher pune mâna pe căruțele cu grâu, are b-b-binecuvântarea mea, mă lămuri Michel.

M-am uitat la François, dar el și-a întors privirea și am priceput că-și reluase vechiul rol de subordonat al fratelui meu.

— Înțeleg ce vrea să facă Durocher, însă e vorba de o încălcare a legii. Cui îi poate folosi așa ceva?

— Aceste 1-l-legi au fost făcute să fie î-î-încălcate. Știi ce-am auzit că a spus un e-e-episcop săptămâna trecută? Că ar fi destulă p-pâine pentru toată lumea, dacă t-ț-țăranii și-ar arunca copiii în r-r-râu. Că nu face rău n-n-nimănui să se hrănească o vreme cu r-r-rădăcini și iarbă, mi-o reteză Michel.

Văzând expresia mea uimită, François continuă:

— Este adevărat. E vorba despre episcopul din Rouen sau Rennes, nu mai știu care. Prea cuvioșii ăștia sunt cei mai înrăiți acaparatori de grâne. Se știe că au saci întregi dosiți în pivnițe.

„Se știe" intra în aceeași categorie cu „se spune" și cu bârfele de la Curte. Era regretabil că Michel și François răspândeau, la rândul lor, aceste zvonuri.

Cât privește căruțele cu grâne, Durocher și oamenii lui au făcut exact ce plănuiseră. Și nimeni nu s-a plâns autorităților.

La mijlocul lunii aprilie, după ce ieșiserăm, în sfârșit, din iarnă, Cathie a venit, din senin, cu rugămintea să mă duc până la Paris. Aștepta să nască la sfârșitul lunii și dorea să fiu cu ea. Părinții ei fuseseră bolnavi în timpul iernii și nu se simțeau în stare să aibă grijă de micul Jacques, care, la aproape opt ani, era un copil rotofei și îndesat. Pe lângă magazinul de la Palais-Royal și laboratorul din Strada Traversière de care se ocupa, Robert intrase în anturajul ducelui d'Orléans și se ținea tot timpul de întruniri politice. Eram însărcinată în patru luni și nu prea mă trăgea inima să plec la Paris; dar ceva în epistola lui Cathie mă îngrijora, așa că l-am convins pe François să mă lase să plec.

Robert m-a întâmpinat la stația terminus, în strada Boulay și după ce m-a informat asupra stării lui Cathie m-a pus neîntârziat în temă cu evenimentele zilei – Adunarea Statelor Generale de peste câteva săptămâni, apropierea unei crize la

nivel național, frământările politice ce cuprinseseră întreg Parisul.

— Sunt sigură că tot ce spui e adevărat, dar ce fac Cathie și băiatul?

Era mult prea zorit pentru a-și pierde vremea cu subiecte atât de prozaice precum nevasta care aştepta să nască sau aniversarea fiului.

Opri o birjă, așeză bagajele în ea, apoi continuă:

— Îți dai seama. Dacă ducele d'Orléans era la conducere, criza s-ar fi terminat.

Îi ceru și vizitiului asentimentul, acesta aprobă din cap, iar Robert adăugă:

— Ai văzut? Toată lumea este de acord… Ascultă-mă pe mine, Sophie. Locuiesc la Palais-Royal și cunosc exact pulsul țării. Știi, avem acum și camerele de deasupra magazinului. Aud, știu tot.

„Și repeți tot, și confabulezi," gândeam în sinea mea.

— La Palais-Royal suntem cu toții patrioți și eu aflu veștile la prima mână, de la Club de Valois, situat după colț. Nu că aș fi și eu membru, dar am multe cunoștințe care au acest statut.

Începu să înșire lista numelor înaltelor personaje, cărora li se încredințaseră afacerile personale și publice ale ducelui d'Orléans. Laclos – autorul *Legăturilor primejdioase,* carte pe care mama nu m-a lăsat niciodată s-o citesc – era, pare-se, mâna dreaptă a prințului și cel care supraveghea totul.

— Sunt și mulți tineri angrenați în afacerile ducelui. Un singur cuvânt din partea lui Laclos și…

— Și ce? l-am întrebat.

Robert zâmbi. Își trase pălăria șmecherește și încrucișă brațele.

— Ca de obicei, spun prea multe. Ce-ar fi să-mi spui, mai bine, ce se mai vorbește în Mans.

Am preferat să tac. În regiunea noastră lucrurile erau și așa destul de încurcate, astfel încât nu-mi

ardea să devin ținta întrebărilor iscoditoare ale lui Robert.

Pe Cathie am găsit-o obosită și iritată, dar înduioșător de bucuroasă să mă vadă. De îndată ce m-a depus în prag, Robert a plecat din nou pentru ceea ce el a numit, în glumă, „probleme de stat.”

— Ce n-aș da ca gluma lui Robert să fie o minciună, mi-a șoptit Cathie, dar n-a apucat să spună mai mult fiindcă tocmai atunci a apărut Jacques, nepotul cel neastâmpărat – cu păr blond și ochi albaștrii, leit frate-miu – și a trebuit să-mi arăt încântarea la fiecare jucărie primită în dar la aniversare.

Mai târziu Cathie mi-a împărtășit temerile ei.

— Robert e mereu cu agenții și agitatorii ducelui d'Orléans. Singurul lor scop este să răspândească zvonuri și să provoace diversiuni. Sunt sigură că Robert acceptă bani de la ei.

— Dar ducele d'Orléans n-are niciun interes să provoace diversiuni. Doar oamenii îl iubesc. Când Statele Generale se vor întruni, totul se va rezolva, cel puțin așa spune Pierre.

— Un lucru nu înțeleg. Și eu cred că, așa cum spui, ducele nu vrea să provoace dezordine. Oamenii din anturajul lui sunt de vină. În ultimele luni, de când a venit domnul Laclos la Palais-Royal, s-a schimbat întreaga atmosferă. Grădinile și galeriile, unde lumea venea să se amuze, sunt acum înțesate de clevetitori și oameni care vorbesc pe la colțuri. Sunt convinsă că majoritatea sunt spioni, zise Cathie oftând.

Biata Cathie. Situația în care se afla o făcea să fabuleze. Cum puteau exista spioni pe străzile Parisului? Țara nu era în război. Am încercat să-i distrag atenția vorbind despre viitorul copil și de bucuria lui Jacques de a avea un frățior sau o surioară, dar n-am avut prea mult succes.

— De-am putea cel puțin să plecăm din Paris și să locuim cu voi, la Chesne-Bidault. Știu că ați

avut o iarnă grea, însă cel puțin nu trebuie să trăiți cu frica-n sân, de teama răzmerițelor.

În săptămâna care a urmat am început să înțeleg câte ceva din temerile ei.

Într-adevăr, de la ultima mea vizită, în urmă cu aproximativ patru ani, Parisul se schimbase. Pe stradă sau în magazine, chipurile oamenilor erau atât de schimbate: morocănoase, preocupate sau tensionate, amintindu-mi de Cathie; sau surexcitate și nerăbdătoare, asemeni expresiei de pe chipul lui Robert. Cathie avea dreptate, clevetirea era în floare. O întâlneai prin galerii, la fiecare colț de stradă, în micile grupuri din grădinile Palatului Regal.

Odată l-am văzut pe ducele d'Orléans, alături de amanta lui, Madame du Buffon, plecând la cursele de la Vincennes. Se îngrășase mult de la celebra noastră întâlnire de la teatru și am fost dezamăgită văzând cum, din trăsura ce ieșea pe poarta palatului, ducele a salutat cu o mână flască mulțimea care-l aclama strigând: „Trăiască ducele d'Orléans, trăiască părintele națiunii!” Mă așteptam ca viitorul nostru lider, dacă așa avea să se întâmple, să fie mai vioi, mai plin de viață în fața mulțimilor ce-l înconjurau, nu să se afunde în pernele trăsurii, râzând la glumele amantei.

Robert ar fi zis că sunt o provincială… Eram hotărâtă să nu mai spun absolut nimic neplăcut la adresa idolului său.

Întâmplarea face că, în seara respectivă, Robert n-ar fi luat oricum în seamă comentariile mele, căci deși se întorsese la magazin, era dus cu gândul la discursul ținut, la Adunarea Electorală din parohia St Marguerite, de domnul Réveillon, un om bogat, fabricant de tapete, care bătuse monedă pe costurile de producție ridicate și pe relația dintre acestea și salarii – deplângând vremea când muncitorii lui puteau să se descurce cu 15 sous pe zi. Acum, declara el, acordarea unor salarii mai mari ar fi o măsură ce ar afecta producția.

— Este foarte adevărat. Ne confruntăm cu aceeași situație și la Chesne-Bidault, însă dacă nu mărim salariile, muncitorii mor de foame, i-am spus lui Robert.

— Așa este, dar asemenea afirmații, făcute în public, sună destul de neinspirat. Réveillon ar face bine să-și păzească ferestrele, zise fratele meu.

Extrem de amuzat la gândul că un alt negustor avea necazuri, așa cum avusese și el cu câțiva ani în urmă, Robert plecă iarăși la una din adunările lui secrete – nu știam dacă la Club sau la Loja Marelui Orient. A doua zi dimineață, când m-am dus la piață, să fac cumpărături pentru Cathie, nu se vorbea decât despre intenția unora dintre fabricanții bogați din cartierul St Antoine de a reduce salariile muncitorilor la 10 sous pe zi, iar o precupeață de pește, cât un munte, îmi spuse sus și tare, trântindu-mi pachetul cu pește în brațe:

— De-alde ăștia care jecmănesc oamenii cinstiți ar merita să fie spânzurați

Una era să-ți exprimi regretul pentru timpurile când salariile erau mai mici, și cu totul altceva era să le reduci și mă întrebam care era versiunea adevărată. I-am spus lui Robert ce auzisem și el a dat aprobator din cap.

— Povestea a făcut, deja, înconjurul Parisului. Și versiunile sunt care de care mai denaturate. Cineva mi-a spus că Henriot, care fabrică praf de pușcă, este de aceeași părere cu Réveillon. N-aș vrea să fiu în pielea nici unuia dintre ei.

Cathie se uită la mine și oftă.

— Robert, dar nu ne-ai spus tu că domnul Réveillon n-a făcut decât să deplângă vremurile trecute fără să spună nimic despre reducerea salariilor? îl chestiona ea.

— Exact așa a spus, însă bineînțeles că fiecare este liber să accentueze aspectul care i se pare relevant într-un discurs.

Cum, la sfârșit de săptămână, parizienii veneau să se plimbe prin galeriile și grădinile Palatului

Regal, de obicei magazinul era aglomerat duminica, însă în acea duminică de 26 aprilie, și eu și Cathie am avut impresia că era și mai multă lume ca de obicei, defilând în sus și-n jos în fața palatului și de-a lungul străzii St Honoré, spre Tuileries. Minunatele bibelouri de sticlă și porțelan etalate n-au tentat cumpărătorii și Robert a tras obloanele devreme. A doua zi, luni, o zi de odihnă pentru muncitori, Cathie și Robert aveau obiceiul să-l scoată la plimbare pe Jacques și să meargă cu el în alt cartier, fie să-i vadă pe bunicii Fiat fie să se plimbe în Bois. Însă, la micul dejun, Robert ne-a spus să rămânem în casă, să nu deschidem magazinul și să nu ieșim pe stradă sub niciun pretext.

Cathie s-a albit la față și a întrebat de ce atâtea precauții.

— S-ar putea să fie tulburări și e mai înțelept să fim precauți. Eu mă duc la laborator, să fiu sigur că totul este în ordine, zise el nepăsător.

L-am implorat să stea mai curând cu noi decât să riște să i se întâmple ceva în mulțime, însă nu ne-a ascultat, insistând că n-o să pățească nimic. Și eu și Cathie am remarcat că fierbea de nerăbdare; a dat pe gât cafeaua și a plecat, lăsând magazinul de la parter în grija băiatului Raoul.

Menajera, care o ajuta pe Cathie, n-a venit, încă un semn că ceva avea să se întâmple. Ne-am dus în încăperile de la etaj, încercând să-i distragem atenția lui Jacques, care protesta fiindcă era ținut în casă într-o zi de sărbătoare.

Imediat Cathie ieși din dormitor și-mi făcu semn. Îmi arătă un pumn de mărunțiș, numai denieri, 12 denieri însemnând un sou; pe aversul monedei era capul ducelui d'Orléans și cuvintele „Monseniorul, ducele d'Orléans, cetățean" și pe revers scria „Nădejdea Franței".

— Am făcut ordine în hainele lui Robert. Și uite ce-am găsit. Așa ceva vor Laclos și ai lui să împartă oamenilor. Acum știu cu ce-și umpluse

Robert buzunarele. Dar la ce bun toate astea? îmi spuse ea în șoaptă.

Am auzit și noi tropăituri și am deschis fereastra, dar din cauza zidurilor din jur și a galeriilor n-am văzut nimic; tot ce știam era că zgomotele veneau dinspre Palais-Royal și strada St Honoré. În afară de tropăieli se mai auzea un murmur ce devenea tot mai puternic, crescând în intensitate, ca un torent, și pentru prima oară în viață am auzit vuietul unei mulțimi furioase.

Până să ne dezmeticim, Jacques se dusese jos, în magazin, să povestească calfei cele întâmplate, iar Raoul trăsese zăvoarele de la ușă și se-ndrepta în fugă spre piața Palatului Regal, să afle ce se petrece. Se întoarse peste puțină vreme, surescitat și abia respirând, și ne spuse că cineva din mulțime îi explicase că muncitorii ieșiseră cu toții pe străzile cartierului St Antoine; aveau de gând să atace proprietatea unuia dintre fabricanții care amenințase cu reducerea salariilor.

— Or să dea foc la tot ce le iese în cale, zise calfa.

Cathie a leșinat și, după ce am dus-o sus în pat, mi-am dat seama că starea ei se înrăutățea; era posibil să intre în travaliu chiar azi, poate peste doar câteva ore.

L-am trimis pe Raoul la chirurgul ce avea s-o asiste la naștere și, în timp ce așteptam, vuietul mulțimii se întețea spre St Antoine. Când s-a întors, Raoul ne-a spus că medicul fusese chemat în cartierul unde se adunau răsculații și în disperare – fiindcă Cathie începuse travaliul – l-am trimis din nou pe Raoul să iasă în stradă și să găsească pe cineva care se pricepe, cât de cât, să moșească.

Bietul Jacques era tot așa de speriat ca și mine și l-am trimis să fiarbă apă și să facă fețe din niște cearșafuri mai vechi, în vreme ce eu încercam s-o liniștesc pe Cathie.

A trecut o veșnicie, cel puțin așa mi s-a părut – de fapt trecuseră doar patruzeci de minute – și când Raoul s-a întors, am văzut, cu groază, că era însoțit de precupeața cea-ndesată. Văzând ce mutră am făcut, a râs prietenos și s-a prezentat drept „coana Margot”.

— Nu există niciun medic în cartier, mai ales la ora asta târzie. Se spune că răzmerița s-a întins din strada Montreuil până la fabrica regală de sticlă, din rue de Reuilly. Mulțimea duce niște păpuși confecționate din cârpe, care seamănă cu Réveillon și Henriot, fabricanții, așa le trebuie – pe ei ar trebui să-i ardă, nu păpușile. Care-i necazul? Naște? Am moșit zeci de copii.

Trase cearșafurile și o examină pe Cathie, care-mi aruncă o privire înspăimântată, dar ce puteam face? Eram nevoite să acceptăm ajutorul femeii, căci deși însărcinată, eram la fel de neștiutoare ca Jacques. Ce rău îmi părea că mama, sau unul din oamenii noștri nu erau aici…

L-am rugat pe Raoul ca, dacă reușea să se strecoare prin mulțime, să meargă până la laborator, să-l aducă pe fratele meu, și băiatul a plecat ca din pușcă, stăpânit mai curând de nerăbdarea de a vedea ce se mai întâmplă, decât de grija pentru situația în care ne aflam noi. Abia după plecarea lui, femeia ne declară pe un ton ghiduș:

— N-o să apuce să ajungă; o să fie înghițit de mulțime.

Am lăsat geamurile de la etaj deschise și în ciuda distanței auzeam vuietul îndepărtat al mulțimii și, din când în când, tropotul cailor, când trupele se îndreptau spre cartierele răsculate, dispersându-i pe rebeli.

Ceasurile treceau, biata Cathie avea dureri tot mai mari și niciun semn de la frate-meu. Începuse să se lase înserarea când, din dormitor, femeia mă strigă să vin s-o ajut L-am rugat pe Jacques să facă niște cafea în bucătărie – sărmanul copil era năucit

de strigătele maică-sii – și așa, „coana Margot" și cu mine am adus pe lume pruncul lui Cathie, născut mort, strangulat cu cordonul ombilical.

Mare păcat, dar nici doctorul n-avea ce să-i facă. Câți copiii din ăștia n-am văzut. Se nasc cu picioarele înainte și se stranguleză singuri.

Am ajutat-o pe Cathie să se așeze cât mai confortabil. Cred că nu mai avea puterea să-și plângă copilul. Cu Jacques am avut de furcă, curiozitatea lui copilărească îndemnându-l să tragă cu ochiul la pruncul mort, pe care-l pusesem într-un coș și-l acoperisem. Mai târziu ne-am dat seama că se întunecase de-a binelea și murmurul mulțimii încetase.

— Asta-i tot ce-am putut face. Mai bine mă duc acasă, să văd dacă omul meu s-a întors și are capul spart sau e teafăr. Mai trec mâine pe aici. Las-o să doarmă. E cel mai bun tratament.

I-am mulțumit și am încercat să-i strecor niște bani, pe care i-a refuzat.

— Nu e cazul. Toți suntem egali în vremuri de restriște. Mare păcat de copil. Dar e încă tânără. O să aibă alții…

Nu mi-aș fi închipuit niciodată că o să-mi pară rău s-o văd că pleacă; iar în timp ce puneam zăvorul la ușa magazinului, au început să mă treacă fiori.

În noaptea aceea Robert nu s-a întors acasă. Jacques și Cathie au adormit repede, însă eu am rămas lângă fereastra deschisă, atentă la zgomotul pașilor.

Răzmerita începu din nou, marți dimineața. Cred că am furat câteva ore de somn și m-am trezit la auzul unor tropăituri, strigăte și bubuituri în ușă. Am crezut că era Raoul, însă era o persoană necunoscută.

— Deschideți… Deschideți. Azi toți muncitorii trebuie să iasă în stradă. Trebuie să trecem podurile, să ajungem pe malul stâng. Deschideți, deschideți…

Am închis fereastra și am auzit cum bătea cu pumnul în ușile caselor alăturate, mergând în direcția străzii St Honoré. Apoi au apărut alții, urlând și strigând, și pe măsură ce trecea ziua, auzeam murmurul mulțimii răsunând când într-un cartier, când în altul, focuri tot mai dese de armă și tropăitul cailor armatei de cavalerie, ba într-o direcție ba în alta.

În acea zi moașa nu dădu niciun semn de viață. Se alăturase mulțimii sau se baricadase, ca noi, în casă, căci pe străzi circulau numai manifestanți și nu vedeai niciun gură cască. Scoțând din când în când capul pe fereastra de la etaj, Jacques ne spuse că văzuse cum oameni cu capetele bandajate transportau răniți ce sângerau profund – dacă totul se petrecea doar în imaginația lui, n-aveam de unde să știu.

De două zile nu mai aveam hrană proaspătă și pâinea se terminase, însă nu îndrăzneam să ies din casă de teama răzmeriței. Când s-a trezit, lui Cathie i se făcuse foame, semn bun, mi-am zis. I-am pregătit niște supă, însă i s-a făcut rău la scurt timp după ce mâncase și a început să se plângă de dureri asemănătoare celor pe care le avusese cu o zi înainte. Durerile au devenit tot mai acute, iar figura lui Cathie a căpătat un aer tot mai istovit. Nu știam ce să fac, vedeam că pierde din ce în ce mai mult sânge și nu era bine deloc. Am tăiat cât mai multe fețe și le-am întrebuințat pentru a stăvili hemoragia.

Dat fiind că mamă-sa nu se mai văita, cum se întâmplase cu o zi înainte, Jacques se mulțumea să stea aplecat peste fereastră, și mă anunța ori de câte ori vuietul mulțimii creștea sau descreștea:

— I-auzi trupele – i-auzi cum zornăie armele cavaleriei și cum tropăie caii. Ce mi-ar place să-i pot vedea. Poc… Poc… Poc, țipa în culmea încântării, de câte ori auzea cum pocneau flintele.

Chipul lui Cathie avea acum o culoare cadaverică. Era pe la șapte, opt seara și, de la trei

după masă, nu se mișcase în pat. Jacques se plictisise de jocul cu „poc... poc” și ne avertiză că-i era foame. Am mai făcut o supă dar cum nu aveam pâine să muiem în ea, Jacques rămase tot flămând. Apoi, ținând cont de faptul că avea doar opt ani și de duminică stătuse mereu închis în casă, începu să alerge în sus și în jos pe scările dintre magazin și etajul unde se afla locuința, iar bufniturile și tropăielile lui mă asurzeau mai tare decât urletele mulțimii și împușcăturile ce răzbăteau dinspre St Antoine.

În aer plutea un miros acru de paie arse – provenit fie de la casele ce fuseseră probabil incendiate, fie de la praful de pușcă din flintele soldaților – iar Jacques urca și cobora scările, sărind de la o treaptă la alta; în camera lui Cathie domnea iarăși întunericul, iar eu îngenuncheasem lângă patul ei, strângându-i mâna inertă.

Se auziră din nou pașii unor trecători întârziați, care se duseseră să-i vadă pe rebeli – și, în cele din urmă, se auzi un zornăit la ușă. Jacques strigă ca un apucat:

— A venit tata! și porni în goană pe scări să-i deschidă.

M-am ridicat de lângă Cathie, am aprins lumânările și am auzit cum Robert vorbea și râdea cu băiatul. La lumina opaițului, am ajuns pe palier și m-am uitat lung la frate-meu.

— Raoul nu ți-a transmis, ieri, mesajul? l-am întrebat.

El a privit în sus, zâmbind și-a început să suie treptele, urmat de Jacques.

— Care mesaj? Nu mi-a transmis nimic. În ultimele treizeci și șase de ore, de aici și până la Traversière, s-au adunat aproape 3.000 de oameni, poate chiar mai mult. Bine am făcut că m-am întors în seara asta. Domeniile lui Réveillon și Henriot au fost devastate și cine știe câte alte pagube s-au mai produs – odată întărâtate, mulțimile Parisului se dezlănțuie și nu mai țin cont

de nimic. Am urmărit aproape totul de la fereastra laboratorului și zău că aveai la ce privi, mulțimea care striga „Trăiască Starea a Treia!”, „Trăiască Necker!” – deși nu-mi dau seama ce legătură ar fi între Starea a Treia, ministrul de finanțe și demonstranți! În orice caz, când soldații au început să tragă, zeci de răsculați au plătit cu viața fiindcă au strigat asemenea lozinci. Din câte am văzut, au fost cel puțin douăzeci de morți și peste cincizeci de răniți, numai în strada Traversière.

Ajunsese lângă mine, pe palier.

— Unde e Cathie? De ce e întuneric? m-a întrebat.

Am mers amândoi în dormitor. Cu lumânarea în mână m-am îndreptat spre pat și i-am spus:

— Stăm aici singure, de aseară. N-am știut ce să fac.

Am apropiat lumânarea de fața lui Cathie; chipul ei era alb ca ceara. Robert s-a aplecat și a luat-o de mână:

— O! Doamne… Doamne… Doamne, rosti el, pe urmă se întoarse spre mine. Sophie, tu nu vezi că e moartă?

Afară se auzeau, din nou, pașii întârziaților care reveneau spre casă. Câțiva dintre ei râdeau și cântau:

*„Trăiască Ludovic al XVI-lea*
*Trăiască acest rege viteaz.*
*Domnul Necker,*
*Bravul nostru duce d'Orléans!”*

Jacques intră în goană în cameră, strigând „Poc…Poc”, imitându-i pe cei ce mărșăluiau pe străzi. Entuziaștii de afară se îndreptară spre rue St Honoré, ducând cu ei și cântecul, ce se stinse, încet, încet.

## *Opt*

Primul meu impuls a fost să-l duc pe Jacques acasă, la Chesne-Bidault, departe de atmosfera tulbure a Parisului, dar după ce-a depășit primul șoc, cauzat de moartea lui Cathie, Robert mi-a declarat că nu se putea despărți de băiat și că amândoi vor sta, o perioadă, cu domnul și doamna Fiat, părinții lui Cathie, care acum locuiau în rue Petits Piliers, în cartierul Halles, foarte aproape de magazinul din Palais-Royal. Deși, la vremea când fiica lor era însărcinată, cei doi Fiat refuzaseră să se ocupe de nepot, invocând vârsta înaintată, acum, roși de remușcări, abia așteptau să-l ia pe Jacques la ei. Eram tare abătută când a venit momentul să-mi iau rămas bun de la băiat și de la Robert, care încă nu realiza pierderea pe care-o suferise.

În timp ce mă conducea la diligență, Robert mi-a declarat:

— Am să muncesc ca un rob. Poate așa am să-mi uit durerea.

Însă mă întrebam dacă nu-l preocupa, mai degrabă, cine știe ce complot al ducelui d'Orléans decât munca în laborator la fabricarea sticlei și a porțelanurilor.

În diligența care ne ducea tot mai departe de capitală, spre sud-vest, toată lumea nu discuta decât despre răscoala împotriva lui Réveillon și modul ciudat în care se declanșase. Aparent, nici măcar unul din muncitorii de la fabrica lui nu era amestecat – toți cei implicați fiind angajați de la topitoriile concurente, precum și lucrători din alte bresle, lăcătuși, tâmplari și docheri, iar doi din cei arestați lucrând la fabrica regală de sticlă, aflată în apropiere de laboratorul lui Robert, din strada Traversière.

Tăceam mâlc, însă, avidă de informații, înregistram tot ce se comenta, și am ciulit urechile

când unul dintre călători, un bărbat bine îmbrăcat și cu un aer autoritar, declară că aflase din sursă sigură, de la unul din verii lui, șef la Chatelet, că mulți din cei arestați aveau asupra lor monede cu efigia ducelui d'Orléans.

Pasagerul de lângă mine interveni și el:

— Nici nu mai știi ce să crezi. Cumnatu-meu mi-a spus că reprezentanți ai clerului, deghizați în cetățeni obișnuiți, le ofereau bani privitorilor, dacă aceștia acceptau să se alăture rebelilor.

Merita să-i spun asta lui Michel, gândeam clocotind de furie.

Diligența m-a lăsat la Ferté-Bernard, și cum ajunsesem înainte de vreme, am fost nevoită să mai aștept o jumătate de oră, la Petit Chapeau Rouge, într-o atmosferă cam dubioasă. Petit Chapeau Rouge era un han prăpădit, locul de întâlnire al tuturor vagabonzilor de prin partea noastră; telali, spoitori, negustori ambulanți și șarlatani de tot soiul, care-și câștigau existența umblând din poartă în poartă și vânzând obiecte fără valoare, tot soiul de fleacuri, almanahuri și altele.

Așteptam într-o încăpere separată, destinată călătorilor, dar auzeam frânturi din discuțiile purtate alături, unde se servea băutura, și așa am aflat că Parisul nu era singurul oraș în care avuseseră loc tulburări. Insurecții se produseseră și la Nogent și Bellême. Apoi a apărut un individ, am crezut că e orb – până și-a scos petecul negru de pe ochi și mi-am dat seama că vedea foarte bine, dar se deghiza, pentru a stârni milă atunci când pleca la cerșit. Personajul izbea cu bastonul în ușă și striga:

— Ar trebui confiscate toate căruțele cu grâne și căruțașii spânzurați; numai așa o să avem ce mânca.

Nu-mi puteam închipui că muncitorii din colonie sau Durocher al nostru, un om cu o fire

atât de blândă, puteau să se lase păcăliți de asemenea indivizi.

Nu mult după aceea, François și Michel au venit să mă ia și, așa cum se întâmplă de obicei cu cei rămași acasă, amândoi erau mai puțin dispuși să mă asculte însă foarte dornici să-mi povestească ultimele evenimente petrecute în ținut.

Așadar, și-au exprimat, la iuțeală, regretele pentru moartea lui Cathie și tulburările din Paris, totul a fost iute șters cu buretele, și n-am scăpat până nu mi-au explicat că muncitorii sezonieri, din departamentele limitrofe, au rămas șomeri și umblă în grupuri, terorizând întreaga regiune. Că sunt atât de înverșunați încât au ajuns să măcelărească animalele de la ferme și să smulgă din rădăcini recoltele timpurii, că acestor cete de jefuitori li se alătură alți indivizi fără căpătâi, veniți tocmai din vestul țării, din Bretania și din zona de coastă.

— Li se spune briganzi, niște tâlhari, cărora puțin le pasă că vin în toiul nopții, ridică toată ferma în picioare și-i iau omului toți banii din casă. În scurtă vreme va trebui să înființăm miliții în fiecare parohie, îmi spuse François.

— Sau să m-m-mergem și noi cu ei. Destul să zic o vorbă și majoritatea oamenii de la noi așa ar f-f-face.

Deci la întoarcere mă întâmpinau aceleași lipsuri, aceleași necazuri, același negoț fără perspective; poate era mai bine că nu-l luasem cu mine pe Jacques. Și cu toate astea, seara, când m-am aplecat pe fereastră și am simțit aerul plăcut și sănătos, înmiresmat de mirosul fiorilor din livadă, m-am simțit atât de mulțumită că eram acasă, sub propriul acoperiș, departe de vuietul înspăimântător al mulțimilor pariziene, a căror amintire avea să mă urmărească noapte de noapte, câteva luni în șir.

În scrisorile sale, Robert vorbea foarte puțin despre el sau despre copil; ceea ce-l preocupa era

pulsul politic al capitalei. Nu se știe cum, reușise să ajungă în apropierea mulțimilor, strânse la Adunarea Statelor Generale de la Versailles, din 5 mai, și deținea informații, de la martori oculari, asupra evenimentelor. Îl îngrijora mai ales faptul că deputații Stării a Treia veniseră îmbrăcați foarte sobru, în negru și, după cum spunea el, ținuta lor făcuse o impresie proastă în comparație cu odăjdiile înalților demnitari ai Bisericii și straiele somptuoase ale aristocraților.

*„Și asta nu e tot, au fost băgați cu toții într-un țarc, ca o cireadă de vite, în vreme ce aristocrații și clerul erau așezați în jurul regelui. Un afront deliberat la adresa burgheziei. Ducele d'Orléans a fost primit cu mult entuziasm, regele și Necker au fost și ei ovaționați, în schimb regina a fost întâmpinată cu indiferență și se spune că era foarte palidă și încruntată. Cât privește discursurile, au fost sub așteptări. Vorbind în numele clerului, arhiepiscopul de Aix a făcut o bună impresie, ba chiar a venit și cu o bucată mizerabilă de pâine neagră, pentru a demonstra ce hrană îngrozitoare consumă oamenii sărmani. Dar a fost eclipsat de unul dintre deputații Stării a Treia, un tânăr avocat, Robespierre – mă întreb dacă Pierre a auzit de el? – care i-a recomandat arhiepiscopului să-și îndemne colegii să se alăture patrioților, acei prieteni ai poporului, iar dacă vor să fie utili să renunțe, în parte, la fastul în care trăiesc în favoarea existenței simple, dusă de întemeietorul credinței lor. Îmi închipui cum ar fi aplaudat Pierre acest discurs! O să mai auzim de avocatul ăsta, cu siguranță."*

În acest timp, cum furnalul de la Chesne-Bidault era pus în funcțiune numai trei zile pe săptămână, unii dintre lucrătorii mai tineri au plecat să-și găsească de lucru în altă parte, până când situația se mai îmbunătățea. Îmi părea tare rău să-i văd cum se duc care-ncotro, căci nu puteau fi angajați decât ca sezonieri la munca câmpului, la adunatul

fânului, îngroșând astfel rândurile vagabonzilor care rătăceau prin regiune.

Slavă Domnului că trecuseră vitregiile iernii fără ca micuța noastră colonie să aibă prea mult de suferit, dar, în fiecare zi, auzeam despre noi tulburări și răzmerițe și impresia mea era că nu se realizase nimic la Adunarea Statelor Generale, de la Versailles.

Când trecu să ne vadă, la sfârșitul lui iunie, Pierre deborda de optimism, ca de obicei. Venise împreună cu nevasta sa, o femeie blajină, și cu cei doi băieți, pe care-i creștea a la Jean-Jacques. Nu cunoșteau alfabetul, mâncau cu degetele și erau sălbatici ca niște fiare, dar altfel păreau destul de simpatici.

Îmi amintesc că în acea zi, profitând de vremea bună, tocmai duceam fânul în pătulele de lângă casa proprietarului.

Pierre încerca să-i potolească pe băieți, care aruncau de sus legăturile de fân, îngrijit stivuite.

— De acord, deocamdată, situația a ajuns la un punct mort, dar Starea a Treia s-a constituit într-o Adunare Națională, demonstrația de forță n-a reușit s-o dezbine și regele va fi obligat să accepte o nouă Constituție. Abia atunci deputații se vor întoarce acasă. Ai auzit jurământul pe care l-au depus pe 26? „Nu plecăm până când nu avem o Constituție de sine stătătoare.” Ce n-aș fi dat să fiu și eu acolo! Ăsta e glasul adevăratei Franțe.

Încercă iarăși să-i potolească pe băieți, care însă se făceau că nu-l aud.

— Regele e prost sfătuit, ăsta-i necazul, zise François. Dacă ar fi fost singur, Adunarea nu ar fi întâmpinat obstacole. Cei de la Curte sunt de vină și în primul rând regina.

— O t-t-ticăloasă! izbucni Michel.

Mă întrebam oare câte alte familii discutau, la ora asta, acest subiect, în aceeași termeni de mahala.

— Spune-i cum vrei. Nu uita însă că n-au trecut nici trei săptămâni de când i-a murit copilul, i-am spus.

Era adevărat. Și eu și celelalte femei de la atelier am fost foarte impresionate auzind că pe 2 iunie murise tânărul print moștenitor, un băiat doar cu câteva luni mai mic decât nepotul meu, Jacques.

— Dacă-ți închipui că în asemenea momente o mamă se gândește la politică…

— B-b-bine, bine. Atunci de ce se a-a-amestecă și nu lasă țara asta să se g-g-guverneze singură? interveni Michel.

Nu știam ce să le răspund nici lui Michel nici lui Pierre. Dar mi se părea de-a dreptul o neobrăzare să credem că știm ce se întâmplă în cercurile înalte. Uite, Pierre, de exemplu, tot explica cum trebuia regele să respecte legea și ce ordine trebuia să dea Adunării, sau ce ordine trebuia Adunarea să-i dea regelui, și cu toate astea nu era în stare să le facă pe obrăznicăturile alea de copii să se dea jos de pe stogul cu fân. Mama i-ar fi făcut să coboare imediat și le-ar mai fi tras și-o chelfăneală pe deasupra.

În prima săptămână din iulie am primit încă o scrisoare de la Robert. La Palais-Royal fusese mare agitație. Suporterii ducelui d'Orléans (care, întâmplător, își găsise loc tocmai între cei din Starea a Treia, ca simplu cetățean) încurajaseră mulțimea să ceară eliberarea celor unsprezece gardieni de la închisoarea Abbaye – întemnițați fiindcă refuzaseră să tragă în demonstranți, pe 23 iunie. În multe din cafenelele și restaurantele orașului Garda Franceză fraterniza cu mulțimile, susținând că, dacă aveau loc tulburări, nu vor trage niciodată în frații lor francezi.

„*Se vorbește*, scria Robert în continuare, *că în țară au venit trupe străine, pentru a-i sprijini, la nevoie, pe cei de la Curte și se mai spune că multe poduri sunt păzite. Ultima bârfă este că regina și fratele regelui, contele d'Artois, au poruncit să se*

*sape sub Bastilia un tunel secret, prin care pot pătrunde sute de soldați înarmați și că la un cuvânt – dacă Adunarea Națională nu-și vede de treabă – trupele ar face să explodeze un obuz cu o încărcătură atât de puternică încât i-ar omorî pe deputații din Adunare și ar distruge aproape întregul Paris.”*

Deși îmi venea greu să cred, dacă toate acestea erau adevărate, însemna că lui Robert nu-i rămânea decât un singur lucru de făcut, anume să părăsească imediat Parisul, împreună cu Jacques și cu familia Fiat, în cazul că bătrânii ar fi acceptat.

Eram împreună cu François și Michel și după ce le-am citit scrisoarea cu voce tare, Michel a zis furios:

— Ce-ce-ce ți-am spus? Ticăloșii ăia de la Curte și aristocrații ar face orice să d-d-dezbine Adunarea Națională. Oare de ce nu ies în stradă locuitorii P-p-parisului și nu luptă? Să se fi-ntâmplat asta la Mans, eram deja în s-s-stradă, și m-ar fi u-u-urmat toți locuitorii.

I-am scris imediat lui Robert, implorându-l să plece din Paris, deși nu prea trăgeam nădejde că avea să-mi urmeze sfatul. Dacă era încă în slujba lui Laclos și a celor din anturajul ducelui d’Orléans, însemna că momentul lor de glorie abia acum avea să vină.

Oribila poveste despre complotul reginei, care voia să arunce în aer întreaga Adunare Națională, ba chiar întregul Paris, ajunsese și în Mans – iar Pierre nu vorbea decât despre asta când, o săptămână mai târziu, Michel și François au ajuns în oraș. Se pare că unul dintre deputați confirmase zvonul, într-o scrisoare către un Elector, aceștia fiind oameni de vază din fiecare district, care votaseră pentru deputații din Starea a Treia.

Era pentru prima dată că Pierre își pierduse cumpătul.

— Parisul este înconjurat de trupe. Ieri s-a întors nevasta unui deputat care aflase dintr-o sursă

sigură că, la un semn al prințului Condé, 40.000 de soldați sunt gata să ocupe capitala și să tragă în cei ce sprijină Adunarea. Dacă așa stau lucrurile, va fi un adevărat măcel.

Aceste vești erau contrazise de noutățile primite de la Edmé, al cărui soț, domnul Pomard, în calitatea sa de parte contractantă pentru mănăstirea St Vincent, participase la un dineu, organizat la Oratoire, de ofițerii din regimentul Dragonilor de Chartres, în cinstea reîntoarcerii colonelului lor, vicontele de Valence. Potrivit celor declarate de viconte, în capitală exista un spirit civic deosebit, iar ducele d'Orléans și Necker erau încă eroii zilei.

— Desigur, vicontele de Valence este unul dintre suporterii ducelui d'Orléans. Este însurat cu fiica doamnei de Genlis, fosta amantă a ducelui, și este iubitul mamei vitrege a ducelui. Deci cunoaște îndeaproape situația familiei, îi explică Edmé lui Michel.

Ca și Robert, Edmé avea oarece talent la bârfit, și când Michel mi-a repetat istoria m-am simțit extrem de ușurată că nu locuiam la Mans.

— P-p-puțin îmi pasă de bârfe. Problema e că n-am încredere în a-a-aristocrați, fie că-l sprijină pe ducele d'Orléans sau nu. În ce-l privește pe dobitocul de P-p-pomard, ar face bine să-și țină gura, și el și blestemații de călugări de la St Vincent.

Soțul și fratele meu s-au întors așadar, la Chesne-Bidault, cu tolba plină de noutăți, la care au adăugat declarația incendiară a lui Pierre conform căreia, dacă izbucneau tulburări în Paris, patrioții și Electorii din Mans intenționau să formeze un comitet de ordine, să ia cu asalt municipalitatea, și să ordone cetățenilor apți de luptă să vină la primărie și să formeze o miliție populară.

— Fără să avem d-d-divergențe cu ofițerii din r-r-regimentul D-d-dragonilor de Chartres, adăugă Michel, plin de înțeles.

Ceea ce, gândeam eu, dovedea că zvonul adus de Edmé avea, la urma urmei, un sâmbure de adevăr.

La Chesne-Bidault eram însă ocupați cu recolta de grâu de la fermă, și mai puțin cu pregătirile pentru viitoarele răscoale din Mans. Grupurile de vagabonzi hoinari intrau noaptea în ferme și tăiau porumbul și orzul. Nimeni nu știa dacă îl consumau sau îl stocau – însă toți ne temeam pentru recoltă, fiindcă dacă se întâmpla ceva și-n anul ăsta, era clar că la iarnă am fi murit de foame.

În fiecare noapte, Michel și François trimiteau paznici în câmp, dar tot nu ne venea ușor să ne ducem la culcare, fiindcă se vorbea că vagabonzii erau înarmați. Tot ei jefuiau și stivele de cherestea din pădure, și le vindeau ca lemn de foc pentru la iarnă. Iar noi ne simțeam și mai amenințați, căci dacă ne furau cheresteaua nu mai puteam să ardem continuu focul în furnal. Exact așa se întâmplase în pădurea Bonnétable, după cum aflasem direct de la soția lui Pierre care venea dintr-acolo.

— N-n-nu avem încotro, trebuie să formăm patrule de oameni care să stea de veghe, d-d-de aici până la Montmirail, z-z-zi și noapte.

Michel și François făceau cu schimbul, patrulând pe timp de noapte, și în acele prime zile din iulie, dacă soțul meu era plecat, stăteam trează până dimineață, singură și neliniștită; iar dacă el era lângă mine, atunci eram îngrijorată pentru Michel care făcea singur de planton în pădure, păzind și așteptându-i pe briganzii care nu mai veneau.

Cred că era luni sau marți, 13 sau 14 iulie, nu-mi amintesc exact, când François a adus vești de la Mondoubleau, anume că cei de la Curte îl convinseseră pe rege să-l dea afară pe Necker din funcția de revizor la Finanțe, iar acesta plecase în exil. Parisul era în stare de asediu, barierele din marginea orașului fuseseră incendiate sau date la o parte, vameșii puși pe fugă – mulțimea scăpase de

sub control și dădea iama în depozitele de muniții, în căutare de arme.

— Partea cea mai proastă este că toți borfașii din Paris au fost eliberați și acum bat străzile de capul lor. Prizonieri, cerșetori, hoți, criminali – toți șomerii din capitală – se îndreaptă spre sud, lăsându-i pe cetățenii cinstiți să țină piept celor de la Curte și aristocraților.

François venise de la Mondoubleau cu una din căruțele topitoriei și atât el cât și caii erau transpirați și rupți de oboseală. Pe dată în jurul lui s-a strâns un grup de muncitori, între care și Michel.

— Ce este? Ce s-a întâmplat? Cine ți-a spus?

François repetă povestea și aproape imediat Michel începu să ordone oamenilor să se împartă în grupuri – munca urma să înceteze definitiv la topitorie, până la noi ordine – care aveau să se răspândească la Plessis-Dorin, Montmirail, St Avit, le Gault și la vest de Vibraye, să-i anunțe pe locuitorii acestor comune despre cele ce se petreceau la Paris, și să fie pregătiți în caz că veneau briganzii. Un alt grup rămânea la Chesne-Bidault, să păzească topitoria. Imediat ce sosea diligența de la Paris, el sau François pleca la Ferté-Bernard pentru a mai afla vești.

Desigur, eu aveam sarcina să explic familiilor cele întâmplate, să le vizitez pe fiecare, să le atrag atenția să nu se îndepărteze de topitorie, să țină copiii aproape. Spunându-le toate astea și văzând cât sunt de înspăimântați, m-am simțit și eu cuprinsă de teamă; neîncrederea și nesiguranța pluteau în aer, niciunul din noi nu știa ce urma să se petreacă și eram îngroziți la gândul că briganzii ar putea ajunge atât de departe în sud, dând foc și jefuind totul în calea lor.

În afara celor aflate de la François n-am mai primit alte vești. Au trecut două zile și n-am mai aflat nimic din Paris – cu excepția faptului că avuseseră loc lupte de stradă, soldate cu morți –

unii spuneau că Bastilia fusese aruncată în aer, alții că primul ministru englez, Pitt, trimisese, în Franța, sute de soldați care, pe de o parte aveau să-i sprijine pe aristocrați, iar pe de alta, să-i alunge pe briganzi spre zonele rurale, întrerupând totodată comunicațiile.

Sâmbătă, 18 iulie, era rândul lui François să se ducă la Ferté-Bernard să afle noutăți de la cei ce călătoreau pe ruta Paris – Mans, și făceau haltă în Bellême pentru a schimba diligența la Ferté. Nu-mi venea să rămân singură în casa păzită de câțiva muncitori, câtă vreme François era plecat și Michel făcea de pază în pădure.

— Merg și eu cu tine, i-am spus lui François. Mai degrabă înfrunt primejdiile călătoriei decât să aștept aici, ceasuri în șir, tocmai acum când nu se mai aude nici vâlvătaia focului în furnal.

A luat una din șaretele acoperite și m-am suit lângă el, ca o femeie de rând. Dacă ne opreau vagabonzii nu eram decât noi doi și n-aveau ce să ne facă, decât să răstoarne șareta și să ne oblige să mergem acasă pe jos.

Ferté-Bernard era în mare fierbere. Nimeni nu lucra, toți ieșiseră pe străzi. Răsunau clopotele de la catedrala Nôtre-Dame-des-Marias. Pentru prima oară auzeam clopotele anunțând pericol, nu chemarea la rugăciune, iar dangătul lor neîntrerupt stârnea panica și groaza mai ceva decât o goarnă sau un răpăit de tobe.

Ne-am dus la Petit Chapeau Rouge, să lăsăm șareta. Deși aici nu vedeai vagabonzi, strada era inundată de un puhoi de lume, majoritatea fiind străini de loc.

La un moment dat mulțimea a început să se miște, lăsând să treacă diligența de la Bellême. Am început și noi să alergăm spre ea, pradă aceleași nerăbdări de a afla vești. Vizitiul struni caii, diligența se opri, trosnind din toate încheieturile și apărură primii pasageri, înconjurați pe dată de gloata curioșilor.

Privirea mi-a fost atrasă de o silueta subțire ce întinsese mâna unui copil pe care îl ajuta să coboare.

— E Robert, Robert și Jacques, am strigat spre François.

Am început să ne împingem înspre diligență și, în cele din urmă, am reușit să ajungem lângă pasageri. Calm și zâmbitor, fratele meu răspundea la zeci de întrebări odată, în vreme ce micul Jacques îmi sări în brațe.

Robert ne făcu semn cu capul:

— Revin într-o clipă. Mai întâi trebuie să predau o scrisoare a primarului din Dreux pentru primarul din Ferté-Bernard.

Oamenii făcură un pas înapoi, privindu-ne cu respect, pe mine și François, căci se părea că-l cunoșteam pe acest călător, cu un aer important, iar noi ne-am alăturat celorlalți, mergând în urma lui Robert, ce se îndrepta cu alți câțiva spre primărie; Jacques mă ținea strâns de mână.

Din ce ne spunea Jacques n-am priceput mai nimic. Timp de două zile se duseseră lupte în Paris, morți și răniți vedeai peste tot, așa încât a trebuit să auzim povestea de la alți pasageri.

Bastilia fusese invadată și cucerită de populația Parisului. Guvernatorul fusese ucis. Contele d'Artois, fratele regelui, prințul Condé, vărul regelui, familia Polignac, prietenii reginei, fugiseră cu toții. Adunarea Națională preluase controlul asupra capitalei și organizase o miliție formată din cetățeni, sub comanda generalului Lafayette, eroul războaielor americane.

François se întoarse spre mine absolut uluit.

— I-am învins. Nu se poate. I-am învins.

Cei din jurul nostru au început să strige și să ovaționeze, gesticulând și râzând, și ca prin minune, vizitiu, un tip solid și roșu la față, a început să împartă cocarde, roz cu bleu, pe care le adusese cu el de la diligența din Bellême.

— Poftim, luați aceste cocarde. Sunt culorile ducelui d'Orléans care, ajutat de poporul din Paris, i-a învins pe aristocrați, striga el și toți se înghesuiau să le înșface. Entuziasmul puse stăpânire și pe noi. Fiind înalt, François se întinse peste capetele celorlalți și făcu rost de o cocardă, pe care mi-o întinse râzând, iar eu nu știam dacă să râd sau să plâng și cineva a început să strige „Trăiască Starea a Treia… Trăiască Adunarea… Trăiască ducele d'Orléans… Trăiască Regele."

Apoi l-am văzut pe Robert ieșind din primărie, înconjurat de Electori și alte oficialități – însă niciunul dintre ei nu răspunse entuziasmului mulțimii. Discutau între ei, cu aprindere, și la un moment dat, un murmur străbătu mulțimea. „Pericolul n-a trecut… lupta continuă…"

Primarul din Ferté a ieșit în față și a făcut un semn cu mâna, cerând liniște, dar glasul său răzbătea cu greu peste murmurul mulțimii:

— Adunarea Națională are controlul asupra Parisului, dar se zvonește că o armată de briganzi, de 6.000 de oameni, înarmați până-n dinți, au reușit să fugă din capitală. Toți cetățenii vor fi chemați pentru a forma un detașament de miliție. Femeile, copiii, infirmii și bătrânii să rămână în casă.

Bucuria s-a transformat în panică, iar oamenii au apucat-o care-ncotro, încercând să scape din mulțime, unii s-au grăbit să se pună la dispoziția primăriei, alții să plece acasă, alții să fugă – nimeni nu știa exact încotro – iar clopotele de la Nôtre-Dame-des-Marais sunau, acoperind definitiv glasul primarului.

Robert veni spre noi și cu toții ne-am croit drum până la șareta, aflată la Petit Chapeau Rouge. Și alții încercau să facă la fel, era o debandadă totală, caii nervoși tropăiau din copite și Robert striga la lume:

— Spuneți celor din parohiile și comunele învecinate să tragă clopotele. Paza bună trece

primejdia rea. Trăiască națiunea... Trăiască ducele d'Orléans.

Cuvintele lui avură darul să sporească confuzia și i-am auzit pe unii întrebând:

— Ce s-a întâmplat? Ducele va fi rege?

În cele din urmă am reușit să ne suim în gabrioletă, iar François îndemnă calul spre ieșirea din oraș, ținând-o mereu la vale spre Montmirail și apoi tot înainte spre pădure.

Era de-acum întuneric, și drumul spre casă părea sumbru și amenințător. Bietul Jacques mă strângea cu putere de mână, întrebând mereu:

— Dacă vin briganzii, ce facem, o să ne omoare?

Robert îi porunci să tacă – nu-l auzisem niciodată să vorbească atât de sever cu băiatul – și începu să ne povestească cum fusese luată Bastilia, cu patru zile în urmă. Aproximativ nouă sute de persoane dăduseră asaltul, obligându-l pe Guvernator să se predea.

— I-au tăiat capul cu un cuțit de măcelar. Într-adevăr, aristocrații plănuiau să înlăture Adunarea Națională, însă complotul a eșuat și contele d'Artois, cu toți prietenii săi și cu prințul Condé au fugit înspre graniță, luând cu ei tot aurul regatului, sau cel puțin așa am auzit, povesti Robert în mare taină.

— Dar briganzii? Este adevărat ce se spune despre ei, am întrebat, la fel de înspăimântată ca Jacques.

Cu o satisfacție ciudată, Robert îmi răspunse:

— Nimeni n-a aflat. La Dreux se vorbește că sunt 6.000 care vin din cealaltă parte a Parisului, și s-au alăturat mercenarilor lui Pitt. De aceea am dus vestea în toate orașele în care ne-am oprit, de la Dreux la Bellême. Vizitiul are ordin să ducă vestea mai departe, în drum spre Mans.

Mă gândeam la Pierre care putea fi, cu soția și copiii, la Bonnétable, unul din orașele prin care trecea diligența. Pierre avea să plece imediat la

Mans, pentru a se pune la dispoziția municipalității, mai exact a comitetului care jurase să preia conducerea. Și totuși nu reușeam să-mi amintesc dacă atunci când începuse să se vorbească de briganzi, ei fuseseră reperați în pădurea Bonnétable sau și altundeva?

— Robert, cum vezi tu viitorul? Unde se vor sfârși toate astea? l-am întrebat luându-l de braț.

Fratele meu a început să râdă.

— Nu vorbi de sfârșit. Acesta e abia începutul. Nu e o simplă răscoală împotriva celor ca Réveillon, să știi. Ce s-a întâmplat la Paris se va întâmpla în toată țara. Asta este o revoluție.

Revoluție. Gândul meu era la mama, aflată acum la St Christophe. Era singură la mica ei fermă și nu avea în preajmă decât câțiva servitori, văcarul și familia acestuia. Cine să aibă grijă de mama?

Robert încercă să mă liniștească:

— Nu-ți fă griji. Toți cei din Touraine sunt niște patrioți. Mama ar fi prima care ar purta cocarda roz-albastru.

— Și briganzii? m-am încăpățânat eu.

— A, da, uitasem de briganzi…

Jacques adormise cu capul pe umărul meu așa că am stat nemișcată tot drumul până la Chesne-Bidault. Trecusem de Montmirail, aproape că ieșisem din pădure și mai aveam puțin până acasă, când, din marginea drumului, a apărut un grup de indivizi care ne-au înconjurat.

Slavă Domnului – era Michel cu oamenii lui. Ne-am oprit o clipă, Robert i-a strâns mâna fratelui său și i-a spus noutățile; tocmai când ne pregăteam să ne continuăm drumul și să dăm cotul spre topitorie, Michel spuse:

— Au fost văzuți b-b-briganzii. O femeie, care aduna vreascuri în 1-l-luminiș, a auzit zgomote și a văzut cam zece oameni, cu fețele înnegrite, a-a-ascunzându-se prin hățișuri. A fugit înapoi, la

topitorie, să dea alarma. Am trimis vorbă-n sat, să-i a-a-alerteze și pe cei de acolo.

În timp ce ne spunea toate astea, aerul cald al nopții a fost sfâșiat de dangătul amenințător al clopotului de la Plessis-Dorin.

## *Nouă*

Cred că în afară de Jacques și Robert, niciunul din noi n-a dormit în noaptea aceea. Jacques a aterizat în patul pe care-l pregătisem, mort de oboseală, ca orice copil ce fusese pe drum peste zece ore, iar taică-su ne-a arătat pistolul ascuns sub haină și ne-a explicat că, după ce văzuse asaltul asupra Bastiliei, era puțin probabil să aibă insomnii din cauza câtorva briganzi, spoiți pe față. Eu m-am târât până la etaj, m-am dezbrăcat și m-am băgat în pat, dar somnul mult dorit nu venea și pace. Îl auzeam pe François la parter, dând ordine unei alte patrule, să-i înlocuiască pe Michel și oamenii lui în pădure și toată forfota din curtea topitoriei stârnea animalele fermei din apropiere. Vacile mugeau, caii se învârteau nervos în boxe – de când începuseră tulburările nu mai îndrăznisem să lăsăm vitele, noaptea, la păscut.

Michel îi avertizase pe cei din Monimirail și Melleray, căci alarma se auzea și din direcția aceea, nu numai dinspre Plessis. Auzeam cum răsunau clopotele din partea opusă a pădurii, dangătul adânc al clopotului de peste deal, la Montmirail, mai neliniștitor și mai amenințător decât chemările stridente ale clopotului din parohia noastră. Mă gândeam la ce povestise Robert, la miile de briganzi, veniți din închisorile și de pe străzile întunecate ale Parisului, flămânzi, înarmați și disperați, hoinărind în voie prin împrejurimi, pândind momentul când puteau să ne atace recolta și să măcelărească animalele, ascunzându-se în pădurea în care Michel și oamenii lui vegheau.

În scurt timp veni François, se întinse alături de mine, fără să se dezbrace și puse pistolul pe scaunul de lângă el.

Probabil că am adormit o vreme – nu-mi dau seama cât. Când m-am trezit eram istovită și abia puteam să țin ochii deschiși. Trecusem deja în luna

a opta și din acest motiv resimțeam și mai tare oboseala.

Jacques se deșteptase și l-am găsit în bucătărie, cerându-i de mâncare doamnei Verdelet, în timp ce bărbatul meu și cei doi frați discutau în camera mare. Când am intrat, s-a făcut liniște și am întrebat, pe un ton ironic, dacă îi deranjasem de la o întrunire a francmasonilor.

Cu zâmbetul lui etern, Robert îmi spuse:

— Doamnă Duval, nici nu știi ce bine ai nimerit-o. Ar fi trebuit să lăsăm pe cineva de pază, la ușă, așa cum facem la întrunirile Lojei. N-are a face. Discuția noastră tocmai s-a încheiat.

S-a ridicat de pe scaun și a început să se plimbe încoace și încolo, prin cameră, cum îi era obiceiul. I-am privit pe ceilalți doi. François avea un aer gânditor. În schimb Michel era crispat și nervos și nu-l slăbea din ochi pe fratele mai mare.

— Hai, atunci, să t-t-terminăm odată, n-are rost să s-s-stăm aici. Cu cât organizăm totul mai r-r-repede, cu atât m-m-mai bine pentru toți, zise el nerăbdător.

Robert făcu un gest cu mâna.

— Fii calm, fii calm. Vă las pe tine și François să vă organizați singuri patrulele. Cât despre mine și Jacques, vă cer doar să-mi împrumutați șareta, pe care v-o înapoiez în câteva zile.

— S-a făcut. Mă ocup d-d-de asta imediat, zise Michel.

Profită de ocazie și ieși val-vârtej din încăpere; în acest timp François mă privea întrebător.

Începusem să intru la bănuieli și am întrebat:

— Ce s-a hotărât? Doar nu vrei să pleci cu băiatul înainte să-și fi revenit după călătorie și după spaima pe care a tras-o?

— Jacques e la fel de rezistent ca mine, cum s-a văzut și ieri. Am de gând să-l duc la mama, la St Christophe.

St Christophe, adică un drum de vreo 15 leghe[3], poate ceva mai mult, și numai Dumnezeu știe câte

mii de briganzi bântuiau prin zonă.

— Ești nebun? Când nu știm cum sunt drumurile până în Touraine? am protestat.

— Riscul este al meu și nu întrevăd niciun fel de dificultate, în orice caz, vom fi cu un pas înaintea briganzilor, iar unul din scopurile pentru care mă duc spre sud este să-i alertez pe cei din regiune.

Deci asta era. Faptul că băiatul era sau nu în siguranță nu avea importantă. Robert avea misiunea să semene discordie; mie puțin îmi păsa dacă o făcea doar pentru a-și satisface pornirile bolnave sau fiindcă avea ordin de la cei din anturajul ducelui d'Orléans. Pentru mine conta nepoțelul meu de numai opt ani.

— Dacă ai de gând să împarți monede cu efigia patronului tău și să încurajezi violența, așa cum ai făcut și în timpul răscoalei împotriva lui Réveillon, te privește. Dar, pentru Dumnezeu, ai milă și nu-l târî și pe fiul tău în afacerea asta.

Robert a ridicat din sprâncene.

— Răscoala împotriva lui Réveillon? Dar ce legătură are răzmerita unor muncitori cu revoluția unei întregi națiuni?

— Nu știu, dar să nu-mi spui mie că nu e nicio legătură între ele și că prietenii tăi nu au interesul să întrețină starea de nemulțumire.

Și iar am observat că François avea un aer jenat – îmi aminteam de vremurile dinainte de căsătorie, când încerca să-l scoată basma curată pe Michel – dar Robert începu să râdă, în felul său, inimitabil, și mă bătu ușor pe obraz.

— Scumpa mea Sophie, nu-l confunda pe ducele d'Orléans, a cărui singură dorință este de a se pune în slujba poporului, cu prinți de teapa contelui d'Artois și contelui de Provence, frații regelui, al căror singur interes este să-și păstreze privilegiile și să distrugă burghezia. Ei sunt cei ce încearcă să semene discordie în Franța, și nu ducele d'Orléans.

— Atunci înseamnă că iei bani și de la agenții lor.

Dacă l-aș fi pălmuit și tot n-ar fi fost atât de uimit. M-a fixat o secundă, dar și-a revenit la iuțeală și-a ridicat din umeri:

— Surioara mea este surmenată. Vezi dacă nu-ți faci datoria cum trebuie, acum v-ați fi giugiulit amândoi în loc să se ciondănească cu frate-su, încheie Robert, întorcându-se spre François.

Asta chiar că punea capac la toate. François nu m-ar fi lăsat niciodată de izbeliște, așa cum făcuse Robert cu Cathie.

— Am rămas lângă nevasta ta în clipele grele și la fel voi proceda și când e vorba de fiul tău. Dacă insiști să-l iei cu tine pe Jacques, la St Christophe, atunci merg și eu.

Auzind asta, François se apropie vociferând, căci se opunea categoric unei asemenea decizii, având în vedere starea în care mă aflam și condițiile extrem de precare de călătorie. Nu era cazul să intru în panică, îmi zise; știrea apariției briganzilor în noaptea anterioară fusese o alarmă falsă. În plus îi respectam dorința dacă rămâneam la Chesne-Bidault.

— Dar tu, ce planuri ai pentru astăzi? l-am întrebat.

— Parohiile din regiune trebuie alertate. Pot apărea probleme în orice moment. Vorba lui Robert, paza bună trece primejdia rea, îmi explică François.

— Cu alte cuvinte, și tu și Michel ați acceptat să-i faceți jocul lui Robert. În loc să vă vedeți de treabă, n-o să faceți altceva decât să răspândiți zvonuri. În aceste condiții prefer să fiu cu mama la St Christophe.

Așadar… Robert avea toate motivele să fie mulțumit. Reușise să provoace neînțelegeri între soț și soție, pe lângă faptul că sădise dezbinarea, de la Paris până la Ferté-Bernard.

— Prima voastră ciondăneală? N-are importantă, în aceste luni de miere, o despărțire de câteva zile poate face minuni. Sophie, voi fi încântat să te știu pe post de bonă a lui Jacques, cu condiția să-ți ții gura și să mă lași numai pe mine să vorbesc.

Mi-am adunat câteva lucruri de drum și am fost gata de plecare, l-am chemat pe Jacques de la joacă și i-am spus doamnei Verdelet ce are de făcut în scurta perioadă cât eu lipsesc.

Femeia era foarte îngrijorată că plec.

— Plecați fiindcă vine primejdia? Briganzii sunt pe aproape?

Am consolat-o cum m-am priceput, însă părăsind colonia am văzut că, de la ferestre, mă urmăreau priviri încruntate, și am avut sentimentul neplăcut că oamenii bănuiau că-i abandonez definitiv.

Trecând prin Plessis-Dorin l-am văzut pe abatele Cosnier în fața bisericii, înconjurat de un grup de credincioși. Robert a oprit caii, să discute câteva clipe cu abatele.

— Este adevărat că briganzii sunt la numai câteva mile de aici? întrebă abatele îngrijorat.

— Nimeni nu știe. Trebuie luate toate măsurile de precauție. Vagabonzii ăștia sunt în stare de orice. Poate cel mai bine ar fi ca femeile și copiii să se strângă în biserică, și să trage-ți clopotele încontinuu, în cazul că sunteți atacați.

Ne-am continuat drumul spre Mondoubleau, iar eu m-am uitat în urmă și l-am văzut pe abate dând ordine celor din jurul său.

Inițiativa mi s-a părut ciudată căci, dacă mă gândeam bine, nu-mi puteam imagina nimic mai înfricoșător și mai de neînțeles pentru niște femei, decât să stea închise singure într-o biserică, despărțite de bărbații lor, având deasupra capetelor clopotnița din care răsună necontenit dangătul clopotului.

La Mondoubleau ne-am întâlnit cu unul din căruțașii noștri, care ne-a spus că, potrivit veștilor sosite din Cloyes și Châteaudun, de la diligențele ce se îndreptau spre Paris prin Chartres și Blois, în țară erau mii de briganzi, că aristocrația complota să preia puterea Stării a Treia. Clopotul suna și aici, la fel ca în parohia noastră, Plessis-Dorin, iar oamenii ieșiseră în grupuri pe străzi, înfricoșați și derutați.

— Toate bune la Chesne-Bidault? întrebă cărăușul surprins, văzându-ne pe mine și Robert în șaretă.

Nelăsându-mi răgazul să explic, Robert clătină din cap cu îndoială și-i răspunse:

— Aseară au fost văzuți briganzi în pădure. Am pus pază serioasă în jurul topitoriei, căci se spune că ticăloșii ăștia dau foc la tot ce le iese în cale.

Vorbea cu atâta sinceritate, încât pe loc mi s-a făcut frică; oare ce-mi spusese bărbatul meu era o minciună, menită să mă liniștească? Dacă topitoria era, într-adevăr, înconjurată și François m-a lăsat să plec cu Robert și Jacques doar pentru a fi sigur că sunt în afară de orice primejdie.

— Mi-ai spus că… am început eu cu teamă, însă Robert a dat bici cailor și ne-am trezit din nou la drum, lăsându-l în urmă pe prea-cinstitul cărăuș, care ne privea absolut perplex.

— Care este adevărul? am stăruit, roasă de îndoieli. Dacă greșisem lăsându-l pe François să înfrunte soarta la Chesne-Bidault? Dacă, poate chiar în clipele astea, hoardele de briganzi incendiau casa și tot ce însemna căminul meu?

— Adevărul? Nimeni în lumea asta nu cunoaște adevărul, zise Robert.

Trase de hățuri și începu să fluiere, șuierând printre dinți, și mi-am amintit de acele vremuri îndepărtate când, fără știrea mamei, livrase un transport de sticlă la Chartres și organizase un bal mascat pentru a mușamaliza afacerea. Oare și acum se juca cu spaimele mele, cu spaimele a sute

de oameni ca mine, la fel ca atunci, când profitase de ignoranta și lipsa de informații a mamei, sacrificând totul doar de dragul de a se simți mai puternic?

Îl priveam cum stătea lângă mine, ținând hățurile, atent la drum, Jacques fiind așezat pe locul din spate; atunci mi-am dat seama de un lucru pe care fratele meu, cu aerul lui veșnic tânăr, mă făcuse să-l uit – el, Robert, avea aproape patruzeci de ani. Procesele și necazurile pe care le avusese nu-l schimbaseră absolut deloc, sau mai exact făcuseră din el un aventurier, care, atunci când juca, miza nu numai pe banii săi și ai altora, ci și pe slăbiciunile omenești.

La început, când îl învăța meseria de sticlar, tata avea obiceiul să-i spună:

— Ai grijă. Esențial e să ai mereu controlul a ceea ce faci. O mișcare greșită și sticla dilatată dincolo de limite se poate sparge.

Îmi aminteam de privirea ghidușă a fratelui meu – oare putea sau ar fi avut curajul să depășească limitele fixate? Și citeam în ochii lui că spera să se întâmple acea explozie, ce avea să distrugă propriul lui efort și să-l enerveze la culme pe tata. Există acest moment suprem pentru un sticlar, când poate da viață, cu răsuflarea lui, acelei sfere rotunde, ce crește sub ochii săi; sau când, dimpotrivă, cu aceeași răsuflare, o poate sparge în mii de bucăți. Sticlarul este singurul în măsură să judece și să hotărască; pentru Robert tocmai suspendarea acestei judecăți însemna adevărata plăcere.

Deodată glasul lui Robert mi-a întrerupt firul gândurilor.

— S-ar putea ca la St Calais să fim primii care aducem veștile, în orice caz, ar fi mai înțelept să ne oprim la primărie.

În acel moment n-am mai avut nicio îndoială că raționamentul meu era corect. Fratelui meu nu-i păsa dacă era plătit de cei din anturajul ducelui

d'Orléans, de frații regelui, sau chiar de Adunarea Națională. Ceea ce-l mânase pe el de la Paris până la Plessis-Dorin și mai departe, fusese o unică dorință, aceeași care-l făcuse să cumpere, cu doisprezece ani în urmă, fabrica de sticlă Rougemont – anume nevoia de a se prosterna în fața propriei sale imagini. Lăsându-se amețit de o putere pe care nu o avea.

La sosirea noastră era liniște la St Calais. Totul părea normal. Da, ne-a spus un trecător, se vorbise și pe aici despre tulburările din Paris, însă nimeni nu auzise de briganzi. Robert mă lăsă pe mine să țin hățurile și se duse, preț de vreo douăzeci de minute, până la primărie.

Tot timpul cât am călătorit de la o parohie la alta, în acea lungă și fierbinte zi de vară, am constatat că mai toți locuitorii erau la munca câmpului și pretutindeni domnea calmul – cu excepția prafului stârnit de roțile șaretei noastre; cu toate acestea, indiferent pe cine întâlneam, fie că era vorba de un bătrân moțăind la umbra unui copac, sau o femeie stând în pragul casei, Robert nu se lăsa până nu le striga vestea despre briganzii ce porniseră spre sud de Paris, amenințând liniștea locurilor.

La Chartres, unde am oprit pentru odihna și hrana căluțului, și să îmbucăm și noi câte ceva, zvonurile contraziceau total ceea ce știam noi – aici se vorbea că mii de bretoni porniseră încoace dinspre coastă. Ceea ce însemna, că, iată, celebrii briganzi își găsiseră nașul și e greu de spus care din noi doi era mai derutat la aflarea acestei vești – eu sau Robert. Cu doar câteva ore în urmă începusem să mă cam îndoiesc de existența briganzilor… Dar cât îi privea pe bretoni, era cu totul altceva. Oare nu se vorbise, cam pe la începutul anului, că cei din vest refuzaseră să plătească taxa pe sare și că multe din depozitele de grâne fuseseră jefuite și arse? La Chartres clopotele sunau și domnea aceeași confuzie și

debandadă pe care le întâlnisem cu o zi înainte, la Ferté-Bernard.

— Cum ați ajuns să aflați veștile aici, în Chartres? întrebă Robert la han, în timp ce îmbucam și noi ceva, pentru prima oară de când părăsisem Chesne-Bidault, dis de dimineață.

Hangiul, care stătea și el în cumpănă dacă să ne servească sau să se baricadeze în așteptarea invaziei bretonilor, ne spuse că diligența dinspre Mans adusese aceste vești, puțin după șapte dimineața.

— La rândul lor, cei din diligența de Mans aflaseră vestea, cu o seară înainte, de la călătorii din diligența de Paris. Briganzii au apucat-o pe drumul de la sud de Paris, în vreme ce bretonii vin de pe coastă. Iar noi, care suntem la mijloc, vom fi exterminați, spuse hangiul.

După părerea mea, vizitiul își făcuse cu brio meseria. La urma urmei, nu aflasem nimic în plus față de ceea ce știam la început, și lipsa de informații ne lăsase la fel de vulnerabili. Zvonul inițial, răspândit la Dreux, luase amploare.

— Acum ești mulțumit? l-am întrebat pe Robert.

Și i-am explicat nefericitului hangiu că, deși venisem tocmai de dincolo de Mondoubleau, nu întâlniserăm tot drumul nici picior de briganzi.

— Doamnă, tot ce se poate. Dar fie că sunt briganzi sau bretoni, pentru noi e tot una. Căci nici unora nici altora nu le va fi milă de oameni de rând ca noi. În fond, nu e vorba numai despre veneticii care ne amenință, dar am ajuns să fim amenințați chiar de țăranii de prin partea locului. Diligența de dimineață ne-a adus nu numai veștile despre invazia bretonilor dar și știrea că trăsura în care se aflau doi deputați ai aristocrației a fost aruncată în râu, la Savigne-l'Eveque, și dacă nu s-ar fi găsit cineva să-i adăpostească, ar fi murit amândoi.

— Cum îi chema pe deputați? întrebă fratele meu.

— Contele de Montesson și marchizul de Vasée, zise hangiul.

Auzisem de amândoi. Ca deputați, își pierduseră popularitatea în Mans atunci când începuseră să-și manifeste ostilitatea față de deputații Stării a Treia. Deci era vorba de un atac pentru care nu puteau fi învinovățiți nici briganzii nici bretonii, nici imaginația debordantă a vizitiului diligenței de Paris.

— Ciudat, murmură Robert. Marchizul de Vasée este membru al Lojei Parfait Éstime. Credeam că…

N-a mai continuat. Mă întrebam dacă nu cumva Robert era de părere că francmasonii ar fi trebuit să iasă nepătați din asemenea situații și nu știu cum mi-a venit ideea că, adesea, zvonurile și revoluțiile fac parte din categoria de evenimente care se întorc împotriva celor ce le-au pus la cale.

La Chartres, unde răsuna clopotul și mulțimea era în mare fierbere, nu era loc de popas, așa că am pornit iarăși la drum, trecând de Maçon, Dissay și, deodată, în fața noastră s-au ivit plaiurile bogate ale Touraine-i, cu holdele de grâu copt în lumina apusului. Pe aici nu întâlneai nici briganzi, cu fețe înnegrite, nici bretoni, bronzați de soare, ci numai țărani încovoiați, secerând recoltele de porumb și orz – fiindcă, spre deosebire de noi, cei din pădure, la ei recoltele erau mai timpurii.

Am ieșit din satul St Christophe și ne-am îndreptat spre Antinière, mica proprietate a mamei, așezată într-o vâlcea, înconjurată de o livadă și câțiva acri de pământ; deși era seara târziu, mama și câteva dintre ajutoare erau încă la câmp. I-am recunoscut silueta înaltă, profilându-se la orizont. Robert a strigat-o și ea s-a întors, a privit spre șaretă, apoi a luat-o peste câmp, în direcția noastră, făcându-ne semne cu mâna.

— Nu știam că bunica mea muncește la câmp la fel ca țăranii, exclamă Jacques cu surprindere.

Mama ajunsese lângă noi, și eu am coborât și m-am aruncat, plângând, în brațele ei – nu știu nici eu dacă de oboseală, de bucurie sau de ușurare. În brațele ei mă simțeam în siguranță, căci găseam statornicia străvechilor rânduieli; la pieptul ei mă refugiam pentru a scăpa de spaimele prezentului și îndoielile viitorului.

— Hai, gata, gata, îmi spuse, ținându-mă strâns în brațe.

Apoi mă bătu încetișor pe umăr, ca și cum aș fi fost un copil mai crud decât Jacques.

— Dacă ați venit tocmai de la Chesne-Bidault înseamnă că sunteți flămânzi, însetați și obosiți. Să vedem ce ne dă Berthe, când ajungem acasă. Jacques, ai crescut. Robert, ai un aer total neserios. De ce ați venit, ce s-a întâmplat?

Da, auzise despre tulburările din Paris. Auzise că aristocrații și clerul se opuneau Stării a Treia.

— La ce te poți aștepta de la ei? Lucrurile au mers cum au vrut ei prea multă vreme, nu le place să-i ia alții la întrebări.

Nu, nu știa nimic despre asaltul Bastiliei, pe 14 iulie, nici nu fusese avertizată de apariția briganzilor.

— Dacă apare vreun vagabond de-ăsta smolit la față pe aici, o să primească mai mult decât poate duce, ne spuse ea.

S-a uitat la furca rezemată de hambar și sunt convinsă că era gata să întâmpine o armată întreagă cu o asemenea armă, ba chiar s-o pună pe fugă, folosind doar furca și apriga ei voință.

Până am isprăvit noi să-i explicăm care era situația, ea și cu Berthe așezaseră masa în bucătărie și puseseră bucatele pe masă – o halcă de carne de porc, pregătită în gospodărie, brânză, pâine coaptă în cuptor, ba chiar și o sticlă cu vin făcut în casă, să alunece mâncarea mai bine.

Mama se așeză la locul ei obișnuit, în capul mesei, dându-mi senzația că eram din nou sub oblăduirea ei, la fabrica de sticlă.

— Prin urmare… Adunarea Națională e stăpână pe situație și regele a promis o nouă Constituție. Atunci la ce bun atâta agitație? Ar trebui să fie toți foarte mulțumiți.
— Uiți de primele două Stări – aristocrații și clerul. Ei nu vor accepta situația fără să opună rezistentă, zise Robert.
— Lasă-i să se bată. Între timp noi putem aduna recolta. Jacques, șterge-te la gură după ce bei.
Robert i-a povestit despre comploturile aristocrației, despre cei șase mii de briganzi care făceau prăpăd prin țară. Mama n-a fost impresionată.
— Am ieșit din cea mai grea iarnă care-a fost vreodată. E normal să fie vagabonzi care bat drumurile, în căutare de lucru. Chiar eu am angajat, săptămâna trecută, trei din ei și le-am dat și mâncare. Aveau un aer plin de recunoștință. Dacă, așa cum spui, s-au deschis porțile închisorilor din Paris, atunci înseamnă că aveți toate motivele să rămâneți în capitală, de vreme ce ați scăpat de deținuți. Aveți mai multă liniște acum, replică mama.
Indiferent de zvonurile pe care le adusese Robert, ele nu reușiseră să zdruncine patriarhalitatea Antinière-ului. O singură dată reușise Robert s-o facă pe mama să-și iasă din pepeni, atunci când fusese întemnițat pentru fraudă la La Force. A doua oară nu mai avea șanse, nici măcar cu noutățile despre o revoluție.
Privindu-mă drept în ochi, după cum îi era obiceiul, mama îmi spuse:
— În ceea ce te privește, Sophie, tu nu ai ce căuta aici, când naști peste opt săptămâni.
— Speram să pot rămâne aici, să nasc la Antinière, am spus încet, cu toată îndrăzneala de care eram în stare.
— Nici să nu te gândești. Locul tău este la Chesne-Bidault, lângă soțul tău – pe de altă parte, cine va avea grijă de familiile de acolo în perioada

cât ești plecată? N-am auzit niciodată așa ceva. Îl țin la mine pe Jacques, dacă vrea Robert – aici aerul e mai sănătos decât la Paris și hrana e mai consistentă, în ciuda greutăților pe care le-am avut de curând.

Ca totdeauna, era stăpână pe situație și ne punea și pe noi la punct; nici lui Robert nu i-a fost ușor să explice de ce părăsise Parisul. Faptul că o făcuse pentru a-l pune la adăpost pe fiul lui nu era un motiv în măsură s-o impresioneze pe mama.

— Cum de nu te-ai gândit la soarta magazinului dacă, așa cum spui, Palais-Royal este acum centrul întregii activități. Eu una aș fi îngrijorată pentru marfa din stoc. Ai lăsat pe cineva acolo?

Când Robert i-a explicat că lăsase magazinul în grija unor prieteni, mama a ridicat din sprâncene.

— Mă bucur să aud una ca asta. E bine când, în vremuri grele, poți conta pe prieteni. Acum câțiva ani, când aveai mare nevoie de ei, dispăruseră cu toții. Poate revoluția asta o să schimbe situația.

— Sper și eu, din toată inima, de vreme ce protectorul meu, ducele d'Orléans, urmează să devină locotenent-general al Regatului și mediatorul între rege și locuitorii Parisului, răspunse Robert.

Ședeau unul în fața celuilalt, privindu-se ca doi cocoși gata de luptă și sunt convinsă că s-ar fi contrazis așa până la miezul nopții dacă nu s-ar fi auzit un sunet devenit familiar mie, dar nou pentru mama, care a ridicat capul, ascultând cu atenție.

— I-auzi! Cine trage, oare, clopotele la ora asta?

Clopotele se auzeau peste câmp, dinspre St Christophe. Obosit și iritat, Jacques izbucni în plâns și fugi lângă mine.

— Sunt briganzii, ei sunt, ne-au urmărit de la Paris până aici, scânci el.

Până și Robert era uimit. Când trecusem prin sat nu întâlnisem pe nimeni cu care să stăm de vorbă. Mama se ridică și-l chemă pe văcar.

— Vezi să adăpostești animalele și să le închizi bine. Și ai grijă să-ți zăvorăști și tu ușa, înainte de a te duce la culcare.

Se întoarse și puse zăvorul la ușă.

— Briganzi sau nu, e mai bine să fim pregătiți, pentru orice eventualitate. Abatele n-ar fi dat ordin să bată clopotul dacă nu l-ar fi avertizat și pe el cineva. Probabil a primit vești de la Mans și Chateau-sur-Loire.

Cum mă înșelasem nădăjduind să găsesc liniște măcar la Antinière. Vizitiul diligenței își îndeplinise misiunea fără cusur. Zvonurile și revoluția erau din nou pe urmele noastre.

## *Zece*

Am rămas cu mama, la St Christophe, luni și marți, iar miercuri, pe 23 iulie, cum nu apăruseră niciun fel de briganzi prin apropiere, fratele meu a hotărât să ne întoarcem acasă; dar, în loc s-o luăm înapoi prin Chartres și St Calais, am pornit spre vest, prin Mans, pentru a afla ce se mai întâmplă în Paris.

— Dacă Electorii din Mans au format un comitet pentru a ocupa primăria, putem fi siguri că țin legătura cu capitala și că Pierre e implicat și el în toată afacerea. Propun să nu mai pierdem vremea aici și să plecăm imediat, spuse Robert.

N-aveam niciun chef să plec dar îmi dădeam seama că n-am de ales. Mama era absolut convinsă că era de datoria mea să mă întorc la Chesne-Bidault și preferam să mă confrunt, mai degrabă, cu mii de briganzi decât s-o înfurii. Nu-mi mai făceam griji în privința lui Jacques, care o urmărea pe mama ca o umbră și era atât de nerăbdător să meargă la câmp, să ajute la strânsul recoltei, încât abia dacă avu timp să-și ia la revedere de la taică-su.

Fie că e vorba, așa cum susținea Pierre, de Marele Arhitect al Lumii, care veghează asupra noastră fie, cum m-a învățat mama, de Binecuvântata Fecioară cu toți Sfinții, cert este că există ceva providențial și plin de omenie în faptul că, indiferent cine ne croiește soarta, nu ne îngăduie să ne vedem viitorul. Niciunul din noi nu știa că băiețelul de opt ani avea să împlinească douăzeci și doi până să-și revadă tatăl, iar revederea avea să fie plină de amărăciune. Cât despre mama, era pentru ultima oară când își mai îmbrățișa fiul.

— Ai pierdut-o pe Cathie. Încearcă să păstrezi ce ți-a mai rămas, îl povățui mama.

— Nu mi-a mai rămas nimic. De aceea l-am adus pe Jacques, răspunse Robert.

De astă dată nu mai zâmbea și era ușor să-i ghicești vârsta. Oare aerul lui detașat era, într-adevăr, o mască? Cine știa cât îl îmbătrânise moartea lui Cathie.

— O să am multă grijă de el. Aș vrea să fiu sigură că și tu o să ai grijă de tine.

Ne-am suit în șaretă și am pornit în sus până am ajuns la drum. Privind în urmă, i-am văzut pe bunică și nepot, ținându-se de mână și făcându-ne semne de rămas bun și am simțit că ei reprezentau tot ce era statornic și trainic, pentru trecut și viitor, căci generația noastră – a lui Robert și a mea – lipsită de acest echilibrul, rămânea astfel în voia sortii, care, de multe ori, ne depășea puterile.

— Suntem aproape de Chérigny, locul unde m-am născut. Marchizul de Cherbon nu a lăsat urmași. Am uitat s-o întreb pe mama cine este acum proprietar.

— Verii noștri, Renvoise, au rămas să administreze topitoria. Am putea să le facem o vizită, dacă vrei.

Robert clătină din cap.

— Nu, ce-a fost a fost. Dar voi păstra până la moarte amintirea acelui castel și a tot ce a însemnat el.

A dat bice calului și mă gândeam că, nici în acele clipe, nu știam dacă fratele meu vorbește cu invidie sau nostalgie, dacă pentru el castelul Chérigny era ceea ce ar fi vrut să posede sau să distrugă.

Am ajuns în orășelul Château-du-Loir și ne-am trezit asaltați din toate părțile de tot soiul de zvonuri. Sub balconul primăriei am văzut lume care, deși total derutată, striga „Trăiască națiunea… Trăiască Starea a Treia”, de parcă cuvintele însele ar fi reprezentat un soi de incantație, menită să îndepărteze primejdia.

Era zi de târg și probabil ceva se întâmplase fiindcă tejghelele zăceau răsturnate, puii alergau care-ncotro, mai multe femei plângeau, iar una mai vitează îi amenința cu pumnul pe niște bărbați ce fugeau în direcția primăriei.

Fiind străini de oraș, șareta noastră atrase atenția, astfel că am fost imediat înconjurați și întrebați ce vânt ne-aduce, iar un individ a apucat calul de căpăstru, speriind bietul animal și ne-a interpelat pe un ton răstit:

— Sunteți pentru Starea a Treia?

— Bineînțeles. Sunt vărul unuia din deputați. Dă drumul calului, răspunse Robert. Apoi arătă cocarda roz-albastră, pe care-o adusese cu diligența de la Paris și o fixase pe coviltirul șaretei.

— Pune-o la pălărie, s-o vadă toată lumea, zbieră individul și dacă Robert nu s-ar fi supus ar fi fost dat jos cu forța, deși era greu de spus dacă bărbatul avea idee ce înseamnă cuvintele Starea a Treia sau care este semnificația culorilor. Am fost, apoi, întrebați în ce scop călătorim și încotro ne îndreptam – Robert avea răspuns la fiecare întrebare – dar când le-a spus că mergem spre Mans, un alt individ din mulțime ne-a sfătuit să întoarcem și să ne înapoiem la St Christophe.

— Mans e înconjurat din toate părțile de briganzi. Sunt zece mii de oameni în pădurea de la Bonnétable. Toate parohiile, de aici până în oraș, au fost alertate.

— Fie ce-o fi, riscăm. Trebuie să particip la adunarea Electorilor, chiar în seara asta, spuse Robert.

Cuvântul Electori avu un efect extraordinar. Mulțimea s-a retras, și am putut să ne continuăm drumul. Cineva ne-a strigat din urmă să nu luăm cu noi, sub niciun pretext, vreun călugăr rătăcitor întâlnit pe drum, fiindcă briganzi deghizați în straie de călugăr fuseseră văzuți pretutindeni în regiune. Mi-a revenit vechea teamă și odată ce am ieșit din oraș, a început să mi se pară că văd

călugări în straie negre, în spatele fiecărui copac, sau pândind după fiecare culme.

— De ce s-ar deghiza briganzii în călugări? Ce sens ar avea? l-am întrebat pe Robert.

— Păi e cât se poate de clar! Cineva îmbrăcat așa ar avea acces în orice casă, să ceară un codru de pâine, să facă semnul crucii și, în final, să-i omoare pe ai casei, îmi răspunse el calm.

Poate că, așa cum pățise și Cathie, în urmă cu trei luni, sarcina îmi provoca o stare de nervozitate și imaginația mea o lua razna, însă ce n-aș fi dat să fiu iarăși cu mama și Jacques. Cu cât ne apropiam mai mult de Mans, ne dădeam seama că spaima domnea pretutindeni. Satele erau pustii sau învăluite într-o liniște desăvârșită, ușile erau zăvorâte și chipurile oamenilor apăreau din spatele ferestrelor asemeni unor fantome, sau, așa cum se întâmplase la Chateau-du-Loir, totul fierbea, clopotul bătea și oamenii ne înconjurau imediat să afle noutăți.

În timpul călătoriei am zărit, de câteva ori, la mică distanță în fața noastră, grupuri care, la prima vedere păreau a fi, sau chiar erau, mult temuții briganzi; ca măsură de prevedere, Robert trăgea șareta la marginea drumului, sub copaci, în speranța că vom scăpa neobservați. De fiecare dată când eram reperați și grupurile se îndreptau în goană spre noi, să ne ia la întrebări, ne trezeam că era vorba de țărani înarmați, porniți în patrulare, la fel cum făceau, probabil, Michel și François la Chesne-Bidault. Fiecare grup auzise câte un alt zvon – castelele fuseseră făcute scrum și proprietarii obligați s-o ia la sănătoasa, iar Ferté-Bernard era în flăcări. Briganzii se îndreptau spre Mans, contele nu părăsise, de fapt, țara, ci înainta în fruntea a douăzeci de mii de englezi, aducând prăpădul.

Târziu, în aceeași după-amiază, când ne apropiam de Mans, începusem să-mi fac tot soiul de gânduri – că aveam să văd orașul făcut una cu

pământul, că sângele curgea șuvoaie pe străzi – dar în niciun caz nu mă așteptam să ne întâmpine un calm ciudat și să fim dați jos din șaretă, fără prea multe politețuri.

La intrarea în oraș am fost opriți de santinele din detașamentul Dragonilor de Chartres, am fost percheziționați și numai după ce Robert s-a folosit de numele lui Pierre, ca garant, am fost lăsați să ne îndreptăm spre centrul orașului. Apoi ni s-a ordonat să mergem la primărie să anunțăm venirea noastră oficialităților.

— În sfârșit, ordine și disciplină. Cum să nu te aștepți la așa ceva de la contele de Valence, colonelul, prieten personal cu ducele d'Orléans? îmi șopti Robert la ureche.

Puțin îmi păsa cine era colonelul Dragonilor. Văzând oameni în uniformă am prins și eu curaj. Fără îndoială că briganzii n-ar îndrăzni să avanseze, cât timp un asemenea regiment asigura securitatea localității.

În centrul orașului situația nu era chiar atât de calmă. Mulțimea se revărsase pe străzi și era mare agitație. Majoritatea purtau cocarde roșu-alb-albastru și cocarda roz-albastru a lui Robert părea desuetă.

— Ai rămas în urmă cu moda. Din câte se vede ducele tău n-a ajuns locotenent-general al regatului, i-am spus.

Pentru o clipă Robert păru încurcat, dar își reveni imediat.

— În ziua în care am plecat din Paris, generalul Lafayette împărțea cetățenilor din miliția pariziană cocarde roșu-alb-albastre. Este evident că întreaga țară va adopta aceste culori, de îndată ce ducele își va da consimțământul.

Ordinea care ne impresionase la intrarea în oraș lipsea cu desăvârșire la primărie. Cetățeni înarmați purtând cocarde tricolore, încercau din răsputeri să țină la distanță mulțimea, care nu-i prea lua în seamă. Se auzeau binecunoscutele lozinci

„Trăiască națiunea… Trăiască Regele”, dar niciun „Trăiască ducele d’Orléans”.

Prudent, Robert, își scoase din pălărie cocarda ale cărei culori se demodaseră.

Într-un colț al pieței erau trase mai multe vehicule și am lăsat șareta în grija unui tip în vârstă, care încercuise locul cu o sfoară și pusese alături o pancartă pe care scria „Rezervat Electorilor din Starea a Treia. Aerul autoritar și dărnicia lui Robert îl convinseră pe om că Robert era cel puțin deputat.

Ne-am croit drum prin mulțime până am ajuns înăuntru. Aici, mai mulți cetățeni înarmați – reprezentanți ai noii miliții – arborând un aer țanțoș și important, ne-au indicat o ușă închisă, în fața căreia am așteptat vreo patruzeci de minute sau mai mult, împreună cu un grup de oameni ce păreau la fel de nedumeriți ca și noi. Apoi ușa s-a deschis și ne-am înșiruit cu toții în fața unei mese lungi, în spatele căreia erau așezate autorități de tot felul – n-aș putea spune dacă erau membri ai noului comitet sau dacă între ei se afla chiar primarul – însă toți purtau cocarde roșu-alb-albastru. Ne-au fost notate numele, adresa și motivul venirii noastre în Mans și imediat toate aceste amănunte au fost trecute într-un dosar, de către un individ cu o figură consternată, pe care nu l-a îngrijorat prea tare faptul că Robert venea de la Paris (și deci putea fi un brigand deghizat) ci dezvăluirea că habar nu aveam din ce companie a Miliției Cetățenești făcea parte Pierre.

— Dar v-am mai explicat. Am fost trei zile în Touraine. Nu știm nimic despre Miliția Cetățenească de aici, din Mans, îi spuse Robert cu răbdare.

Interlocutorul ne privi cu suspiciune.

— Știți măcar în ce cartier locuiește fratele?

Am dat adresele lui Pierre, cea de acasă și de la birou, și asta l-a nedumerit mai tare pe omul nostru fiindcă cei din Miliția Cetățenească erau recrutați

și de la slujbă și de la domiciliu, or asta însemna că Pierre putea figura în două locuri deodată. În sfârșit, am fost lăsați să plecăm, după ce ni s-au dat permise doveditoare că eram fratele și sora lui Pierre Busson du Charme, membru al Lojei St Julien de l'Etroite Union, amănunt cu efect instantaneu asupra omului respectiv, odată ce Robert și l-a amintit.

— Influența, asta-i cheia, până și într-un oraș bântuit de revoluție, îmi spuse Robert în surdină.

Cât timp eram înconjurați de miliție și de autorități scăpaserăm, cel puțin, de zvonuri, însă odată ce am părăsit primăria, ne-am trezit iarăși în vârtejul lor. Se știa că mii de briganzi erau în pădurea de la Bonnétable. Mai erau și cetele de tâlhari din pădurea Montmirail care terorizau ținuturile, între Ferté-Bernard și Mans. Auzind toate astea am vrut să ne întoarcem acasă cât mai repede, indiferent de pericol, dar Robert m-a împins prin mulțime până la șaretă, perorând cu elan:

— În primul rând, și tu, și eu, și calul suntem prea istoviți să mai pornim la drum în noaptea asta; în al doilea rând, Michel, François și toți cei de la topitorie sunt în stare să-și poarte singuri de grijă.

Când am ajuns acasă la Pierre, lângă biserica St Pavin, casa era plină de lume, începând cu cei doi băieți, care purtau cocarde minuscule și strigau cât îi ținea gura „Trăiască națiunea", și terminând cu acei clienți năpăstuiți, veniți să-i ceară fratelui meu, avocatul, o mână de ajutor – un negustor mai în vârstă, ce renunțase la negoț, o văduvă cu fiica ei, și un tânăr care, neavând din ce trăi, era plătit de Pierre ca dădacă la copii. Fiul cel mic al lui Pierre stătea gol-goluț în leagănul drapat în roșu, alb și albastru.

Pierre era plecat cu membrii Miliției Cetățenești din circumscripția lui, însă Marie, nevasta lui, m-a poftit să urc și să stau în camera băieților – aceștia

fiind trimiși sus în pod, spre mare mea mulțumire; am căzut într-un somn istovit, dar a doua zi am fost trezită de dangătul clopotului ce răsuna la biserica din apropiere.

Dangătul acela… Oare aveam să scăpăm de el? Trebuia, oare, să ne urmărească, pretutindeni, zi și noapte, această alarmă ce ne îngrozea și mai mult?

M-am dat cu greu jos din pat și m-am dus la fereastră; vedeam cum fugeau oamenii pe stradă. Am mers până la ușă și am strigat-o pe cumnata. Niciun răspuns, în afara scâncetelor pruncului din leagăn. Încet, m-am îmbrăcat și am coborât. Nu era nimeni în toată casa, numai văduva cu fiica ei, care rămăsese să vadă de copil; toți ceilalți ieșiseră pe străzi.

Văduva legăna copilul, legănându-se și ea, în același timp.

— E clar, au venit briganzii, dar domnul Busson du Charme o să-i pună pe fugă. Este singura persoană integră din Mans…

Nu era de mirare că văduva avea o părere atât de bună despre Pierre, dat fiind că, după ce pierduse totul într-un proces în care apărarea fusese asigurată de fratele meu, acesta, drept recompensă, îi pusese la dispoziție casa, pe o perioadă nedefinită de timp.

M-am dus să fac niște cafea, dar băieții trecuseră pe acolo înaintea mea, înghițiseră toată pâinea, lăsând o harababură de nedescris în urma lor. Dacă fratele meu voia să mănânce ceva, când se întorcea din patrulare, propria-i cămară nu-i oferea mai nimic.

Pe străzi mulțimea continua să strige și clopotul să bată. Dacă asta era revoluția, mai curând ne lipseam – dar mi-am amintit de iarnă, de familiile de la topitorie și mi-am spus că orice, până și frica, e preferabilă greutăților pe care le îndurasem.

Trecuse de prânz când s-au întors Marie și băieții; toată agitația era provocată de faptul că ofițerul care răspundea de artilerie urcase tunurile

pe zidurile orașului și cum se zvonea că acesta făcea parte din aristocrație, însemna că tunurile aveau să tragă în populație.

— Căruțele care intră în oraș sunt percheziționate să nu transporte arme. Țăranii veniți la oraș au fost nevoiți să răstoarne toată marfa și s-au răzvrătit, în piața Halelor, ceea ce a sporit confuzia, declară cumnata.

— Nu contează, soțul dumitale o să se ocupe de toate, replică văduva, cu un optimism ce-mi amintea de Pierre.

Cumnata îmi spuse că el nu știa nimic despre întâmplările din oraș, căci avea ordin să păzească cripta din catedrală. Nu aveam nicio știre de la Robert dar nu m-a surprins să aflu, de la unul din băieți, că unchiul tocmai discuta cu una din oficialitățile de la primărie. Potrivit binecunoscutului său obicei, Robert era ferm convins că trebuie să cunoști pulsul orașului…

Cu ce adunase din piață, cumnata pregăti masa, acțiune ce n-a durat prea mult, având în vedere că Pierre hotărâse ca familia să consume legumele crude și să nu mănânce carne.

Am rămas zăvorâte în casă, așteptându-i pe bărbați – eu fiind hotărâtă să nu ies dacă țăranii continuau revolta. Băieții jucau capra cu tânărul care trebuia să-i instruiască, eu vedeam de copil, cumnata adormi iar văduva îmi povestit amănunțit istoria procesului.

Era trecut de cinci sau șase când au apărut cei doi frați, Pierre arătând minunat cu flinta și cocarda tricoloră și Robert purtând și el culorile naționale. Amândoi aveau un aer grav.

— Ce e? Ce s-a întâmplat? am rostit toți într-un glas.

— Doi cetățeni din Mans măcelăriți lângă Ballon, spuse Robert – Ballon fiind o comună la circa cinci leghe de oraș.

— Briganzii nu au niciun amestec. Crimele au fost comise de niște tâlhari din parohia învecinată.

Curierii tocmai au sosit în Mans, să aducă vestea, adăugă Robert.

Pierre veni să mă sărute, îl vedeam pentru prima dată de când sosisem în casa lui, cu o seara înainte, și confirmă istorisirea lui Robert.

— E vorba de un argintar, Cureau, cel mai bogat om din Mans, detestat de toată lumea și bănuit că ar fi unul din cei ce stochează grâne. Totuși, ăsta nu e un motiv să-l omori. În ultimele două zile se ascundea în castelul Nouans, la nord de Mamers, iar azi dimineață devreme o ceată de țăranii furioși au intrat în castel, i-au forțat pe Cureau și pe ginerele său, unul dintre Montessoni, fratele deputatului care a rămas fără trăsură cu o seara înainte, să se întoarnă cu ei la Ballon. Acolo l-au bătut cu o coadă de topor până l-au omorât, l-au împușcat pe ginere și s-au plimbat prin parohie arborând capetele celor doi în niște țepe. Și nu-i poveste din auzite. Unul din curieri a văzut totul.

Cumnata mea, de obicei o femeie echilibrată și calmă, se albise complet la față. Ballon era aproape de Bonnétable, unde tatăl ei era negustor de grâne.

Pierre o luă pe după umeri:

— Știu la ce te gândești. Tatăl tău nu a fost acuzat că ar fi stocat grâne… Dar astea sunt vremurile. E cunoscut ca un bun patriot. În orice caz, sperăm că odată ce veștile s-au aflat, fiecare parohie va forma un detașament de miliție, pentru păstrarea ordinii și disciplinei. Preoții sunt de vină. Niciun abate nu e în stare să-și păstreze calmul într-o situație neprevăzută, toți încep să trăncănească și să sperie parohia.

M-am așezat lângă cumnata și-am luat-o de mână. Deși nu știam cine sunt cei uciși, vestea măcelului, comis nu de briganzi, ci de țăranii dintr-o parohie apropiată, făcea ca întâmplarea să mi se pară mai îngrozitoare. Mă gândeam la muncitorii noștri de la topitorie, Durocher și ceilalți, care plecaseră în acea noapte de iarnă să atace căruțele

cu grâne. Să fie și Durocher orbit de resentimente și ură, capabil de crimă?

— Spuneai că niște țărani au comis această faptă oribilă. Nu aveau de lucru, erau flămânzi – dar ce sperau să câștige?

— O satisfacție de moment, după ani, secole de oprimare. Nu are rost să dai din cap, Sophie. Așa este. Problema e că o asemenea vărsare de sânge este inutilă și trebuie oprită, iar vinovații trebuie pedepsiți. Altfel ajungem la anarhie, încheie Pierre.

Se duse în bucătărie să mănânce, însă băieții i-o luaseră înainte, devoraseră fructele și legumele crude și nu-i mai lăsaseră absolut nimic. Mă gândeam cum ar fi reacționat tata și ce s-ar fi-ntâmplat dacă fii lui ar fi îndrăznit să se atingă de porția sa, ținută caldă în cuptor, pentru când ieșea din schimb. În vreme ce lui Pierre nici nu-i păsa.

— Băieții sunt în creștere, eu nu. De altfel, dacă stau nemâncat pot să înțeleg mai bine ce au pătimit nenorociții aceia, pe care suferința i-a adus în stare să comită o crimă, comentă Pierre.

— După cât se vede, nenorociții aceia, de care-ți este milă, nu erau nici flămânzi nici disperați. Mi-a spus chiar un funcționar de la primărie, care a vorbit cu un curier. Doi dintre asasini erau servitori – unul dintre ei lucra în casa colegului tău, notarul din René, și era extrem de bine hrănit. Scuza lor este că niște vagabonzi din pădure i-au îndemnat să comită asasinatul, îl puse Robert la punct.

Când a venit ora de culcare, noi tot despre crimă discutam, iar a doua zi dimineață, băieții, care bătuseră străzile orașului, deși li se interzisese să iasă din casă, au venit să ne spună că toată lumea tot numai despre asta vorbea. Garda din fața primărie se dublase, nu de frica banditilor, despre care se spunea că încep să se împrăștie, ci din cauza țăranilor din jurul orașului, ce-i amenințau pe cei mai bine îmbrăcați, acuzându-i că fac parte din aristocrație.

Umblând desculți, cum se învățaseră de mici, copii lui Pierre mi-au povestit foarte bucuroși ce bine s-au distrat alergând pe străzi și strigând după fiecare trăsură „La moarte… la moarte” și cum abia scăpaseră să nu fie arestați de Miliția Cetățenească.

Pierre și Robert erau pe undeva prin oraș, Pierre fiind, probabil, de gardă, iar Robert încercând să afle cât mai multe, la primărie. Mi-am adunat tot curajul și am ieșit și eu, escortată de cei doi băieți, cu gândul să-i fac o vizită lui Edmé, însă astăzi, vineri, 24, mulțimea era și mai deasă decât miercuri, când venisem noi, și cu toate eforturile miliției, părea că harababura era mai mare. Dacă cei din generația vârstnică purtau cocarda națională în primul rând ca mijloc de protecție (eram mulțumită că aveam și eu o cocardă, foarte vizibilă, la pălărie), tinerii o arborau cu un aer sfidător. În grupuri de câte douăzeci sau mai mulți, mărșăluiau pe străzi purtând bețe groase, de care agățaseră tricolorul, iar în momentul când vedeau trecători mai timizi, bătrâni sau femei, ca mine, veneau în goană, fluturând tricolorul, strigând: „Ești pentru Starea a Treia? Ești pentru națiune?”, urlând și țipând ca niște apucați.

Când am ajuns la mănăstirea St Vincent, lângă care se afla locuința lui Edmé, m-am îngrozit văzând și mai multă lume în jurul clădirii și a zidurilor. Unii, mai curajoși, se cățăraseră pe ziduri, agitând bețe și toiege, și strigând, încurajați de mulțime:

— Jos cu acaparatorii de grâne! Jos cu cei ce înfometează poporul!

Postați la ușile mănăstirii, câțiva reprezentanți ai Miliției, stăteau ca niște manechine inutile și, înspăimântați de mulțime, abia se stăpâneau să nu apese pe trăgaci.

— Știi ce-o să se-ntâmple? Mulțimea o să-i dovedească pe milițieni și-o să intre în mănăstire, îmi spuse Émile, băiatul cel mare.

Și eu prevedeam același deznodământ, așa că am dat să plec de acolo cât mai repede. Băieții, mărunței și agili, s-au strecurat pe sub coatele și printre picioarele celor adunați și au ieșit din mulțime; eu însă am rămas în mijlocul masei de oameni, neajutorată și stoarsă de vlagă, târâtă spre mănăstire de șuvoiul omenesc.

Ca orice femeie gravidă, mă înspăimânta ideea că aș putea fi prinsă și strivită în mulțime. Înghesuită între cei din jur, nu puteam face nici cea mai mică mișcare. Unii erau doar simpli spectatori, ca mine, dar majoritatea erau agresivi, porniți atât împotriva celor din mănăstire cât și împotriva soțului lui Edmé, domnul Pomard, antreprenor și perceptor la călugări, a cărui adresă o cunoșteau fără îndoială.

În fața mănăstirii, mulțimea tălăzuia când înainte, când înapoi, și eram conștientă că dacă leșinam, și asta se putea întâmpla în orice moment, nu mai aveam scăpare; mulțimea m-ar fi călcat în picioare.

Cei aflați în primele rânduri, strigau:

— Să-l scoatem afară! Să-l scoatem afară, să-l învățăm minte, ca pe amicii lui din Ballon.

Nu-mi dădeam seama dacă îl amenințau pe stareț sau pe cumnatul meu, fiindcă auzeam mereu cuvintele ’strângător de grâne’ și ’negustor al foamei’. Mi-am amintit că nenorociții măcelăriți la Ballon nu erau aristocrați, ci burghezi, a căror bogăție stârnise ura oamenilor, iar asasinii nu erau niște țărani înfometați ci, asemeni celor din jurul meu, oameni de rând, deveniți, pentru o clipă, niște fiare dezlănțuite. Simțeam cum, din sute de gâtlejuri, se ridică, asemeni unui torent, o ură nestăvilită, ce-i cuprindea și pe indivizii mai puțin belicoși. Soțul și soția care, cu cinci minute mai devreme, se plimbau, la fel ca mine, spre mănăstire, urlau acum furioși, cu brațele ridicate amenințător și fețele schimonosite.

— Hoțul… Dosește grâne… Scoateți-l afară pe hoț!

Apoi, cum mulțimea dădea iarăși năvală spre mănăstire, se auzi un strigăt:

— Dragonii… Vin Dragonii…

Auzeam în depărtare tropot de copite și glasul strident al comandantului. Cât ai clipi soldații erau printre noi, împrăștiindu-ne în stânga și-n dreapta și, din întâmplare, bărbatul corpolent de lângă mine devenise o pavăză între mine și cai. Apoi tot el m-a împins într-o parte, și astfel m-am găsit în afara pericolului, dar am simțit mirosul cailor înfierbântați și am văzut că Dragonii amenințau mulțimea cu săbiile ridicate, iar în fața mea, căzută cu fața-n jos, sub copitele calului, zăcea chiar femeia pe care o auzisem, amenințând din mulțime. Nu voi uita niciodată urletul ei nici nechezatul ascuțit al animalului care, retrăgându-se speriat, a strivit-o sub copite.

Acum Dragonii ajunseseră la mijloc, mulțimea se împărțise în două, iar eu aveam sânge pe rochie – sângele acelei femei. Nemaiștiind ce fac și abia ținându-mă pe picioare, m-am îndreptat spre casa lui Edmé, de lângă mănăstire, am bătut la ușă, dar n-a răspuns nimeni. Băteam în ușă, strigam și plângeam; la etaj s-a deschis o fereastră și a apărut chipul speriat și palid al unui bărbat, care m-a privit fără să mă recunoască. Era cumnatul meu, domnul Pomard, care a închis geamul imediat lăsându-mă să bat în continuare la ușă.

Simțeam că totul se învălmășește, urletele Dragonilor, strigătele și cântecele mulțimii, toate îmi răsunau în urechi, și m-am prăbușit pe pragul casei lui Edmé, într-o beznă totală, fără să-mi dau seama ce se întâmplă cu mine, cum am fost luată și dusă în casă, ceva mai târziu. Când m-am trezit zăceam întinsă pe un pat îngust, în micul salon atât de familiar, iar Edmé îngenunchease lângă mine. Totuși am constatat cu surprindere că și ea arăta la fel de agitată și surmenată ca și mine, cu fața

murdară și părul nepieptănat, dar și mai ciudat era faptul că, în jurul umerilor, se încinsese cu o panglică lată tricoloră. Am intuit ce se întâmplase. Și ea se aflase în mijlocul mulțimii, dar nu ca spectator.

Ca și cum îmi citise gândurile, Edmé mi-a spus:

— Da, e adevărat. Am fost și eu afară în mulțime. Am fost printre ei. Nu înțelegi acest impuls. Tu nu te numeri printre patrioți.

Nu înțelegeam nimic în afara faptului că mi se apropia sorocul să nasc, că purtam în pântece un prunc care putea să iasă mort, cum pățise Cathie, și că scăpasem teafără din mijlocul unei mulțimi care urla, fără să știe exact de ce.

— Strigau împotriva soțului tău?

Edmé râse disprețuitor.

— Așa credea el. De asta stătea ascuns în camera de sus și nu te-a lăsat înăuntru. Slavă Domnului că te-am găsit eu și l-am obligat să vină până jos și să mă ajute să te aduc în casă. Da' până aici i-a fost. Am terminat-o cu el.

— Cum adică, ai terminat-o cu el?

S-a ridicat în picioare, și cum stătea la capul patului, cu mâinile încrucișate, mă gândeam cum se transformase tânăra fată de altădată într-o femeie, căreia i se părea firesc să-și judece soțul cu douăzeci și cinci de ani mai bătrân ca ea.

— De luni de zile strâng dovezi că a făcut avere din procentul pe care l-a oprit din dări și taxe. Poate că în urmă cu un an nici nu-mi păsa, însă acum îmi pasă. O lume întreagă s-a schimbat în ultimele trei luni. N-am chef să fiu arătată cu degetul că sunt nevasta perceptorului general. De asta m-am alăturat mulțimii de afară. Veneam spre casă când m-am trezit în mijlocul lor, gând la gând cu ei, și mă bucur că am făcut-o. Locul meu este între cei de afară. Nu aici sub onorabilul și mărinimosu-i acoperiș, conchise Edmé.

Privi în jur cu dezgust, și încercam să-mi dau seama cât din repulsia ei era provocată de accesul

de patriotism și cât de resentimentele personale față de omul bătrân cu care se măritase.

— Și dacă mulțimea spărgea ușa și reușea să intre! Ce-ai fi făcut?

A evitat răspunsul, la fel ca Robert.

— Nu voiam să intrăm în casa asta, ci în mănăstire. Nu ne-ai auzit cum îl strigam pe Besnard?

— Besnard?

— Abatele de la Nouans, parohia de lângă Ballon, unde s-au adăpostit ieri hoții ăștia care dosesc grânele. Cred c-ai auzit cum au fost omorâți și fie-le de tămâie. Abatele, care a spoliat poporul la fel ca ei, a dat fuga aici, la frații lui călugări, de îndată ce-a aflat ce-au pățit Cureau și Montesson. Nu-i nimic, azi l-au salvat Dragonii, dar până la urmă, punem noi mâna pe el.

Acum un an, Edmé, surioara mea frivolă și intelectuală, fusese, ca și mine, mireasă, și nu se gândea la altceva decât la trusou și la impresia pe care avea s-o facă în rândul burgheziei. Acum era o revoluționară, chiar mai violentă decât Pierre, și-mi explica de ce are de gând să-și părăsească bărbatul, căci nu era de acord cu meseria lui, și dorind moartea unui preot de țară pe care nu-l văzuse în viața ei.

Brusc se întunecă la față și mă privi cu suspiciune.

— Încă nu te-am întrebat ce cauți tu în Mans?

I-am povestit pe scurt despre venirea lui Robert și a lui Jacques, în sâmbăta anterioară, despre călătoria noastră la St Christophe, apoi i-am spus că acum stăteam la Pierre, așteptând momentul prielnic să ne putem întoarce la Chesne-Bidault. Chipul lui Edmé se lumină.

— De la 14 iulie încoace e greu să știi cine e patriot și cine nu. Chiar și în aceeași familie se mint unii pe alții. Mă bucur să aflu că Robert e unul dintre noi; știu atât de puține despre viața lui la Paris, că-mi era teamă să nu aflu că face parte

din tabăra adversă. E un lucru bun ce fac François și Michel. După ce s-a întâmplat ieri nimeni nu-i poate acuza de trădare.

Mă odihneam pe pat, căci mă simțeam epuizată, și abia auzeam ce-mi spunea Edmé. Răsună o bătaie în ușă. Erau Robert și Pierre, alertați de cei doi băieți. Soțul lui Edmé rămăsese la etaj și, deși am auzit că-i pronunțaseră de câteva ori numele, niciunul din frați nu s-a dus să-i vorbească.

Veniseră cu o birjă, ce aștepta în fața casei, și când mi-am mai revenit m-au ajutat până la trăsură, căci, în ciuda dezordinii și a balamucului, preferam să fiu sub acoperișul lui Pierre, decât în casa lui Edmé, în care domnea ura și neîncrederea.

Frații mei s-au abținut să-mi pună întrebări. Nu voiau să mă obosească mai mult, după cele petrecute în mulțime și imediat ce am ajuns acasă, m-am dus la culcare.

Stând lungită în pat, am reconstituit oribilele evenimente din după amiaza aceea, și mi-am dat seama cât de aproape fusesem de moarte. Mi-era dor de casă și de soțul meu. Mă întrebam dacă François și Michel erau la Chesne-Bidault sau făceau de pază și mi-am amintit brusc de cuvintele lui Edmé: „După ce s-a întâmplat ieri nimeni nu-i poate acuza de trădare."

Ieri 23 iulie, fusese ziua în care argintarul Cureau și ginerele său fuseseră măcelăriți la Ballon; și potrivit raportului primăriei, asasinii fuseseră instigați de niște vagabonzi din pădure. Care pădure? Abia atunci mi-a revenit în minte unul din nenumăratele zvonuri auzite miercuri, în seara venirii noastre, că briganzii se împrăștiau dar cetele de tâlhari din pădurea Montmirail terorizau ținutul, între Ferté-Bernard și Mans.

## *Unsprezece*

Duminică, 26 iulie, Robert m-a dus acasă, la Chesne-Bidault. Am luat-o pe lângă Coudrecieux și Pierre, fosta noastră casă, trecând prin pădurea Vibraye, însă de data asta, deși ne-am oprit pe drum să vorbim cu oamenii, nimeni nu văzuse nici urmă de briganzi. Ni se spunea că s-au risipit, la sud, spre Tours, și la vest, spre Flèche și Angers, arzând și tâlhărind tot ce întâlneau în cale; dar nimeni nu știa să ne spună ale cui pământuri fuseseră prădate, ce proprietăți fuseseră distruse – nu erau decât zvonuri, ca și până acum.

Când am ajuns la Chesne-Bidault era liniște. Locul avea un aer părăsit, de parcă în lipsa noastră nu se mai lucrase. Pe coșul furnalului nu ieșea fum, hambarele și magaziile erau ferecate, până și casa patronului avea obloanele trase și nu se simțea nicio mișcare înăuntru. Am luat-o prin livadă, spre intrarea din spatele casei, am bătut în ușă, am auzit deschizându-se oblonul de la bucătărie și am văzut-o pe doamna Verdelet, palidă ca o statuie, cum se uita la noi, prin perdelele de pânză. S-a zăpăcit când ne-a recunoscut, apoi a deschis ușa și s-a aruncat în brațele mele, izbucnind în plâns.

Hohotind, m-a luat de mână, ținându-mă strâns.

— Lumea zicea că nu vă mai întoarceți. Zicea că rămâneți cu doamna la St Christophe, până trece răzmerița, sau poate chiar mai mult, până se naște copilul. Fie binecuvântată Fecioara cu toți Sfinții că sunteți sănătoasă.

Am intrat înăuntru și am privit în jur. Cu excepția bucătăriei, casa avea un aer părăsit, și domnea un miros de rânced și închis, iar după cum arăta sufrageria – camera mare – nimeni nu folosise scaunele de la plecarea noastră.

— Cine ți-a spus că nu mă mai întorc?

— Domnul Michel și domnul François. În ziua în care ați plecat mi-au spus să zăvorăsc ușile și să trag obloanele, de frica briganzilor – din fericire am avut mâncare destulă și m-am descurcat – și câțiva dintre oameni au rămas să păzească topitoria, dar femeile au avut aceleași ordine ca mine, să stea în casă, sau dacă ies să nu treacă dincolo de poarta topitoriei.

L-am privit pe Robert, dar chipul lui era impenetrabil. Se învârtea prin cameră, deschizând obloanele, să intre lumina și aerul curat.

— Gata, acum s-a terminat. Briganzii au luat-o spre sud. N-o să ne mai sperie, anunță el.

Asta nu mă liniștea deloc. Nu-mi mai era teamă de briganzi ci de ceva mult mai rău, dar despre care nu puteam să-i explic doamnei Verdelet.

— Unde sunt acum domnul Michel și domnul François?

— Nu știu, don'șoara Sophie. Și ei, și mai toți bărbații, au stat de strajă în pădure toată săptămâna. Gardienii de aici mi-au spus că au fost lupte la Ferté-Bernard și mai spre vest, la Bonnétable, și poate oamenii noștri sunt amestecați și ei. Nimeni nu știe.

Era iarăși gata să plângă și am mers cu ea în bucătărie, s-o liniștesc și să facem de mâncare. Apoi, cu inima grea, amintindu-mi de îndatoririle pe care le aveam și de ceea ce ar fi făcut mama, m-am dus în capătul opus al curții, să văd ce făceau familiile de acolo.

Unii dintre ei văzuseră când ne-am întors și acum ieșeau în pâlcuri să mă întâmpine, majoritatea la fel de înspăimântați și buimăciți ca doamna Verdelet. Ce puteam să fac decât să repet cuvintele lui Robert; briganzii se împrăștiaseră, primejdia trecuse și noi nu avuseserăm necazuri pe drum.

— Dacă primejdia a trecut de ce nu se întorc bărbații noștri acasă? întrebă cineva.

Apoi toți au început să strige, în cor:

— Unde sunt bărbații noștri? Ce-i cu ei?

Nu știam ce să le răspund. Tot ce puteam să le spun era că se aflau în patrulare, în pădure, sau poate ajutau miliția din Ferté-Bernard, dacă era adevărat că acolo fuseseră lupte.

Stând cu brațele încrucișate, Doamna Delalande, soția unuia dintre cei mai buni meseriași ai noștri, mă privea cu luare aminte.

— Este adevărat că doi trădători au fost omorâți de locuitorii din Ballon?

— N-am auzit de niciun fel de trădători. Doi cetățeni respectabili din Mans au fost uciși joi. E tot ce știu.

— Niște hoți de grâne, din aristocrație. Bine le-au făcut. Ăștia ne-au ținut flămânzi toată iarna. Merită să fie ciopârțiți, cu toții, ripostă femeia.

Replica ei întruni aprobarea celorlalte femei, care începură să murmure și să dea afirmativ din cap, și una din ele strigă că, înainte de a pleca în patrulare, bărbată-su îi spusese că aristocrația pusese la cale un complot să-i omoare pe toți oamenii săraci. Zvonul pornise din Paris și ajunsese până în ținutul nostru iar domnul Busson-Challoir și domnul Duval plecaseră de la topitorie să lupte cu aristocrații.

— Așa-i. La fel mi-a spus și André al meu. Și regele și ducele d’Orléans sunt de partea noastră și-au promis că poporul o să aibă totul și aristocrații nimic. Putem să le luăm castelele, dacă vrem.

Afirmația de la urmă mi s-a părut la fel de verosimilă ca aceea despre venirea a șase mii de briganzi sau masacrarea tuturor săracilor din Franța.

— Nu mai e mult și vom afla adevărul despre cele întâmplate la Paris. Până atunci, fie că bărbații sunt aici sau nu, prima noastră grijă trebuie să fie recolta. Câmpurile din jurul topitoriei trebuie secerate și am putea începe chiar de mâine. Cu cât

adunăm mai mult, cu atât vom avea mai multă mâncare la iarnă.

Toată lumea a încuviințat, renunțând la discuția despre lupta cu aristocrații și preluarea castelelor, acțiune pe care Edmé ar fi aprobat-o, probabil, fără rezerve. Mie, însă, nu mi se părea o soluție, căci la fel de bine puteam asedia castelul regal, obligându-o pe regină să ne asigure rația zilnică de pâine.

Pe Robert l-am găsit discutând cu paznicul, ce tocmai venise de la furnal, unde, bănuiam că dormeau muncitorii. Rămăseseră vreo 12, care căscau, somnoroși: încărcătorii, Mouchard și Bériet, Duclos, unul din gravori, ce, și așa, zăcuse bolnav câteva luni, Cazar, ajutorul topitorului și cei câțiva muncitori și ucenici.

Din ordinul lui Michel focul rămăsese stins și la topitorie nu lucrase nimeni. Nu se știa unde plecaseră patronii și ceilalți muncitori. La Ferté-Bernard sau la Authon. Nici dacă plecaseră să se lupte cu briganzii sau cu aristocrații. Oricum, n-avea importanță. Eu și Robert am intrat în casă și ne-am așezat la masă, căci doamna Verdelet pregătise cina.

— Poate ai idee ce s-a întâmplat cu Michel și François?

Robert era prea ocupat cu mâncarea pentru a-mi răspunde imediat. Când s-a încumetat am recunoscut pe chipul lui acea expresie poznașă și oarecum batjocoritoare, pe care o știam prea bine.

— N-ai niciun motiv să crezi că li s-a întâmplat ceva. Dacă au urmat instrucțiunile înseamnă că au stat de pază, în pădure departe de oraș, îmi răspunse el.

— Instrucțiuni? Ale cui instrucțiuni?

Îl luase gura pe dinainte și-și dădu seama. A ridicat din umeri și și-a văzut de mâncare. După câteva clipe a continuat:

— Ar fi trebuit să folosesc cuvântul ’sfaturi’. Totul era hotărât înainte de plecarea noastră la St Christophe. Era mai ușor să-i întorci din cale pe

briganzi și să-i izgonești prin pădure, unde oricum s-ar fi rătăcit, decât să-i pândești la drum.

— În caz că existau briganzi, am răspuns.

Își turnă niște vin și mă privi peste marginea paharului.

— Ai auzit și tu zvonurile. Briganzii au fost văzuți, la Dreux, Bellême, Chartres. Oamenii trebuiau măcar alertați.

Am împins farfuria la o parte, scârbită dintr-odată, de mâncare și de toate câte trăsesem până atunci, amintindu-mi, din senin, de acea femeie care striga în fața mănăstirii St Vincent, ca apoi să nimerească sub copitele calului.

— Tu și nimeni altul ești cel care-a adus zvonurile de la Paris.

S-a șters la gură și m-a privit fix.

— Asta-i acum! Doar n-a fost numai diligența noastră. Au fost, pe puțin, o duzină, iar unele au plecat sâmbătă dimineața, urmând alte rute. Când ne-am întors de la stația terminus, din rue Boulay, nu se vorbea decât despre briganzi și despre primejdiile care ne așteptau pe drum.

— Corect. Da' ia spune-mi, și în celelalte diligențe erau agenți, la fel ca tine, plătiți fie de Laclos, pentru ducele d'Orléans, fie de altcineva, și având un singur țel – să răspândească zvonurile și să creeze teamă și panică în toată țara?

Robert zâmbi. Luă cuțitul și furculița de pe farfurie și-mi spuse cu blândețe:

— Surioară, te-au surmenat călătoriile și nu mai știi ce vorbești. Te-aș sfătui să te duci să te culci, și-o să-ți treacă.

— Nu mă duc până nu-mi spui adevărul; din ale cui ordine François și Michel au luat muncitorii în pădure?

Nu mi-a răspuns. M-am uitat la el până a terminat de mâncat, apoi am rămas tăcuți, unul în fața celuilalt. Nu se auzea decât tic-tac-ul bătrânului ceas, reamintindu-mi vremea copilăriei, petrecută la Pierre, când tata stătea la un capăt de

masă și mama la celălalt, frații de o parte, eu și Edmé de cealaltă, – și așteptam permisiunea tatei pentru a începe să mâncăm.

— Bun, să presupunem că aș recunoaște, dar repet este doar o presupunere, că am fost plătit să fac exact ceea ce ai spus – să răspândesc zvonuri și să semăn discordie în țară. Ai înțelege, măcar pentru o clipă, de ce aș fi făcut-o? Nicio femeie nu e capabilă să înțeleagă.

— Continuă, l-am îndemnat.

S-a ridicat în picioare și a început să străbată încăperea, în lung și-n lat, ca și cum ținuse prea mult ascuns ceva ce-l măcinase încă din copilărie, poate din adolescentă, iar acum încerca să se elibereze în sfârșit.

— Toată viața am vrut-să scap de aici. Nu, nu neapărat de la Chesne-Bidault, de la fabrica asta de sticlă – în fond am făcut aici ce mi-a plăcut pe vremea când tata m-a lăsat în locul lui – dar am vrut să scap din acest decor, din spațiul închis al topitoriei, asta sau oricare alta. Pentru scurtă vreme am crezut c-am reușit, când eram la Rougemont – mai ții minte cum veneați în vizită, tu, tata și mama? Ce momente sublime: mi se părea că pot obține orice! Apoi a urmat eșecul, și de atunci alte și alte eșecuri. O să spui, tata ar fi spus – este numai vina mea; dar nu m-am reconciliat. Societatea m-a dezamăgit încă înainte ca eu să-mi pierd încrederea în forțele proprii. Quevremont Delamotte, Caumont și alții – marchizul de Vichy, care-mi promisese treizeci de mii de livre, ca apoi să-și retragă propunerea – sunt oamenii care m-au împiedicat să înving, cel puțin până în momentul de față.

S-a oprit și m-a privit.

— A venit momentul să mă răzbun. Nu, răzbunare este un cuvânt prea dramatic. Hai să spunem că, în sfârșit, mă confrunt cu viața pe teren neutru! Cele întâmplate în ultimele luni, din mai încoace, și mai ales în aceste două săptămâni, au

bulversat întreaga societate. Nimeni nu știe ce va aduce viitorul. Însă pentru un oportunist – și sunt sute, mii ca mine – ăsta e momentul. Nu-mi pasă, nimănui nu-i pasă ce urmează, dacă putem profita de acest moment. Asta contează, nimic altceva.

Așa cum se mai întâmplase când ajunsesem la St Christophe, Robert își arăta acum vârsta. Dar mai era ceva: întrezăreai individul care riscă tot pe o singură carte, fără să-i pese de un posibil dezastru. Dacă pierdea, făcea în așa fel încât să piardă și toți cei din jurul lui.

— Moartea lui Cathie te-a adus în starea asta?

— Cathie n-are niciun amestec. Amintirile acelea au murit.

Brusc a devenit temător și vulnerabil. Mă durea sufletul pentru el și eram pe punctul de a încerca să-l liniștesc, să-l îmbrățișez, când el a început să râdă, recăpătându-și masca omului jovial și lipsit de griji.

— Vai ce sobri suntem! În loc să ne bucurăm că lumea e în perpetuă transformare, după cum vei vedea în lunile ce urmează. Du-te la culcare, Sophie.

Am înțeles că era felul lui de a-mi atrage atenția că nu era momentul să devin sentimentală. L-am sărutat și m-am dus sus să mă culc, iar a doua zi, dis-de-dimineață, eram amândoi afară, la câmp, împreună cu bărbații și familiile lor, Robert în cămașă, ca toți ceilalți, adunând și stivuind spicele de parcă asta făcuse toată viața, râzând și glumind, fermecând pe toți cei din jur. Dezinvoltura purtării lui îmi rămânea străină, căci nu aveam nicio veste de la François sau Michel, iar ziua se scurse fără să vedem vreun străin sau să primim vești de dincolo de pădure.

În seara respectivă m-am dus devreme la culcare, istovită de munca câmpului. M-am trezit la cântatul cocoșilor, pe la trei sau patru, când un fals răsărit arunca raze palide în cameră. Ceva mă

trezise, deși nu știam ce anume, însă instinctul îmi spuse: „Sunt aici, s-au întors”.

M-am ridicat și m-am dus în fosta cameră a lui Pierre, care dădea spre curtea topitoriei. De acolo i-am văzut pe toți, vreo treizeci sau patruzeci, umblând ca niște fantome în irizarea cenușie a răsăritului, discutând, parcă anume, în șoaptă, ca și cum încă mai patrulau în pădure. Din când în când se auzea câte un hohot de râs, așa cum râd băieții după ce-au jucat cuiva o farsă. Intrau și ieșeau, pe ușa din spatele furnalului, cărând niște saci pe umeri.

Robert se trezise și el. L-am auzit coborând scările, deschizând ușa de jos și ieșind în curte. M-am întors în camera mea. Credeam că François va veni dintr-un moment în altul și aveam de gând să-l țin la distanță, făcându-l să-i pară rău că a întârziat. L-am așteptat aproape jumătate de ora dar François n-a venit.

Copleșită de neliniște am uitat de mândrie, mi-am luat un halat și m-am dus în capul scărilor să ascult ce se întâmplă. Auzeam voci, în camera mare. Michel vorbea cel mai tare, ca întotdeauna când era surescitat și Robert râdea. Am coborât și am deschis ușa.

Întâi l-am văzut pe François întins pe jos, sprijinit cu niște perne. Robert și Michel ședeau călare pe două scaune, iar Michel era bandajat la cap. Am alergat la soțul meu și am îngenunchiat să văd unde era rănit. Avea ochii închiși și respira greu, dar nu vedeam nici sânge nici bandaje.

— Ce s-a întâmplat, unde e rănit?

Nu păreau deloc îngrijorați și spre marea mea uimire, Robert, extrem de amuzat, privi complice spre Michel.

— N-n-n-are nimic. E b-beat, asta-i tot, spuse Michel.

Mi-am privit din nou bărbatul, pe care nu-l văzusem niciodată în starea asta, în cei câțiva ani de când îl cunoșteam, și-am constatat că aveau

dreptate – îl simțeam după cum duhnea. François era beat mort.

— Lasă-l să stea întins. Nu-i nicio nenorocire. Doarme și-i trece, zise Robert.

Apoi, într-un colț al camerei, am văzut masa, pe care erau îngrămădite de toate, de la hrană la obiecte de mobilă. O bucată de slănină era așezată pe un taburet de satin, saci de făină erau înfășurați în perdele de brocard, argintăria era înghesuită lângă bolovani de sare și borcane cu provizii.

Amândoi așteptau să vadă ce spun. Simțeam cum mă măsoară cu privirea și știam că dacă rămân impasibilă, Michel va fi primul care va rupe tăcerea.

— Ei? Nu spui nimic? zise el.

M-am apropiat de masă și am pipăit perdelele de brocart. Îmi aminteau de cele din marea sală de la Pierre.

— Ce-ar fi de spus? Doar n-ați găsit toate astea în pădure. Nu-i așa? Dacă aveți de gând să închideți topitoria și să trăiți din așa ceva, vă privește. Dar ați face mai bine să-mi lăsați bărbatul în pace, cu proxima ocazie când mai plecați să dați piept cu briganzii.

M-am întors să mă duc sus, când Michel mi-a spus.

— N-are rost s-s-să te amăgești, Sophie. François n-a trebuit convins, te asigur. Iar ceea ce v-v-vezi pe masă e un fleac: Camera f-f-furnalului e ticsită până sus. Să-ți spun ceva. Nici F-f-françois nici eu nu avem de gând să-i vedem pe oameni suferind ca iarna trecută. Și cu asta basta.

— Nici nu trebuie. Dacă e adevărat ce spune Robert, lumea întreagă s-a schimbat. Paradisul e chiar după colț. Până una alta, v-aș fi recunoscătoare dacă l-ați duce pe François la culcare. Nu în camera mea, în camera lui Pierre.

Am ieșit fără să-i privesc și când am închis ușa de la cameră i-am auzit căznindu-se să-l ducă pe François pe scări. François protesta și spunea

numai prostii, ca un om beat, iar frații mei încercau să-l facă să tacă, râzând, însă, cu poftă.

Stăteam în pat, cu fața în sus, privind la zorii care apăreau În liniștea desăvârșită se auzi primul ciripit al păsărelelor sub fereastră, iar apoi am început să aud toate celelalte zgomote care vesteau începutul unei noi zile de vară – zăngănitul și freamătul de la ferma de dincolo de casa patronului, vacile mugind înainte de muls și câinii lătrând.

Era un sentiment ciudat, să stau lungită în camera mamei, în aceeași cameră pe care ea o împărțise cu tata, așa cum și eu, după nuntă, credeam că voi continua tradiția părinților, alături de François. Și iată, acum realizam că exista o prăpastie între epoca noastră și ceea ce fusese înainte – fără să-mi pot da seama dacă era o schimbare bruscă, sau poate totul începuse, de fapt, mai demult, totul se înlănțuia și evenimentele din ultima săptămână se legau cu moartea lui Cathie, cu tulburările din Paris, cu lunga iarnă care întunecase totul.

Frații și soțul meu, până și sora mai mică, Edmé, aparțineau acestei clipe, pe care o așteptaseră atât, și întâmpinau cu bucurie schimbarea, ca pe ceva ce puteau să modeleze și să stăpânească, la fel cum modelau sticla, dându-i noi forme. Nu mai conta ce învățaseră pe vremea când erau copii. Acele vremuri erau trecute și îngropate; important era viitorul, un viitor neapărat diferit de tot ce fusese mai înainte. Atunci, eu de ce rămâneam în urmă? De ce șovăiam? Mă gândeam la acea iarnă și la suferința pe care o îndurasem și noi și familiile și-l înțelegeam pe Michel când spunea că așa ceva nu trebuie să se mai întâmple niciodată; în ciuda acestei realități însă, mă dezgusta ceea ce făcuse.

Nu-mi făceam iluzii. Lucrurile care zăceau pe masa din camera patronului erau furate de la alții, mai mult ca sigur, luate cu japca de la castelul Nouans, unde se ascunseseră cei doi, argintarul

Cureau și ginerele său, înainte de a fi târâți la Ballon și omorâți. Ceea ce n-aveam să aflu, probabil niciodată, era dacă fratele și soțul meu fuseseră printre cei care-i măcelăriseră.

În cele din urmă am adormit, cu inima strânsă, iar când m-am trezit l-am găsit pe François lângă mine, implorându-mă să-l iert, atât de rușinat de ceea ce făcuse încât se smiorcăia ca un copil și n-aveam cum să-l potolesc decât ținându-l în brațe și încercând să-l liniștesc. Nu mă gândeam să-l iau la întrebări, dar el începu să-mi povestească singur, nerăbdător, cred, să scape de acest secret. Avusesem dreptate; fuseseră la Nouans. Patrula înaintase mult dincolo de teritoriu ce le fusese repartizat, căci îi atrăseseră zvonurile despre un complot al aristocratici. Panica domnea în întregul ținut, la sud de Mamers, până la Ballon și Bonnétable, nimeni nu știa ce era adevărat și ce nu – cineva le spusese că briganzii erau îmbrăcați în straie de călugăr, aceeași poveste pe care o auziserăm și noi, pe drum.

— Asta l-a scos pe Michel din minți, monahi înarmați, dând iama prin sate, înfricoșând sătenii. Am auzit că abatele Besnard din Nouans adunase grâne și că era plecat la Paris, să strângă arme și muniții, pe care să le aducă cu el și să le folosească împotriva enoriașilor. Așa că ne-am dus și noi la castel. Mulțimea intrase deja și-i luaseră ostateci pe Cureau și pe ginerele lui. I-au dus la Ballon. Noi n-am mers până acolo.

— Știi ce-au pățit după aceea?

A tăcut o vreme, apoi a reluat:

— Da, da, am auzit.

S-a ridicat și s-a aplecat spre mine.

— Noi n-am avut nicio legătură cu crima. Oamenii înnebuniseră. Aveau nevoie de o victimă. N-a fost vina unei singure persoane, erau toți cuprinși ca de febră.

Aceeași febră care cuprinsese mulțimea la mănăstirea St Vincent, când femeia aceea fusese

călcată în picioare. Aceeași febră care o făcuse pe Edmé să uite de soț și de casă.

— François, dacă lucrurile merg tot așa, crime, jafuri, vieți omenești și proprietăți distruse, înseamnă că s-a sfârșit cu legea și ordinea, ne întoarcem la epoca barbară. Nu mai clădim acea societate de care vorbește Pierre.

— Dimpotrivă, este una din modalități. Cel puțin asta spune Michel. Înainte de a clădi ceva, mai întâi trebuie să distrugi – sau, cel puțin, să cureți terenul. Sophie, cei care au fost... care au murit, la Ballon, complotau împotriva poporului. Dacă ar fi avut arme, la castel, n-ar fi ezitat să împuște oameni. Și-au meritat soarta, ca exemplu pentru cei de teapa lor. Michel ne-a explicat tot, toată lumea l-a întrebat.

Michel a zis… Michel a explicat… La fel ca de obicei, bărbatul meu își urma prietenul, pe conducător.

— Deci, ați luat ce-ați vrut din castel și v-ați întors acasă?

— Se poate spune și așa… Michel zicea că cei care au îndurat frigul și foamea toată iarna au dreptul la despăgubiri. Îți dai seama că lumea s-a bucurat. Am rămas în pădure, timp de patru nopți, să se liniștească lucrurile. Aveam la noi mâncare și vin, după cum ai constatat. Și-atunci eu…

— Ai găsit o metodă să-ți liniștești conștiința.

N-a mai spus nimic o vreme. Amândoi ne gândeam la săptămâna în care fusesem departe unul de celălalt. Dacă asta era noua societate, nu era prea ușor să te adaptezi.

— Nu mă judeca prea aspru. Nu știu ce s-a întâmplat. Am făcut focul în pădure, am mâncat, am băut, eu, Michel și ceilalți. Era un simțământ ciudat – nu contam decât noi, nimic altceva, nu ne gândeam nici la trecut nici la viitor. Michel repeta într-una – s-a isprăvit… s-a isprăvit… s-a terminat cu vechea ordine. Țara este a noastră. Cum ziceam, ne cuprinsese ca un fel de febră…

Apoi a adormit, în brațele mele, iar când, mai târziu, după ce ne-am trezit și ne-am îmbrăcat, am coborât, am găsit camera mare măturată și aranjată, iar masa pusă la loc, în mijloc. Exista, totuși, o diferență: pe masă erau așezate zaharnița și tacâmurile de argint, cu monogramă pe linguri și furculițe.

— Mă întreb ce-ar zice mama dacă ar vedea, am întrebat-o pe doamna Verdelet, s-o pun la încercare.

Ne uitam prin dulapurile din bucătărie, unde argintăria era așezată cu grijă. Doamna Verdelet a luat un sfeșnic imens, l-a suflat și-a început să-l frece, apoi l-a pus la loc.

— Ar face la fel ca mine, ar accepta binecuvântatele daruri și n-ar pune întrebări. Cum spune domnul Michel, cei care au asemenea comori, și-i înfometează pe săracii care muncesc pentru ei, merită să piardă tot ce au.

Filosofia asta era liniștitoare, și totuși nu înțelegeam de ce trebuia să fim noi cei care profităm. Însă, pe măsură ce zilele treceau, mă obișnuiam tot mai mult să văd pe masă tacâmurile de argint cu monogramă, iar după o săptămână, chiar eu am ajutat-o pe doamna Verdelet să taie perdelele de brocart, prea mari pentru ferestrele din camera patronului.

Nu se mai vorbea nimic despre briganzi. Marea spaimă ce, după căderea Bastiliei, bântuise întreaga Franță, înfricoșându-ne și pe noi, fusese dată uitării. Născută din zvonuri și împrăștiată de propriile noastre spaime, panica dispăru la fel de iute cum apăruse, lăsând, însă, urme de neșters asupra existenței noastre.

Trezise, în fiecare din noi, ceva de a cărei existență nu ne dădusem scama până atunci; același zvon deșteptase la viață vise, dorințe sau îndoieli ce prinseseră rădăcini și luaseră amploare. Nimeni nu mai era ca înainte. Imperceptibil, toți ne schimbaserăm – Robert, Michel, François, Edmé și

eu. Zvonul, adevărat sau fals, scosese la suprafață speranțe și neliniști, până nu demult ascunse, care deveneau, astfel, parte din ființa și existența noastră de fiecare zi.

Pierre a fost singurul dintre noi care a întâmpinat cu sufletul deschis și netulburat evenimentele. El a fost cel care, în a doua săptămână a lunii august, a venit să ne povestească despre importantele hotărâri luate la Paris, de Adunarea Națională, în noaptea de 4 august. Știrile ajunseseră la Mans cu două zile în urmă și Pierre profitase de prima ocazie, să vină să ne spună și nouă ce se întâmplase. Vicontele de Noailles, cumnatul generalului Lafayette, și unul din deputații aristocrației cu vederi progresiste, făcuse următoarea propunere întregii Adunări – să fie abolite toate drepturile feudale, iar oamenii să fie declarați egali, indiferent de originea și poziția lor. Titlurile de noblețe urmau să dispară, oamenii aveau dreptul să se închine lui Dumnezeu așa cum credeau de cuviință, slujbele puteau fi ocupate de oricine, iar privilegiile erau anulate.

Ca la un semn, Adunarea se ridicase în picioare, ovaționând propunerea deputatului. Mulți plângeau. Unul câte unul, deputații aristocrați care împărtășeau ideile lui Noailles au jurat că renunță la drepturile deținute vreme de secole. Cum spunea Pierre, un fel de vrajă cuprinsese Adunarea strânsă acolo, la Versailles. Aristocrații, clerul, Starea a Treia – toți se uniseră.

— S-a sfârșit cu nedreptatea și tirania. S-a născut noua Franță, spuse Pierre.

Îmi amintesc că, în timp ce ne povestea, Pierre a izbucnit în lacrimi – Pierre, pe care în copilărie îl văzusem o singură dată plângând, când murise un pisoi – și pe dată am început cu toții să plângem, să râdem, să ne îmbrățișăm. Doamna Verdelet și nepoata care o ajuta la treabă au venit din bucătărie. Michel se repezi în curtea topitoriei, să sune clopotul, să le spună muncitorilor că el și

François, Pierre, Robert și toți muncitorii erau de-acum frați.

— Vechile legi au m-m-murit. Toți oamenii sunt egali. Toți ne-am n-n-născut a doua oară, strigă el.

De la Rusalii nu mai fusese așa ceva. Fericirea și dorința de a face bine ne cuprinsese pe toți, ca și cum mila lui Dumnezeu pogorâse asupra tuturor. Robert, cu ochii strălucind de emoție, le spuse oamenilor că ducele d'Orléans pusese, probabil, totul la cale – ducele de Noailles nu s-ar fi gândit niciodată la așa ceva.

— De altfel, de Noailles nici nu are proprietăți la care să renunțe. E dator vândut. Dacă se anulează și datoriile, cum s-a făcut cu privilegiile, chiar că e sfârșitul lumii, îmi șopti la ureche.

Începuse deja să-și facă planuri de întoarcere, cu Pierre, la Mans și de acolo să plece, a doua zi, spre Paris.

Clopotul de la topitorie bătea într-una; slavă Domnului, de astă dată nu pentru a alerta oamenii ci pentru a anunța marea bucurie. Bărbații, cu neveste și copii, au început să vină în casă, la început cu timiditate apoi, pe măsură ce îi întâmpinam și le strângeam mâna, cu tot mai multă îndrăzneală. Nu aveam nimic pregătit, dar am găsit vin pentru toți; și copiii, uitând de stânjeneală, începură să strige și să țipe, alergând prin curtea topitoriei.

— Azi totul e p-p-permis. Legile adulților se anulează la fel ca d-d-drepturile feudale, zise Michel.

L-am văzut pe François cum îl privește zâmbind și pentru prima oară nu m-am simțit geloasă. Probabil că și asupra mea pogorâse mila lui Dumnezeu.

Nu mai știu exact ce s-a întâmplat în săptămânile care au urmat. Tot ce-mi amintesc este că strânsesem recolta, focul începuse să ardă din nou la furnal, și Edmé a venit să stea cu mine când am născut, pe 26 septembrie.

Era un băiețel minunat, primul fruct al revoluției, cum spunea Edmé. Fiindcă adusese vești bune, i-am pus numele Gabriel. A trăit două săptămâni… Dar la vremea aceea, atmosfera de Rusalii se risipise de mult.

# Partea a treia

# Teroriștii

## *Doisprezece*

Nu are rost să vorbesc aici despre durerea pe care am resimțit-o. Sunt multe femei care pierd primul copil. Înainte de nașterea mea, mama pierduse doi, în răstimp de numai doi ani. Văzusem cum Cathie trecuse de două ori prin asta, iar a doua oară se stinsese și ea. Bărbații numesc femeile sexul slab. Poate este adevărat. Dar, să porți viața în pântece, să simți cum înmugurește, se dezvoltă și apare o ființă pe deplin formată, deosebită și totuși parte din tine, s-o vezi cum se ofilește și moare – pentru toate astea e nevoie de putere și rezistență spirituală. În asemenea momente, bărbații stau neputincioși deoparte, gesturile lor sunt stângace și neajutorate, ca și cum de la început au avut un rol secundar – ceea ce este, neîndoielnic, adevărat.

Cât îi privea pe cei doi patroni de la fabrică, cel mai de ajutor mi-a fost Michel. Michel avea o tandrețe necizelată și mult bun simț, el fiind cel care a scos, din camera mea, leagănul copilului, să nu-mi mai amintesc de prunc. Tot el mi-a povestit – ceea ce auzisem odată, demult, de la mama – despre spaimele prin care trecuse la moartea celor doi copii, frate și soră, de teama că ar fi contribuit la tragedie, fiindcă îi dezvelise pe cei mici.

François devenise prea umil pentru a mă putea bizui pe el. Era îngândurat și se purta de parcă el era de vină pentru pierderea copilului; vorbea în șoaptă și mergea în vârful picioarelor, vrând parcă să dovedească tuturor că el era singurul vinovat. Când mi se adresa, cu un soi de fereală, mă enerva peste măsură. Sesiza iritarea din privirea sau din vocea mea, căci rareori mă puteam stăpâni, și asta îl făcea să pară mai umil, iar pe mine să-l disprețuiesc mai tare. Nu aveam pic de milă și nu l-am lăsat să se apropie de mine cam șase luni, poate chiar mai mult, și după aceea – cine știe –

am făcut-o poate mai mult din nepăsare decât din dorință. Se spune că dacă femeia pierde primul ei copil, are nevoie de timp pentru a-și reveni.

În vremea asta, Declarația Drepturilor Omului îi făcuse pe toți cel puțin egali, dacă nu frați și la numai o săptămână după ce devenise document oficial, avuseseră loc tulburări la Mans și Paris, prețul pâinii rămânând același și șomajul fiind în creștere. În orașe, brutarii erau acuzați că cer prea mult pe pâinea de 2 kilograme și, la rândul lor, ei dădeau vina pe negustorii de grâne; toți erau vinovați, cu excepția celor care îi acuzau pe ceilalți.

Cei din Manceaux se împărțiseră în două tabere, unii care spuneau că asasinii argintarului și ai ginerelui său trebuiau pedepsiți, alții care susțineau că trebuie lăsați liberi; și pe tema asta avuseseră loc ciocniri, populația ieșise pe străzi, înarmată cu cuțite și pietre, strigând „Eliberați pe cei din Ballon!”, opunându-se reprezentanților miliției cetățenești – denumită acum Garda Națională. N-am aflat niciodată dacă era și Edmé printre ei.

Mănăstirea St Vincent ajunsese în grija Dragonilor de Chartres și în ceea ce îl privea pe domnul Pomard, soțul lui Edmé, titlul său de perceptor la călugări fusese abolit, așa cum se întâmplase și cu alte profesii și privilegii. Pomard dispăruse din oraș, iar noi n-am mai știut nimic de soarta lui, căci Edmé nu l-a urmat. Cum ofițerii garnizoanei Dragonilor erau încartiruiți la ea, Edmé se mutase acum în casă la Pierre.

Municipalitatea se dovedi neînduplecată cu ucigașii din Ballon, condamnând pe una din căpetenii la moarte și pe alta la galere. Bănuiesc că cel de al treilea reușise să fugă. Astfel a fost înăbușită anarhia de care se temea Pierre. În cele câteva ocazii când m-am dus la Mans n-am putut constata acele importante și semnificative transformări, aduse de noile noastre relații de egalitate, unica schimbare fiind aceea că negustorii

din piață deveniseră mai obraznici iar cei care-și putuseră permite aveau tarabele drapate cu steagul tricolor.

La Paris lumea supraviețuise unei a doua Căderi a Bastiliei, de astă dată fără vărsare de sânge. Pe 5 octombrie, o gloată de femei – precupețe, cum le zicea Robert, și mi-am amintit de coana Margot, care ne ajutase, pe mine și pe Cathie, în acea zi fatidică – o porniseră spre Versailles, ocupaseră peluzele din fața palatului și rămăseseră acolo toată noaptea, cerând să vină familia regală. Erau câteva mii, pornite să facă prăpăd și a fost nevoie de intervenția generalului Lafayette și a Gărzii Naționale pentru a transforma acea zi dintr-un dezastru într-un triumf.

Regele și regina, împreună cu cei doi copii și cu doamna Elizabeth, sora reginei, au fost convinși, mai exact forțați, să părăsească Versailles-iul și să se mute la Palatul Tuileries, din Paris, iar după cum ne scria Robert, procesiunea mutării dintr-un loc în altul fusese cea mai fantastică priveliște. Caleașca regală, escortată de Lafayette și câțiva soldați din Garda Națională, recrutați din zona Parisului, a pornit, însoțită de o mulțime pestriță de cetățeni, cam șase, șapte mii, înarmați cu drugi de fier. Muschete, ciomege și mături, toți strigând și cântând cât îi ținea gura.

*„Preț de vreo șase ore, cât au defilat, spre piața Ludovic XV, am urmărit alaiul de circari. Era ca o menajerie din vechea Romă, nu lipseau decât leii. Vedeai femei, unele pe jumătate goale, așezate călare pe tunuri, parcă ar fi călărit pe elefanți, iar tunurile erau decorate cu ramuri rupte din copacii întâlniți pe drum. Bătrâne venite din cartierele mărginașe, precupețe din cartierul Halles, prostituate sulemenite, ba chiar și neveste de negustori, împopoțonate în hainele bune de sărbătoare și cu pălării pe cap – asemeni bacantelor ce-l sărbătoreau pe Dionysos! Nu s-au înregistrat victime, dar înainte ca gloata să*

*părăsească Versailles-ul, s-a petrecut un incident nefericit. Ca un dobitoc, unul din garda de corp a regelui a tras într-un tânăr din Garda Națională și l-a omorât. Rezultatul – garda de corp și însoțitorul lui au fost sfârtecați. Capetele lor, înfipte în țeapă, deschideau alaiul care se îndrepta spre Paris."*

Michel citi cu glas tare scrisoarea care îi era adresată. Și el și François găseau istoria foarte amuzantă, dar niciunul nici celălalt nu văzuseră, ca mine, fețele parizienilor înaintea unei asemenea ciocniri, nici nu simțiseră acel miros stătut ce stăruie în urma unei astfel de încăierări.

I-am smuls scrisoarea din mână fiindcă printre hohotele de râs și gângăveala lui Michel nu mai înțelegeam mare lucru. Robert mai scria că de vreme ce regele era acum la Paris, în mijlocul poporului, lucrurile se vor liniști, se va găsi pâine din belșug, iar negustorii cinstiți, ca el, puteau dormi liniștiți noaptea, fără să se teamă că se trezesc cu geamurile făcute țăndări.

*Bineînțeles că și eu fac parte din Garda Națională, din detașamentul repartizat în această zonă a Palatului Regal. N-am prea multe îndatoriri. Patrulăm pe străzi, înarmați până în dinți, și cu cocarda la pălărie ca însemn al funcției. Când se apropie vagabonzii – și-i vezi, în ziua de azi, viermuind peste tot, flămânzi ca niște ploșnițe – le punem flinta-n burtă și ei dispar ca prin minune. Când ne văd așa înfășurați cu panglica tricoloră, femeile ne găsesc irezistibili. Suficient să le arunci o privire și sunt ciorchine pe noi. În fond, aș avea toate motivele să fiu mulțumit, numai că nu merge comerțul."*

Niciun cuvânt despre Laclos sau ducele d'Orléans. Lafayette continua să fie omul zilei, sau cel puțin așa aveam impresia. De la Pierre – care citise știrea într-un ziar din Mans și știrea se confirmase ulterior – am aflat că, pe 14 octombrie, ducele d'Orléans, Laclos, ajutorul său, Clarke, și

amanta lui, Madame de Buffon, plecaseră din Paris, via Boulogne și se îndreptau spre Anglia Pretextul – o misiune în străinătate.

*„Dar*, adăuga Pierre, *contele de Valence, colonel al garnizoanei Dragonilor de Chartres din Mans, și prieten al ducelui d'Orléans, a lansat știrea că Lafayette și unii din membrii Adunării bănuiesc că ducele a organizat marșul spre Versailles, ba chiar a încurajat tulburările și că, acum, ar fi mai „diplomatic" pentru toți cei implicați dacă prințul ar dispărea o vreme. Așa încât, favoritul mulțimii a luat drumul Londrei, fiind chiar încântat s-o facă, după cât se spune; în Anglia cursele de cai sunt mult mai interesante*!"

Îmi aminteam de caleașca ce ieșea de la Palais-Royal, îndreptându-se spre Vincennes, de cei doi amanți trântiți pe perne, și de mâna flască ce salutase mulțimea. Oare Robert mizase totul pe cine nu trebuia?

A trecut noiembrie și n-am primit nicio veste de la el. Michel și François erau ocupați cu munca la topitorie, unde, din fericire, activitatea se reluase, ce-i drept, destul de lent, căci până când se dădeau noile legi nu aveam de unde să știm cum ar fi afectat ele producția noastră. Apoi, la începutul lui decembrie, a venit o scrisoare de la Robert, care-mi era adresată.

Făcând, evident, aluzie la falimentul suferit anterior și chiar la perioada când fusese condamnat, Robert scria:

*„Am iarăși mari necazuri, sunt pe marginea aceluiași dezastru ca în 1780 și '85. Am avut un șoc extraordinar, îți dai seama, aflând că ducele d'Orléans și Laclos au părăsit Parisul, fără să spună un cuvânt celor care, asemeni mie, l-au servit cu credință în ultimele luni. Nu mai știu cine spunea: 'Să nu te încrezi în prinți.' Evident, poate că există o explicație, dar nimeni n-o cunoaște. Nu-mi pierd speranța, căci sunt optimist din fire. Cât privește situația financiară, nu-mi rămâne*

*decât un singur lucru de făcut. Nu-ți pot explica într-o scrisoare și asta e valabil și pentru planurile mele de viitor. Vreau să vii la Paris. Te rog nu mă refuza.”*

Timp de douăzeci și patru de ore n-am dezvăluit nimănui conținutul scrisorii. Mie îmi era adresată și nu pomenea nimic despre Pierre sau Michel. Dacă n-ar fi fost atât de departe, m-aș fi sfătuit cu mama. Pierre cunoștea legile și ar fi fost, în mod cert, cel mai bun sfătuitor, însă mi-am dat seama că era foarte prins cu problemele municipalității din Mans și nu-și putea permite să lipsească. Pe de altă parte, simplul fapt că Pierre era avocat, putea să-l facă pe Robert să devină circumspect. Dacă ar fi avut nevoie de Pierre, l-ar fi chemat. M-am sucit și m-am răsucit și în final i-am arătat scrisoarea lui Michel.

— Bineînțeles că trebuie să te d-d-duci. Îi explic eu lui François, declară Michel fără să ezite.

— Nu e nevoie.

Se împliniseră două luni de la moartea lui Gabriel însă, nu mă reconciliasem deocamdată cu François. Știam că totul avea să reintre în normal, dar acum nu puteam nici măcar să-l privesc. Poate că ne prindea bine la amândoi o scurtă perioadă în care să nu mă mai simt vinovată că-l nedreptățesc. Având încă vie în minte amintirea atât de pregnantă a ultimei vizite la Paris, i-am spus lui Michel:

— Vino cu mine.

Cu excepția anilor în care își făcuse ucenicia la Berry, Michel nu părăsise niciodată ținutul și nu văzuse un oraș mai mare ca Mans. În alte condiții, nu i-aș fi făcut niciodată propunerea; Michel arăta și era un produs al topitoriei, negru ca un cărbunar și tot atât de dur, uneori. Dar, oare, acum, când toți eram egali, și Revoluția abolise diferențele între persoane, nu putea și fratele meu, dacă ar fi avut chef, să înghiontească, pe stradă, un locuitor al Parisului? Poate și el gândea la fel ca mine. Mi-a

zâmbit, așa cum făcea odinioară, când fusese promovat și avea voie să lucreze în schimburi, alături de cei mai vârstnici.

— Foarte b-b-bine. Aș v-v-vrea să vin cu tine, zise Michel.

O zi sau două mai târziu am pornit spre Paris. Singura concesie pe care o făcu Michel modei și bunului gust, fu să se ducă să se tundă la frizerul din Montmirail și să-și cumpere o pereche de pantofi; în rest, hainele de duminică constituiau, după părerea lui, o ținută suficient de elegantă.

— Să fi ș-ș-știut acum câteva luni că mă iei pe post de gardă-de-corp, aș fi cotrobăit prin d-d-dulapurile castelului Nouans, să arăt a-a-acum ca scos din cutie.

Când am ajuns cu diligența în capitală, am sesizat, în primul rând, că erau mai puține trăsuri și că, în general, circulau mai mult vehicule de marfă. Multe din cafenelele și micile magazine altădată luminate, aveau acum, în vitrină, afișe pe care scria: 'De vânzare' sau 'De închiriat' și, în ciuda faptului că era puhoi de lume, vedeai puțini plimbăreți; majoritatea oamenilor păreau preocupați de afaceri și erau îmbrăcați la fel de simplu ca noi. Indiscutabil, ultima oară când venisem la Paris era aprilie, iar acum era un decembrie sumbru și umed. Cu toate acestea, ceva dispăruse, ceva greu de definit. Trăsurile care străbăteau, odată, orașul și cei care se plimbau în ele, înveșmântați uneori în straie minunate, alteori frizând ridicolul, confereau o vrajă anume, o strălucire de basm capitalei. Acum Parisul arăta ca oricare alt oraș, și în timp ce privea pe fereastra diligenței, afară, în întunericul mohorât care ne înconjura, Michel făcu observația că deși clădirile erau într-adevăr foarte frumoase, orașul era destul de asemănător cu Mans.

În rue du Boulay n-am mai găsit trăsuri așteptând sosirea pasagerilor diligenței, iar cel care ne-a ajutat să dăm jos bagajele ne-a spus că pentru

vizitii această îndeletnicire nu mai renta. Marea majoritatea a vizitiilor era acum la dispoziția deputaților.

— În ziua de azi ei au parale. Angajează-te vizitiu sau curier la un membru al Adunării și-ai scăpat de griji. Cei mai mulți deputați vin din provincii, e ușor să-i tragi pe sfoară, continuă omul, făcându-ne cu ochiul.

Michel luă bagajele la spinare și în scurt timp eram la Cheval Rouge, rue St Denis. Nu voiam să-l luăm pe Robert pe nepregătite și acesta era singurul hotel pe care-l cunoșteam.

Patronul era fiul proprietarilor de pe vremea tatei, însă dat fiind că își amintea vag de numele nostru ne întâmpină cu căldură. În camera cea mai bună, în care de obicei stăteau părinții mei, locuia acum un deputat cu soția. Noul patron era foarte mândru de asta; în fond erau cei mai simandicoși clienți ai săi. Ceva mai târziu, trecând pe lângă ei, am constatat că deputatul era un omuleț îndesat, cu o figură comună, dar plină de importanță, asemeni unui porumbel gușat, consoarta sa fiind o apariție ștearsă, care gătea aproape tot timpul în apartament, fiindcă nu avea încredere în bucătarul hotelului. Deputatul fusese notar, pe undeva prin Vosges și până a fi ales nu văzuse în viața lui Parisul.

La masă s-a servit supă și carne de vită, nici pe departe atât de gustoase cum erau cele de-acasă, iar patronul a venit să stea de vorbă cu noi și ne-a spus că, din ziua căderii Bastiliei nici gând să mai poți angaja servitori. Toți trăiau cu gândul că vor deveni stăpâni peste noapte, și nu rămâneau în același loc mai mult de o săptămână.

— Cât timp deputații stau la Paris țin hotelul deschis, dar când o să plece… nu mai merită osteneala. Mai degrabă aș cumpăra un mic teren în provincie. Nimeni nu mai vrea să vină la Paris. Viața e prea scumpă, timpurile prea tulburi, ne spuse el ridicând din umeri.

După ce am terminat de mâncat, Michel a privit la ploaia ce cădea pe strada întunecoasă și pustie și a dat din cap, dezamăgit.

— S-s-strălucitorul Palais-Royal poate să aștepte. Dacă asta e capitala, atunci p-p-prefer focul din furnalul de la Chesne-Bidault.

A doua zi dimineață m-am trezit devreme și când m-am dus în camera lui Michel el încă dormea, așa că i-am scris un bilet, explicându-i cum să ajungă la Palais-Royal. Am plecat singură; simțeam că e mai bine să mă întâlnesc numai eu cu Robert și să-i spun că era și Michel cu mine.

Dimineața, străzile Parisului sunt totdeauna aglomerate – oamenii se duc la piață sau la lucru. Și azi era așa, aceeași înghesuială și aceeași mojicie, la fel cum le știam. Un element nou îl constituia Garda Națională, care patrula pe străzi, în grupuri de câte doi, conferind o notă apăsătoare peisajului. Prezența lor avea să-i descurajeze pe hoți, căci altfel era inutilă.

Când am ajuns, Palais-Royal arăta ca orice castel abandonat, iar aspectul dezolant era parcă amplificat de silueta masivă a clădirii. Toate ferestrele aveau obloanele trase, toate intrările erau închise. Doar porțile laterale erau deschise, pentru cei ce doreau să ajungă în grădini sau la galerii. Garda Națională stătea de strajă, dar m-au lăsat să intru și am avut senzația că prezența lor nu era chiar de prisos.

Era dis-de-dimineață și oricum trecuse sezonul plimbăreților pe alei; fie din cauza absentei ducelui d'Orléans și a suitei sale, plecați la Londra, fie, pur și simplu că, așa cum îmi scrisese Robert, negoțul mergea prost, aspectul Palais-Royal-ului se schimbase. Galeriile arătau jalnic în această zi de iarnă și pe jos erau numai bălți. Peisajul mă ducea cu gândul la un iarmaroc, după ce carnavalul se sfârșise. Multe dughene erau ferecate și deseori vedeai anunțul 'De vânzare'; magazinele deschise etalau mărfuri care zăceau, probabil, în vitrine de

luni de zile. Toate vitrinele erau împodobite cu panglici tricolore decolorate, iar între bibelouri vedeai, expuse la loc de cinste, copii ale Bastiliei, executate din tot felul de materiale, de la ceară la ciocolată, astfel încât aveai senzația că o anumită intuiție a spiritului vremii pusese stăpânire pe toți negustorii, sau era vorba doar de o găselniță comercială reprodusă până la saturație.

Am ajuns la numărul 255 și în ciuda faptului că, practic, nu mă așteptam la altceva, am fost deziluzionată să văd afișul 'De vânzare' atârnat pe ușă. Deși obloanele nu erau trase, vitrinele erau goale.

Ce mare diferență față de acum opt luni când, deși orașul fierbea, în vitrinele drapate în catifea, găseai o seamă din acele 'obiecte de artă' executate de Robert, așezate la vedere, pentru a-i atrage pe potențialii clienți! Acum vitrina nu mai atrăgea pe nimeni. Nu vedeai nici măcar o singură cocardă.

— Vitrina nu trebuie să fie încărcată. Îl dezorientează pe cumpărător. O piesă de valoare expusă în vitrină dă iluzia că mai sunt tot atâtea în magazin. Aranjarea unei vitrine este o artă ca oricare alta. Etalează obiectele cele mai exotice; pe cât sunt mai inaccesibile pe atât îl vor atrage mai mult pe cumpărător, obișnuia să-mi spună Robert.

Am sunat fără prea mari speranțe să răspundă cineva, clădirea părea nelocuită. Puțin după aceea am auzit pași înăuntru și cineva a tras zăvorul și a deschis ușa.

— Îmi pare rău. Magazinul este închis. Doriți ceva?

Deși tonul era blând și grav, cuvintele fuseseră rostite cu multă circumspecție. În fața mea stătea o tânără, cam de vârsta lui Edmé, care mă privea cu niște ochi frumoși dar atât de uimiți încât era clar că nu se aștepta deloc să fie vizitată, la o oră atât de matinală, de o reprezentantă a sexului slab.

— Domnul Busson? am întrebat.

— Nu este aici. Deocamdată locuiește deasupra laboratorului din rue Traversière. Poate vine pe aici mai târziu, dacă vreți să reveniți. Cine să-i spun că-l caută?

Tocmai mă pregăteam să-i spun că sunt sora domnului Bussou, dar prudentă am ocolit răspunsul.

— Acum câteva zile am primit o scrisoare de la el, în care mă ruga, dacă am drum prin Paris, să-l caut, în legătură cu o afacere. Am ajuns abia aseară și acum vin direct de la hotel.

Continua să mă privească circumspect, ținând ușa întredeschisă. Curios era că-mi amintea, într-un fel, de Cathie. Mai înaltă, mai slabă, avea aceeași ochi imenși ca și Cathie, dar pielea îi era mai palidă; iar buclele care îi cădeau pe umeri îmi aminteau de pieptănătura lui Cathie, pe vremea când se măritase cu Robert.

— Scuză-mi impolitețea, dar ce cauți, de fapt, aici? Ești portăreasa domnului Busson?

— Nu. Sunt soția lui.

A observat că m-am schimbat la față. Și eu mi-am dat seama că ceva nu era în regulă. Inima a început să-mi bată cu putere și am simțit că încep să-mi ardă obrajii.

— Poftim? Nu mi-a spus niciodată că s-a căsătorit din nou.

A ridicat din sprâncene și a zâmbit, pentru prima dată.

— Din nou? Cred că faceți o greșeală. Domnul Busson n-a mai fost însurat. Îl confundați, probabil, cu fratele lui, proprietarul unui castel imens, aflat între Mans și Angers. Acela este, într-adevăr, văduv.

Eram complet năucită. Șocul mă amețise. Femeia și-a dat seama, căci a scos un scaun și m-am prăbușit pe el.

— Poate ai dreptate. Uneori se face confuzie între frați.

Privind-o din nou am avut impresia că-mi zâmbește încurajator. Chiar dacă surâsul nu era cald și deschis, ca a lui Cathie, avea ceva tânăr, neprefăcut.

— Ești măritată de mult timp?

— Cam de șase săptămâni. Să fiu sinceră, e încă secret. Înțeleg că familia ar putea să-i facă neplăceri.

— Familia?

— Da, adică fratele celălalt, proprietarul castelului. Soțul meu e moștenitorul de drept și era de așteptat să se însoare cu cineva din lumea lui. Eu sunt orfană, fără avere. Un lucru pe care aristocrația nu-l iartă, nici în ziua de azi.

Începeam să înțeleg. Robert se reîntorsese la vechiul joc al prefăcătoriei. Era o altă glumă proastă așa cum făcuse când se înrolase la Archebuzieri și organizase un bal mascat pentru doamnele din Chartres. De astă dată avea nevoie de toată ingeniozitatea pentru a putea întreține o asemenea minciună.

— Unde v-ați întâlnit? am întrebat, curiozitatea sporindu-mi îndrăzneala.

— La orfelinatul de la Sèvres. După cum știți, probabil, acolo era o mare manufactură de sticlărie, care acum s-a închis. Soțul meu investise acolo o sumă de bani, însă, din nefericire, a pierdut tot. La scurtă vreme după căderea Bastiliei a avut acolo niște afaceri și așa a ajuns să-l cunoască pe directorul orfelinatului – și au căzut la învoială în privința mea. Știți, încă din adolescență am fost angajată în casa directorului general. Pe scurt, am venit aici, la magazin, și la puțin timp ne-am căsătorit.

A privit verigheta de pe deget, alături de care mai era un inel, cu un rubin de toată frumusețea; probabil că Robert dăduse bani buni pe el, în caz că nu-l furase.

— Nu te sperie, uneori, să fii măritată cu un bărbat cu douăzeci de ani mai bătrân? am întrebat.

— Dimpotrivă, compensează prin experiență, a venit răspunsul. Iar zâmbetul a devenit mai larg și mai prietenos. Îmi era imposibil să n-o regret pe Cathie, dar nici nu aveam de ce să-l învinovățesc pe Robert.

— Totuși, cum are curajul să te lase singură, pe timpul nopții.

Femeia părea surprinsă.

— Cum adică, dacă ferestrele sunt baricadate și ușile ferecate?

— E adevărat, dar…

— Ne vedem ziua. Robert își găsește totdeauna o oră, două, când stă cu nevasta, chiar dacă are treburi urgente deși, în ultima vreme, și-a lăsat afacerile pe mâna avocaților.

După părerea mea, chiar dacă, în privința trecutului fratelui meu, era de o ignoranță desăvârșită, femeia aceasta știa multe, dată fiind experiența pe care o avea, de copil al orfelinatului.

— N-am nicio îndoială, am răspuns, și m-a amuzat să constat că rostisem cuvintele pe un ton la fel de mușcător ca cel al mamei, dacă s-ar fi aflat într-o situație similară.

Însă deodată buna dispoziție a fost întunecată de sumbre amintiri. Aruncând o privire în casă, am revăzut scările și pe dată mi-am amintit de ultima mea vizită aici, atunci când încercasem s-o ajut pe Cathie să urce până în camera ei și să se întindă pe patul pe care nu avea să-l mai părăsească decât când fusese așezată în sicriu. Și aceasta-i era succesoarea, cu ochi blânzi și fire atât de înțelegătoare, senină și netulburată de amintirea celei care, cu nici opt luni în urmă, urca aceleași scări. Poate Robert era în stare să uite. Pentru mine era peste putință.

— Trebuie să plec, am spus, ridicându-mă brusc de pe scaun.

Dintr-odată mă năpădise dezgustul, deși reacția mi se părea demnă de dispreț. Dumnezeu știe, îmi ziceam, dacă asta îl susține pe Robert, în

singurătate, atunci foarte bine face. Femeia m-a întrebat cine să spună că l-a căutat pe Robert. Duval, doamna Duval, i-am spus. Ne-am luat la revedere și a închis ușa în urma mea.

Începuse să plouă din nou, iar în grădinile palatului frunzele de toamnă, care abia înmugureau la vremea când venisem ultima oară, zăceau acum spulberate. M-am grăbit să mă îndepărtez, fiindcă nu voiam să întârzii într-un loc în care încă mai bântuia amintirea lui Cathie și a tânărului Jacques. Obloanele de la ferestrele Palatului Regal și sentinelele aproape adormite ale Gărzii Naționale erau încă o dovadă că lumea de acum era total diferită de aceea pe care o cunoscusem cu o primăvară în urmă.

Descurajată, m-am întors pe același drum până la Cheval Rouge și l-am găsit pe Michel în prag, pregătindu-se să plece în căutarea mea. Nu știu de ce, poate din instinct, m-am ferit să-i povestesc întâmplarea. I-am spus că ajunsesem la magazin dar îl găsisem pustiu și cu obloanele trase. Situația i s-a părut normală și n-a zis nimic. Dacă Robert ajunsese iarăși falit, era firesc că magazinul fusese închis.

— H-h-hai să ne plimbăm pe străzi. Putem să ne î-î-întâlnim cu Robert mai târziu, mă îndemnă Michel, cu nerăbdarea omului venit pentru prima dată în capitală.

Ca să-mi mai uit tristețea, m-am lăsat dusă de el, nu conta unde, chiar prin locuri deja cunoscute mie. Michel nu le văzuse și nu le cunoștea. În cele din urmă am ajuns la Tuileries, unde locuiau acum regele și regina. Am stat să privim palatul impozant, sau mai degrabă atât cât puteai zări de partea asta a grădinii, și am urmărit cum patrula garda elvețiană, încolo și încoace, întrebându-ne mereu, așa cum făcuseră atâția alți provinciali înaintea noastră, dacă regele și regina ne vedeau de la ferestre.

— Îți dai seama, atâtea camere, în care locuiesc doar p-p-patru persoane. C-c-cinci, dacă o punem la socoteală și pe sora regelui. Ce crezi că fac toată ziua?

— Cam ce facem și noi. Poate regele joacă cărți cu soră-sa, după cină și regina le citește copiilor povești, i-am răspuns.

Cine putea ști? În acea zi de decembrie palatul arăta cenușiu și amenințător. Îmi aminteam cum, în urmă cu peste zece ani, descindea din caleașcă și intra în clădirea Operei, regina, amintind de o figurină de porțelan, atât de fragilă încât aveai senzația că s-ar fi dezintegrat în mii de cioburi, la o simplă adiere; iar contele d'Artois îi oferea brațul, în vreme ce toți pajii erau prezenți, așteptând. Astăzi, contele era un emigrant, chiar puteam spune un fugar, iar potrivit părerii generale, regina purta toată vina, odată ce, la adăpostul ferestrelor palatului Tuileries, nu făcea altceva decât să comploteze împotriva Adunării. Dacă era adevărat sau nu, un lucru era clar; vremea spectacolelor de operă și a balurilor mascate luase sfârșit.

— Totul e mort. Parcă am admira un cavou. N-n-n-au decât să putrezească în el, spuse Michel.

Ne-am întors pe chei unde, în pofida mirosului greu, oamenii munceau și trăiau; vedeai barje, cu fundul lor plat, încărcate cu cherestea, priponite la chei și auzeai strigătele bărbaților plini de vigoare. N-ar fi trebuit să-mi fac probleme pentru aspectul provincial al lui Michel. În această parte a Parisului, nu prea avea cine să-l complexeze. Locurile erau împânzite de cerșetori și dacă l-aș fi lăsat de unul singur, Michel ar fi rămas fără un sfanț în buzunar și n-am mai fi avut cu ce plăti șederea la Cheval Rouge.

— Dacă ăștia au luat cu a-a-asalt Bastilia, nu sunt de condamnat. Eu să fi fost acolo, aș fi făcut clădirea una cu pământul, la f-f-fel ca ei.

Michel voia să știe unde se aflase, pe vremuri, Bastilia și în cele din urmă am reușit să ajungem acolo, dar, pe locul unde altădată se înălțase o fortăreață, n-am prea avut ce admira, în afara unei grămezi de pietroaie și rămășițe. Am întâlnit grupuri de oameni care lucrau, cu hârlețe și sape.

— Aia a fost z-z-ziua cea mare! Ce n-aș fi d-d-dat să fiu și eu printre ei!

În privința asta, entuziasmul meu era mai ponderat. Răscoala lui Réveillon și urletele pe care le auzisem în fața mănăstirii St Vincent îmi demonstraseră, cu vârf și îndesat, ce înseamnă o insurecție.

Trecuse demult ora prânzului și eram amândoi înfometați și frânți de oboseală. Ca toți cei care vin să vadă capitala, ne îndepărtasem prea mult și nu mai știam unde ne aflăm. Sincer vorbind, nu mai știam prea bine nici unde era hotelul Cheval Rouge – la est, la vest, sau poate chiar la doi pași de noi. Am găsit un birt prin apropiere, nu cine știe ce, nici prea curat, dar am mâncat destul de bine și băiatul care ne-a servit ne-a explicat că ne aflam în Faubourg-ul St Antoine. Atunci mi-am amintit că laboratorul lui Robert era pe aici, prin apropiere.

După ce am terminat cu masa, am întrebat unde era rue Traversière; chelnerul mi-a arătat direcția. Era la mai puțin de cinci minute.

M-am sfătuit cu Michel ce era de făcut și am hotărât să mergem la laborator – știam numărul casei – să vedem dacă îl găsim pe Robert. I-am spus lui Michel să mă aștepte afară. Voiam să discut cu Robert între patru ochi.

Eram bucuroasă că era și Michel cu mine, căci strada Traversière părea interminabilă, înțesată de depozite de mărfuri și magazine. Pe deasupra, era mare animație, muncitorii se opriseră din lucru și căscau gura la noi, iar căruțașii încercau să manevreze carele imense și auzeai, la tot pasul, sudălmile adresate cailor.

— Nu î-î-înțeleg. Ai crede că lui Robert i-ar fi plăcut să rămână la Brulonnerie. E și el ca Isav – care și-a vândut dreptul de moștenire pe un blid de linte. Sau nici măcar atât. Poți să-mi e-e-explici și mie ce-a câștigat prin asta?

Zicând acestea, Michel făcu un gest larg spre clădirile sumbre și cenușii, strada murdară, prin mijlocul căreia curgeau zoaiele canalizării, căruțașul furios ce-și biciuia caii.

— Nimic altceva decât dreptul de a se numi locuitor al Parisului. Pentru noi nu e cine știe ce, însă pentru Robert contează.

În cele din urmă am ajuns la numărul 144, o clădire înaltă, cu pereții igrasioși și o curte mică. I-am făcut semn lui Michel să rămână afară; am traversat curtea și am prins să citesc o listă de nume mâzgălite pe ușa interioară. Am descifrat cu greu numele, aproape șters, de „Busson", lângă care era desenată o săgeată ce arăta în jos, spre subsol. Am început să cobor scara, pe bâjbâite, și am ajuns la un pasaj de trecere unde se aflau îngrămădite niște lăzi; dincolo de ele am zărit o încăpere imensă și goală, neluminată, prăfuită și plină de gunoaie ce zăceau acolo de săptămâni; în mijloc se vedea o vatră – evident aici era laboratorul.

Dintr-o cămăruță alăturată, răzbăteau, prin ușa întredeschisă, voci și zgomotul ritmic al ciocanului. Încercând să evit gunoaiele, am luat-o într-acolo, și l-am găsit pe Robert, așezat la o masă, pe care era o harababură de nedescris; în genunchi, un muncitor bătea în cuie o ladă. Când am intrat, Robert a ridicat capul și preț de o secundă pe chipul lui s-au îngemănat surpriza și groaza; ai fi zis că e un animal prins în capcană. Recăpătându-și stăpânirea de sine, s-a ridicat brusc în picioare.

— Sophie! Pentru Dumnezeu, de ce nu m-ai anunțat că ești la Paris?

M-a luat în brațe și m-a sărutat, apoi i-a spus muncitorului să lase lucrul și să plece.

— De cât timp ești aici și cum ai reușit să dai de mine? Scuză dezordinea. Vând tot, așa cum probabil bănuiai.

Cu ochii țintă la mine, râse mai mult în silă, făcând un gest stânjenit; am înțeles că se scuza nu atât pentru dezordinea din jur, cât pentru starea jalnică a cartierului ca atare. Pe vremuri, când îmi vorbea despre „laboratorul” lui, îmi închipuiam că era un loc mare și frumos unde toate obiectele erau orânduite cu grijă; în niciun caz nu-mi imaginam o pivniță întunecoasă, cu o fereastră zăbrelită, aflată la nivelul străzii.

— Ieri am venit. Stau la Cheval Rouge. Azi dimineață am fost până la magazinul de la Palais-Royal!

Trase adânc aer în piept, mă privi îndelung și izbucni în râs.

— Deci îmi cunoști secretul – adică, unul din ele. Ce impresie ți-a făcut?

— E foarte drăguță și foarte tânără.

— Douăzeci și doi de ani. Adusă direct din orfelinatul de la Sèvres. N-are habar ce-i viața, nici numele nu știe să și-l scrie. Cei de la orfelinat mi-au spus totul despre părinții ei și n-are de ce să-i fie rușine. S-a născut în Doudan, tatăl ei era mic negustor și maică-sa era nepoata lui Jean Bart, piratul. E de soi bun.

Am început să zâmbesc. Chiar credea că mă interesează părinții fetei? În fond, important era că-i plăcuse fata atât de mult încât o luase de nevastă.

— Știi mai multe despre familia ei decât știe ea despre a ta. Habar n-aveam că ai un frate, proprietarul unui castel așezat între Mans și Angers.

Pe moment a rămas dezorientat. Dar a început să râdă, și îndepărtând praful de pe unicul scaun din încăpere, m-a poftit să stau jos.

— E o ființă total nevinovată, inocența ei e ca un stimulent. Cred că atunci când facem dragoste o seduce ideea că sunt un senior urmărit de nenorocire. Un sticlar aproape falit e o treabă prozaică. De ce să-i distrug fetei visele?

Priveam în jur, la dezordinea din cameră.

— Deci e adevărat. Tot aici ai ajuns.

Robert încuviință din cap.

— I-am dat împuternicire unuia din prietenii mei, domnul Monchoux de Bellemont, avocat în vechiul parlament. El va rezolva cu toți creditorii, va vinde laboratorul ăsta și magazinul și în caz că poate salva câte ceva – dar nu prea cred – va trece totul în contul lui Pierre, la Mans. Oricum, o să-i scrie lui Pierre, după plecarea mea, explicându-i toată situația, care e prea încurcată să încep acum să-ți povestesc.

L-am privit o vreme în tăcere. Robert se prefăcea că pune ordine în hârtii.

— Ce plecare? Unde?

Făcu o pauză, apoi îmi explică:

— La Londra. Emigrez. O șterg din țară. Aici nu mai are niciun rost să rămân. Iar acolo au nevoie de gravori în cristal. Am găsit deja de lucru la una din cele mai importante ateliere de sticlă din Londra.

Eram complet năucită. Îmi închipuisem că pleacă din Paris, de pildă în Normandia, unde existau mai multe fabrici de sticlă, sau că se întoarce printre ai noștri, unde era cunoscut și respectat, însă nu mă gândisem vreodată că părăsește țara și emigrează, asemeni unui aristocrat înfricoșat, ce nu se poate confrunta cu realitățile impuse de noul regim…

— Robert, nu pleca, te implor, nu pleca.

Gesticulând nervos, încât câteva hârtii zburară de pe masă, îmi răspunse pe un ton tăios:

— De ce? Ce m-ar putea reține? Numai datoriile, mereu alte datorii și perspectiva, aproape certă, să intru la închisoare. În Anglia pot să încep

o viață nouă, fără ca cineva să mă ia la întrebări, alături de o nevastă tânără, care să-mi susțină moralul. Totul e aranjat și nimeni nu poate să-mi schimbe hotărârea.

Am înțeles că n-aveam cum să-l conving.

— Robert, Michel a venit cu mine. Așteaptă în stradă, i-am zis cu blândețe.

Robert arăta din nou înspăimântat, ca un animal prins în cursă.

— Michel? Ați mers împreună la Palais-Royal?

— Nu, am fost singură; și nici nu i-am spus că te-ai recăsătorit.

— Nu asta e problema. Michel ar înțelege. E vorba de cealaltă poveste, cu plecarea..

Tăcu, privind în gol.

— Pierre ar discuta ore în șir pe tema asta, însă ar avea cel puțin delicatețea să asculte și argumentele părții adverse. Pe când Michel… E un fanatic!

Simțeam cum mă cuprinde deprimarea. Nu făcusem bine că-l adusesem pe Michel. Și n-aș fi făcut-o dacă aș fi știut că Robert vrea să emigreze. Cuvântul era bine ales. Michel n-ar fi înțeles niciodată. Era, cu adevărat, un fanatic.

— Tot trebuie să afle. Mă duc să-l aduc.

Robert se îndreptă spre ochiul zăbrelit al ferestrei și începu să strige:

— Michel! Măi ștrengarule, ia coboară-ncoace.

Am văzut picioarele lui Michel trecând de ferestruică și oprindu-se. Apoi l-am auzit strigând și i-am auzit pașii, coborând spre noi. Robert trecu în laborator și peste câteva clipe i-am auzit râzând; s-au întors în cămăruță, braț la braț.

— M-ai găsit ascuns în vizuina asta ca un bursuc prins în capcană, și după cum vezi n-a mai rămas nimic din tot echipamentul. Totul a fost luat. Dar, la vremea respectivă, am făcut treabă bună aici.

După mutra nedumerită a lui Michel am înțeles că și el era la fel de surprins ca și mine să-l

găsească, în bârlogul insalubru din subsol, pe fratele mai mare, pe care-l admira atât de mult.

— S-s-sunt absolut convins. Nicio casă nu a-a-arată prea grozav când nu e nimeni înăuntru și e stins focu-n vatră, comentă Michel politicos.

Pentru a evita discuția, Robert se aplecă și luă un pachet de pe dușumea.

— În orice caz, aici se află salvarea. Tot celebra sticlă, zise el, despachetând și așezând, triumfător, obiectul pe masă.

Era pocalul făcut la Pierre și gravat cu flori de crin, cu aproape douăzeci de ani în urmă, cu ocazia vizitei lut Ludovic al XV-lea.

— L-am mai copiat de câteva ori și am de gând s-o fac din nou. Un asemenea obiect se vinde la preț dublu acolo unde plec.

— Unde pleci? întrebă Michel.

Simțeam acea căldură insuportabilă care precede dezastrul. Robert mă privi, prefăcându-se jenat, și zise:

— Spune-i ce-ai aflat azi la magazin.

— Robert s-a recăsătorit. N-am vrut să-ți spun fără acordul lui.

Pe chipul lui Michel înflori un zâmbet cald și-l bătu pe umăr pe fratele mai mare.

— Mă bucur t-t-tare mult. Nici că p-p-puteai face mai bine. Sophie a fost o proastă că nu mi-a spus. Cine-i fata?

Robert începu să povestească despre orfelinat, iar Michel îl aproba.

— Înțeleg că e o f-f-frumusețe, și nu e deloc î-î-îngâmfată. Mă gândeam eu că o să te recăsătorești, dar mi-era teamă că iei una cu nasul pe sus și p-prejudecăți aristocratice. Da’ dacă ai vândut și aici și magazinul, unde ai de gând să stai?

— Tocmai asta e. Sunt obligat să plec din Paris. Așa cum îi spuneam lui Sophie, creditorii sunt pe urmele mele și n-am deloc de gând să intru iar în La Force.

S-a oprit și mi-am dat seama că încerca să găsească cea mai bună metodă pentru a da lovitura de grație.

— Sunt t-t-total de acord să pleci din Paris. Nu r-r-reușesc să înțeleg cum ai putut să stai aici atâția ani. Vino la noi, bătrâne. Dacă nu chiar la Chesne-Bidault, atunci undeva în a-a-apropiere. Cine știe, poate cazi la învoială cu actualul c-c-chiriaș de la Pierre. Totul se vinde și se cumpără. Acum, când atâția proprietari s-s-speriați fug din țară ca șobolanii, sunt ocazii nenumărate. Găsim noi ceva pentru tine, n-ai teamă. Dă-le-ncolo de datorii.

— N-are rost. E prea târziu, zise Robert dintr-odată.

— Prostii. N-n-niciodată nu-i prea târziu. Știu, negoțul a mers prost în ultimele luni, dar se r-r-reface pe zi ce trece. Ne așteaptă un viitor măreț.

— Nu. Franța e un subiect încheiat.

Michel îl privea fix, ca și cum nu auzise bine.

— Cel puțin asta e părerea mea, așa că o iau din loc, emigrez, îmi iau tânăra nevastă la Londra. Acolo au nevoie de gravori în cristal și cum îi spuneam și lui Sophie, am găsit deja de lucru. Prietenii au aranjat totul.

Tăcerea devenise dureroasă. Când l-am privit pe Michel am simțit că începe să mi se facă rău. Era alb la față și sprâncenele, care, se îmbinau deasupra nasului, la fel ca ale tatei, formau o linie neagră și subțire.

— P-p-prietenii, vrei să spui, t-t-trădătorii, zise, în cele din urmă, Michel.

Robert îl privi cu căldură și făcu un pas spre Michel.

— Zău, nu te grăbi să tragi concluzii. Pur și simplu nu am prea mare încredere în ceea ce ar putea să facă noua Adunare, fie că e vorba de comerț, fie de altceva. Ultimele zile petrecute la Paris m-au învățat o grămadă de lucruri. E foarte bine să fii patriot, dar fiecare trebuie să-și aranjeze

un viitor. Ori eu n-am niciunul aici, din câte îmi dau seama. De asta renunț.

Când Robert fusese declarat falit, în anul în care murise tata, Michel se afla în Berry. Într-un fel, rușinea trăită de familie îl ocolise, fără să-l afecteze. Dacă își amintea, cât de cât, de acest episod, cred că Robert îi apărea mai curând ca un om urmărit de ghinion. În ’85, când Robert avusese pentru a doua oară necazuri, Michel era atât de prins cu treburile de la Chesne-Bidault și cu prietenia care îl lega tot mai mult de François, încât nu prea avusese timp să-l mai preocupe ce face fratele cel mare. Robert fusese întotdeauna un extravagant, iar de astă dată fusese părăsit de prieteni. Acum, însă, era cu totul altceva.

— I-ai scris lui Pierre?

— Nu, am să-i scriu înainte de plecare. În orice caz, avocatul pe care l-am împuternicit să-mi rezolve treburile, o să-i scrie totul, în amănunt.

— Cum rămâne cu Jacques?

— M-am ocupat și de asta. Pierre îi va fi tutore. Mă gândeam că e bine ca Jacques să rămână la mama. Am înțeles că se va ocupa ea de el. N-are decât să-și facă singur un rost în viață.

Vorbea ca și când se discuta despre un transport de marfă, nu despre viitorul propriului copil. Degajarea din glasul lui nu mă surprindea. Acesta era omul cu care călătorisem până la St Christophe, care o pierduse pe Cathie, omul care trăise de pe o zi pe alta. Un om rămas necunoscut fratelui mai mic. Din privirea lui Michel înțelegeam că iluzia lui de o viață se spulberase. După căderea Bastiliei, când era cu noi la Chesne-Bidault, Robert îi îndrugase probabil atâtea, despre patriotism și începutul unei ere noi, dar toate se dovedeau a fi niște baliverne. Nici Robert nu crezuse în ce spunea.

Poate că pierderea primului copil mă făcuse să devin neiertătoare. Robert încetase demult să mă surprindă, indiferent ce făcea sau spunea. Deși mă

durea sufletul pentru el, dacă se hotărâse să ne părăsească, era alegerea lui, nu a noastră.

Nu mă așteptam ca Michel să aibă o asemenea reacție, încrederea lui fusese distrusă. Își desfăcu puțin nodul de la cravată. La început am crezut că se sufoca; din alb se făcuse cenușiu la față.

— Deci, asta e-e-este.

— Asta este, repetă Robert.

Michel se întoarse spre mine.

— Mă î-î-întorc la Cheval Rouge. Vino cu mine d-d-dacă ești gata. Mâine dimineață iau d-d-diligența spre casă. Tu hotărăști dacă vrei să r-r-rămâi.

Robert tăcea. Era palid și el. I-am privit pe rând pe fiecare. Țineam la amândoi.

— Nu vă puteți despărți așa. Pe vremuri vă uneați toți trei împotriva tatei, când lucrurile nu mergeau cum trebuie. Nu ne-am certat niciodată între noi. Michel, te rog.

N-a scos o vorbă, s-a întors pe călcâie, îndreptându-se spre ieșirea din laborator. I-am aruncat o privire neputincioasă lui Robert și-am luat-o și eu spre ieșire.

— Michel, s-ar putea să nu-l mai vedem pe Robert niciodată. Poți măcar să-i urezi noroc, i-am strigat din urmă.

Din mers, Michel zise cu glas tare, uitându-se peste umăr:

— Noroc? Nici că-i t-t-trebuie mai mult decât are în ciobul ăla pe care-l ia cu el. Bine că t-t-tata n-a apucat ziua asta.

L-am privit pe Robert, care se uita în urma noastră, cu o expresie de om abandonat în dezordinea de hârtii a acelui subsol insalubru.

— Vin mâine dimineață. Vin la Palais-Royal să-mi iau rămas bun.

Ridică din umeri, amuzat și disperat în același timp.

— Ai face mai bine să iei diligența și să pleci acasă.

După un moment de ezitare, m-am îndreptat spre el și l-am îmbrățișat.

— Dacă ai necazuri în Anglia, te voi aștepta să te întorci. Te voi aștepta mereu.

M-a sărutat și el, iar de data asta chipul lui era cât se poate de serios.

— Ești singura, singurul om din familie care înțelege. Treaba asta n-am s-o uit.

Ținându-ne de mână, am trecut printre gunoaiele din laborator și am urcat scările, în urma lui Michel. Muncitorul dispăruse. Michel mă aștepta în curte.

— Ai grijă de Chesne-Bidault. Ești un meșteșugar la fel de bun ca tata. Iau pocalul cu mine, la Londra, dar las onoarea familiei în grija ta, îi spuse Robert.

Simțeam că era suficient un singur gest din partea lui Michel și Robert ar fi rămas. Un zâmbet, o strângere de mână le-ar fi dat prilejul să discute, hotărârea ar fi fost amânată și lucrurile s-ar fi rezolvat, într-un fel sau altul. Dacă ar fi fost Pierre aici nu mai era loc de resentimente. Iluziile se spulberau, dar rămânea compasiunea. Michel, însă, era făcut din alt aluat. Dacă îi răneai mândria distrugeai totul. Iertarea nu făcea parte din vocabularul său. Se uită la Robert și în privirea lui era atâta suferință că-mi venea să plâng.

— Nu-mi v-v-vorbi mie despre onoare. Ție ți-a l-l-lipsit întotdeauna, acum îmi d-d-dau scama. Nu ești decât un trădător și un falit. Dacă țara asta nu va reuși să se ridice e d-d-din cauza unora ca tine. Ca t-t-tine.

Nu reuși să rostească acel „dumneata”, semnul de prețuire ce exista între frați și întorcându-se brusc, ieși aproape fugind din curte, repetând necontenit „Ca t-t-tine, ca t-t-tine.”

Părea că ne întorsesem în timp. Michel redevenise un copil, pentru care răutățile vieții depășeau puterea lui de înțelegere.

L-am lăsat pe Robert, fără să-l privesc. Am alergat în stradă după Michel și am pornit alături de el pe rue Traversière până când am găsit, slavă Cerului, o birjă rătăcită, în care am ajuns la Cheval Rouge. Michel s-a dus direct în camera lui și-a închis ușa.

A doua zi dimineața ne-am suit împreună în diligență, fără să mai pomenim nimic despre Robert sau despre cele petrecute. Abia spre sfârșitul zilei, când mai aveam puțin și ajungeam la destinație, Michel s-a întors spre mine și mi-a spus:

— N-ai decât să-i spui lui François ce s-a întâmplat. În ce mă privește nu mai vreau să discut de toate astea niciodată.

Lumea cea nouă își pierduse și pentru el strălucirea.

## Treisprezece

Întreaga familie a fost șocată aflând că Robert a emigrat. Căsătoria a fost acceptată ca un lucru normal, deși făcut cam în pripă, însă să-ți abandonezi țara tocmai în momentele când, pentru a dovedi viabilitatea noului regim, era nevoie de toți intelectualii și oamenii învățați, asta era un lucru pe care îl puteau face numai cei lași, aristocrații – și aventurieri ca Robert.

Deși la început a fost tot atât de uimit ca Michel, fratele meu Pierre n-a avut prea multe capete de acuzare la adresa lui Robert, odată ce a primit de la Paris toate actele. Era cât se poate de clar că toți banii, obținuți din vânzarea magazinului de la Palais-Royal și a laboratorului din rue Traversière, urmau să ajungă la creditori și nici așa suma nu putea să acopere toate datoriile. Ca de obicei, Robert cheltuise mai mult decât își putea permite, promisese mărfuri și nu le mai expediase, încheiase afaceri în niște condiții pe care nu le putea respecta. Dacă n-ar fi fugit din țară, cu siguranță că-l așteptau câteva luni bune de închisoare.

— Am fi putut să strângem bani și să-i plătim noi datoriile. Dacă mi-ar fi cerut sfatul, am fi putut evita tragedia. Acum și-a pierdut definitiv onoarea. Nimeni n-o să creadă dacă spunem că a plecat la Londra pentru câteva luni, să se perfecționeze în arta sticlăriei în atelierele de acolo. Un emigrant rămâne un emigrant. Toți sunt trădători de țară.

Ca și Michel, Edmé n-a mai vrut să audă vreodată de Robert.

— Fratele meu cel mai vârstnic nu mai există. E mort pentru mine.

După ce-și părăsise bărbatul, Edmé îl ajuta pe Pierre la treburile de birou, scriindu-i scrisorile și chiar ocupându-se de clienți, atunci când fratele meu trebuia să vadă de treburile municipalității. Iar

după cum spunea Pierre, Edmé muncea la fel ca un bărbat și rezolva totul foarte bine și repede.

Mama era mai puțin preocupată de implicațiile politice ale acțiunii lui Robert. Ce o amărâse cel mai mult era faptul că Robert își abandonase copilul. Bineînțeles că ea avea să se îngrijească de Jacques și să-l crească la St Christophe, până când Robert s-ar fi întors acasă; mama era ferm convinsă că, într-un an de zile, Robert avea să se întoarcă.

— Robert a făcut numai prostii la Paris. De ce i-ar merge atunci mai bine într-o țară străină? Se va întoarce acasă, odată ce fascinația unui nou început va trece și-și va da seama că farmecul lui personal nu-i poate păcăli pe englezi, obișnuia ea să spună.

La scurt timp după sosirea la Londra, Robert mi-a trimis două scrisori. Totul era prezentat în culori trandafirii. El și nevastă-sa își găsiseră casă fără niciun fel de dificultate și Robert începuse lucrul ca gravor la o mare companie, unde, după cum scria el, era „foarte stimat de noii patroni". Prindea foarte repede engleza. În cartierul în care locuia – denumit Pancras – exista o colonie de francezi, veniți împreună cu nevestele și stabiliți la Londra – astfel încât aveau mereu cu cine schimba o vorbă.

*„Ducele d'Orléans are o casă în Chapel Street, unde Doamna de Buffon se ocupă de menaj. Ducele își petrece mai tot timpul la cursele de cai, dar am aflat din surse sigure că este posibil să i se ofere tronul Țărilor de Jos, ceea ce ar schimba fundamental și planurile mele de viitor."*

Dar nu s-a întâmplat așa. Prin intermediul unei știri apărute în ziarul din Mans, noi am aflat că ducele d'Orléans se întorsese la Paris și venise în fața Adunării, pentru a depune jurământul în termenii noii Constituții. Asta se petrecea în iulie 1790 și am așteptat vești de la Robert, în speranța că, rămânând credincios anturajului, s-a întors și el la Paris. Speram zadarnic. În cele din urmă, am

primit o scurtă epistolă din care n-am aflat prea multe, decât că Marie-Françoise, nevasta lui, era însărcinată cu primul copil. Cât despre ducele d'Orléans, nu se pomenea niciun cuvânt.

În tot acest timp, noi reușisem să supraviețuim cu bine primelor nouă luni ale noului regim, afacerile prosperau și nu aveam motive să ne plângem, chiar dacă paradisul ce ne fusese promis întârzia să se materializeze.

În anul acela nu ne-am mai confruntat nici cu asprimile iernii nici cu dramatismul unei perioade de foamete, deși prețurile erau ridicate și lumea bombănea nemulțumită. Ceea ce ne interesa pe toți și ne ținea într-o stare de alertă erau noile decrete pe care urma să le dea Adunarea, ce, în fiecare lună, promulga alte legi.

De vreme ce vechile privilegii fuseseră abolite, oricine din regat putea să acceadă la o poziție mai bună, să ocupe o funcție înaltă în stat, dacă asta dorea și-l ajuta mintea. Se institui o reformă a sistemului judiciar, în așa fel încât nu judecătorul era cel care pronunța sentința, ci procesul devenea public, și se desfășura în prezența unui juriu format din cetățeni – spre marea satisfacție a lui Pierre. În armată, orice soldat putea căpăta grade – motiv pentru care mulți din vechii ofițeri au emigrat, ceea ce n-a îndurerat prea tare pe nimeni.

Pentru aceia care încă se mai cramponau de vechiul sistem, șocul a venit odată cu reforma bisericii, care pentru cei ca Michel a constituit marea realizare a anului 1790. În februarie au fost suprimate ordinele religioase. Era doar începutul.

Când am aflat vestea, Michel a început să strige cu voioșie:

— Gata cu stareții cei u-u-umflați și călugării b-b-burtoși. O să muncească și ei p-p-pentru o pâine, ca noi toți.

Pe 14 mai s-a dat un decret prin care toate pământurile și proprietățile bisericii treceau în mâinile poporului. Michel, comandant al Gărzii

Naționale din Plessis-Dorin, alcătuită, trebuie să recunoaștem, aproape în întregime din muncitori de la topitorie, avu suprema satisfacție de a se duce personal până la presbiteriu și a înmâna o copie a decretului vechiului său dușman, abatele Cosnier.

— Abia m-am putut a-a-abține să nu aduc toate vacile și toți porcii pe pășunea lui, și să-i d-d-dovedesc că pământul aparține celor din P-P-Plessis-Dorin și nu bisericii, ne-a povestit el după aceea.

Bietul abate Cosnier avea să apuce vremuri și mai grele. În noiembrie, a aceluiași an, Adunarea a hotărât că toți preoții trebuie să depună jurământul față de Constituția civilă a bisericii. Aceasta fusese integrată structurilor statului, se isprăvise cu puterea Papei, iar dacă preotul refuza depunerea jurământului era dat afară și i se interzicea să oficieze împărtășania.

Abatele Cosnier a refuzat să depună jurământul și dus a fost…

— De d-d-doi ani aștept clipa asta. Când Adunarea se lămurește cum și când să se v-v-vândă pământurile bisericii, voi fi primul pe lista cumpărătorilor.

Mai presus de orice, Adunarea avea nevoie de bani pentru a sprijini bugetul tot mai firav al țării, așa că au fost emise niște bancnote cu curs forțat, denumite asignate, a căror valoare o constituia valoarea terenurilor bisericii, și care au fost distribuite acelor patrioți ce se-nvoiau să le accepte în loc de bani în numerar. Cu cât dețineai mai multe asignate cu atât deveneai un mai mare patriot în ochii concetățenilor, iar mai târziu, când începură să fie distribuite terenurile ca atare, puteai fie să achiziționezi pământ, fie să le schimbi pe echivalentul în monedă.

Era un titlu de mândrie civică să fii cunoscut ca un „achizitor de proprietate națională”, iar în regiunea noastră, Mondoubleau, Loir-et-Cher, (căci, între timp, toate departamentele Franței

fuseseră reorganizate și rebotezate, potrivit noului sistem), Michel și François erau în capul listei patrioților care dețineau această titulatură.

În februarie ’91, Michel a preschimbat aceste hârtii și a cumpărat, undeva între Mondoubleau și Vendôme, castelul și terenurile aferente ce aparținuseră unui episcop. Achiziția l-a costat circa 13.000 de livre – dar pentru el merita investiția, căci ura cu patimă clerul.

Nu se punea problema să locuiască chiar el acolo. A angajat un om care să lucreze pământul, iar el obișnuia să treacă din când în când, să se plimbe în lung și-n lat, având, cred, astfel sentimentul că se răzbunase pe abatele Cosnier și chiar, într-un mod cu totul aparte, pe fratele său mai mare. Robert aruncase cu bani care nu-i aparțineau, escrocându-și asociații. În numele poporului, Michel găsise metoda de a recupera pierderea.

Nu am pretenția că știu ce gândea Michel, însă am constatat că, încet, încet, pe măsură ce devenea un „achizitor de proprietate națională”, începea să se manifeste la el acea plăcere de a avea putere de dragul puterii. Îmi amintesc că, odată – trebuie să fi fost în noiembrie 1790, înainte să cumpere pământul – eram în vizită la familia Delalande, care avea fetița bolnavă. Mă pregăteam să plec, când doamna Delalande mi-a spus:

— Deci azi oamenii noștri sunt plecați la Authon, cu Garda Națională.

Auzeam pentru prima dată așa ceva, dar ca să nu par neștiutoare, am răspuns:

— Așa cred.

Femeia a zâmbit și-a adăugat:

— Dacă se întorc încărcați, așa cum s-a întâmplat acum un an, vom avea toți numai de câștigat. Se vorbește că la castelul Charbonnière mobila stă claie peste grămadă, până sus în pod. Eu i-am zis lui André al meu să-mi aducă niște așternuturi de pat.

— Datoria Gărzii Naționale este să protejeze avutul nu să-l ia cu japca, am răspuns tăios.

Femeia începu să râdă:

— Oamenii noștri își fac datoria în felul lor, și oricum, astăzi totul aparține poporului. Așa spune chiar domnul Busson-Challoir.

M-am întors acasă și când eram toți la masă, m-am interesat cum mersese treaba. Ca de obicei, François n-a scos o vorbă, doar i-a aruncat o privire lui Michel.

— Da, e adevărat ce-ai auzit, d-d-dar pe noi nu ne interesează castelul, ci p-p-proprietarul.

— Proprietarul? Nu e vorba de domnul Chamoy, comandantul unei garnizoane din Nancy, aliată pe graniță?

— Chiar el, comandant și t-t-trădător, pe deasupra. Am aflat că se ascunde la castelul Charbonnière și G-g-garda mea o să pună mâna pe el.

Nu era treaba mea să mă amestec. Dacă domnul Chamoy era un trădător, atunci era de datoria Gărzii Naționale să-l prindă. Cunoșteam castelul, aflat la mică distanță cum vii dinspre Authon, și-l știam și pe domnul Chamoy; pe vremuri cumpăra sticlă de la noi, un bărbat plăcut și curtenitor, care se număra printre favoriții mamei, am putea spune. Mi se părea puțin probabil să fie un trădător. Rămăsese încă în serviciul armatei și nu încercase să emigreze.

— Dacă îl arestați aveți grijă cum vă purtați cu el. Când a fost pe aici ultima oară era chiar după moartea tatei și venise să-și exprime compasiunea.

— O să vadă el c-c-compasiune dacă încearcă să scape de arest. O funie la încheieturi și un picior în t-t-turul pantalonilor.

Au pornit puțin după ce s-a întunecat, cam șaptezeci de persoane, înarmați până în dinți și cum nu s-au întors până a doua zi, mi-a fost frică să nu se fi întâmplat ceva mai rău – un asasinat ca cel de la Ballon, doar că, de astă dată, asasinii erau

oamenii noștri. Nu mai era vorba de briganzi, nici de cei ce stocau grâne, și în regiune era liniște.

L-am chemat pe Marcel Gautier, unul din muncitorii tineri care, fiindcă avea piciorul umflat nu plecase împreună cu ceilalți, și l-am rugat să mergem până la Authon. Cu două luni în urmă îi nășisem copilul, așa că omul era dornic să-mi facă un serviciu.

Era o zi urâcioasă și umedă și am luat șareta în care călătorisem cu Robert până la St Christophe. Când am ajuns aproape de castel, la o răspântie, am dat de o baricadă, păzită de câțiva din oamenii noștri. Nimeni nu putea trece fără permis, dar cum pe mine m-au recunoscut, ne-au lăsat să ne continuăm drumul. Garda Națională se afla în fața castelului, sub comanda lui André Delalande și unul din primele lucruri care mi-a atras atenția a fost vraful de așternuturi de pat, aflate la un loc cu o mulțime de alte lucruri furate. Deci André își amintise de rugămintea neveste-sii.

A venit până la șaretă, oarecum surprins să mă vadă, m-a salutat și mi-a spus că pasărea zburase din cuib – un spion îl informase pe Chamoy de pericol, iar acesta fugise înainte de venirea Gărzii. Motiv pentru care fratele și soțul meu plecaseră la Authon să facă investigații printre cei de acolo.

L-an rugat pe Marcel să întoarcă șareta și s-o luăm spre Authon, iar în timp ce treceam din nou prin fața castelului am văzut alți membri ai Gărzii ieșind din clădire cu scaune și mese, ba chiar și cu obiecte de îmbrăcăminte. Marcel m-a privit complice. N-am spus nimic.

La intrarea în Authon drumul era păzit pe ambele părți, însă oamenii au recunoscut șareta și ne-au lăsat să trecem. Am oprit în fața primăriei, unde se adunase un pâlc de oameni absolut îngroziți. Când am întrebat despre ce este vorba mi s-a spus că șeful Gărzii Naționale ceruse o percheziție casă-cu-casă pentru prinderea domnului Chamoy.

— Nu este aici. Nimeni nu l-a văzut în Authon. Dar asta nu contează. Gardienii insistă să răscolească fiecare casă, începu să strige o femeie.

Era adevărat. În timp ce așteptam am putut să-i urmăresc pe câțiva la lucru. Durocher, în loc să-și vadă de treabă, îl înghiontea cu muscheta pe un negustor, în fața căruia alergau, plângând, doi copii mici.

Am coborât din șaretă și am intrat în primărie. Înăuntru, așezați la o masă, erau Michel și François, străjuiți fiecare de câte un gardian, iar în fața lor, stând smirnă și galben ca ceara am văzut un om mărunțel, probabil primarul. Nimeni nu m-a observat, căci toți ochii erai ațintiți asupra lui Michel.

— Înțelege că trebuie să-mi fac d-d-datoria. Dacă-l g-g-găsim pe Chamoy ascuns într-una din casele din Authon, tu răspunzi. Până una alta, vom rămâne aici p-p-patruzeci și opt de ore, cât e necesar pentru a face percheziția. Ai o-o-ordin să ne fie asigurată cazarea, nouă și oamenilor noștri, pe această p-p-perioadă. E clar?

— Foarte clar, don' comandant, zise primarul dând din cap și tremurând din toate mădularele se întoarse spre un funcționar pentru a da ordinele cuvenite.

Michel îi spuse ceva lui François, care izbucni în râs și semnă hârtia pe care o avea în față, parafând-o cu binecunoscutul semn masonic.

După chipurile lor îmi dădeam seama că erau într-o dispoziție excelentă. Să-l înspăimânte pe primar, să fie încartiruiți cu de-a sila în orășel, totul le părea o ghidușie din vremea copilăriei: așa cum se jucau, pe vremuri, de-a indienii, în pădure.

Pentru primar nu era un joc. Nici pentru orășenii în casele cărora aveau să intre cu forța, obligându-i să hrănească toată trupa.

În acel moment, François a ridicat privirea și m-a văzut. S-a făcut roșu ca racul și i-a dat un cot lui Michel.

— C-c-ce cauți aici?
— Voiam să știu dacă vii diseară la masă.
S-a auzit un chicotit, cred că era unul din muncitorii tineri, înrolați recent în Gardă. Michel a izbit cu pumnul în masă.
— L-l-liniște!
A urmat un moment de tăcere. Primarul s-a făcut alb la față. François stătea cu ochii pironiți pe hârtia din fața lui.
— Atunci poți să te î-î-întorci imediat la Chesne-Bidault. Garda Națională este aici în s-s-slujba poporului și când am rezolvat problema p-p-poporului ne vom întoarce acasă. Vaillot, Mouchard, escortați-o pe doamna Duval.
Escortată de cei doi gardieni, m-am îndreptat spre ușă, având sentimentul unei satisfacții îndoielnice. Intervenția mea îi făcuse de râs pe Michel și François, atât; poate chiar îi determinase să-l trateze cu și mai multă duritate pe primar.
Ne îndreptam, înapoi, spre topitorie, când am zărit încă un detașament al Gărzii Naționale, mișunând de o parte și de alta a drumului, strigând unii la alții și cercetând fiecare șanț, asemeni mistrețului ce-și caută prada.
— O să-l prindă dacă e pe-acolo și așa cum îi știu eu pe băieți, o să fie vai de capul lui după aceea, mă anunță Marcel cu satisfacție.
Începu să îndemne caii să meargă mai repede. Și când te gândești că, la botezul fetiței sale, acum mai puțin de două luni, omul ăsta stătea cu capul descoperit și cu lacrimi în ochi, în fața cristelniței din Plessis-Dorin.
— Speri să-l prindă?
— Să-l prindă și să-l pună-n frigare, coniță. Cu cât scăpăm mai iute de oameni ca ăștia cu atât mai bine.
Domnul de Chamoy n-a fost prins. De fapt, cred că a reușit să ajungă la Nancy, unde, după ce a dovedit că nu e trădător, a fost reintegrat în

garnizoană. Noi însă am aflat toate astea ceva mai târziu.

Totuşi, s-a petrecut un incident ce m-a făcut să-mi fie silă de mine. Pe drum, mi s-a părut că văd pe cineva ghemuit într-un şanţ şi în loc să tac din gură am început să strig la Marcel, în culmea entuziasmului:

— Uite-l, lângă mărăcinişul de-acolo… După el…

Urlând, aproape că i-am smuls vizitiului hăţurile, în dorinţa de a da cu caii peste fugar Nu era decât trunchiul unui copac bătrân, însă clipa de dezamăgire instinctiv resimţită m-a şocat într-atât încât n-am mai scos un cuvânt tot drumul.

Aceasta a fost doar una dintre expediţiile efectuate de stăpânii şi muncitorii de la Chesne-Bidault, în chip de Gardă Naţională, iar pentru zelul şi patriotismul său Michel a fost învestit cu titlul de comandant teritorial al departamentului Mondoubleau. Deşi la început îmi repugnau, m-am resemnat curând, ajungând să accept ca pe un lucru firesc aceste razii în teritoriu şi chiar să simt un fior de mândrie atunci când femeile îmi spuneau că domnii Duval şi Busson-Challoir erau cei mai temuţi oameni între Ferté-Bernard şi Châteaudun. Michel era în continuare liderul, dar François căpătase şi el un aer mai autoritar, pe care eu, ca nevastă, îl apreciam mai mult decât vechea lui atitudine smerită. În plus, cum era înalt şi bine clădit, îi venea bine uniforma Gărzii Naţionale şi-mi plăcea să cred că era destul să treacă cu detaşamentul printr-un sat din regiune pentru ca toţi sătenii să-l privească cu răsuflarea tăiată.

François al meu, care atunci când ne luasem era doar un simplu meşter la o făbricuţă de sticlă, acum putea intra într-un castel şi, în cazul în care i se părea ceva suspect, îl putea aresta pe proprietar – acelaşi care, până mai ieri, l-ar fi dat pe uşă afară.

Odată, Michel și François, împreună cu o mână de gardieni, au arestat jumătate din comuna St Avit, i-au prins, i-au dezarmat, apoi, i-au dus sub escortă, până la Mondoubleau, pe doi foști membri ai aristocrației, frații Belligny, plus un al treilea, domnul Neveu, bănuiți că ar fi trădători ai poporului. Municipalitatea din Mondoubleau i-a ținut sub arest pe cei trei, căci n-ar fi îndrăznit să nesocotească ordinele comandantului teritorial. Câteva zile mai târziu, când am vizitat familiile din colonie, am remarcat că toți aveau, la vedere, seturi noi de cuțite și furculițe, unele din argint, gravate cu monogramă, iar priveliștea m-a lăsat rece, ca și cum oamenii tocmai le cumpăraseră de la magazin

Se spune că obișnuința e a doua natură. Treptat am început și eu să consider că, atunci când era vorba de o proprietate mai acătării, stăpânul nu avea niciun drept asupra ei, dacă făcuse parte din vechea aristocrație. La fel ca Michel și François, îi suspectam și eu pe acești foști că vor să se răzbune, că depozitează arme, pentru a le folosi, într-o zi, împotriva noastră. În fond, noile legi îi afectaseră cel mai serios pe aristocrați; deci n-ar fi fost de mirare dacă se adunau pe ascuns și complotau să răstoarne noul regim.

N-am aflat niciodată ce părere avea Pierre despre aceste incursiuni pustiitoare. N-apucam niciodată să vorbim de așa ceva, fiindcă de câte ori ne duceam la Mans, Pierre avea mereu alte lucruri de povestit. Devenise un membru înfocat al „Club des Minimes”– o grupare a Clubului Iacobinilor din Paris. Acesta fusese înființat de acei deputați care cereau mereu Adunării să aducă noi reforme Constituției, și ajunsese astfel celebru pentru vederile progresiste. Ședințele de la Club des Minimes erau adesea furtunoase, iar în timpul uneia din ele, spre sfârșitul lunii ianuarie ’91, Pierre se ridicase în picioare și ținuse un discurs înflăcărat împotriva a vreo trei sute de preoți și

cam tot atâția foști nobili din Mans, care, el putea să și jure, încercau din răsputeri să distrugă revoluția.

Edmé mi-a povestit totul amănunțit, când a venit la Chesne-Bidault.

— În primul rând, Pierre știa totul de la mine. Nevasta unuia din clienții lui, doamna Foulard, mi-a povestit că s-a dus la spovedanie și preotul i-a poruncit să facă tot ce poate și să-l împiedice pe bărbatu-său să devină membru în acel Club. Dacă refuză, preotul i-a zis că nu-i dă iertarea de păcate.

Nu-mi venea să cred că un preot putea merge atât de departe, însă Edmé m-a asigurat că nu era unicul caz; auzise aceeași poveste spusă și de alte femei.

— În Mans bântuie un spirit reacționar inimaginabil și părerea mea este că vinovați sunt ofițerii din regimentul Dragonilor de Chartres. În vechea mea casă de la mănăstirea St Vincent este încartiruit un subofițer și de la el știu că ofițerii au interzis soldaților să fraternizeze cu cei din Garda Națională. Și Pierre e de acord cu mine. Pierre zice că cei din Club des Minimes vor să desființeze definitiv regimentul. Soldații și-au făcut, inițial, datoria, dar majoritatea ofițerilor au legături cu emigranții și s-au alăturat prințului Condé la Coblenz.

Prințul Condé, fratele regelui și contele d'Artois erau în Prusia, încercând să formeze o armată din voluntarii emigranți care îi urmaseră în exil, iar cu ajutorul ducelui de Brunswick, prințul Prusiei, sperau ca, la un moment dat, să poată invada Franța și să răstoarne noul regim.

De mai multe luni nu mai primisem nimic de la Robert și-mi era teama că, la fel ca atâția alții, Robert plecase din Anglia și se dusese la Coblenz. Având în vedere că trăia printre grupurile de reacționari, ce n-aveau liniște până nu reinstaurau puterea aristocraților și a clerului, era inevitabil să se molipsească și el de aceste idei, fără să înțeleagă

nimic din ceea ce se realizase aici, acasă, pentru binele țării. Ori de câte ori mă întâlneam cu Pierre, înainte de a mă îmbrățișa, el se uita întâi la mine și ridica întrebător din sprâncene; răspunsul meu era negativ. Nu discutam pe tema asta decât dacă eram singuri. Era un stigmat, un lucru rușinos, să ai un emigrant între rudele apropiate.

Edmé avea însă dreptate când spunea că existau forte reacționare în Mans. Situația putea fi sesizată cu ușurință la teatru – de altfel am aflat că același lucru se petrecea și la Paris – când aluziile despre libertate și egalitate erau aplaudate zgomotos de patrioții din sală, dar dacă în piesă se pomenea despre loialitatea față de tron sau familia regală, cealaltă parte a sălii aplauda și ovaționa, anume cei care erau de părere că regele și regina treceau prin momente grele, la Paris.

La începutul lui februarie ’91, întâmplarea a făcut că locuiam la Pierre – era cam la vremea când Michel cumpărase acel teren ce aparținuse bisericii și nici el nici François nu putuseră să mă însoțească la Mans. Am ajuns acolo luni și a doua zi Pierre și Edmé nu mai conteneau povestind despre scandalul ce avusese loc, cu o seară înainte, la teatrul de comedie. Regimentul Dragonilor de Chartres, angajat pe post de orchestră, refuzase să intoneze un cântec foarte popular *„Nu te lăsa*”, deși cererea venea din partea mulțimii aflate la galerie.

— Cei de la municipalitate spumegă de furie și au făcut deja o plângere către ofițerul comandant al paradei Dragonilor, desfășurată azi dimineață. Sophie, dacă vrei să te distrezi, vino joi cu noi la teatru, când au în program Semiramida și un balet. O să cânte iarăși regimentul Dragonilor și dacă nu ne-o cânta *„Nu te lăsa”* mă urc eu pe scenă și-l cânt de unul singur, zise Pierre.

Cântecul *„Nu te lăsa”* făcea furori la Paris și pretutindeni lumea îl cânta, fluierând sau fredonând, deși fusese scris sub formă de

campanella. Ce-i drept, era molipsitor. Îl auzeam, de dimineața până seara, cântat, în curte, de ucenicii de la topitorie, ba chiar și în bucătărie, repetat, e adevărat, mai fals, de doamna Verdelet. Bănuiesc că ceea ce le plăcea băieților erau cuvintele, care, pe de altă parte, îi indignaseră pe Dragonii de Chartres. Dacă îmi amintesc bine, prima strofă suna cam așa:

*Ah! Nu te lăsa! Nu te lăsa! Nu te lăsa!*
*De-aristocrați noi vom scăpa,*
*Ah! Nu te lăsa! Nu te lăsa! Nu te lăsa!*
*Pe toți noi îi vom spânzura!*

La început, cântecul fusese intonat în surdină, mai mult în glumă – parizienilor le-a plăcut întotdeauna să ia lucrurile în zeflemea – însă cu trecerea timpului, pe măsură ce creștea antipatia față de emigranți și față de conaționalii care s-ar fi gândit să le urmeze exemplul, cuvintele acestui cântecel fără noimă au început să capete o semnificație anume. Michel a adoptat cântecelul, ca marș pentru Garda Națională din Plessis-Dorin. Trebuie să recunosc că, dacă m-aș fi numărat printre cei bănuiți de lipsă de patriotism, mai că-mi venea și mie să mă baricadez în dosul ușii, la auzul acestui cântecel, intonat la unison de cei vreo șaizeci de oameni, care-l cântau, bătând cadențat din picioare, așezați în front și gata pentru o nouă razie, fie ea legală sau nu.

Asta era și gata… „*Nu te lăsa”* mi se învârtea în cap și nu numai mie. Devenise un soi de parolă între noi cei de la Chesne-Bidault sau în cercurile frecventate de Pierre la Mans – și ori de câte ori aflam că se dăduse o nouă lege ce ar fi displăcut forțelor reacționare, sau dacă unul din noi își propusese să facă neapărat ceva, rosteam „*Nu te lăsa” și* nu mai era loc de comentarii.

În seara de joi, 10 februarie, Pierre, Edmé și cu mine am pornit spre sala Comedia. Nevasta lui

Pierre rămăsese acasă cu copiii și încercase să mă convingă și pe mine să fac la fel, fiindcă eram însărcinată în luna a patra, și ea se temea de o busculadă. Am avut noroc că Pierre apucase să cumpere bilete, căci era atâta lume în fața teatrului, încât abia am reușit să intrăm.

Aveam cele mai bune locuri, chiar în primul rând, lângă orchestră, iar sala era plină până la refuz. Piesa – Semiramida lui Voltaire – era bine jucată și s-a desfășurat fără incidente; abia la pauză Edmé mă înghionti și-mi șopti:

— Fii atentă – acum începe.

Pentru o tânără venită din provincie, Edmé era o femeie ce devansa moda. De pildă, în seara asta, ignorând moda coafurilor complicate, cu părul tapat în vârful capului, în formă de căpiță, garnisită cu panglici, Edmé purta o mică scufie frigiană[4] de catifea, trasă pe-o sprânceană, asemeni unui june comisionar de pe stradă. Habar n-am cum îi venise ideea, dar fusese, cu siguranță, una dintre primele persoane care purtau boneta roșie frigiană pe care, câteva luni mai târziu, o va purta întreg Parisul.

Uitându-ne în jur, la cei așezați în primele rânduri, am încercat să ghicim care erau reacționarii. Edmé insista că-i poate descoperi dintr-o privire. Pierre, care stătuse o vreme în picioare, discutând cu niște amici, veni să ne spună că forțe însemnate ale Gărzii Naționale fuseseră masate la singura ieșire spre stradă a teatrului.

Dintr-odată, de la galeria de deasupra s-au auzit tropăituri și membrii Gărzii Naționale, îmbrăcați în uniformă și stând în picioare pe interval, au început să strige:

— Domnule șef de orchestră! Dacă nu vă supărați, oamenii vor să audă „*Nu te lăsa*”.

Dirijorul s-a făcut că nu aude. A ridicat bagheta și orchestra regimentului de Dragoni a atacat un marș, fără conotație politică.

Tropăiturile au crescut în intensitate, acompaniate de aplauze sacadate și voci care

murmurau, în același ritm, celebrul *„Nu te lăsa*”.

Cântată astfel, melodia căpăta o tonalitate amenințătoare, asemeni unei incantații baritonale, acompaniată de tropăit de picioare și suprapusă peste marșul militar. Lumea a început să se ridice în picioare, strigând fiecare în legea lui, fie *„Nu te lăsa”,* fie ca orchestra să fie lăsată să-și continue programul.

În cele din urmă membrii Gărzii Naționale s-au apropiat de podium, iar dirijorul a fost obligat să oprească orchestra.

— Întreruperile astea sunt o rușine pentru întregul oraș. Cei care nu doresc să asculte muzică n-au decât să părăsească clădirea, urlă el indignat.

S-au auzit ovații și huiduieli, aplauze și tropăituri.

Atunci, comandantul Gărzii Naționale, unul din prietenii lui Pierre, a strigat:

— *„Nu te lăsa”* este un cântec național. Patrioții din sală doresc să-l asculte.

Dirijorul s-a făcut purpuriu la față și a privit spre spectatorii din primul rând.

— Mai sunt și alții, care nu doresc. Versurile cântecului *„Nu te lăsa”* reprezintă o ofensă pentru toți cei loiali regelui.

Riposta a fost întâmpinată cu fluierături și huiduieli; Edmé s-a alăturat protestelor, stârnind astfel rumoare între spectatorii așezați lângă ea, apoi spectatori din mai multe colțuri ale sălii au început să strige, fluturând programele de sală.

După care ofițerii Dragonilor, aflați printre noi, în rândul întâi, ba chiar și unii din cei care aveau locuri în loje, au sărit în picioare, au scos săbiile, iar unul dintre ei, cu rang de căpitan, a început să strige cât îl țineau puterile și să dea ordine camarazilor aflați în sală, să facă zid în fața lojii ofițerilor, aflată lângă orchestră, ca nu cumva să fie atacați muzicanții.

De partea cealaltă se afla Garda Națională, toți ca unul, înarmați fără cusur. O stare de neliniște

ne-a cuprins pe noi, restul spectatorilor, căci dacă cele două tabere aveau să se confrunte, ce se alegea de noi, cei aflați înăuntru, fără șanse de a ne retrage, câtă vreme ieșirea era baricadată.

Mă gândeam că, probabil, ăsta era ghinionul meu, să nimeresc în mijlocul mulțimii, la vremea când eram însărcinată, și totuși de astă dată, fără să știu de ce, nu-mi era deloc teamă.

La fel ca Edmé, nici eu nu puteam să sufăr înfumurarea ofițerilor din regimentul de Dragoni, pe care îi vedeam plimbându-se pe străzile din Mans ca și cum orașul ai fi fost al lor. M-am uitat la Pierre, care, pentru această ocazie, îmbrăcase uniforma Gărzii, și am constatat că-i venea ca turnată. Încă nu împlinise patruzeci de ani, însă părul lui blond devenise aproape alb, conferindu-i un aer distins, iar ochii albaștri, atât de asemănători cu ai mamei, exprimau indignarea și deveniseră incandescenți.

— Spectatorii care nu doresc să asculte *„Nu te lăsa!”* să se ridice în picioare, să-i vedem și noi. Așa ne va fi mai ușor să-i descoperim pe dușmanii poporului, a strigat Pierre.

Sugestia lui a fost primită cu strigăte de aprobare, iar eu mă simțisem extrem de mândră pentru o clipă. Așadar, Pierre al nostru, Pierre poetul, nu se lăsa păcălit de Dragoni.

Acei spectatori care au dat să se ridice în picioare au fost repede trași înapoi de vecinii lor, care se temeau de epitetul ’aristocrat’. Răsunau strigăte și discuții aprinse, iar Dragonii, cu săbiile scoase se pregăteau să dea năvală și să ne facă bucăți.

Primarul din Mans, îmbrăcat în ținută de mare gală și însoțit de un alt înalt funcționar, s-a îndreptat spre scenă și l-a rugat pe comandantul Dragonilor să bage sabia în teacă și să le ordone oamenilor lui să facă la fel

— Spune orchestrei să cânte *„Nu te lăsa*”.

— Îmi pare rău, dar orchestra Dragonilor de Chartres nu are în repertoriu cântecul acesta, răspunse ofițerul despre care cineva șoptea că este maior din familia Rouillon.

Pe dată ofițerii prezenți, cât și mulți dintre spectatori, au început să cânte *„Nu te lăsa”,* pe câtă vreme opozanții Dragonilor au continuat cu tropăitul, intonând cântecul în versiune proprie, fără ajutorul orchestrei.

În final, s-a ajuns la un compromis. Maiorul Rouillon a fost de acord ca orchestra să cânte melodia, cu condiția ca după aceea să se intoneze celebrul cântec „Richard, O regele meu, universul te părăsește”. Se știa că fusese unul dintre cântecele preferate pe vremea când regele și regina se aflau la Versailles, deci conotațiile erau evidente. De dragul liniștii și pentru a lăsa spectacolul să continue cu baletul care urma în program, primarul din Mans a aprobat cererea.

Mi-am zis că acest *„Nu te lăsa”* avea să facă să se cutremure clădirea. Mai mult, m-am alăturat și eu corului, întrebându-mă ce ar fi zis mama dacă m-ar fi putut vedea? În comparație cu melodia noastră, „Richard, O regele” meu se auzea undeva, cântat în surdină, intonat de Dragoni și de câteva femei din rândul întâi, care simțeau nevoia să se dea în spectacol.

Am plecat înainte de începerea baletului – care ne-ar fi tăiat tot elanul – și ne-am îndreptat spre casă ținându-ne strâns înlănțuiți, toți trei, cu Pierre între mine și Edmé și cântând:

*Ah! Nu te lăsa! Nu te lăsa! Nu te lăsa!*
*De-aristocrați noi vom scăpa,*
*Ah! Nu te lăsa! Nu te lăsa! Nu te lăsa!*
*Pe toți noi îi vom spânzura!*

A doua zi a avut loc o mare demonstrație în oraș, mulțimea cerând expulzarea regimentului Dragonilor, iar Pierre și Edmé umblând din casă în

casă pentru a aduna semnături în același scop. Părerile locuitorilor din Mans erau împărțite. Mulți dintre cetățeni, chiar dintre funcționarii municipalității, erau de părere că Dragonii își făcuseră datoria și apăraseră orașul în vremuri de restriște; ceilalți, Pierre, Edmé și toți cei din cercul lor, insistau asupra faptului că spiritul contra-revoluționar devenise evident în rândul ofițerilor, situație în care numai Garda Națională putea fi singura însărcinată cu păstrarea ordinii.

Pentru moment problema a fost lăsată în suspensie, dar tot în timpul vizitei mele am asistat la un incident și anume alegerea unui nou episcop – monseniorul Prudhomme de la Bousinière – care era obligat să depună jurământul pe noua Constituție.

Am ieșit și noi pe stradă să urmărim procesiunea și să-l ovaționăm pe episcop, în timp ce se îndrepta spre catedrală, pentru a depune jurământul conform Constituției. Episcopul era escortat de un detașament din Garda Națională – printre care se afla și Pierre – dar și de cei din regimentul Dragonilor de Chartres, iar de astă dată era imposibil să confunzi răpăitul tobelor și solo-ul flautului – orchestra intona *„Nu te lăsa!”*.

În coada cortegiului defila o mulțime interminabilă de cetățeni, bărbații înarmați cu pistoale, de teama incidentelor, iar femeile purtând bețe și amenințându-i pe aceia dintre noi care încă rămăseseră credincioși vechilor idei în privința clerului.

În ceea ce privește regimentul Dragonilor de Chartres, starea de criză a fost atinsă trei luni mai târziu, la jumătatea lui mai, când mă aflam din nou în vizită la Pierre, însoțită de Michel și François. Cu câteva zile înainte de sosirea noastră, în Piața Iacobinilor, avusese loc ceremonia plantării copacului de mai, ce fusese drapat în tricolor, ca semn al vremurilor noi. În timpul nopții copacul fusese făcut așchii și arșice, iar primii bănuiți de

acest act de vandalism au fost cei din regimentul Dragonilor, cu atât mai mult cu cât, în aceeași seară, câțiva dintre ei insultaseră un ofițer din Garda Națională.

De data asta, toți locuitorii orașului erau în picioare. Aveai senzația că retrăiai clipele din ’89. O mulțime imensă era adunată în Piața Iacobinilor, strigând: „Răzbunare! Răzbunare! Dragonii să piară.” Cei de prin împrejurimi începură să se adune în Mans, căci veștile se răspândiseră, ca de obicei, și din pământ din iarbă verde, apăruseră cete de țărani înarmați cu furci și topoare, amenințând să ardă orașul până la temelii, dacă locuitorii nu întreprindeau nimic și nu obligau municipalitatea să-i concedieze pe Dragoni.

Eu am rămas în casă, de astă dată, amintindu-mi de ororile petrecute, cu aproape doi ani înainte, în fața mănăstirii St Vincent, dar cum stăteam aplecată pe fereastră, lângă cei doi băieți ai lui Pierre, care erau în culmea încântării, auzeam vuietul mulțimilor din stradă. Nu eram deloc cu cugetul împăcat, știind că Pierre, Michel și Edmé se aflau și ei în Piața Iacobinilor, printre demonstranți, cerând împreună cu ei, răzbunare.

Fără a avea acordul municipalității, Garda Națională ridicase baricade pe străzi și așezase tunuri. În eventualitatea că unul din comandanții Dragonilor s-ar fi pripit să dea ordinul de înaintare, tunurile ar fi început să tragă și ar fi avut loc un masacru sângeros.

Spre meritul lor, ofițerii regimentului de Dragoni au reușit să-și țină oamenii în frâu. În acest timp, reprezentanții municipalității, tulburați peste măsură, alergau de la un cartier general la altul, cerând sfatul superiorilor.

La ora opt seara, pâlcurile de demonstranți, bucurându-se de sprijinul Gărzii, deveniseră mai numeroase și mai amenințătoare ca niciodată și, în ciuda eforturilor oficialităților de a-i dispersa, strigau cu toții la unison: „Fără jumătăți de

măsură! Dragonii să plece chiar azi!” Apoi au reluat cântecul *„Nu te lăsa”*. Refrenul răsuna în tot orașul și cu toate astea mai marii urbei ezitau să dea ordin Dragonilor să plece, de teamă ca cetățenii de rând să nu rămână la cheremul vagabonzilor veniți de aiurea.

Cam între unsprezece și douăsprezece noaptea, s-a ajuns la o hotărâre, deși n-am aflat niciodată cum și unde anume; însă pe la unu dimineața, când mulțimea încă mai aștepta pe străzi, regimentul Dragonilor de Chartres a părăsit orașul. Mă dusesem să mă culc, și totuși eram îngrijorată pentru soarta lui François și a fraților mei, aflați tot prin oraș. Strigătele s-au stins și s-a făcut liniște. Apoi, cu puțin înainte să bată de ora unu, am auzit freamătul cavaleriei. Sunetul avea ceva amenințător, aproape sinistru: tropăitul sacadat al cailor și zăngănitul harnașamentelor, zornăind la început foarte aproape, apoi din ce în ce mai slab, până când s-a pierdut definitiv. Dacă avea să fie rău sau bine pentru oraș, cine putea ști? Acum doi ani m-ar fi înspăimântat gândul că pleacă Dragonii din urbe. Acum, stând lungită în pat și așteptând întoarcerea lui François și a celorlalți, am început să zâmbesc la gândul că un regiment fusese înfrânt de miliția populară, fără să se tragă un singur foc de armă.

Plecarea Dragonilor din Mans a reprezentat un semnal al victoriei pentru cei de la Club des Minimes și de la alte cluburi, iar de atunci înainte au început să se bucure de o influență considerabilă, când era vorba de problemele ce priveau viața orașului. În aceeași măsură a avut loc epurarea acelor oficialități și a diferitelor altor persoane, precum și a membrilor Gărzii Naționale, care fuseseră în favoarea păstrării regimentului în oraș, dovedindu-și atașamentul față de vechiul regim. Pentru a marca schimbarea, au fost modificate până și numele străzilor, însemnele

heraldice au fost scoase și a început vânzarea proprietăților din patrimoniul bisericii.

Încă nu părăsisem orașul când aveau loc aceste evenimente. Auzind că sunt niște muncitori care începuseră să demoleze una din bisericile mai mici și că se oferea spre vânzare tot ce se găsea în interior, Michel ne-a propus să mergem și noi până acolo, doar din curiozitate.

Era o priveliște neobișnuită, ce nu mi-a făcut o plăcere deosebită. Îmi părea un sacrilegiu să scoți la vânzare obiecte pe care noi le privisem cu respect. Demolarea era abia la început, dar biserica fusese golită de obiectele din altar și de amvon, care se vindeau la bucată negustorilor. La început, licitația mergea greu, cei din jur fiind, fără îndoială, stânjeniți, ca și mine, de ceea ce vedeau, lumea stătea la îndoială și privea, cu ochii ieșiți din orbite, cum se distrugea totul Treptat au devenit mai îndrăzneți, începând să glumească, chiar dacă cu oarecare sfială, până când un individ solid, măcelar de meserie, a ieșit mai în față și scoțând un sul de asignate a cumpărat galeriile de la altar pentru a le așeza în propriul magazin. După asta, nimeni n-a mai avut ezitări. Statui, crucifixuri, picturi, totul era de vânzare și se dădea ca pâinea caldă. Am văzut două femei opintindu-se să care un tablou reprezentând înălțarea, iar un tinerel a început să învârtă deasupra capului un crucifix, prefăcându-se, asemeni copiilor, că se apără cu o bâtă. Uluită de aceste scene, am întors spatele priveliștii și-am plecat. Mi-a revenit în minte o scenă din copilărie, când ne aflam, eu și Edmé, în capela de la Pierre, iar blândul abate ne dădea binecuvântarea după prima noastră Comuniune.

Brusc am auzit râsete în spatele meu. Erau Michel, François și Edmé, cu trofeele agonisite la licitație. Michel purta pe umeri, în chip de pelerină, niște odăjdii.

— De câtva timp mă tot gândesc că-mi trebuie o cămașă de lucru. Acum pot să lansez moda la

Chesne-Bidault. Prinde-o!, îmi strigă.

Apoi îmi aruncă o față de masă luată din altar, pe care eram sigură că voia s-o pună pe masa din camera mare. Cum lumea se uita curioasă la noi, am simțit că-ncep să-mi ardă obrajii și mi-am dat seama că François și Edmé aveau fiecare câte un potir, pe care, pasămite, îl ridicau în cinstea mea.

## *Patrusprezece*

Știrea despre fuga familiei regale a ajuns în Mans în după amiaza zilei de 22 iunie'91. Vestea a căzut ca un trăsnet. Oficialitățile au fost cuprinse de panică, iar cetățenii de vază, despre care se credea că sunt simpatizanți ai vechiului regim, au fost arestați și reținuți pentru interogatoriu. Zvonul, vechiul nostru dușman, a început să se întindă iar în toată regiunea. Se spunea că regele și regina se îndreptau spre graniță, pentru a-și uni forțele cu cele ale prințului Condé, iar odată ajunși în Prusia vor strânge armată pentru a invada Franța și a instaura vechiul mod de viață.

După cum spunea Michel, fuga era semnalul ce avea să declanșeze un exod în masă. Toți cei slabi de înger și nemulțumiții, care până acum se prefăcuseră a fi patrioți, vor încerca să fugă, îngroșând astfel rândurile emigranților. Două zile încheiate n-am vorbit decât despre asta. Îmi amintesc că femeile se adunau laolaltă, pentru a-și spune părerea și toate erau convinse că regelui îi păruse rău să plece din țară; numai regina era de vină, regele nu s-ar fi gândit niciodată să facă așa ceva.

Sosiră, apoi, veștile bune. Familia regală fusese arestată la Varennes, aproape de graniță și acum se îndrepta spre Paris, sub escortă.

— Până aici le-a f-f-fost. De aici încolo nimeni n-o să le mai arate respect. Regele și-a p-p-pierdut onoarea. Ar trebui să abdice.

O vreme am crezut că așa se va întâmpla. Numele ducelui d'Orléans era pomenit ca posibil regent, ba chiar se vorbea despre formarea unei republici. Nu știu cum, panica s-a stins, Curtea, deși păzită cu strășnicie, și-a reluat viața obișnuită la Tuileries, iar ceva mai târziu, în septembrie, regele a depus jurământul pe Constituție.

Sentimentele fată de familia regală se schimbaseră definitiv. Așa cum spunea și Michel, se pierduse orice urmă de respect pentru rege. Era un simplu instrument în mâinile reginei și a celor de la Curte, despre care toată țara știa că au legături, în secret, cu prinții și emigranții din străinătate. Măsurile de securitate se înăspriră. Acei membri ai aristocrației care rămăseseră în țară și clericii care nu depuseseră jurământul constituțional erau supravegheați îndeaproape. Se ajunsese până acolo încât femeile care refuzau să vină la liturghiile celebrate de preoții statului, au fost biciuite în public, în piața Halelor, și obligate să participe la serviciul religios. Mi se părea o exagerare, însă nu se cădea să-mi exprim părerea, cu atât mai mult cu cât aveam o viață extrem de interesantă în vara respectivă.

La 8 iulie am născut al doilea copil, pe Sophie Magdaleine, și mama împreună cu Jacques au venit de la St Christophe anume pentru acest eveniment. Era o mare fericire să o am lângă mine pe mama, care supraveghea treburile casei, de parcă nici n-ar fi plecat vreodată. Femeie înțeleaptă, păstra pentru sine ideile privind noile schimbări, deși eram convinsă că observase totul, începând cu perdelele de brocart până la tacâmurile de argint cu monogramă. Nu se lega nici de felul în care se desfășura munca la topitorie, unde modelele gravate erau menite să placă noii clientele și nu mai semănau deloc cu cele executate odinioară. Se isprăvise cu florile de crin și monograma în litere înlănțuite. Deveniseră demodate, chiar decadente. Acum, pe sticla noastră găseai torțe, simbolizând libertatea, strângeri de mâini ca semn al prieteniei, cu cuvintele ’egalite’ și ’fraternite’ înscrise dedesubt. Nu aș putea spune că erau mai inspirate decât modelele precedente, dar nici nu ne băteam capul, de vreme ce, la Paris și Lyon, scoteam bani frumoși cu ele.

Odată, pe când stătea în camera ei, privindu-mă cum alăptam și ascultând râsul lui Jacques, care ajunsese un băiat dolofan la cei zece ani ai lui, mama îmi zâmbi și-mi spuse:

— Anumite lucruri nu se schimbă niciodată.

Am privit bebelușul și l-am luat de la sân, de teamă să nu se înece.

— Cine știe. Mâine, poimâine, dă Adunarea o lege prin care alăptatul este condamnat ca fiind o plăcere, i-am răspuns.

— Nici n-ar fi de mirare. Jumătate din ei sunt avocați și funcționari de doi bani.

Bine că nu puteau s-o audă nici Pierre nici Michel. Pentru ei oricine critica Adunarea era un trădător.

— Doar nu ești împotriva revoluției? am întrebat curajoasă.

— Eu sunt pentru ceea ce poate să-i ajute pe oamenii cinstiți. Dacă cineva vrea să se afirme în viață, ar trebui încurajat. Nu văd ce legătură are asta cu revoluția. Tatăl tău a devenit un om bogat prin propriile sale eforturi. A luat-o de jos, la fel ca oricare alt ucenic.

— Tata avea talent. Toți oamenii de talent ajung să se afirme. Noile legi sunt făcute să-i ajute pe cei care nu au nimic.

— Asta s-o crezi tu. Țăranilor nu le merge mai bine ca-nainte. Astăzi cei din clasa de mijloc se cațără tot mai sus. Patronii de magazin și alții ca ei. Și n-aș avea nimic de zis dacă ar ști cum să se poarte.

Când priveam pruncul pe care-l alăptam, sau auzeam glasurile copiilor care se jucau, mi se părea că spiritul revoluției e undeva foarte departe.

— Copilul a supt destul. Acuma o face din lăcomie, parcă ar fi un om mare. Pune-o în leagăn, spuse mama deodată.

— E și ea o revoluționară. Revoluționarii cer mereu mai mult și nu sunt mulțumiți niciodată.

Mama o luă pe Sophie Magdaleine în brațe și începu s-o bată ușor pe spate.

— Exact asta spun și eu. Nici ea nu știe ce-i priește, la fel ca toți așa-zișii patrioți. Cineva ar trebui să aibă curajul și puterea, să spună: „Ajunge”. Dar toți sunt ca o turmă de oi fără cioban.

Îmi făcea bine s-o aud vorbind. Să-i aud sfaturile, izvorâte dintr-un bun simț ancestral. Revoluțiile vin și se duc, bârfele și zvonurile bântuiau țara, societatea, așa cum o știam, se întorsese pe dos; mama rămânea ea însăși, nici reacționară, nici încăpățânată, dar întotdeauna cu o judecată sănătoasă. Stătea lângă leagăn și-l mișca încet, cu aceleași gesturi pe care le făcuse de atâtea ori pentru noi.

— Mă întreb dacă și fratele tău are un copil.

Se referea la Robert și am citit pe chipul ei cât de mult îi ducea dorul.

— Cred că da. Ultima oară când a scris zicea că așteptau un copil.

— Eu nu mai știu nimic, absolut nimic de zece luni. Jacques nu mai întreabă de taică-său. Ce ciudat; dacă are un frate sau o soră la Londra, înseamnă că acel copil e cetățean englez. Un londonez get-beget care nu știe nimic despre țara lui.

S-a aplecat și-a făcut semnul crucii peste prunc, a mai adăugat ceva legat de cina bărbaților la ieșirea din schimb și-a coborât. În urma ei, camera s-a umplut de amintiri și am simțit, deodată, un mare gol în suflet. Toate evenimentele prin care trecusem în ultimii doi ani erau lipsite de orice valoare. Eram descurajată și dezorientată fără un motiv anume.

Când a plecat înapoi la St Christophe, luându-l cu ea și pe Jacques, mi s-a părut că a dus cu dânsa liniștea și echilibrul. François și Michel se învârteau în curtea fabricii, parcă lipsiți de vlagă, și ziua aceea ni s-a părut, la toți trei, o zi

posomorâtă. Cât fusese la noi, mama reușise să-și restabilească vechea autoritate, fără ca cineva să-și dea seama: doamna Verdelet freca bucătăria o dată pe zi, bărbații erau ferchești și curați când veneau la masă, iar muncitorii, toți cu șepcile în mână, o ascultau atent când le vorbea – și obținuse toate astea în chip firesc, nu prin frică. Se bucura de respectul tuturor celor care lucrau în fabrică.

— Ce treabă c-c-ciudată, mama, cu o singură p-p-privire, obține mai mult decât reușim noi, cu s-s-sudălmi și lingușeală. Păcat că nu avem și femei d-d-deputați. Pe ea ar alege-o de f-f-fiecare dată.

Nu știu de ce, dar în timpul celor patru săptămâni cât mama a stat cu noi, Michel n-a mobilizat, o singură dată, Garda Națională pentru razii, deși i-a pus pe recruți să mărșăluiască prin fața bisericii din Plessis-Dorin, pentru a-i face mamei o plăcere.

În septembrie, după alegerea noilor deputați în Adunarea Legislativă, cum se numea acum, eram în măsură să discutăm cu o oarecare autoritate despre probleme de domeniul public – reușind să-i impresionăm pe Pierre și Edmé. Fratele soțului meu, Jacques Duval din Mondoubleau, fusese ales deputat pentru departamentul Loir-et-Cher. Ca toți progresiștii, și el era membru în Clubul Iacobinilor din Paris; când venea de la Paris fie își făcea timp să ne viziteze la Chesne-Bidault, fie se întâlnea, la Mondoubleau, cu François și Michel. El ne-a povestit despre grupările ce apăruseră în cadrul noii Adunări, unii care erau în favoarea măsurilor moderate, alții, între care se număra și el, preferau o politică mai cutezătoare; între liderii grupărilor era o permanentă dispută pentru ocuparea de posturi.

Lumea își pierdea, treptat, încrederea în rege și cu atât mai mult în regină, despre care se știa că întreține corespondentă în secret cu împăratul Austriei, pe care-l îndemna să pornească război împotriva Franței. Deputații progresiști, din care

unii activau în Clubul Iacobinilor, alții în cel al Cordelierilor, erau de părere că aristocrații rămași în țară și clericii care refuzaseră să depună jurământul ar fi trebuit puși sub o supraveghere și mai strictă. Din câte înțelegeam de la cumnatul meu, acești oameni erau un pericol pentru societate, provocând tulburări și nemulțumire în multe zone ale țării. Câtă vreme continuau să se afle în libertate, țineau pe loc revoluția și împiedicau progresul.

Jacques Duval devenise prieten apropiat cu Marat, editor al ziarului *Amicul Poporului,* un ziar foarte popular la Paris, pe care ni-l trimitea săptămânal, să fim la curent cu tot ce se spunea și se întâmpla în capitală. Nu prea știam ce să fac cu el; era o foaie incitantă, biciuindu-și cititorii până la violență și îndemnându-i să treacă la acțiune, dacă legile se dovedeau prea greoaie. Michel și François sorbeau fiecare cuvânt, după care dădeau foaia celorlalți muncitori s-o citească – un gest total deplasat, după părerea mea. În schimb, dat fiind că aveau destule de făcut la topitorie, supraveghind producția și ocupându-se de livrările de mărfuri, nu mai apucau să bântuie prin împrejurimi, scotocind ținutul în căutarea nelegiuiților de aristocrați și a preoților refractari.

În ce mă privea, îi lăsam să vorbească, surdă la argumentele lor. Vedeam de copil și asta îmi lua tot timpul. Și acum păstrez vie amintirea acelor nouă luni. Nu conta nimic altceva pentru mine.

În primăvară fetița a făcut o răceală, care s-a localizat la plămâni și cu toate că am îngrijit-o zi și noapte, aproape toată săptămâna, și am chemat doctorul din Mans, nu s-a putut face nimic. A murit pe 22 aprilie, 1792, la două zile după ce Prusia și Austria declaraseră război Franței; îmi amintesc că am aflat vestea în ziua în care am îngropat-o pe Sophie Magdaleine. Ca toți ceilalți, François, Michel și toți muncitorii de la topitorie,

eram împietrită de durere, căci pruncul fusese un copil plin de viață, care ne înveselise pe toți.

Asemeni tuturor celor pe care nenorocirea îi lovește pe neașteptate, vestea despre începutul războiului mi-a provocat o satisfacție amară. De aici încolo nu mai eram singura ființă îndurerată. Aveau să jelească și alte mii de oameni. N-aveau decât să se bată și să se sfâșie. Cu cât ne invadau mai curând și ne decimau mai repede, cu atât se ștergea mai iute durerea mea de mamă.

Cred că, în acea primăvară, puțin mi-a păsat de ce se întâmplă în țară, însă mai apoi, suferința copleșitoare, resimțită la moartea copilului, s-a transformat în ură împotriva inamicului. Ură împotriva prusacilor și a austriecilor care se amestecau în treburile Franței și porniseră războiul fiindcă erau incapabili să accepte noul regim dar mai presus de orice, îi uram pe emigranții care ridicau, acum, armele împotriva proprii lor țări.

Îmi dispăruse până și bruma de simpatic pe care o avusesem, cândva, pentru ei. Toți erau niște trădători. Nu era exclus ca până și Robert, fratele meu, care nu-mi mai trimisese un rând de un an de zile, să se fi înrolat în armata condusă de ducele de Brunswick. Era destul să mă gândesc la așa ceva și simțeam că mi se face greață. Acum, când Michel și François porneau să facă o razie, în fruntea Gărzii Naționale, le dădeam curaj, iar când se întorceau, după ce, în folosul poporului, puseseră mâna pe încă o proprietate, simțeam o satisfacție imensă, la fel ca oricare altă femeie de la topitorie.

Toate terenurile aparținând emigranților aveau, prin lege, un statut identic cu cel al proprietăților deținute de cler, astfel încât, cam pe la vremea asta, s-a întâmplat că, începând să ne gândim la viitor și la bătrânețile care aveau să vină, François și cu mine am cumpărat, lângă Vibraye, mica proprietate de la Gué de Launay.

Pretutindeni erau castele pustii, ai căror proprietari își luaseră tălpășița. Familia Gras de

Luart plecase de la Pierre, iar castelul de la Chérigny fusese abandonat de cei din neamul Cherbon. Proprietarul nostru, Philip de Mangin, fusese evacuat de la castelul Montmirail, însă socrul lui, Jean de la Haye de Launay, nefiind pus sub acuzare, își păstrase dreptul de a locui permanent în castel.

Zilnic auzeam numele atâtor alți „șobolani” care o luau la sănătoasa, dintre care majoritatea se alăturau armatei prințului Condé, aflată sub comanda ducelui de Brunswick și, pe măsură ce numele lor apărea pe lista emigranților iar proprietățile le erau sechestrate, toți încercam o satisfacție nelămurită la gândul că dacă emigrații s-ar fi reîntors vreodată, și-ar fi găsit casele puse pe numele altora, poate chiar mai rău, arse și jefuite, și ar fi descoperit că fiecare bănuț din averea lor devenise un bun al poporului.

Adunarea Legislativă era prea indulgentă cu trădătorii. Ca mulți alții, Jacques Duval, fratele lui François, cerca măsuri mai drastice; în toată țara, cei considerați suspecți ar fi trebuit arestați și interogați, chiar reținuți, eventual, până când puteau face dovada că sunt nevinovați. Țara se afla într-un mare pericol, dat fiind că, dinspre est, două armate aveau de gând s-o invadeze; și nu era acesta singurul pericol – se știa că în Bretania și în sud-vestul departamentului Vendée oamenii erau regaliști convinși și-i priveau cu multă simpatie pe emigranți.

Bineînțeles că, din cauza războiul, economia ajunsese la pământ, iar industria sticlăriei a fost una dintre primele care a avut de suportat consecințele. Mulți tineri au dat curs chemării la arme și așa se face că, rămânând doar cu muncitorii mai vârstnici, topitoria funcționa doar trei zile pe săptămână.

Caii și căruțele au fost rechiziționate pentru armată, prețul la grâne a crescut din nou, iar unii deputați au cerut pedeapsa cu moartea pentru cei

ce achiziționează grâne, însă nu s-au luat niciun fel de măsuri. Cu cât rămâneau mai mulți, cu atât mai rău, îmi spuneam, iar când priveam retrospectiv, amintindu-mi de moartea argintarului și a ginerelui său, cele petrecute la Bailon nu-mi mai stârneau niciun fel de repulsie. Devenisem mai înțeleaptă sau mai neîndurătoare, în ultimii trei ani. Cu un soț ofițer în Garda Națională și un cumnat deputat, aveai tendința să accepți autoritatea – dacă era de partea noastră.

Prietenul lui Jacques Duval, jurnalistul Marat, avea dreptate să denunțe, în ziarul său, *Amicul Poporului,* timiditatea unor membri ai Adunării și să susțină preluarea puterii de către un grup de patrioți adevărați, care n-ar fi ezitat să facă uz de măsuri drastice pentru a uni țara și a scăpa de opoziție. Exista un deputat în care toți aveam încredere, un avocat, Robespierre, care în ’89 ținuse un discurs înflăcărat la Versailles. Așa cum spunea cumnatul meu, dacă se putea vorbi despre o persoană înzestrată cu forța și priceperea necesară și capabilă să controleze situația, ce se înrăutățise în vara acelui an, atunci acea persoană nu putea fi alta decât Robespierre.

Robespierre... ’Incoruptibilul’, cum era cunoscut printre prieteni, căci nimeni și nimic nu-l putea abate de la ceea ce considera el a fi drept și just. Poate că alții îi priveau cu îngăduință pe cei ce nu înfierau războiul, sau rămâneau prieteni cu emigranții, în caz că rolurile s-ar fi inversat și inamicul ar fi câștigat războiul; în niciun caz, Robespierre. În repetate rânduri, el i-a prevenit pe miniștrii, responsabili pentru politica dusă de Adunare, că poziția regelui devenise de neacceptat; obstinația cu care acesta din urmă refuza să semneze decrete, ce ar fi însemnat o garanție pentru securitatea țării, nu reprezenta altceva decât o încercare de a trage de timp, în speranța că forțele ducelui de Brunswick aveau să înfrângă armata populară franceză. Dacă regele

refuza să coopereze cu guvernul, atunci regele trebuia determinat să abdice. Guvernul trebuia să fie puternic, altfel națiunea avea să piară.

În acea vară tulbure a lui ’92, acestea erau discuțiile la ordinea zilei, despre care aflam fie din ziarul *Amicul Poporului,* fie direct de la Jacques Duval. Dar știrea care a produs cea mai mare agitație a fost comunicatul dat de generalul Brunswick, pe 1 august, în care amenința că va trece Parisul „prin foc și sabie”, dacă familia regală ar fi căzut victimă unor acte de violență, „indiferent de natura acestora”. Nimeni nu se mai gândea la familia regală. Toți eram atât de preocupați de iminența unei invazii și de pericolul pe care îl reprezenta pentru noi și familiile noastre, încât nu ne mai făceam griji și pentru rege și consoarta sa. Deși fusese dat cu scopul de a ne înspăimânta și a ne convinge să ne supunem, rezultatul manifestului a fost cu totul altul, căci în loc să ne determine să avem mai multă considerație pentru rege și regină, dimpotrivă, ne-a făcut să devenim, aproape peste noapte, republicani.

Pe 10 august, mulțimile din Paris au pornit marșul spre Tuileries, au dezarmat garda elvețiană, obligând familia regală să se adăpostească în spatele manejului unde stătea Adunarea. Mica noastră colonie din Chesne-Bidault a fost cu sufletul alături de popor. Acum să vedem cum taie și spânzură ducele de Brunswick. Noi eram gata să-l întâmpinăm. Tot scandalul s-a încheiat cu un triumf – gruparea deputaților mai indulgenți a fost înfrântă. Autoritățile din Paris, numite acum municipalitate sau Comună, preluaseră acum controlul, iar în septembrie aveau să se țină alegeri pentru o nouă Adunare, Convenția Națională, aleasă prin vot universal, așa cum ceruse Robespierre, în repetate rânduri.

— În sfârșit, vom avea un guvern puternic, fu de părere Pierre.

Într-adevăr, unul din primele decrete, emis chiar a doua zi după asaltul asupra palatului Tuileries, dădea dreptul tuturor municipalităților din țară să aresteze pe loc persoanele suspecte.

Cred că, dacă era după Michel, închisorile ar fi devenit neîncăpătoare. În aceste condiții, putea, cu ajutorul Gărzii, să-i aresteze, în vederea deportării, pe toți preoții care refuzau să depună jurământul constituțional, cu toate că membrii Comunei din Paris aplicaseră, în capitală, măsuri mai severe și-i băgase pe toți la închisoare.

Familia regală fu întemnițată la Temple, de unde regina nu-și mai putea exercita influența nefastă, iar scrisorile adresate nepotului ei, împăratul Austriei, nu mai aveau cum să ajungă dincolo de graniță.

În ziarul său, Marat susținea că singurul mod de a salva Revoluția era ca poporul să-i măcelărească, în masă, pe aristocrați; însă, dacă s-ar fi întâmplat așa ceva, ar fi însemnat că vinovați și nevinovați laolaltă ar fi avut aceeași soartă. Nu știu cum se făcea, dar încetaserăm să propovăduim ideea de fraternitate.

Michel și François se ocupau îndeaproape de alegerile locale, ce urmau să aibă loc în ultima săptămână din august. Departamentul nostru, Loir-et-Cher, era împărțit în treizeci și trei de cantoane, divizate, la rândul lor, în mai multe parohii sau comune. În fiecare canton, toți cei în vârstă de douăzeci și cinci de ani aveau dreptul să voteze unul sau mai mulți Electori, iar aceștia, la rândul lor, îi votau pe deputați, ce aveau să reprezinte în Adunare interesele locuitorilor din cantonul respectiv.

Soțul și fratele meu candidau la funcția de Electori pentru cantonul Gault, și erau hotărâți să nu permită nici unui alt candidat, cu tendințe vag reacționare, să-și înscrie numele pe lista de vot. În acțiunile lor erau sprijiniți de Jacques Duval, care, prin scrisorile trimise de la Paris, îi încuraja,

subliniind importanța covârșitoare a unei majorității progresiste în cadrul Adunării, intitulată acum Convenția Națională. Ori, cum arăta el, așa ceva se putea întâmpla numai dacă Electorii înșiși aveau vederi progresiste și procedau în așa fel încât numai deputații avizați ajungeau să dețină puterea. El nu avea de gând să candideze a doua oară, din motive de sănătate. Vestea a constituit o grea lovitură pentru Michel și François, care erau de părere că o rudă apropiată, cu o funcție înaltă, putea să asigure oarece înlesniri modestei noastre afaceri, iar dacă situația s-ar fi înrăutățit, ar fi putut să ne ofere protecție.

Cu o săptămână înaintea alegerilor, Michel spuse răspicat:

— În privința unui lucru trebuie să fim f-f-fermi, anume să avem grijă ca niciun p-p-preot sau f-f-fost membru al aristocrației să nu aibă prilejul să voteze.

— Cum rămâne cu preoții care au depus deja jurământul? întrebă François.

— N-au decât să j-j-jure până amețesc, nu-i lăsăm și gata. Pentru orice eventualitate, facem mai întâi, un tur cu Garda Națională prin fiecare parohie, să fim siguri că cei nominalizați pentru alegeri au depus jurământul.

Era în duminica dinaintea alegerilor când Michel a organizat, în curtea topitoriei, o paradă a Gărzii din Plessis-Dorin și dintr-o parohie alăturată. Și astfel au pornit-o vijelios, circa optzeci de bărbați, sub comanda lui André Delalande – Michel îi încredințase lui postul – având misiunea de a-i obliga să depună jurământul pe acei potențiali Electori ce făceau dovada unui patriotism îndoielnic.

N-a existat parohie sau comună să se împotrivească acestei acțiuni de forță, deși mulți locuitori au protestat, susținând că Garda Națională nu avea niciun drept să aplice o asemenea măsură cetățenilor de bună credință.

— La d-d-dracu’ cu buna credință, v-v-vedem noi care-i de bună credință la n-n-numărătoarea voturilor, conchise Michel.

Pe 26 august, în biserica din Gault, s-a ținut prima întâlnire pentru discutarea alegerilor. Mi s-a dat voie să fiu și eu de față, dar am avut grijă să ocup un loc undeva mai în spate. De cum s-a deschis întrunirea a început scandalul. În virtutea vârstei și a poziției, domnul Montliber, primarul din Gault, a fost invitat să prezideze adunarea, stârnind, din partea lui Michel și François, proteste exprimate cu multă convingere.

— E un aristocrat, n-are ce căuta aici, strigă François.

— O-o-oameni ca el au a-a-adus țara în starea în care se află. Și-a schimbat năravu’ odată, o s-o facă și a d-d-doua oară, urlă Michel.

Gângăveala lui Michel era, desigur, un handicap într-o asemenea ocazie, iar râsetele înfundate, ce se puteau auzi, n-au avut darul să-l liniștească, dimpotrivă. Dintr-odată am simțit cum mi se face cald și mă cuprinde rușinea, cu atât mai mult cu cât, tocmai în acel moment, au apărut din sacristie, abatele din Gault, însoțit de colegii lui de breaslă din Oigny și St Agil. Michel și François au început să fluture deasupra capului niște hârtii, strigând:

— Fără preoți… să iasă afară… Afară preoții.

Abatele din Gault, care, la drept vorbind, părea un om cât se poate de pașnic, se opri pe treptele altarului.

— Acei membri ai clerului care au depus jurământul au dreptul să participe, spuse el.

— N-avem n-n-nevoie de proști ca tine. T-t-tacă-ți fleanca! urlă Michel.

S-a lăsat o tăcere sumbră. Apoi a început un tărăboi de nedescris. Unii din membrii mai vârstnici au dat să protesteze, dar cei mai tineri au început să strige și să-i înjure, iar în următoarele minute cei trei clerici s-au retras demn,

înspăimântați, bineînțeles, la gândul că prezența lor putea da naștere la violență.

Eu mă făcusem vânătă de rușine și tot nădăjduiam că Michel și François aveau să se potolească. În cele din urmă, în locul primarului, a fost desemnat domnul Vilette care, aburcându-se pe un scaun, i-a dojenit pe „acei participanți care alungau patrioții adevărați de la această adunare."

— Nu există lege care să interzică unui preot cu drepturi constituționale să devină Elector sau să voteze, așa cum nu există lege care să interzică accesul unui fost membru al aristocrației, anunță domnul Vilette.

Afirmația a fost primită cu ovații și proteste, mai exact huiduieli, din partea lui Michel, François și a celor din tabăra lor. În cele din urmă, prin ridicare de mâini, s-a hotărât excluderea acelor așa-numiți foști membri ai aristocrației, astfel încât primarul Montliber, împreună cu fiul său și alți câțiva au fost obligați să părăsească lăcașul.

Situația a rămas calmă până după momentul în care au fost introduse în urnă buletinele de vot, pe care fiecare alegător scrisese numele unui candidat la postul de Elector. Domnul Vilette, președintele, tocmai se pregătea să ducă urna comisiei însărcinată cu numărarea voturilor, când am văzut că Michel îi dă un ghiont lui François. François sări în picioare, se repezi la președinte și-i înșfăcă urna.

— Sarcina dumitale s-a încheiat. Nu e treaba președintelui să se ocupe de voturi. Asta-i treaba comisiei, strigă el hotărât.

Într-o clipită ajunse cu urna în sacristie, unde aștepta comisia, formată numai din membrii Gărzii Naționale, iar eu mă întrebam oare câte buletine de vot aveau să fie cercetate, în primul rând, de Michel și François. Ședeam fără să scot un cuvânt, complet năucită de scena la care asistasem. Față de cele întâmplate aici, cuvintele 'Libertate, egalitate, fraternitate' păreau să fi fost rostite undeva, foarte

departe. Nimeni n-a protestat. Vilette, președintele, avea o figură consternată, dar nu îndrăznea să miște în front.

„Își merită soarta. Jumătate din alegători sunt analfabeți și atunci cineva trebuie să gândească pentru ei”, îmi repetam în gând, încercând să-mi liniștesc conștiința.

François s-a întors, așezându-se lângă Michel. Au discutat ceva, după care François l-a somat pe Henri Darlanges, din parohia Grande-Borde, să se ridice în picioare. Am auzit pași și am văzut că un individ cu o mutră îngrozită luase poziția de drepți.

— Deținem informații că adăpostești în casă doi foști membri ai aristocrației, care nu au permise dar au ascuns arme, spuse François.

— Nu este absolut nimic adevărat. Puteți să percheziționați și casa mea și toată parohia, răspunse omul, unul din potențialii candidați la postul de Elector.

Michel și François s-au consultat o vreme, după care s-a cerut prezența, în mijlocul adunării, a domnului Montliber, primarul din Gault. Îmi dădeam seama că Michel era cel care dădea ordine, în vreme ce François avea rolul de purtător de cuvânt.

— Cetățene primar, l-ai auzit pe acest om, Henri Darlanges, negând că ar avea cunoștință despre străini sau arme ascunse. Michel Busson-Challoir, în calitatea sa de comandant teritorial, îți ordonă să pornești de îndată spre Grande-Borde și să procedezi la percheziția casei lui Darlanges, spuse François.

În clipa următoare, ușile bisericii fură date de perete și ne pomenirăm cu un contingent numeros al Gărzii Naționale, vreo șaizeci de oameni, toți muncitori la Chesne-Bidault.

Începusem să-mi dau seama ce gânduri aveau ai mei. Întemeiată sau nu, umbra îndoielii trebuia aruncată asupra tuturor acelor candidați cu vederi moderate. Odată discreditați astfel, nimeni nu ar fi

avut nesăbuința să-i voteze. În aceste condiții, progresiștii aveau cale liberă.

— Cu ce drept… începu primarul.

Michel, care se ridicase de la locul lui și se îndrepta spre Darlanges, îl reduse la tăcere.

— Cu dreptul f-f-forței. Treci în spatele Gărzii.

Apoi se adresă lui Darlanges:

— D-d-dă cheile de la casă.

Omul îi înmână cheile fără să scoată o vorbă. François dădu un ordin scurt. Apoi el împreună cu Michel, primarul și Henri părăsiră biserica în pas de marș, escortați de Garda Națională.

Întrunirea s-a sfârșit într-o stare de confuzie. Candidații la postul de Elector se învârteau prin preajmă, neștiind exact ce să facă, marea majoritate prea speriați pentru a întreprinde ceva. Când am ieșit din biserică, am văzut o femeie care s-a repezit la bărbatu-său și, izbucnind în lacrimi, l-a întrebat dacă avea să fie cineva dus la închisoare.

Nu știam încotro s-o apuc, așa că am intrat în primărie și am așteptat să văd ce se mai întâmplă. Dintre muncitor noștri, câțiva, îmbrăcați în uniformă, stăteau de pază. Niciun locuitor din Gault nu îndrăznea să se apropie.

În scurt timp, alaiul s-a întors. Legați cu mâinile la spate erau Henri Darlange, împreună cu alți doi bărbați, pasă-mi-te chiriașii, ale căror chipuri erau împietrite de groază.

S-a încropit un proces de complezență, iar primarul Montlibert a fost obligat să interogheze prizonierii. Chiar și pentru cineva, așa ca mine, care nu știa ce înseamnă exact un proces, era clar că niciunul din cei judecați nu era vinovat. În casă nu se găsiseră niciun fel de arme. Iar celor doi nici nu le trecea prin cap să susțină că ar fi fost aristocrați. Domnul Vilette, care prezidase adunarea din biserică, se ridică în apărarea lor.

— Dacă ești în c-c-cârdășie cu cei doi, ai c-c-curajul să recunoști, sau taci din gură, grăi Michel.

Felul cum vorbea și se comporta mă ducea cu gândul la lucruri mai rele, și începuse să-mi fie teamă că bieții prizonieri aveau să fie scoși în stradă și spânzurați. Prizonierii împărtășeau aceleași temeri. Îmi dădeam seama după expresia din ochii lor. Michel l-a chemat pe André Delalande, comandantul Gărzii:

— P-p-pune-i sub pază și escortează-i până la Montdoubleau, unde îi predai a-a-autorităților mâine la prima oră.

André salută. Cei trei nefericiți fură scoși din primărie.

— A-a-asta e tot. Nu mai sunt alte p-p-probleme. Întrunirea de la biserică va fi r-r-reluată mâine dimineață.

Fără un cuvânt de împotrivire, primarul Montlibert, președintele Vilette și ceilalți reprezentanți oficiali părăsiră clădirea primăriei. Abia atunci, într-un gest complice, Michel i-a făcut cu ochiul lui François.

— Membrii comisiei pentru numărarea voturilor sunt încuiați în b-b-biserică iar cheile sunt la mine. Îți propun să mergem până vizavi, să vedem dacă voturile sunt n-n-numărate corect.

În aceeași noapte, m-am întors la Chesne-Bidault, singură, escortată de șase membri ai Gărzii. A doua zi, alegerile locale au continuat în absența mea. Din câte am aflat mai apoi, totul s-a desfășurat fără incidente, până când una din persoanele oficiale s-a arătat nemulțumită de evenimentele petrecute cu o zi înainte și i s-a pus în vedere că, dacă avea să facă greutăți în continuare, muncitorii de la Chesne-Bidault ar fi fost extrem de încântați să rezolve problema în stilul lor atât de personal. Nemulțumitul s-a lăsat păgubaș.

Mai târziu, n-am fost deloc surprinsă aflând că atât fratele cât și soțul meu câștigaseră alegerile în Gault. Făcând abstracție de sentimentele mele, un lucru era cert. Intimidarea dădea roade.

Așa cum susținea cumnatul meu, Jacques Duval:

— Destinul națiunii depinde de modul în care Electorii știu să-i aleagă pe deputați.

Iar cei proveniți din departamentul Loir-et-Cher erau cu toții progresiști. Nu găseai printre ei un singur deputat moderat.

Odată cu înfrângerea de la Verdun, din 2 septembrie, toată țara a fost în picioare. Un singur pas să fi înaintat inamicul și eram gata să-l primim cum se cuvine. Și eu eram gata să lupt, alături de muncitorii de la topitorie.

„*Pericolul este iminent. Clopotele au început să sune aici, în capitală. Fie ca același lucru să se întâmple în fiecare regiune din Franța și toți cetățenii să se adune întru apărarea țării*”, ne scria Jacques de la Paris.

Chiar în ziua în care ne scria aceste rânduri, închisorile Parisului au fost luate cu asalt și peste o mie două sute de prizonieri au fost măcelăriți de mulțime. N-am aflat niciodată cine fusese vinovatul. Se zicea că fusese vorba despre o stare de panică colectivă. Potrivit zvonurilor, care mergeau din om în om, se spunea că în închisori erau puzderie de aristocrați înarmați, care așteptau momentul să se răzvrătească și să-i desființeze pe locuitorii Parisului. Reînviaseră poveștile cu briganzii de la 1789.

Pe 20 septembrie, armatele prusacă și austriacă fură înfrânte la Valmy, iar câteva zile mai târziu Verdun-ul fu recucerit. Armata poporului fusese prezentă la apel.

Pe 21 septembrie, s-a întrunit, pentru prima oară, Adunarea – Convenția Națională. Am înălțat steagul tricolor deasupra coșului de la furnal, iar muncitorii, toți purtând uniforma Gărzii Naționale, au intonat Marseieza, cântecul ce înlocuise între timp refrenul „*Nu te lăsa”*.

În aceeași seară, în casa cea mare, după ce am scos paharele imitație a pocalului făcut cu

douăzeci de ani în urmă, în cinstea regelui Ludovic al XV-lea, François, Michel și cu mine am închinat în cinstea noii Republici.

## *Cincisprezece*

*„Convenția Națională îl declară pe Ludovic Capet, ultimul rege al francezilor, vinovat de conspirație împotriva libertății națiunii și de încercare de subminare a securității stalului.*

*Convenția Națională decretează condamnarea la moarte a lui Ludovic Capet.”*

În ianuarie ’93 n-a existat casă în care să nu se discute, pro și contra, cazul regelui. În decembrie, înainte de întrunirea Convenției, Robespierre afirmase, cât se poate de clar, de altfel, că: „Dacă regele nu este vinovat atunci vinovați sunt aceia care l-au detronat.”

Nu exista cale de mijloc. Ori era corect ca regele să fie înlăturat, fiindcă ceruse ajutorul statelor străine împotriva țării, ori nu. Dacă se procedase corect, atunci regele se făcuse vinovat de trădare și trebuia să plătească. Dacă nu, Convenția Națională trebuia să se dizolve, să-i ceară iertare monarhului și să capituleze în fața inamicului.

— N-ai cum să contrazici logica lui Robespierre. Cei din Convenție n-au de ales – ori regele, ori ei sunt cei vinovați. Dacă regele este declarat nevinovat este ca și cum ai spune că n-ar fi trebuit proclamată niciodată o republică și atunci țara ar trebui să depună armele în fața armatelor inamice, prusace și austriece, susținea Pierre.

— Cine se omoară cu 1-l-logica? Toată lumea știe că Ludovic e un t-t-trădător. Este de ajuns un singur semn de slăbiciune din partea Convenției și toți aristocrații și p-p-popii din țară o să înceapă să-și frece mâinile de bucurie. Ar merita să li se taie capetele la toți.

— De ce n-ar fi trimisă familia regală în exil? Nu crezi că ar fi o pedeapsă destul de severă? am întrebat.

I-am auzit scrâșnind din dinți pe toți trei – Pierre, Michel și François, soțul meu.

— În exil? Să le dăm posibilitatea să-și folosească influența pentru a face mai mulți prozeliți? Ia gândește-te ce s-ar întâmpla dacă regina ar ajunge în Austria, de exemplu? Închisoarea pe viață este, indiscutabil, singura soluție, izbucni Pierre.

Michel îl aprobă, făcând semnul de condamnare la moarte folosit de romani în antichitate.

— Nu există decât un singur r-r-răspuns. Cât timp acești oameni mai t-t-trăiesc și, în primul rând, câtă vreme regina este încă în viață, toți r-r-reprezintă un pericol pentru s-s-securitatea țării.

Dar atunci când regele avea să fie condamnat la moarte și executat, pe 21 ianuarie, aveam să constatăm că nici situația noastră nu era prea ușoară.

Autoritățile departamentale inițiaseră o anchetă privind legile din Gault și rolul pe care îl jucaseră fratele și soțul meu. Din câte se știa, primarul din Gault, împreună cu alte oficialități, înaintaseră o plângere ministrului de interne, domnul Roland, care ordonase să se facă cercetări. Nu m-a mirat deloc să văd apărând, ca martori ai acuzării, diferiți cetățeni din Gault și alte parohii.

Ancheta a avut loc în zilele de 22 și 23 ianuarie (a doua zi după ce regele fusese decapitat la Paris). Nu știu dacă autoritățile din districtul nostru, Loir-et-Cher, erau, în secret, de partea regelui Ludovic sau nu, dar toți s-au declarat categoric împotriva oricăror acte de violență, iar Michel și François au primit o săpuneală zdravănă.

*„Curtea consideră că domnii Busson-Chalioir și Duval au încălcat legea atunci când, în august trecut, cu ocazia alegerilor locale, i-au dat afară pe foștii aristocrați și pe reprezentanții clerului, că atitudinea lor față de președintele adunării a fost exagerată, că muncitorii de la Chesne-Bidault au amenințat o serie de cetățeni pașnici, că s-a tulburat ordinea publică și că, în fața justiției și a legii, o asemenea purtare este reprobabilă, iar*

*domnii Busson-Challoir și Duval urmează denunțați instanței, având să suporte rigorile legii și pedeapsa ce li se cuvine, în mod legal, pentru tulburarea ordinii publice.”*

Astfel suna actul de acuzare și numai datorită intervenției cumnatului meu cei doi au reușit să scape de închisoare. Au scăpat basma curată plătind o amendă considerabilă, iar Michel și-a pierdut poziția de comandant teritorial în Garda Națională. Departe de a-i tempera patriotismul, incidentul l-a făcut să devină de un fanatism și mai exagerat.

În acea iarnă a lui ’93, pe când lectura noastră era *Amicul Poporului* și aflam despre sciziunile permanente din sânul Convenției, cu miniștri ca Roland – inițiatorul anchetei împotriva lui Michel și François – și care, în ciuda opoziției lui Robespierre și a prietenilor lui iacobini, ce avertizaseră asupra pericolului inflației, nu aplicau o politică fermă de control și lăsau ca prețul la grâne să crească spectaculos, într-o asemenea perioadă Pierre a fost singurul care l-a împiedicat pe Michel să ne părăsească pentru a-și căuta norocul alături de ceilalți extremiști de la Paris.

În capitală, tulburările au continuat, în februarie și martie, oamenii fiind nemulțumiți de prețul la zahăr, săpun și lumânări. Iar Marat, ziaristul, a ajuns din nou purtătorul lor de cuvânt și, ca unică soluție pentru scăderea prețurilor, le-a dat oamenilor ideea să-i spânzure pe câțiva din băcani de cornișa propriilor case.

— Pe viața mea omul ăla are d-d-dreptate. Nu î-î-înțeleg, întreg P-p-parisul ar trebui să fie alături de el, să-l p-p-proclame dictator, afirma Michel.

Era evident că dușmani din interior și din exterior amenințau republica noastră, în cinstea căreia toastaserăm în septembrie.

Începând cu luna martie am pierdut orice nădejde de a mai primi vești de la Robert. Convenția declarase război Angliei și Olandei, iar

în cazul în care se afla încă la Londra, Robert era, fără îndoială, nu doar un simplu emigrant, ci o persoană angajată activ în acțiuni subversive împotriva propriei sale țări. Dacă așa stăteau lucrurile, atunci putea fi și el considerat un adevărat trădător, la fel ca miile de concetățeni ai noștri din vestul țării, care, în acele momente de pericol iminent pentru Republica amenințată de forțele aliate, găsiseră cu cale să se revolte, lăsându-ne pe noi ceilalți pradă atrocităților unui război civil.

În spatele insurecției se aflau preoții care, nemulțumiți de faptul că-și pierduseră privilegiile deținute vreme de secole și că terenurile și proprietățile le fuseseră confiscate, profitaseră de lipsa de receptivitate la schimbare și de firea superstițioasă a țăranilor, ce priveau cu neîncredere decretele date de Convenție. Mai presus de orice, țăranii se temeau de convocări, cum fusese cea din februarie, prin care fuseseră chemați la oaste toți bărbații nefamiliști, între optsprezece și patruzeci de ani, și care puteau fi disponibilizați de la fabrici.

Executarea regelui și recrutările reprezentau două elemente ce-i împinseseră la răscoală pe țăranii din vestul Franței, la îndemnul unor aristocrați nemulțumiți și a acelor preoți care nu depuseseră jurământul de credință. Odată declanșată, răscoala s-a întins asemeni focului ce mistuie pădurea, chiar mai rău, s-a răspândit ca boala, molipsindu-i pe toți cei care, dintr-un motiv sau altul, își pierduseră credința în revoluție, devenind niște răzvrătiți.

În aprilie, răscoala cuprinsese ținuturile Vendée, Basse-Vendée, Bocage, Anjou, Loara Inferioară. Mii de țărani, înarmați cu ce găsiseră la îndemână, de la flinte ruginite la securi și seceri, făcând prăpăd pe unde treceau, și având în frunte oameni de un curaj neîmblânzit, căci nu mai aveau ce pierde, înaintau de-a lungul Loarei, fără a întâlni,

pentru început, niciun fel de rezistență în calea lor, exceptând satele și orașele unde locuitorii îngroziți încercaseră să se opună, dar fuseseră risipiți pe loc. Armatele republicare se aflau la graniță, luptând cu inamicul, și numai câteva companii ale Gărzii Naționale mai rămăseseră să țină piept acestui neașteptat și cumplit măcel venind dinspre vest.

Rebelii au triumfat, și după ce au încercuit Nantes, au pornit mai departe spre Angers și Saumur, într-o avalanșă de prizonieri și refugiați, de căruțe înțesate de femei și copii, de familii țărănești, de neveste și ibovnice ale foștilor aristocrați, o populație întreagă ce-și ducea existenta prădând, jefuind și distrugând totul în calea ei.

Ce-i drept, uram armatele cotropitoare și pe emigranții care le ațâțau, însă Doamne, mai mult îi uram pe răzvrătiții din Vendée, cum ajunsese să fie denumită această hoardă rebelă. Ipocrizia acelui „Pentru Isus”, strigătul lor de luptă și a Drapelului Sfânt, pe care-l arborau, de parcă ar fi pornit într-o nouă cruciadă, era depășită numai de modul lor bestial de a acționa. În unele sate, patriotismul localnicilor care aveau curajul să li se împotrivească era reprimat cu cruzime, iar numărul victimelor devenise cu mult mai mare decât cel înregistrat pe vremea răzmerițelor din Paris. Nici femeile nici copiii nu găseau îndurare, iar răniții, chiar cei care mai erau încă în viață, erau aruncați peste morții ce umpleau șanțurile. Preoții care depuseseră jurământul de credință față de Constituție erau legați de cai și târâți prin colbul drumului, până ce-și dădeau sufletul. Iată deci că ajunsesem să-i cunoaștem, în carne și oase, pe „briganzii” despre care auziserăm atâtea și care răspândiseră teroarea în ’89. Purtând eșarfe și cocarde albe, liderii monarhiști își îndemnau armia de țărani neștiutori să meargă tot înainte, promițându-le, de fiecare dată, o pradă mai bogată, în vreme ce preoții care-i urmau îi adunau să le

administreze câte o predică înaintea fiecărei bătălii. Îngenunchind, de cu zori, în fața Crucifixului, croindu-și drum prin satele lipsite de apărare, la vremea amiezii, amețită de băutură și de baia de sânge, la apusul soarelui, nedisciplinata dar vajnica adunătură, ce-și zicea Oastea Domnului, părea să se îndrepte spre victorie; astfel s-au scurs lunile aprilie și mai.

Cum spunea Pierre, era vorba de o luptă între Te Deum și Marseieza, iar în acea vară a lui ’93 corul Marseiezei fusese înfrânt de fiecare dată.

Supusă scindărilor interne, Convenția din Paris dădea ordine contradictorii generalilor rechemați în grabă de pe front, ce se vedeau acum puși în situația de a înăbuși rebeliunea. Abia la sfârșitul lui septembrie, după regruparea armatelor republicane, a putut fi întrerupt lungul șir de victorii al armatei din Vendée. Ajuns, între timp, în fruntea Convenției, și fiind unul din principalii membri ai Comitetului de Salvare Publică, Robespierre era hotărât să reprime răscoala, iar generalilor li se ordonase să-i anihileze și să-i decimeze, fără milă, pe rebeli.

Pe 17 octombrie, armata răzvrătiților suferi o înfrângere dezastruoasă la Cholet, în Maine-et-Loire, atunci când doi din conducătorii ei, d’Elbée și Bonchamp, fură grav răniți. Era începutul sfârșitului pentru armata rebelă, deși aceștia încă nu aveau cum s-o știe; și în loc să se retragă pe malul celălalt al Loirei și să lupte pe teren propriu, au continuat să înainteze spre nord, cu gând să cucerească Granville, portul de pe coasta Canalului Mânecii, fiindcă se zvonea că englezii le puseseră la dispoziție o flotă impresionantă. Spre gloria lor eternă, locuitorii din Granville s-au opus rebelilor și astfel, la mijlocul lunii noiembrie, armata din Vendée a bătut în retragere, pornind în lungul drum spre Loara, încolțită de pretutindeni de armatele republicane.

La Chesne-Bidault lucrul încetase aproape complet căci, deși rebelii se găseau în Mayenne, la mare distantă spre vest, casa noastră era așezată la confluenta departamentelor Sarthe și Loir-et-Cher și noi trăiam într-o continuă stare de nesiguranță, gândindu-ne ce s-ar întâmpla dacă unuia din capii răzmeritei i-ar fi venit ideea să străbată ținutul de-a curmezișul, ajungând astfel chiar în regiunea noastră. Michel și restul muncitorilor erau mereu în alertă, iar în calitate de căpitan al Gărzii, frate-meu ardea de nerăbdare să-și ia oamenii și să intre în focul luptei. Cu toate acestea, datoria îl obliga să se rezume doar la sarcina de a apăra satul, în caz de pericol; în ceea ce mă privea, căpătăm încredere ori de câte ori îi vedeam mărșăluind prin curtea atelierului, îmbrăcați în uniformă, cu toate că-mi dădeam seama că Michel și o mână de muncitori n-aveau nicio șansă în fața miilor de vandeeni, dacă aceștia ne-ar fi împresurat.

Mă stăpânea din nou dorința de a trăi, fiindcă aveam o fetiță, în vârstă de șase luni, Zoë Suzanne, născută pe 27 mai. Dolofană și sănătoasă, fetița se arătase, din prima zi, cu mult mai vioaie decât cei doi copii pe care-i pierdusem între timp, iar mama, venită în vizită la noi, pe timpul verii, îi prevestise o dezvoltare normală. Odată cu înfrângerea rebelilor din Vendée puteam și noi să mai răsuflăm – noi, patrioții. Chiar dacă trimisese sute de oameni la eșafod, inclusiv pe regină și pe fostul protector al lui Robert, ducele d'Orléans zis Philippe-Egalitate, prin regimul strict de guvernare impus, Robespierre nu numai că salvase țara de la înfrângere, dar ușurase viața de zi cu zi a oamenilor, promulgând Legea prețului maxim, ce limita costurile pentru mâna de lucru, hrană și bunuri esențiale.

În toamna aceea, principala noastră grijă o reprezentau Pierre cu familia și Edmé. Când trecuseră prin Laval, îndreptându-se spre țărmul de nord, rebelii se aflaseră la mai puțin de

nouăsprezece leghe de Mans, iar o lună mai târziu, pe când băteau în retragere, traversaseră, încă o dată, aceeași zonă. Mayenne, Laval, Sable, Flèche, zilnic aflam vești despre retragerea spre sud a armatei de rebeli, dezorganizați, bolnavi de dizenterie și cu moralul distrus, vădit stânjeniți de liota de femei, copii, călugărite și preoți care-i urmau.

În ziua de marți, 13 a lui Brumărel[5] (3 decembrie), am auzit că rebelii ajunseseră la Angers și se pregăteau să asedieze orașul. Toate acestea le-am aflat de la Jacques Duval, care la vremea respectivă locuia la noi și tocmai se întorsese de la Mondoubleau, unde discutase cu autoritățile.

— Situația e sub control. Angers-ul va rezista atacului, armata noastră, condusă de Westermann, este pe urmele lor și-o să-i încercuiască înainte ca rebelii să poată trece Loara.

Angers era la douăzeci și două de leghe sud-vest de Mans, ceea ce însemna mai mult de o zi de mers pe jos; iată de ce am simțit o mare ușurare gândindu-mă la Pierre, Edmé, Marie și la copii.

— Până aici le-a fost. Vor fi p-p-prinși ca într-un clește de armatele n-n-noastre. De soldații rămași în urmă și de dezertori ne putem ocupa chiar noi.

I-am văzut pe Michel și François privindu-se pe furiș și am ghicit ce avea să urmeze.

— Dacă G-g-garda Națională din fiecare parohie ar porni în forță, i-am p-p-putea face bucățele de-ar îndrăzni s-o ia iarăși spre est.

Se îndreptă spre fereastră, o deschise și-l strigă pe André Delalande, care tocmai trecea prin curtea atelierului.

— D-d-dă alarma. Într-o oră toți oamenii să fie aici, cu t-t-tot echipamentul. Plecăm în urmărirea afurisiților de briganzi.

Abia trecuse de ora două când, în răpăitul tobelor și fluturând steagurile tricolore, porniră cei trei sute de oameni, în frunte cu Michel. Dacă ar

mai fi trăit, tata ar fi fost mândru să-și vadă mezinul, pe care, acum mai bine de treizeci de ani, îl acuza că e țâfnos și gângăvit. În restul săptămânii, ne-am mulțumit doar cu zvonurile, singura veste certă fiind că atacul armatei rebelilor asupra Angers-ului fusese respins. Apărat vitejește, orașul rezistase, iar acum liderii răzvrătiților erau pe cale să se hotărască când și pe unde ar putea trece Loara, înainte ca armatele republicane să-i atace din spate.

Ar fi trebuit să mă gândesc că nu trebuie să te încrezi niciodată în zvonuri, așa cum se întâmplase, pe vremuri, cu acei briganzi inexistenți: De astă dată, lucrurile stăteau invers. Se vorbea despre victorie când victoria era încă departe.

În lunea imediat următoare, i-am zis lui François, de îndată ce ne-am dat jos din pat:

— A trecut destulă vreme de când n-am mai primit vești de la Pierre. I-aș spune lui Marcel să mă ducă azi până la Mans, să rămân acolo la noapte și dacă totul este bine să mă întorc mâine dimineață.

François a obiectat pe loc, așa cum fac soții de obicei, explicându-mi că am fi aflat noi până acum dacă i s-ar fi întâmplat ceva lui Pierre. Drumurile erau încă nesigure, vremea încă instabilă. Mai bine pleca Marcel singur și ducea mesajul, iar eu trebuia să rămân la Chesne-Bidault. Copilul s-ar fi zvârcolit toată noaptea fără mine.

— De când s-a născut Zoë nu ne-a trezit niciodată noaptea, doarme foarte bine în leagăn, lângă patul doamnei Verdelet. Lipsesc doar o noapte și mai puțin de-o zi, iar dacă lui Edmé, Marie și băieților le surâde ideea, la întoarcere îi iau cu mine.

Era clar că mă încăpățânam să-mi duc planul până la capăt. Prinsesem curaj când îl văzusem pe Michel plecând în urmărirea rebelilor, cu o săptămână în urmă. În fond, chiar Jacques Duval

îmi dăduse asigurări că „briganzii”, cum le spuneam noi, pe bună dreptate, erau derutați și încercau din răsputeri să ajungă pe celălalt mal al Loarei.

Poate era vorba și de altceva, un lucru pe care nu îndrăzneam să-l accept nici măcar față de mine, dar aveam sentimentul că, într-un fel, François rămăsese în urma lui Michel. Spre deosebire de acesta, soțul meu nu se oferise să meargă cu Garda Națională. Avea să afle că soția lui nu era bântuită de atâtea temeri.

Chiar după micul dejun am pornit la drum împreună cu Marcel. În ultimul moment, văzând că nu mă poate convinge să renunț, François se oferi să mă însoțească. Nici n-am vrut să aud; l-am rugat să stea acasă și să aibă grijă de fetiță.

— Dacă tot e să ne întâlnim cu briganzii, vom profita din plin de situație, am adăugat la plecare, mângâind cele două flinte legate deasupra, pe coviltirul șaretei. La vremea respectivă glumeam, neștiind cât adevăr era în vorbele mele.

După ce am trecut de Vibraye, mi-am dat seama că în privința vremii François avusese dreptate. Se lăsase un frig cumplit și era lapoviță. Eram gros îmbrăcată și totuși mâinile și picioarele îmi înghețaseră bocnă, iar Marcel, care încerca să vadă drumul prin rafalele de ploaie, avea o figură dezorientată.

— Cetățeană, n-ai ales o zi prea bună pentru a-ți încerca norocul, zise el.

Încă din septembrie, când fuseseră emise decretele, deveniserăm toți atenți cum ne adresam unii altora. Apelativele ’domn’, ’doamnă’ erau de domeniul trecutului, ca și vechiul calendar. Deci nu trebuia să uit că astăzi nu mai eram în 9 decembrie 1793 ci în 19 a lui Brumar, din anul II al Republicii.

— E posibil, doar că noi ne adăpostim sub coviltir, spre deosebire de cei din Garda Națională

care, poate, tocmai în momentele acestea, îi împresoară pe briganzi.

Într-un fel eram un om fericit, căci eu mi-i închipuiam triumfători, nu cum erau în realitate, în inferioritate numerică și bătând în retragere.

Am ajuns în Mans îndată după-amiază, devreme, însă din cauza vremii se întunecase aproape de tot, iar intrarea de peste râul Huisne era păzită de sentinele.

S-au apropiat să le dăm pașapoartele și am remarcat că nu era vorba de membri ai Gărzii; erau simpli cetățeni înarmați purtând brasarde. L-am recunoscut pe șeful lor – un fost client a lui Pierre – care, văzând cine suntem, le făcu un semn oamenilor lui să-și vadă de treabă și se-ndreptă spre șaretă.

Uimit să mă vadă, strigă la mine:

— Cetățeană Duval, ce cauți aici la o vreme ca asta?

— Am venit să-mi văd fratele. După cum bănuiți, în ultima vreme am fost foarte îngrijorată din pricina lui. Acum, că tot ce a fost mai rău a trecut, am profitat de ocazie și am venit să-i fac o vizită.

S-a uitat la mine lung, de parcă îmi pierdusem mințile.

— A trecut? N-ați aflat ultimele noutăți?

— Noutăți? Ce noutăți?

— Armata rebelă a recucerit orașul Flèche și s-ar putea ca mâine să se îndrepte spre Mans. Sunt aproape 80.000, hămesiți și bolnavi, pregătiți să pornească spre est, ba chiar, cum spun gurile rele, să asedieze Parisul. Aproape toți soldații din garnizoana mea s-au îndreptat spre sud, pentru a încerca să-i oprească, dar nu tragem mare nădejde: ce contează 1.500 de oameni în fața unei armate de briganzi?

În prima clipă am crezut că paloarea i se trăgea de la vântul rece de afară, dar mai apoi mi-am dat

seama că nu era numai asta – omul era înspăimântat.

Simțeam cum mă lasă puterile.

— Auzisem că oamenii noștri au învins la Angers. Acum ce să facem? Suntem plecați din zori de la Plessis-Dorin și e aproape noapte.

— Dacă v-a mai rămas un dram de judecată, întoarceți-vă de unde ați venit, sau căutați-vă adăpost, în noaptea asta, la gospodăria unui țăran.

M-am uitat la Marcel. Bietul băiat se albise și el la față, ca foți ceilalți.

— Calul nu mai rezistă să facă drumul înapoi, iar dacă e vorba să ne găsim un adăpost, nimeni n-o să ne găzduiască în vremuri ca astea. N-o să găsim decât uși și ferestre ferecate.

Cetățeanul Roger – îmi amintisem brusc cum îl chema – mă privea cu luare aminte, în vreme ce, de pe borurile pălăriei, i se prelingeau picăturile de ploaie.

— Nu știu ce sfat să vă dau. Mulțumesc Domnului că nu sunt însurat. Dar dacă aș fi, n-aș lăsa-o pe nevastă-mea să intre în oraș, mai ales acum, când este atât de primejdios.

Îndărătnicia mea își arăta roadele. Ce farsă stupidă, să pleci din Chesne-Bidault fără a mai aștepta să afli ce se-ntâmplă.

— Dacă vin briganzii aș prefera să-i înfrunt alături de fratele meu, în Mans, nu aici în câmp, la adăpostul unui gard de nuiele.

Fostul client al lui Pierre ne înmână pașapoartele, ridicând din umeri.

— N-o să vă găsiți fratele în Mans. La ora asta, cetățeanul Busson du Charme este, probabil, plecat cu restul Gărzii Naționale să apere drumul spre Flèche. Și ei, ca și noi, au primit ordinul astăzi la prânz.

Retragerea era imposibilă acum. Privind înapoi, la drumul străbătut până la râul Huisne, la ținutul lăsat în urmă, sumbru, bătut de ploi și împovărat de cenușiul înserării, n-am mai stat la gânduri. Pe

de altă parte, până și calul își pierduse elanul și aștepta acum, deșălat între hulube.

— O să ne-ncercăm norocul, cetățene. Succes – ție și oamenilor tăi, i-am spus domnului Roger.

Ne-a salutat cu un gest sobru și am intrat într-un oraș mort, unde nu vedeai nici țipenie pe străzi, iar ușile aveau obloanele trase. Hanul la care trăgeam de obicei, să adăpostim calul, avea și el ușile baricadate și am bătut îndelung până ce a venit proprietarul, crezând că suntem patrula. Deși mă știa și-mi cunoștea calul și șareta, nu s-a lăsat înduplecat până nu i-am plătit de trei ori taxa obișnuită.

— Cetățeană, îți dai seama, nu-i așa, că dacă vin briganzii o să dea foc orașului? m-a chestionat hangiul la plecare, arătându-mi două pistoale, și m-a asigurat că mai curând își ucidea nevasta și copiii decât să-i lase să cadă în mâna rebelilor.

În mare grabă, Marcel și cu mine ne-am îndreptat spre cartierul unde locuia Pierre, în apropierea bisericii St. Pavin. Și în timp ce umblam noi pe străzi, uzi leoarcă, mă tot gândeam la François și la fratele lui, Jacques Duval, care ședeau în tihnă acasă, la Chesne-Bidault, fără să aibă habar de dandanaua în care intrasem. Mă gândeam și la fetița care dormea în pace, în leagănul ei, așa cum mă gândeam și la nevasta și copiii sărmanului Marcel.

— Îmi pare rău, Marcel, numai eu sunt de vină pentru toată povestea asta, nimeni altcineva.

— Nu-ți face probleme, cetățeană. S-ar putea ca briganzii să nu mai apară și dacă totuși vin pe aici, avem cu ce să le răspundem.

Marcel ducea puștile pe umăr, iar eu mă gândeam la cei 80.000 de rebeli înfometați.

La fel ca toate celelalte case din jur, casa lui Pierre era încuiată și ferecată, însă, de astă dată a fost suficient să folosesc semnalul nostru din copilărie, două bătăi scurte, ca ușa să se deschidă pe loc și s-o găsesc pe Edmé în prag. Cu părul

ciufulit, cu privirea bănuitoare și ținând în mână un pistol, desigur încărcat, ai fi zis că e Michel în miniatură. Când a dat cu ochii de mine a lăsat pistolul și m-a luat în brațe.

— Sophie… Vai, Sophie…

Am rămas așa îmbrățișate vreme de o clipă și am auzit-o pe cumnata mea întrebând cu neliniște în glas:

— Cine este?

Unul din băieți plângea, un câine lătra, și nu mi-a fost greu să-mi imaginez ce harababură domnea înăuntru.

În două vorbe i-am explicat lui Edmé situația, iar Marcel a ajutat-o să încuie și să zăvorască ușa.

— Pe la amiază, Pierre a plecat cu cei din Garda Națională. De atunci nu l-am mai văzut. Mi-a spus: „Să ai grijă de Marie și de copii”. L-am ascultat întocmai. Mai avem hrană pentru trei, patru zile. Dacă vin briganzii, sunt gata să-i întâmpin.

Aruncă o privire spre flintele noastre, pe care Marcel le rezemase lângă ușă.

— Acum avem arme destule. Te-ar deranja să lupți sub comanda mea? întrebă Edmé, privindu-l surâzătoare pe Marcel.

Uscățiv și înalt, cam de un metru nouăzeci, poate chiar mai mult, Marcel îi aruncă o privire tâmpă.

— La ordin, cetățeană.

Îmi aminteam de copilăria noastră, petrecută la Pierre, când, în loc să se joace cu păpușile, Edmé prefera jocurile băieților și îl ruga mereu pe Michel să-i cioplească săbii și pumnale. Iată că, în sfârșit, avea prilejul să transforme jocul în realitate.

— Soldații nu pot lupta pe stomacul gol. Haideți la bucătărie. Poate ați făcut o prostie plecând din Chesne-Bidault,. Însă eu sunt bucuroasă că ne-au venit întăriri.

Dintr-una din camere au apărut, venind în goană, cei doi băieți, Émile, băiatul cel mare, care avea acum treisprezece ani și cel mai mic, de nici

șase ani, Pierre-François, urmați de un câine – terier, femelă, cu cățeii după ea. Urma cumnata mea, iar peste umărul ei priveau cercetător cele două figuri veșnic prezente în acest sălaș dominat de întâmplări neprevăzute, văduva mai în vârstă și fiica ei. Nu era de mirare că Edmé se bucura că sosiseră întăriri. Mica ei colonie trebuia apărată.

Ne-am îndestulat cu ce-am găsit, bombardați din toate părțile cu întrebări la care nu aveam răspuns. Știam numai că armata rebelă era la Flèche. Dacă aveau s-o pornească spre nord, est sau vest, cine putea ști?

— Un lucru e sigur. Dacă încearcă să cucerească Mans, orașul este, practic, lipsit de orice sistem de apărare. Avem încartiruit aici un batalion venit din Valenciennes, un detașament de cavalerie și Garda Națională locală; dar toți se află undeva pe drumul dintre oraș și Flèche.

Edmé mi-a spus toate lucrurile astea ceva mai târziu, când ne pregăteam de culcare. Nu voia să le înspăimânte nici pe nevasta lui Pierre, nici pe cele două chiriașe. Nu s-a lăsat până nu m-am culcat în patul ei, iar ea, îmbrăcată cum era, s-a întins lângă ușă, pe o saltea.

— Dacă se întâmplă ceva, noi două suntem pregătite.

Am remarcat că avea lângă ea o pușcă, iar în privința capacității ei de a ne apăra nu mă îndoiam că era tot atât de înzestrată ca și Pierre.

Când ne-am trezit a doua zi, cerul arăta la fel de amenințător, ploaia nu contenise, iar după micul dejun – o masă frugală, să mai lungim rațiile – l-am trimis pe Marcel în oraș să afle noutăți. Lipsi mai mult de-o oră și când se întoarse am înțeles din privirea lui că veștile erau îngrijorătoare.

— Primarul și funcționarii municipalității au plecat deja spre Chartres. De altfel au plecat toți funcționarii publici, cu bani, documente, hârtii, tot ceea ce nu trebuie să încapă pe mâna rebelilor. Și-

au luat și familiile cu ei. Toți cei care au găsit un mijloc de transport au plecat.

Cuvintele lui mi-au provocat același sentiment de panică pe care-l mai avusesem în ’89. Atunci briganzii fuseseră o legendă. Acum ei erau o realitate și se aflau la mai puțin de o jumătate de zi de Mans.

— Câte persoane încap în șaretă? l-am întrebat.

Marcel a clătinat din cap.

— Cetățeană, nu sunt nici douăzeci de minute de când am trecut pe la han. Nu era nimeni înăuntru și grajdul era gol. Să scape el și ai lui, ticălosul ăla de hangiu a luat și calul și șareta.

Disperată, m-am întors spre Edmé.

— Ce putem face?

Edmé și-a încrucișat brațele și m-a privit pătrunzător.

— Putem face doar un singur lucru. Rămânem aici și luptăm.

Marcel și-a umezit buzele. Nu știu care dintre noi era mai disperat. El sau eu.

— Când am trecut prin piața Halelor oamenii vorbeau că, dacă intră în oraș, briganzii nu le fac nimic celor care n-au opus rezistență. Nu le trebuie decât hrană, nimic altceva. Femeile și copiii nu vor avea de suferit. Deși s-ar putea să-i ia pe bărbați și să-i spânzure pe toți până la unul.

Și eu și Edmé am înțeles ce dorea Marcel. Să-l lăsăm să plece. Era în stare să scape de unul singur, mergând pe jos. Dacă rămânea cu noi ar fi putut fi ucis.

— Cum dorești, cetățene. Oricum, asta nu e casa ta. E de datoria cetățenei Duval, nu a mea, să-ți spună ce ai de făcut.

M-am gândit la familia care-l aștepta la Chesne-Bidault și nu am avut inima să-i spun să stea, deși asta însemna că rămâneam complet fără apărare.

— Du-te iute, Marcel. Dacă ajungi cu bine acasă… Știi ce să le spui. Poftim, ia flinta mea.

Marcel scutură din cap.

— Mă mișc mai repede fără ea, cetățeană, răspunse el, se aplecă adânc în fața mea și dispăru în secunda următoare.

Pe când zăvora ușa, Edmé comentă:

— Voia să spună că fuge mai repede. Toți muncitorii de la atelier sunt așa de fricoși? Dacă da, înseamnă că lucrurile s-au schimbat. Sophie, știi să tragi cu pușca?

— Nu, i-am răspuns cu toată sinceritatea.

— Atunci am să țin una din flinte ca rezervă. Émile este destul de mare să folosească pistolul.

Își strigă nepotul.

Mintea mea trecea printr-una din acele stări aberante, când tot ce se petrece în jurul tău pare ireal și ai senzația că te miști într-un vis. O urmăream pe Edmé cum îl posta pe Émile, cu un pistol încărcat, la una din ferestrele de la etaj, iar ea, cu cele două flinte alături, se așeza la fereastra de la camera alăturată. Marie, băieții mai mici și chiriașele se încuiaseră în camera acestora din urmă, aflată undeva în spatele casei. Fereastra camerei dădea spre niște acoperișuri, nu spre stradă. Era locul cel mai sigur.

— Dacă sparg ușa, putem apăra scările, zise Edmé.

Era momentul când, la Chesne-Bidault, doamna Verdelet o lua pe Zoë Suzanne din leagăn, o așeza în scaunul ei înalt, din bucătărie și-i dădea gustarea de dimineață. Jacques Duval se ducea, poate, până la Mondoubleau să vadă ce se mai întâmplă și François muncea, alături de cei câțiva lucrători rămași la atelier.

Puțin înainte de amiază am coborât la bucătărie și am pregătit o gustare, pe care am dus-o celor încuiați în camera din dos. Trăseseră patul lângă perete, să facă mai mult loc pentru joaca copiilor. Marie cârpea ciorapii băieților. Văduva citea și fata ei înșira niște mărgele pe ață, spre marea încântare a celui mai mic dintre frați. Calmul acestei scene domestice și liniștea neobișnuită m-au șocat mai

tare decât dacă i-aș fi găsit pe copii cu ochii în lacrimi și pe ceilalți tremurând de frică.

Le-am lăsat mâncarea și am încuiat ușa. Apoi am luat un castron cu supă și o jumătate de pâine și i le-am dus lui Émile, care le-a înghițit ca un lihnit de foame.

— Când vin briganzii? Vreau să trag cu pistolul.

Dintr-odată m-am trezit din acea stare de vis care mă stăpânise în ultimele ore. Tot ce se întâmpla era adevărat. Edmé s-a întors de la fereastră și m-a privit.

— Nu vreau să mănânc nimic. Nu-mi este foame.

Afară ploua într-una.

## *Șaisprezece*

Mă așezasem în capătul scărilor, cu fruntea sprijinită de balustradă, când l-am auzit pe Émile strigând:

— În stradă sunt niște oameni cu o înfățișare cam dubioasă. Unii arată ca niște țărani, cu saboți în picioare și o mulțime de femei, una cu un copil. Cred că s-au rătăcit.

Ațipisem, însă cuvintele lui m-au trezit brusc. Am auzit-o pe Edmé cum se căznea să manevreze flinta și-am fugit în încăperea lui Émile, să privesc în stradă, printre crăpăturile oblonului. I-am recunoscut de cum i-am văzut. Rebelii intraseră în oraș. Cei care treceau pe strada noastră erau un grup izolat și cercetau, rând pe rând, ferestrele caselor, în speranța de a descoperi un semn de viață.

Instinctiv, l-am tras pe Émile de la fereastră.

— Stai cuminte, nu-i lăsa să te vadă.

La început m-a privit nedumerit, apoi a înțeles.

— Zdrențăroșii ăia sunt briganzii?

— Da. Poate o să se îndepărteze. Nu te mișca.

Edmé s-a furișat până la noi. Își luase și flinta. Ne-am înțeles fără vorbe, doar din priviri.

— Nu trag decât dacă suntem atacați.

Stăteam toți trei, unul lângă altul, uitându-ne în stradă. Primul grup se îndepărtase, însă veneau mereu alții, douăzeci, treizeci, patruzeci. Émile îi număra în șoaptă. Nu mergeau în cadență, nu erau așezați într-o anumită ordine, așadar nu erau armata propriu-zisă, care ar fi pornit-o pe străzile principale, până la piața Halles. Ce vedeam noi era gloata care mergea în urmă.

Numărul lor creștea, mai mulți bărbați decât femei, înarmați cu puști și cu furci, unii desculți, marea majoritate în saboți. Cei teferi îi susțineau pe cei răniți. Aproape toți erau în zdrențe, vlăguiți,

istoviți și albi la față, uzi leoarcă și murdari de noroi.

Nu știu la ce ne așteptasem. Poate la răpăit de tobe, focuri de armă, strigăte, cântece, o intrare triumfală a unei armate victorioase. Și nu era decât tăcerea, clămpănitul surd al saboților pe lespezile străzii și tăcerea. Tăcerea era mai cumplită decât toate.

— Ce caută? Încotro se duc? întrebă Émile încet.

N-am putut să-i răspundem. Nu exista un răspuns. Asemeni unor stafii, treceau pe sub fereastra noastră și dispăreau în lungul străzii, iar în locul lor apăreau mereu alții, uneori vedeai grupuri de femei, printre care erau și copii care scânceau.

— Nu găsești în tot orașul hrană cât să-i sature pe toți.

Atunci am văzut că pusese arma deoparte, sprijinită de perete. Pendula de la intrare bătea ora patru.

— Curând se întunecă. Unde se vor duce? spuse Edmé.

Deodată am auzit strigăte și tropăit de cai, iar pe stradă s-a ivit un mic detașament de cavalerie, condus de un ofițer. Purta la pălărie mult hulita cocardă albă și era încins cu o eșarfă de aceeași culoare, iar într-o mână ținea sabia, pe care o agita în aer. Urlând, a dat un ordin gloatei de nenorociți, care s-au întors spre el și-l priveau ca hipnotizați. Probabil le vorbise în dialect, căci n-am priceput o iotă, însă după felul cum arăta cu vârful sabiei, ne-am dat seama că-i mâna spre casele de pe partea cealaltă a străzii.

Unii dintre ei, buimaci dar ascultători, au început să bată pe la uși. Dar nu la ușa noastră. Un alt detașament de bărbați, înarmați dar umblând pe jos, a apărut pe stradă. Când i-a văzut, ofițerul călare le-a strigat un ordin, iar ei s-au îndreptat spre case și, dându-i la o parte pe vagabonzi, au

început să bată cu pumnii în ușile ferecate. Am auzit bătăi și-n ușa noastră.

Apoi, ofițerul s-a ridicat în scări și a răcnit ca să-l putem auzi cu toții:

— Cei care ne deschid nu vor păți absolut nimic. Suntem cam optzeci de mii, aici în oraș, și ne trebuie hrană și adăpost. Cât despre cei care nu ne deschid, vom însemna ușile și, în mai puțin de o oră, vom da foc caselor. Hotărâți singuri.

S-a oprit în loc, apoi le-a făcut un semn soldaților călare și au plecat, în tropot de copite, în josul străzii. Restul soldaților și țăranii au continuat să bată pe la ușile caselor.

— Ce facem? întrebă Edmé.

Reintrase în rolul surorii mai mici. Priveam atent casele de vizavi. Un vecin deschisese ușa și trei răniți erau duși înăuntru. S-a mai deschis o ușă. Unul din soldații înarmați a început să strige la o femeie cu doi copii și i-a făcut semn să intre.

— Dacă nu deschidem, se vor întoarce, vor însemna ușa și vor da foc casei, i-am spus lui Edmé.

— Poate doar ne-au amenințat. N-au să-și piardă timpul însemnând casele din împrejurimi.

Am stat și am așteptat. Pe stradă continua să se reverse mulțimea tot mai numeroasă, iar de la trecerea ofițerului, ce dăduse ordin ca oamenii să bată pe la uși, liniștea se spărsese. Îi auzeam cum, încă nedumeriți, se strigau unii pe alții, și întunericul devenea tot mai adânc.

— Mă duc până jos. Mă duc și deschid ușa, am spus.

Sora și nepotul meu au rămas tăcuți. Am coborât și-am tras zăvorul. Erau vreo șase-șapte, toți țărani după înfățișare, plus trei femei cu copii de mână și o femeie cu un copil în brațe. Un bărbat avea o flintă, restul erau înarmați cu furci. Cel cu flinta mi-a pus o întrebare, dar cu un accent atât de pronunțat încât abia am putut să-l înțeleg, dar am

distins cuvântul „camere”. Poate voia să știe câte camere avea casa?

— Șase, avem șase odăi la etaj și două la parter. În total opt.

Am ridicat opt degete. Parcă aș fi fost un hangiu care-ncerca să-și atragă mușterii.

— Intrați… intrați… strigă bărbatul la cei din jurul lui, mânându-i înăuntru.

Femeile și ceilalți țărani intrară în casă pe rând. În urma lor venea un bărbat ce părea că are un picior amputat de la genunchi; îl cărau alți doi țărani, care arătau aproape tot atât de jalnic ca și rănitul.

Împingându-i cu flinta, ca pe niște animale, bărbatul zise:

— Așa… Așa…

Îi duse până în salon, îmbrâncindu-i și în mica bibliotecă de alături.

— Își găsesc ei un culcuș; le trebuie cearșafuri…

Am înțeles ce voia să spună mai curând din felul cum gesticula; a dus mâna la gură și-a început să se frece pe burtă.

— Le e foame. Hămesiți. Foamea și boala… Toată ziua pe drum. Nu bine. Toți obosiți.

A făcut o grimasă și-am văzut că-i lipseau dinții.

Cei doi camarazi îl ajutau pe bărbatul rănit la picior să se întindă pe canapeaua lui Marie. Femeile trecuseră pe lângă mine și intraseră în bucătărie, unde începură să deschidă dulapurile.

— Asta-i tot… asta-i tot… În scurt timp va veni cineva să îngrijească rănitul.

Ieși în stradă, trântind ușa în urma lui.

Edmé și Émile coborâră și ei.

— Câți sunt? mă întrebă ea.

— Nu știu. Nu i-am numărat.

Ne-am uitat în salon și am constatat că erau mai mulți decât crezusem: opt bărbați – între care cel rănit la picior și alți doi care păreau bolnavi. Unul

din ei se ținea cu mâinile de burtă și voma. Emana o duhoare înfiorătoare

— Ce are? O să moară? întrebă Edmé.

Celălalt bolnav a ridicat capul și ne-a privit fix.

— E din cauza bolii. Jumătate din efectiv e bolnav. Ne-am îmbolnăvit când eram în nord, în Normandia. Ne-a otrăvit mâncarea și băutura de acolo, zise omul.

Părea mai educat decât ceilalți și vorbea într-o franceză inteligibilă.

— E dizenterie. Ne-a spus nouă Pierre, mă anunță Edmé.

I-am aruncat o privire înspăimântată.

— Va trebui să-i cazăm într-o cameră separată. Cel mai bine ar fi să se ducă în camera băieților, de la etaj, am spus.

M-am aplecat spre bărbatul care vorbea franceza ceva mai bine.

— Veniți după mine. O să aveți camera voastră.

Aveam din nou senzația că semăn cu un hangiu și simțeam cum mă umflă râsul, dar mi-am revenit de cum am văzut în ce hal era bolnavul de dizenterie, pe care camaradul lui îl ajuta să se ridice de pe dușumea. Nefericitul stătea acolo, în propriile excremente, incapabil să se ridice.

— Degeaba, tot nu e în stare să se miște. Dacă am putea sta în odaia aia, zise bărbatul, arătând cu capul spre biblioteca lui Pierre și târându-l pe bolnav într-acolo.

— Adu o saltea. E musai să se-ntindă pe o saltea. La fel și celălalt. Adu două saltele, pentru amândoi, i-am spus lui Edmé.

Îmi făceam socoteala că bolnavul ar fi trebuit dezbrăcat și înfășurat în cearșafuri. Hainele trebuiau arse…

Am intrat în bucătărie, unde am văzut că toate dulapurile fuseseră deschise și fiecare sertar întors pe dos, iar proviziile pe care le mai aveam tronau acum în mijlocul mesei. Două femei tăiau pâinea, înfulecând din ea cu lăcomie și hrănindu-i pe

copii. Lângă plită, a treia femeie alăpta în vreme ce mesteca în supa care mai rămăsese. Nici nu m-au băgat în seamă și au continuat să vorbească în dialectul lor.

Am luat niște cârpe, o căldare cu apă și m-am dus în salon să curăț mizeria lăsată de bietul bolnav. Bărbatul rănit la picior începuse să geamă; vedeam sângele gâlgâind de sub bandaje. Nimeni n-avea grijă de el. Tovarășii lui intraseră în bucătărie, căutând de-ale gurii, și-i auzeam cum înjurau femeile fiindcă porniseră deja să mănânce.

Se auzeau bufnituri în ușa camerei din spatele casei și i-am spus lui Émile s-o roage pe maică-sa să-i potolească pe copii; casa se umpluse de rebelii fugari, care răniți, care bolnavi. Émile se întoarse în mare grabă.

— Băieților le este foame, vor să coboare la cină, mă anunță el.

— Spune-le că n-a mai rămas nimic de mâncare. Fugarii au luat tot, i-am spus, în vreme ce storceam cârpele murdare.

S-au auzit bubuituri în ușa de la intrare și m-am gândit că era omul cu flinta, care venise să vadă cum le merge prietenilor lui. Dar când Edmé a deschis, au dat buzna în casă alți șase fugari, ceva mai bine îmbrăcați decât primii; între ei se afla și un preot.

— Câți sunt în casă? întrebă preotul.

Avea pe piept însemnul Sfintei Inimi, și pistolul îndesat la brâu, lângă mătănii.

Cu ochii închiși am început să număr în gând.

— Cam douăzeci și patru. Dacă ne punem și pe noi la socoteală. Unii din ei sunt bolnavi.

— De dizenterie? întrebă preotul.

— Doi au dizenterie, al treilea este grav rănit la un picior.

S-a întors spre femeia de lângă el, care, de cum intrase, își acoperise nasul cu o batistă Era îmbrăcată cu o rochie de un verde țipător, peste

care purta o pelerină militară, iar părul zulufat era acoperit de o pălărie cu pene.

— Și în casa asta sunt bolnavi, dar peste tot este la fel. Casa, însă, arată destul de curată, comentă preotul.

Femeia ridică din umeri.

— Trebuie să dorm undeva, într-o cameră cu un pat. Bolnavii pot să stea laolaltă, într-o singură cameră.

— Nu aveți la etaj o odaie pentru această doamnă? se interesă preotul.

Am văzut că Edmé privea fix la însemnul sacru de pe pieptul lui.

— Ba da. Mergeți până sus s-o vedeți, răspunse ea.

Femeia și preotul urcară scările. Ceilalți patru bărbați intraseră în bucătărie. În salon, rănitul începuse să urle de durere. După câteva clipe, preotul se întoarse.

— Doamna rămâne. Este foarte obosită și înfometată. Te rog să-i duci imediat ceva de mâncare.

— Bucatele s-au isprăvit. Oamenii dumitale sunt în bucătărie și înfulecă tot ce mai găsesc.

Plescăind nervos din buze, preotul se repezi spre bucătărie. Scandalul încetă. Nu auzeam decât vocea mânioasă a preotului.

— Îi amenință cu Gheena, îmi spuse Edmé pe șoptite.

Înjurăturile se transformară în incantație religioasă. Toți murmurau Ave Maria, femeile ceva mai tare decât ceilalți. Preotul reveni în holul de la intrare. Și el arăta lihnit de foame, dar nu se atinsese de mâncare.

Mă fixă cu privirea, apoi mă întrebă dintr-odată:

— Unde sunt răniții?

L-am condus în salon.

— Aici e cel rănit, mai sunt doi bolnavi de dizenterie în camera alăturată.

Preotul scoase mătăniile de la brâu și intră, bodogănind, în salon. Privi o clipă bandajul plin de sânge al rănitului, dar nici nu se aplecă să vadă rana, nici nu-i atinse bandajele. Apropie mătăniile de buzele rănitului, rostind: Misereatur vestri omnipotens Deus[6].

Am închis ușa salonului și i-am lăsat singuri.

Auzeam cum, în camera de la etaj, noua locatară se învârtea încoace și-ncolo. Am urcat scările și am intrat. Femeia deschisese larg ușile șifonierului și aruncase pe dușumea straiele Mariei. Printre ele era și un șal foarte frumos, primit în dar de la mama. Femeia și-l înfășurase în jurul umerilor.

— Grăbește-te cu masa. N-am chef s-aștept toată noaptea, mă anunță ea.

Nu s-a ostenit să vadă cine intrase.

— Zi mersi dacă mai găsești ceva de mâncare. Femeile care-au venit înaintea ta au mâncat aproape tot, i-am răspuns.

La auzul unei voci necunoscute, s-a întors și m-a privit. Deși era frumoasă, avea ceva neplăcut în înfățișare și nu arăta deloc a țărancă.

— Ai grijă cum îmi vorbești. Dacă spun o vorbă, oamenii mei te vor biciui pentru insolență.

N-am mai spus nimic. Am ieșit și-am închis ușa. De oameni de teapa ei avea grijă Comitetul Salvării Publice din Paris; îi strângea și-i trimitea la Conciergerie, închisoarea de lângă Palatul de Justiție, de unde ajungeau pe eșafod. Fiind probabil nevasta sau ibovnica unuia din ofițerii rebeli, se credea o persoană importantă. Pe mine nu mă impresiona. În timp ce coboram scările, una din țărănci a trecut pe lângă mine, ducând sus o tavă cu mâncare.

— Nu merită să faci așa ceva.

Femeia m-a privit surprinsă.

Când am intrat în salon, l-am găsit pe bărbatul rănit plângând pe înfundate. Sângele trecuse prin bandaje și se îmbibase în stofa canapelei. Cineva

închisese ușa de la camera unde se aflau bolnavii. Preotul plecase.

În hol apăru Edmé.

— Am uitat de vin, zise ea.

— Vin? Care vin? am întrebat-o.

— Vinul lui Pierre. Erau vreo douăsprezece sticle în pivniță. Țăranii au dat peste ele. Le-au adus pe toate pe masa din bucătărie și în loc să le destupe le sparg gâtul, pur și simplu.

Émile se strecurase pe lângă mine și asculta la ușa de la camera alăturată.

— Cred că unul din ei trage să moară. Se aud niște gemete ciudate. Deschid să văd ce se întâmplă?

Am simții, dintr-odată, cum totul ne copleșește. Timpul și timpurile. Strădaniile noastre erau inutile. Mă lăsau puterile.

— Să mergem într-una din camerele de la etaj și să ne încuiem acolo, am spus. Cum ieșeam din salon, rănitul începu să geamă. Nu-l auzea nimeni. Toți erau în bucătărie, cântau și râdeau; pe când încuiam ușa camerei lui Edmé, se auzi zgomot de sticle sparte.

Nu știu cum am reușit să dormim în noaptea aceea, căci pierdusem noțiunea timpului și ne trezeau mereu zgomotele din camerele vecine sau plânsetele – poate ale copiilor noștri, poate ale refugiaților, cine putea ști? Émile se văita că îi este foame, deși mâncase bine la prânz. Eu și Edmé nu mai pusesem nimic în gură de dimineață.

Probabil că adormisem profund, toți trei, spre dimineață, fiindcă pe la șapte ne-am trezit în dangătul clopotelor de la catedrală. Émile a sărit din pat și s-a repezit să deschidă obloanele. Clopotele răsunau ca-n ziua de Paști.

— Sunt preoții rebeli. Vor să țină o slujbă, în catedrală, în cinstea intrării lor în oraș. Sta-le-ar cântatu-n gât, bombăni Edmé.

Afară ploaia contenise. Un soare trist și nehotărât încerca să se arate pe cerul spălăcit.

— Nu e nimeni pe stradă. Toate casele de vizavi au obloanele trase. Cobor să văd ce se-ntâmplă?

— Nu, Edmé. Lasă, mă duc eu.

Mi-am netezit părul, mi-am aranjat hainele și-am descuiat ușa. În toată casa era liniște; numai din camera alăturată răzbăteau niște sforăituri crunte. Ușa era întredeschisă. M-am uitat înăuntru. Femeia cu copilul dormea pe pat; lângă ea se afla un bărbat. Un copil era lungit pe jos.

M-am furișat pe scări și am ajuns în salon. Aici era o dezordine de nedescris: bărbații zăceau care-ncotro, iar pe jos vedeai numai sticle sparte. Rănitul cu piciorul amputat era întins, de-a curmezișul, pe canapea, cu mâinile deasupra capului. Respira profund și, din când în când, sforăia. Era probabil în stare de inconștiență. Ușa de la bibliotecă era închisă, iar din cauza celor adormiți pe jos, nu aveam cum să văd ce fac bolnavii de dizenterie.

Aceeași debandadă domnea și în bucătărie. Peste tot numai mizerie, toate făcute fărâme, sticle sparte, vin vărsat, resturi de hrană alterată. Și aici dormeau pe jos patru persoane, între care o femeie cu un copil adormit pe genunchi. Niciunul nu s-a trezit când am intrat și am avut senzația că nu aveau să se miște de acolo toată ziua. Dintr-o privire mi-am dat seama că nici în bucătărie nici în cămară nu mai rămăsese un strop de mâncare.

Odată demult, când eram copii, la Vibraye venise o menajerie ambulantă și tata ne-a dus să vedem animalele. Erau închise în cuști și, după ce le-am privit câtva timp, am plecat de acolo din cauza mirosului insuportabil. În bucătărie plutea, acum, aceeași duhoare. Am revenit la etaj, le-am făcut semn lui Émile și Edmé să mă urmeze și am mers în spatele casei, să vedem ce făceau Marie și ceilalți. I-am găsit înnebuniți de spaimă, neștiind ce se întâmplase cu noi. Copiii nu mai aveau astâmpăr și scânceau, cerând de mâncare, iar câinele se zbătea să iasă afară.

— Mă duc eu cu câinele. Toți dorm. N-o să se lege nimeni de mine, zise Émile.

Edmé clătină din cap și am înțeles la ce se gândea. Dacă lăsam câinele liber pe stradă, numai o secundă, cineva putea să-l găsească bun de mâncat. Cămara noastră se golise, ca atâtea alte cămări din oraș. În Mans erau cam 80.000 de rebeli, care trebuiau hrăniți…

— Ai ceva de mâncare să le dai copiilor? am întrebat-o pe Marie.

Mai avea patru pâini, niște mere și o ulcică cu lapte prins. Văduva scoase trei borcane cu gem de coacăze. Aveau suficientă apă pentru cafea și cu asta trebuiau să se declare mulțumiți. Erau încă destule lemne pentru foc.

Am băut niște cafea, știind prea bine că s-ar fi putut să nu mai apucăm să mâncăm și altceva toată ziua, apoi am încuiat ușa și ne-am întors în camera noastră. Am stat acolo toată dimineața, făcând de pază, pe rând, lângă fereastră și pe la prânz Émile, căruia îi venise rândul, ne anunță că se vede mișcare în casa de vizavi. Au apărut doi țărani, s-au dezmorțit, apoi au mai ieșit încă doi, au discutat ceva în pragul casei și au luat-o în susul străzii.

Și în casa noastră se auzi mișcare. Ușa de jos s-a deschis și doi din „chiriașii" noștri au ieșit în stradă, împreună cu femeia și copilul care dormiseră în bucătărie. Au pornit și ei în aceeași direcție.

— Le e foame. Au pornit să caute de-ale gurii, opină Émile.

— Parcă am urmări o piesă de teatru, căreia nu-i cunoaștem sfârșitul. O piesă în care actorii nu se mai prefac, ci joacă pe viu, zise Edmé.

Deodată am văzut o trăsură, iar pe capră un bărbat în uniformă, purtând cocarda albă. Trăsura se opri în fața casei noastre.

— E preotul de aseară. Umblă cu trăsura, nu cumva să-l doară picioarele, izbucni Edmé.

Într-adevăr, din trăsură coborî preotul și ciocăni la ușa noastră. Cineva i-a deschis ușa și l-a poftit înăuntru. S-a făcut apoi rumoare și, puțin timp după aceea, am auzit pași pe scări și bătăi în ușa camerei din capătul palierului. Camera lui Pierre și a Mariei, unde locuia acum femeia cu rochie verde.

— Ce caută acolo? întrebă Émile.

Edmé mormăi ceva iar Émile, nemaiputându-se stăpâni își băgă un pumn în gură.

După cinci minute, obloanele de la cameră fură date de perete și preotul începu să-i strige ceva soldatului în uniformă. Acesta îi răspunse și, în sfârșit, de undeva de jos, apăru un țăran care se duse să țină hățurile; soldatul intră în casă și urcă scările.

— Chiar se duc amândoi? icni Émile, abia reținându-și uimirea.

Am auzit niște bufnituri și zdroncăneli, ca și cum un corp ar fi fost târât pe dușumea. La scurtă vreme, am văzut, de la fereastră, cum preotul, soldatul și un țăran, cărau dulapul cu haine al Mariei și-l suiau în trăsură.

— Nu… nu se poate… nu se poate, suspină Edmé.

Am strâns-o de încheietura mâinii.

— Stai liniștită. Tot nu putem face nimic.

Acum, femeia în rochie verde arunca pe fereastră lucrurile Mariei, pantofi, o capă de blană, câteva rochii și, cum nu se mulțumise cu atât, mai adăugă păturile de pe pat și o cuvertură vătuită, primită de Pierre și Marie ca dar de nuntă. Cum femeia nu mai găsi nimic care să-i placă, o auzirăm coborând scările; ieși în stradă și începu să discute cu preotul și soldatul. Avea o voce sonoră și nu era greu să înțelegi ce spune.

— Dacă prințul Tallemont este de părere să evacuăm orașul, fii sigur că așa vom face.

O vreme am asistat la o discuție aprinsă între ei, apoi femeia și preotul s-au urcat în trăsură,

soldatul s-a suit pe capră, a luat hățurile și duși au fost.

— Preotul nu s-a sinchisit nici de rănit nici de bolnavii de dizenterie. A avut o singură grijă – să-i dea femeii hainele de la mama.

Țăranii se dezmeticiseră din somnul beției și probabil că exemplul preotului le dăduse curaj, căci la parter se pornise un tărăboi de nedescris, toți alergau încoace și-ncolo, în salon, în bucătărie, în sus și-n jos pe scări, cărând tot felul de lucruri în stradă – cratițe, oale și haine de-ale lui Pierre, luate din dulapul din vestibul.

Mi-a revenit brusc în memorie imaginea muncitorilor de la Chesne-Bidault, pe vremea când porneau în celebrele razii, la Authon și St Avit. Ceea ce li se întâmplase atunci altora ni se întâmpla și nouă acum.

„Dar sunt sigură că lucrurile nu se petreceau așa. Michel și tovarășii lui procedau cu totul altfel”, îmi spuneam în sinea mea.

Poate situația era, atunci, cu totul alta. Sau poate, într-adevăr, nu exista nicio deosebire între „atunci” și „acum”. Și atunci erau femei și copii care urmăreau, de la ferestrele castelului Charbonnière, Garda Națională, la fel cum, astăzi, îi pândeam noi pe rebeli.

— N-am ce să le fac. Mai bine nici nu ne mai uităm, i-am spus lui Edmé.

— Nu pot să nu mă uit. Și cu cât privesc mai mult, cu atât îi urăsc mai tare. Nu credeam că sunt capabilă de atâta ură, îmi replică Edmé.

Continuă să se uite țintă pe fereastră, iar Émile vocifera, când nedumerit, când furios, ori de câte ori recunoștea, în stradă, obiecte luate din gospodăria noastră.

— Uite pendula cu muzică din salon. Și undița tatei – ce-ar putea să facă cu ea? Au smuls perdelele de la fereastră, le-au pus grămadă și femeia cu cei doi copii l-a pus pe unul din bărbați

să le care în spinare. De ce nu putem să tragem în ei?

— Fiindcă sunt prea mulți. Fiindcă, cel puțin de data asta, soarta ține cu ei, îl lămuri Edmé.

Am văzut că se uita la cele două flinte, rămase în același colț al camerei și mi-am dat seama cât de mult o costa să nu se atingă de ele.

— Au luat tot. Femeia l-a găsit pe Dada în dulapul de sub scară și l-a dat copilului, ne anunță Émile, iar ochii i se umplură de lacrimi.

Dada era un cal de lemn; timp de treisprezece ani fusese jucăria preferată a lui Émile și acum ajunsese în patrimoniul fratelui mai mic. Ceasuri, haine, așternuturi, acceptasem cu resemnare înstrăinarea lor, însă furtul lui Dada a fost ultima insultă.

— Stai aici. Ți-l aduc înapoi.

Am descuiat ușa și am alergat în stradă după femeia cu copilul. Nici Edmé, nici Émile nu-mi spuseseră că țăranii îngrămădiseră prada într-o căruță în care se suiseră și ei, fiind tocmai pe punctul de a pleca. În căruță era și femeia cu copilul, care strângea în brațe pe Dada.

— Nu contează că ați luat lucruri din casă. Dar calul este al copiilor.

M-au privit înmărmuriți. Nu cred că înțeleseseră despre ce era vorba. Femeia a început să-și dea coate cu ceilalți, izbucnind într-un râs prostesc. A strigat ceva, și toți au început să râdă. N-am înțeles un cuvânt.

— Îi găsesc copilului altă jucărie dacă ne înapoiezi calul, am insistat.

Atunci, cel care era pe post de vizitiu a plesnit din bici, șfichiuindu-mi obrazul. Șocul durerii m-a făcut să țip și să mă retrag câțiva pași, timp în care țăranii plecaseră deja. Am auzit cum se deschide fereastra de la etaj și Edmé mi-a strigat cu glasul sugrumat, aproape de nerecunoscut:

— Îi omor pentru asta… îi omor!

— Nu, nu trage… nu trage, te vor ucide, am început să strig.

Am alergat pe scări, m-am repezit în cameră și am auzit împușcătura. Bineînțeles că nu-i nimerise, iar plumbul lovise o casă de la capătul străzii. Surprinși, țăranii se uitară în sus și de jur-împrejur, apoi își continuară drumul, dispărând după colțul străzii. Nu văzuseră de unde se trăsese.

— Ți-ai ieșit din minți. Dacă te-ar fi văzut ar fi chemat soldații și ne-ar fi împușcat pe toți.

— Păcat că n-au făcut-o... păcat că n-au făcut-o, se tângui Edmé.

M-am privit în oglinda de pe perete. Pe locul unde mă loviseră cu biciul îmi apăruse o vânătaie mare, care sângera. Nu mă durea foarte tare, însă aveam o stare de leșin, din cauza șocului prin care trecusem. Mi-am pus o batistă pe obraz și, tremurând toată, m-am așezat pe pat.

— Te-ai rănit? întrebă Edmé.

— Nu, nu asta e problema, i-am răspuns.

Problema era cum reacționau semenii noștri. Omul acela, care nu mă văzuse în viața lui, mă lovise cu biciul peste față… Edmé, care pusese mâna pe armă și trăsese la întâmplare. Comportamentul mulțimii în fața mănăstirii St Vincent, în ’89… Masacrarea celor doi, la Ballon…

— Mă duc până jos, să văd ce mai e, zise Edmé.

Am rămas pe pat, ținând încă batista pe față.

Când s-a întors, urmată de Émile – pe care nici nu-l văzusem când dispăruse – Edmé mi-a spus că rănitul delira, gemând și smulgându-și bandajele de la picior.

— Peste tot e plin de sânge, pe canapea, pe jos, îmi spuse Émile.

— O să moară, dacă nu-l vede un doctor, adăugă Edmé.

M-am uitat țintă la ea.

— Poate ar trebui să încercăm să-i curățăm rana?

— Și de ce-am face-o? Cu cât moare mai repede, cu atât mai bine. Un rebel mai puțin, replică Edmé.

Se instală din nou la fereastră.

Începusem să mă simt mai bine, așa că am coborât să văd și eu ce face rănitul. Salonul era pustiu, toți ceilalți plecaseră. Omul gemea și bâiguia ceva, iar sângele se îmbibase în canapea și se prelingea pe dușumea. M-am îndreptat spre camera alăturată și am deschis ușa. Duhoarea insuportabilă, te sufoca. Instinctiv, mi-am pus batista pe nas și pe gură. Unul din bolnavi zăcea cu fața în sus: era mort. Mi-am dat seama că murise fiindcă nu mai mișca. Celălalt, cel care avea o vorbă mai aleasă, ridică puțin capul de pe saltea.

— Prietenul meu s-a prăpădit. Curând am să mor și eu. Dacă vrei, spune-i preotului să vină…

Am ieșit și am închis ușa. Ajunsă în salon, am privit mai atentă la bandajele rănitului. Dacă le îndepărtam și-i puneam, în loc, niște cârpe curate, poate opream hemoragia. Ar fi trebuit să prevăd că rebelii goliseră și dulapul cu rufărie. Nu mai rămăsese nimic înăuntru. În camera de la etaj am găsit o fustă albă aruncată la întâmplare de femeia în rochie verde. Am făcut-o fâșii, s-o folosesc ca bandaj.

Încercând să desfac vechile bandaje, am constatat că se lipiseră de rana deschisă; începuse să mi se facă greață și, cum nu mai eram în stare să tai bandajele însângerate, le-am întrebuințat pe cele curate pe deasupra. În nepriceperea mea, mi se părea că așa era mai igienic și mai bine. Am încercat să-i dau un pahar cu apă, însă în delirul său, rănitul mi-a dat peste mână.

„Trebuie să găsim un preot. E tot ce putem face pentru ei. Să găsim un preot”, îmi repetam în gând.

Edmé și Émile stăteau tot în camera unde-i lăsasem, iar ceilalți rămăseseră încuiați în încăperea din spatele casei. Dispăruse orice urmă de normalitate – nu știam nici măcar ce oră este.

Am ieșit în stradă să caut un preot. Primul peste care am dat era atât de grăbit să ajungă la o întrunire a șefilor rebelilor, că după ce m-a binecuvântat, și-a exprimai regretele și și-a văzut de drum. Am găsit un alt preot și i-am explicat că este vorba de niște muribunzi.

— Sunt mii de muribunzi care vor să se împărtășească. Ai tăi trebuie să mai aștepte. Unde locuiești?

I-am dat adresa. Preotul și-a văzut de drum.

Curiozitatea – și faptul că puteam trece neobservată – m-au împins să merg până la primărie, unde, așa cum mă așteptam, rebelii făceau exact ceea ce făcuseră și în casa noastră. Aruncau totul pe ferestre, doar de dragul de a distruge. Mese, scaune, covoare, toate erau arse într-un foc uriaș, aprins în fața clădirii.

Mulțimea adunată depășea, cu mult, tot ce văzusem la Paris, înainte și după ’89. Se adunaseră țărani desculți, cu saboții atârnați cu o sfoară pe după gât și cu femeile care se agățau de ei, soldați purtând cocarde albe, fostele aristocrate îmbrăcate în mantale militare, cu pălării enorme pe cap, de sub care atârnau șuvițele de păr cârlionțat. Ai fi zis că e un bal mascat, cum se făceau pe vremuri, sau o scenă dintr-o operă. Dacă n-aș fi știut de unde vin, n-aș fi bănuit că luptau să se întoarcă în Normandia, la casele lor, și aș fi crezut că se îmbrăcaseră anume pentru această ocazie.

Deodată, au apărut în mijlocul lor doi din conducători, iar mulțimea le-a făcut loc să treacă. Erau niște apariții incredibile, asemeni personajelor din cărțile de istorie, încinși cu eșarfe late și cu pene albe fluturând la pălărie, stil Henric al IV-lea. Aveau pantaloni de culoarea pielii de căprioară, cizme înalte și săbii încovoiate, ca niște iatagane. Nu era de mirare că țăranii din jurul meu au făcut o plecăciune, închinându-se când i-au văzut.

— E prințul Tallemont. El vrea să ne îndreptăm spre Paris, spuse o femeie de lângă mine.

Mergeam înainte, căutând un preot pentru muribunzii mei, însă pretutindeni, lumea îngrămădea, pe cai și în căruțe, tot ce furase din case și de prin magazine, iar la întrebarea mea toți se eschivau, repetându-mi cuvintele celui de al doilea preot, că mulți trăgeau să moară, că nu era timp să te ocupi de toți, că, oricum, orașul avea să fie evacuat a doua zi.

În sfârșit, aveam o speranță, chiar dacă însemna că rămâneam cu cele două victime. M-am întors singură acasă și-am început să așteptăm, dar n-a mai venit nimeni, nici măcar țăranii pe care îi găzduisem. Probabil că găsiseră un pat mai bun și mâncare mai multă în altă parte. Când, puțin înainte de asfințit, am intrat în salon, am văzut că bolnavul care ceruse un preot murise între timp. I-am acoperit pe amândoi și am încuiat ușa. Rănitul încetase să delireze și mă privea cu ochi goi; îmi ceru apă. L-am întrebat cum îi merge rana și mi-a spus că durerile îl lăsaseră, în schimb avea crampe la stomac. Începu să se răsucească, de pe o parte pe alta, răpus de durere și mi-am dat seama că avea dizenterie. Nu era nimic de făcut. Am stat puțin cu el, i-am lăsat apa alături, apoi am închis ușa și am urcat la etaj.

Curând s-a lăsat întunericul. Se făcuse noapte. Nu s-a întâmplat nimic. N-a venit nimeni. A doua zi goarnele au sunat alarma, care s-a auzit în tot orașul, și am alergat din nou la fereastră, deschizând larg obloanele, la fel cum făcusem cu o zi înainte, la auzul clopotelor.

— Sună adunarea… Ne lasă în pace… se duc! urlă Edmé.

Rebelii ieșeau în fugă din casele de vizavi, ținând strâns armele, unii în picioarele goale. În depărtare se auzeau tunurile.

— Sunt ai noștri. Westermann și armatele republicane, în sfârșit, spuse Edmé.

Abia l-am putut opri pe Émile, care voia să iasă, chiar atunci, în stradă.

— Încă n-au ajuns aici, Émile. S-ar putea să se dea lupte grele pe străzi. Nu știu cine va învinge, i-am spus.

— Pot măcar să-i ajut pe ai noștri să învingă, zise Edmé.

Luă flinta și ochi cu multă atenție. Dar de data asta ținta fusese mai ușor de atins, căci trăsese într-un rebel care stătea în mijlocul drumului, neștiind încotro s-o apuce. Căzu pe loc, cu piciorul stâng zvârcolindu-se ca un iepure. Apoi înțepeni.

— L-am nimerit. L-am omorât, anunță Edmé cu glas nesigur.

Toți trei ne uitam țintă la trupul încovoiat și fără viață.

— Mai vine unul. Uite, iese pe ușă, trage-n el, țipă Émile, țopăind de pe un picior pe altul.

Edmé n-a făcut nicio mișcare. Rămăsese privind absentă pe fereastră… La auzul goarnei, rebelii începură să se reverse de prin case. Niciunul nu se sinchisi de bărbatul ucis de Edmé. Derutați, strigau unii la alții și încercau să afle în ce parte s-o ia.

L-am auzit pe unul din ei spunând:

— Albaștrii atacă orașul. Albaștrii au cucerit podul.

Cuprinși de panică, alergau în dezordine, spre partea opusă a străzii; apăruseră și femei, unele cu copii după ele, alergând încolo și-ncoace, ca niște gâște speriate. O femeie zări cadavrul. Se repezi la el și-l întoarse cu fața în sus.

— E Jean-Louis. A murit. L-au împușcat.

Începu să strige, legănându-se înainte și-napoi, iar copilul care era cu ea stătea cu degetul în gură, privind-o nemișcat. Un țăran i-a luat pe amândoi de acolo, în protestele femeii, care se uita mereu peste umăr.

— Mă duc să le spun celorlalți ce se întâmplă. Mă duc să le spun că tanti Edmé a împușcat un brigand, spuse Émile plin de entuziasm.

Ieși în fugă, strigând vestea cea mare. Edmé puse flinta la loc, lângă fereastră.

— Nu știu cum l-am nimerit tocmai pe omul acela. Nu făcea nimic rău. Dacă ar fi fost celălalt, care te-a biciuit… zise Edmé cu vocea tremurândă.

— Asta nu se întâmplă niciodată… Să-l pedepsești pe cel care merită. De aceea nici n-are rost să încerci.

Am plecat de la fereastră și m-am dus în salon. Rănitul căzuse de pe canapea. Mai respira. Încă nu murise.

Deasupra era un adevărat vacarm. Émile descuiase ușa și le spusese tuturor că briganzii o luaseră la sănătoasa, iar Edmé omorâse un brigand, care acum zăcea în stradă. Băieții voiau să-l vadă și ei. Până și câinele se năpusti pe scări, lătrând înnebunit să iasă afară.

— Nu, treceți înapoi. Încă nu s-a terminat. Se dau lupte pe străzi, le-am spus hotărâtă.

Am văzut-o pe văduvă albindu-se la față când dădu cu ochii de rănit.

Am închis cățeaua în bucătărie, resturile și mizeria dinăuntru aveau s-o liniștească. O auzeam pe Edmé cum încerca să-i convingă pe ceilalți să se întoarcă în camera lor, până ce totul avea să se sfârșească.

Luptele au continuat tot restul zilei și toată noaptea, iar a doua zi, pe la șapte, am auzit împușcături și tropotul cavaleriei în apropierea casei noastre.

Ne-am reîntors la fereastră, punctul nostru de observație, și am văzut că rebelii se întorseseră pe strada noastră, dar nu ca învingători. Alergau să se salveze, căutau un adăpost, Bărbați, femei, copii, cu fetele schimonosite de spaimă și brațele larg deschise, alergau de-a lungul străzii, iar în urma lor veneau husarii noștri, cu săbiile scoase, semănând moarte în stânga și-n dreapta, fără deosebire. Femeile țipau, copiii, la fel, iar soldații noștri scoteau strigăte victorioase.

— Pe ei… pe ei… pe ei, strigă Edmé cu glas sălbatic, apoi înșfăcă pușca și începu să tragă, la nimereală, în mulțimea care fugea. Un trup se prăbuși și fu călcat în picioare.

În urma husarilor veneau soldații Gărzii Naționale, trăgând și ei în mulțime, și dintr-odată l-am văzut pe Pierre, neînarmat, cu brațul drept imobilizat într-o eșarfă, cu uniforma zdrențuită și strigând cât îl țineau puterile:

— Nu… Nu… Opriți măcelul, lăsați femeile și copiii… Opriți măcelul!…

Émile se aplecă peste fereastră, râzând isteric:

— Suntem aici, tată… Uite-te, suntem aici, suntem sănătoși.

Edmé îndreptă flinta spre unul din rebeli, care se adăpostise sub un portal, dar tovarășul lui trase la întâmplare și-o luă la goană, fără să privească înapoi.

Plumbul îl nimeri pe Émile în plină figură, propulsându-l în brațele mele, cu fața plină de sânge.

Muri pe loc, fără să scoată un sunet. Din stradă se auzeau țipetele femeilor, sfârtecate de săbiile husarilor.

Pierre nu observase nimic. Era încă în stradă, urlând la soldați, care, oricum, nu-i dădeau nicio atenție.

— Opriți măcelul! Opriți-i pe husari! Nu omorâți femeile și copiii, striga neîncetat.

Am îngenunchiat, ținându-l pe Émile strâns în brațe; mă legănam, înainte și-napoi, asemeni femeii care găsise cadavrul bărbatului împușcat în stradă.

— Oh, Mielul Domnului, care iei asupra ta păcatele acestei lumi, ai milă de noi. Ai milă de noi, ai milă…

Undeva, departe, la capătul străzii, am auzit urale și pe ai noștri cântând Marseieza.

## *Șaptesprezece*

Vineri, 13 decembrie, înainte de prânz, orice urmă de rezistență încetase, iar armata rebelilor, înfrântă, se refugia, cu tot efectivul, la sud, spre Loara, lăsând în Mans sute de femei și copii, bolnavi, răniți și morți.

Dacă nu vorbesc de acele prime zile este fiindcă, din fericire, memoria a refuzat să rețină prea multe amintiri. Durerea provocată de pierderea lui Émile, strădaniile noastre de a o consola pe mama atât de crunt lovită și încercările de a pune o oarecare rânduială în acea casă ne umpleau timpul. Îmi amintesc că Pierre, aflând că nu se mai putea face nimic pentru fiul său, s-a așezat la căpătâiul rănitului și l-a îngrijit până în ultima clipă; iar eu am căpătat curaj să pot înfrunta zilele ce aveau să vină, știind că fratele meu își putea alina în acest fel durerea.

Victoria, deși răsunătoare, a adus asemenea orori, încât e mai bine s-o dăm uitării. Soldații noștri, revoltați de înfrângerile suferite anterior, și-au luat revanșa, nu numai față de armata rebelă, ci și față de femeile și copiii rămași în oraș.

Oficialitățile municipalității erau încă la Chartres. Așa se face că un grup de cetățeni, printre care se număra și Pierre, au format un comitet de administrație interimar, menit să restabilească, pe cât posibil, ordinea în oraș. Puțini au fost, însă, cei care le-au dat vreun sprijin, fiindcă locuitorii care fuseseră jefuiți, așa cum, de altfel, pățisem și noi, vedeau în amărâții aceia de prizonieri, abandonați de armata rebelilor în retragere, ținta ideală asupra căreia să se revanșeze.

Slavă Domnului că nu asistasem la acele momente când, după cum povestea Edmé, vreo douăzeci de femei și copii, ce rătăceau pe drumurile din afara orașului, fuseseră prinși, aduși

cu forța în piața Iacobinilor și măcelăriți de localnici, cărora husarii le dădură o mână de ajutor. Asemenea scene nu puteau nici să aline durerea, nici să reînvie morții. Nu făceau decât să ne împovăreze suferința. Una din scenele care m-a îngrețoșat până în străfundul sufletului a fost aceea când, ieșind într-o sâmbătă în oraș să cumpăr pâine, am văzut cum erau aruncate într-o căruță, unele peste altele, zeci de cadavre, iar deasupra lor zăcea răstignit, cu faldurile rochiei verzi date peste cap, trupul fostei noastre chiriașe.

Într-o vineri, Michel ne-a făcut o scurtă vizită. Era evident că toți pierduserăm noțiunea timpului, căci nu se arătă deloc surprins să mă vadă și începu să mă descoase. În ultimele zile, Michel și oamenii lui – dintre care vreo douăzeci muriseră în încăierările cu armatele rebele – stătuseră ascunși, în așteptarea armatelor republicane. Acum, după ce rebelii fuseseră învinși definitiv și puși pe fugă, Michel se întorcea, în graba mare, la Mondoubleau, pentru a informa autoritățile despre retragerea intempestivă a rebelilor.

— Cu d-d-două luni în urmă, aproape o sută de mii de briganzi treceau Loara. Acum să mai fie vreo p-p-patru mii, care ar trebui să se considere norocoși că apucă să treacă râul îndărăt. Însă cei care vor ajunge acasă vor r-r-regreta amarnic. Convenția a ordonat armatelor noastre ca toate satele să fie rase de pe fața pământului. N-o să mai rămână sămânță de r-r-rebel.

Acest testament al urii apăsa pe umerii locuitorilor din vestul țării. Chiar și aceia care rămăseseră la casele lor și nu-i urmaseră pe rebeli, erau considerați vinovați. Toți erau vinovați, indiferent de vârstă, indiferent de sex. Bătrânul trebuie să sufere alături de copil. Așa suna ordinul.

Din fericire, unii dintre generali, printre care și Kleber, care avea să devină celebru peste ani, s-au împotrivit unor asemenea ordine, astfel încât marile atrocități n-au avut loc sub comanda lor.

Dar au fost și alți generali, mai puțin omenoși. Erau cei care, la fel ca Michel, credeau că singurul mod de a înfrânge definitiv o revoltă era nimicirea totală a celor capabili să se revolte.

Am rămas încă o săptămână alături de Pierre și familia îndoliată, încercând să-i ajut, pe cât îmi stătea în putere, la treburile casei. Apoi François a venit să mă ducă acasă și i-am luat cu noi pe băieți, cățeaua și puii ei. Năucită după toate cele întâmplate, cumnata mea nu voia în ruptul capului să-l părăsească pe Pierre, iar Edmé rămase lângă ei să le poarte de grijă.

În comparație cu locuința, biroul fratelui meu fusese jefuit cu și mai multă sălbăticie. Mobilierul, dosarele, actele tuturor clienților săi, totul fusese distrus într-un act de demență, singura plăcere a infractorilor fiind, probabil, aceea de a vedea vâlvătaia nemiloasă a focului.

Pierre era însă interesat numai de soarta bunurilor clienților lui. Nu trecu mult și se găsi o soluție pentru cei foarte săraci, care fuseseră jefuiți cu bestialitate și nu mai aveau de nici unele. Din fondurile sale proprii, Pierre achiziționă bunuri de strictă necesitate – hrană, mobilă, așternuturi – pe care le oferi acestor năpăstuiți.

Treaba asta am aflat-o mult mai târziu, de la Edmé. Gestul fratelui meu a avut repercusiuni și nimeni, cu excepția lui Edmé, n-a știut că Pierre rămăsese fără o lețcaie și că, în anul următor, fiind nevoit să vândă biroul de avocatură, acceptase un post de funcționar la stat, ca notar public. Cred că dacă putem vorbi despre un om care nu s-a abătut o clipă de la principiile de egalitate și fraternitate ale revoluției noastre, acela a fost Pierre.

Personajul „excentric”, care, după părerea tatei, nu avea să realizeze nimic în viață și era incapabil să-și câștige existența – la șaptesprezece ani, când se întorsese din Martinica, n-avea decât doi papagali și un cufăr doldora cu jiletci colorate –

era astăzi, la patruzeci și unu de ani, unul dintre cei mai iubiți cetățeni ai orașului și un mare patriot.

Ceea ce nu se putea spune și despre Michel. Idolatrizat și admirat, pentru curajul și spiritul său întreprinzător, de cei care participaseră la acțiunile pe care le organizase în ultimii ani, Michel era temut de restul muncitorilor și criticat pentru disciplina de fier impusă membrilor Gărzii Naționale. Familiile celor morți în campania dusă împotriva armatelor rebele cleveteau, susținând că sacrificiul fusese zadarnic. Oamenii se înrolaseră pentru a-și apăra parohia, nu pentru a se arunca într-o luptă fără sorți de izbândă, după ce colindaseră două zile pe drumuri.

Locuitorii din regiune își aminteau și de rolul jucat de Michel și François, soțul meu, în timpul alegerilor pentru Convenție, de acum un an. Lumea zicea că Busson-Challoir și Duval aveau un statut privilegiat fiindcă, pe de o parte, se înrudeau cu un fost deputat, iar, pe de alta, figurau ca „achizitori de bunuri naționale”. În ’91, titlul se bucurase de popularitate, dar în ’94 era privit cu suspiciune. Săracii rămăseseră tot săraci, iar cei care se-mbogățiseră, cumpărând terenuri ale bisericii, erau etichetați drept profitori, deși, inițial, fuseseră considerați patrioți.

Războiul civil luase sfârșit, în schimb conflictul nu se stinsese și el putea fi sesizat foarte clar în relațiile dintre vecini și chiar dintre angajații noștri. Belșugul promis era încă departe. Traiul era la fel de scump. Dar nimic nu era mai rău ca recrutările, când erau chemați la arme cei mai tineri și mai zdraveni bărbați, adică cei apți de muncă și, uneori, singurul sprijin al familiei.

Nevestele și mamele puneau mereu aceeași întrebare: „De ce trebuie să plece? De ce nu-i cheamă mai întâi pe cei cu funcții și cu dare la mână? De ce nu pleacă ei mai întâi?”

Cum atât soțul cât și fratele meu erau persoane cu funcție și cu stare, mi s-a pus și mie aceeași

întrebare, dar singura explicație pe care am găsit-o a fost că, așa cum se întâmpla în atelierul nostru, țara avea nevoie de oameni pregătiți și capabili care s-o conducă. De obicei, după un asemenea răspuns, interlocutorul meu amuțea, sau începea să-i boscorodească pe cei care, cu revoluția asta, dăduseră lovitura, câtă vreme pentru muncitori și țărani nimic nu se schimbase. Chiar dacă asemenea afirmații nu erau adevărate, nu-mi făcea prea mare plăcere să le aud.

Acum aveam o altă bătaie de cap, căci, în toamnă, Robespierre și membrii Convenției aprobaseră Legea maximală, care impunea restricții nu numai la prețurile pentru hrană și mărfuri, dar și la salarii. Pretutindeni în țară situația stârnea nemulțumiri printre muncitori, iar cei angajați la noi la topitorie îi acuzau pe Michel și François, ca și cum ei erau vinovații, nu deputații Convenției.

„Cetățeanul Busson-Challoir și cetățeanul Duval pot să cumpere proprietăți de la stat, dar salariile noastre rămân aceleași", mi se spunea deseori.

Starea de nemulțumire s-a amplificat în iarna și primăvara lui '94. Începuserăm să aflăm și noi, cei de la țară, cum la Paris erau executați, zilnic, nu numai foștii aristocrați, dar și deputați girondini care făcuseră parte din guvern, sau oricare altă persoană care se ridica împotriva taberei lui Robespierre, Saint Just și oamenii lor.

Moartea lui Danton ne-a șocat pe toți, chiar și pe Michel. Era vorba despre unul din marii noștri patrioți, condamnat și el la eșafod.

— N-avem de unde ș-ș-ști. Fără îndoială că Danton conspira împotriva poporului, altfel n-n-nu l-ar fi c-c-condamnat, se răstea Michel, furios probabil, fiindcă îi fusese zdruncinată încrederea în membrii Convenției.

Armatele republicane înregistraseră o serie de victorii în războiul cu forțele Aliaților, dar numărul execuțiilor creștea de la o zi la alta. Deși

recunoştea şi el că Robespierre şi Tribunalul revoluţionar merseseră prea departe, François nu îndrăznea să-şi spună părerea în faţa lui Michel.

Efectul abuzurilor şi al restricţiilor s-a resimţit în toată ţara, inclusiv la noi. Oamenii de la topitorie au început să se ocupe de furtişaguri, refuzând să lucreze şi ameninţându-l pe Michel.

— Dacă lucrurile merg tot aşa, atunci sau asocierea cu Michel încetează şi el pleacă definitiv, sau renunţăm la atelier şi părăsim Chesne-Bidault, îmi spuse François…

Termenul de concesionare expira de Ziua Sfinţilor, în noiembrie, sau Brumar, conform noii terminologii, deci abia atunci am fi luat o hotărâre. Între timp, era de sperat că, odată cu venirea verii, – atât negoţul cât şi starea de spirit a oamenilor aveau să se îmbunătăţească.

Lucrul care mă deprima cel mai tare era să constat că dispăruse orice umbră de bunăvoinţă. Între noi se ivise o ostilitate inexplicabilă, pe care o sesizam şi când intram în locuinţele muncitorilor sau în atelier, şi când discutam cu femeile. Dispăruse complet acea camaraderie insuflată muncitorilor pe vremea când Michel preluase comanda atelierului. Era greu de spus dacă de vină erau recrutările, pierderile provocate de războiul civil sau limita impusă pe salarii – lucruri despre care-ţi venea totdeauna greu să vorbeşti.

Doamna Verdelet „informatorul” meu, mi-a spus că oamenii erau „sătui până-n gât”. Exact aşa mi-a spus.

— S-au săturat, s-au săturat de revoluţie, s-au săturat de război şi restricţii, s-au săturat de schimbări. Cei mai bătrâni spun că era mai bine pe vremea când mama dumneavoastră era aici şi toată lumea se simţea în siguranţă. Acum nimeni nu ştie ce aduce ziua de mâine.

Ziua de mâine a provocat în guvern şi chiar în sânul Convenţiei, noi conflicte pentru putere, materializate în complotul trădării, organizat

împotriva lui Robespierre și a colegilor lui. În ziua de 10 Termidor[7], 28 iulie, conducătorul care, deși adoptase niște metode dure, era atât de respectat pentru integritatea și convingerile sale, a fost condamnat la eșafod, la nici douăzeci și patru de ore de la arestare. Locuitorii Parisului, pe care-i salvase de năvălitorii rebeli și cotropitorii străini, n-au venit în apărarea lui.

Moartea lui Robespierre și a prietenilor lui a însemnat renunțarea la unele din legile și restricțiile fără de care națiunea nu ar fi supraviețuit. Moderații erau din nou la putere. Legea maximală a fost abrogată. Prețurile și salariile au crescut peste noapte. Simpatizanții regalității au început să vorbească pe față despre o restaurație a monarhiei și revenirea, cât de curând, la vechiul regim. Iacobinii au fost scoși din funcție, fapt ce s-a reflectat asupra primăriilor din diferite departamente ale țării. „Progresiștii” pierduseră sprijinul atât al autorităților cât și al oamenilor simpli, iar cei ca Michel, care sprijiniseră, în mod deschis, măsurile drastice luate de Robespierre, erau porecliți teroriști și uneori chiar arestați din acest motiv.

Michel a fost profund afectat de înfrângerea politică suferită de iacobini și de perioada de stagnare ce i-a urmat. Tot așa cum, atunci demult, încrederea în oameni îi fusese spulberată când Robert emigrase, acum credința lui în idealurile revoluției începea să se clatine. Apoi era și o problemă de mândrie. În ultimul timp, Michel Busson-Challoir devenise cineva în regiune, o figură demnă de luat în seamă, un stăpân în toată puterea cuvântului. Iar acum, din cauza unei schimbări în guvern, trebuia să renunțe la toate acestea. Deodată devenise un nimeni – un simplu meșter sticlar, căruia nici negoțul nu-i mergea prea bine și pe care proprii angajați îl bârfeau. Pe măsură ce se apropia termenul de expirare al

concesiunii, eram tot mai abătută, căci începeam să-mi dau seama cum aveau să evolueze lucrurile.

— Problema e că lucrăm în pierdere și în plus am început să pierdem și încrederea celorlalți sticlari. Dacă mergem așa, în actualele condiții, tot acolo vom ajunge, la faliment, ca fratele tău Robert, chiar dacă cele două situații nu sunt comparabile.

— Atunci care este răspunsul? Ce facem? l-am întrebat pe François.

Vedeam în ochii lui că nu era sigur dacă aveam să accept planul său.

— De luni de zile frate-meu Jacques îmi propune să mă asociez cu el la Mondoubleau. Am putea să locuim la el – e loc suficient. Iar peste câțiva ani, ne-am putea retrage la proprietatea noastră de la Gué de Launay.

— Și Michel?

— Michel să-și poarte singur de grijă. Doar am mai discutat subiectul ăsta. Tot zice că el pleacă la Vendôme. Cunoaște acolo niște foști iacobini, care acum se țin mai deoparte. Știu și eu, poate se gândește să înființeze vreo nouă societate împreună cu ei. N-am idee, Michel nu e prea comunicativ în ultimul timp.

Pe vremuri, o asemenea afirmație ar fi fost însoțită de un oftat. Acum, François o luă în brațe pe Zoë, care avea cam un an jumate, o așeză pe genunchi și-ncepu să se joace cu ea, uitând complet de asociatul și tovarășul lui. Timpurile îi îndepărtaseră. Sau poate războiul civil. Când, cu un an în urmă, Michel pornise în fruntea oamenilor săi spre câmpul de luptă, se-ntâmplase ceva ireparabil.

— Dacă așa stau lucrurile, ce contează care e părerea mea. Merg cu tine la Mondoubleau. Dar să te ții de cuvânt, ne retragem în câțiva ani.

M-am dus în livadă. Era un an bun pentru mere, iar pomii noștri erau încărcați. Scara era proptită pe unul din meri, iar dedesubt era un coș, pe

jumătate plin. Când mama locuia aici, micul pătul din fundul livezii era plin cu mere în tot cursul anului, și fructele erau consumate conform unei rânduieli stricte, în așa fel încât merele mai rezistente erau mâncate exact când trebuia strânsă noua recoltă.

Timp de șaisprezece ani Chesne-Bidault fusese casa mea. La vârsta de cincisprezece ani, venisem aici cu sora, frații și părinții mei. Locuisem tot aici și după ce mă măritasem. Iar acum când împlineam treizeci și unu de ani și mai erau doar câteva zile până renunțam la concesiune, trebuia să-mi fac bagajele și să plec pentru totdeauna. Stăteam acolo în livadă, și mai că-mi venea să plâng, când s-a apropiat cineva și m-a luat de braț. Era Michel.

— Nu te n-n-necăji. Am petrecut aici cei mai f-f-frumoși ani. Perfecțiunea e efemeră. Am aflat asta de m-m-mult.

— Am fost fericiți aici, noi trei, chiar dacă gelozia m-a făcut să devin nesuferită uneori.

— N-am sesizat n-n-niciodată.

Dacă era adevărat, însemna că François înghițise multe, doar de dragul de a-și proteja prietenul. Bărbații au o concepție ciudată despre loialitate.

— Poate am putea să o luăm de la capăt altundeva, când lucrurile se mai liniștesc și negoțul începe să meargă mai bine.

— Nu, Sophie, odată ce ne-am hotărât să f-f-facem pasul acesta, e mai b-b-bine să nu dăm înapoi. Curând François se va stabili la Mondoubleau sau Gué de Launay și te va ajuta să-ți crești copiii. Eu unul sunt un lup s-s-singuratic, așa am fost mereu. Poate era mai b-b-bine dacă muream într-o încăierare cu b-b-briganzii. Țăranii m-ar fi î-î-înmormântat ca pe un erou.

Îi înțelegeam amărăciunea. Avea treizeci și opt de ani și-și irosise cei mai buni ani din viață. Învățase meseria de sticlar, atâta știa. Atât făcuse

toată viața. Se dedicase, trup și suflet, revoluției și tovarășii lui îl abandonaseră. Nu-i prevesteam un viitor prea fericit la Vendôme.

Când s-a apropiat momentul plecării, am luat-o înaintea, celorlalți. N-aș fi suportat să-mi văd casa goală. O parte din lucruri fuseseră expediate la Gué de Launay și lăsate în grija celui care locuia acolo; Pierre a venit cu ce mai rămăsese. În timp ce-mi luam adio de la familiile din colonie, am avut senzația că-mi iau adio de la propria mea tinerețe, de la acea perioadă de viață ce nu avea să se mai întoarcă niciodată. Oamenii mai vârstnici, cu care mă cunoșteam, erau triști. Ceilalți aveau un aer indiferent. Pentru ei nu conta cine locuia în casa cea mare, câtă vreme puteau să câștige o pâine și aveau să lucreze mai departe pentru noul chiriaș, o rudă a proprietarului de la Montmirail.

Căruța a pornit și eu, cu Zoë în brațe, m-am întors să-i salut pe Michel și François; ultimul lucru pe care l-am văzut a fost coșul furnalului și un nor de fum. Și uite așa, familia noastră s-a risipit definitiv; se terminase cu Busson-ii, tatăl și fiul. Tradiția luase sfârșit. Tot ce clădise tata murea. Feciorii mei, dacă era să am băieți, aveau să poarte numele Duval, să învețe o altă meserie, într-o altă epocă. Michel nu avea să se însoare niciodată. Copiii lui Pierre, crescuți la voia Domnului și fără a avea o educație, nu s-ar fi apucat să învețe sticlăria, meșteșug care astfel avea să piară, odată cu toată știința lăsată de tata ca moștenire fiilor săi. Mi-am amintit de Robert, devenit un străin, un emigrant. Mă întrebam dacă mai trăia și dacă cea de a doua nevastă îi dăruise un copil.

Micuța Zoë îmi atinse fața cu mânuța ei și începu să râdă; trecutul rămăsese undeva departe, iar eu așteptam cu nerăbdare, și cu oarecare neliniște, să ajung la Mondoubleau, într-o casă ce aparținea altcuiva.

Momentul revederii celor patru frați – Pierre, Michel, eu și Edmé – a avut loc cu aproape un an mai târziu, și n-a fost prilejuit de o ocazie fericită, ci dimpotrivă.

În scara zilei de 5 Brumar, anul III al Revoluției (26 octombrie 1795, după vechiul calendar) stăteam cu toții la masă: François, cumnatul meu și Zoë, care avea, de acum, locul ei la masa adulților; celălalt copil, micuțul Pierre-François, adormise în leagănul aflat în camera de la etaj. Deodată, am auzit voci și sunetul strident al clopoțelului de la intrare. François s-a dus să vadă despre ce este vorba. S-a întors peste câteva clipe. Avea o expresie sobră și încerca să mă privească drept în ochi.

— E tânărul Marrion, de la St Christophe.

Mama îl angajase pe Marrion să se ocupe de ferma de la Antinière și să are cei câțiva acri de teren din jur. De fapt, erau doi Marrion, tatăl și fiul. În aceeași secundă am știut că era vorba de ceva foarte grav și am simțit un fior de gheață în suflet.

— S-a prăpădit, am îngăimat.

François a venit spre mine și m-a îmbrățișat.

— Da, ieri. Plecase de la St Christophe și se ducea la Antinière, să închidă casa pe timpul iernii. Era împreună cu tânărul Marrion și tocmai intraseră pe drumul secundar, ce duce spre fermă, când ea s-a prăbușit. Marrion l-a chemat pe taică-său și amândoi au reușit s-o ducă înăuntru și s-o întindă pe pat. Se plângea că are dureri mari și i s-a făcut rău. Bătrânul l-a trimis pe fiu-său după doctorul de la St Paterne, însă tânărul n-a mai apucat să plece. Între timp, ea murise.

Fusese singură, numai ea și bătrânul. Niciunul din copii nu se aflase prin preajmă. Refăceam exact ce se-ntâmplase, căci o cunoșteam prea bine pe mama. Îi fusese rău de dimineață, dar, cu siguranță, nu spusese nimănui. Apoi plecase să-și rezolve treburile, hotărâtă să nu se abată de la

programul stabilit: să închidă ferma și să rămână, pe timpul iernii, în căsuța ei din St Christophe – sau Rabriant, cum fusese rebotezat în ’92, când toponimele religioase fuseseră interzise.

Șocul mă paralizase, nu simțeam nimic, nu-mi venea să plâng. M-am dus în bucătărie și am început să-l descos pe Marrion, care stătea la masă.

— Chiar așa, cetățeana Busson era palidă când a plecat din sat, dar nu s-ar fi întors din drum cu niciun preț. Zicea că vrea să arunce o ultimă privire, înainte ca vremea să se strice. Tare se mai încăpățânase. Cum îi ziceam și tatei – parc-ar fi știut.

Era adevărat, știuse. Instinctul îi spunea că era ultimul ei drum la fermă. Dar instinctul se trezise prea târziu. Nu mai avusese timp să admire ținutul, apucase doar să se întindă pe pat și să moară.

Tânărul Marrion ne spuse că trebuia să i se facă autopsia. Chiar în după-amiaza aceea, delegatul departamental, însărcinat cu probleme de sănătate, pleca la Antinière, să stabilească cauza decesului.

Era prea târziu să plecăm la St Christophe. Am hotărât să trimitem vorbă lui Pierre și Edmé, la Mans, și să pornim a doua zi, dis-de-dimineață. Marrion ne-a spus că cineva din sat plecase să-l anunțe pe Michel, la Vendôme.

Când ne-am adunat cu toții la Antinière, era una din acele zile molcome de toamnă aurie. A doua zi puteau să vină nori grei, să-nceapă să sufle vântul, aducând ploaie, smulgând ultimele frunze ale copacilor, mohorând totul în jur. Astăzi, însă, ne bucuram de o zi blândă și plăcută, iar în aburul tremurător de toamnă se ghicea casa de țară, cu pereții văruiți în galben, așezată între coamele dealurilor.

O zi exact așa cum îi plăcea mamei. Urcasem dealul, la poalele căruia se întindea curtea casei, și cum stăteam acolo, chiar pe locul unde, după cum îmi spusese Marrion, i se făcuse rău mamei, am avut sentimentul ciudat că ea era cu mine și mă

ținea de mână, ca-n vremea când eram doar o copilă. Moartea, în loc să ne despartă, parcă ne unise mai mult.

Delegatul departamental cu probleme de sănătate aștepta în casă, împreună cu Michel. Fratele meu slăbise și arăta mai palid de când plecase de la Chesne-Bidault. Puțin după aceea, au apărut Pierre și Edmé, pe care a podidit-o plânsul când m-a văzut, deși nu vărsase o lacrimă în cele trei zile de groază trăite în Mans, cu doi ani în urmă.

— De ce nu ne-a chemat? De ce nu ne-a spus că e bolnavă? se tângui ea.

— Nu-i stătea în fire. Doar am trecut pe aici acum câteva săptămâni și o dată nu s-a plâns. Nici Jacques n-a observat nimic, zise Pierre.

Deocamdată, Jacques stătea la St Christophe, la niște veri ai noștri, familia Labbé, așteptând să se ia o hotărâre în privința lui. Nu m-a mirat deloc când Pierre s-a oferit să-i fie tutore.

Stăteam toți, în tăcere, lângă trupul mamei, în timp ce delegatul ne explica că la autopsie se stabilise cauza decesului, o inflamație la stomac, apărută cine știe de când. Corpul mamei se găsea în locuința fermierului, unde fusese efectuată autopsia. Inițial, delegatul sigilase casa de la Antinière, dar acum îndepărtase sigiliile, astfel ca noi să putem constata dacă toate erau la locul lor.

Deși înainte nu plânsesem, acum lacrimile începură să-mi curgă pe obraz. Simțeam prezenta mamei în fiecare obiect. Mare parte din lucruri ni le dăduse nouă, ea păstrându-și doar pe acelea care-i aminteau de tata și de perioada când erau împreună.

În ciuda faptului că St Christophe devenise Rabriant, doamna Busson ajunsese o „cetățeană”, prinții, regii și reginele se perindaseră unii după alții, iar țara se transforma necontenit, mama rămăsese credincioasă orânduirilor ancestrale. Am regăsit vechea ladă de zestre, cu capacul dintr-o

placă de marmură, biroul din lemn de nuc, cele douăsprezece farfurii de argint, pe care le folosea la mesele festive, când aveam musafiri la Pierre. Mama păstrase de asemenea cele optsprezece pahare cu picior și douăzeci și patru de solnițe, lucrate de Robert îndată ce primise diploma de meșter, iar în scrin, printre acte, am găsit, caligrafiată cu un scris mărunt, o copie a certificatului de faliment.

Și mai erau lucruri ce-ți dădeau senzația că mama era încă în viață: fotoliul cu spătar înalt, așezat în fața șemineului, măsuța scundă, pe care obișnuia să joace pichet sau să-și dea pasiențe, stativul pentru note – amintire din vremea când aveam corul nostru la Pierre, și în zilele de sărbătoare cântam împreună cu muncitorii – coșul de nuiele al cățelului Nou-Nou, un cocher ce murise cu mulți ani în urmă, colivia lui Pelêe, unul din papagalii aduși de Pierre din Martinica.

Am urcat la etaj și am intrat în dormitor. Și aici am regăsit prezența mamei. Patul, cu baldachin de stofă verde, în care dormise cu tata. Tapetul de pe pereți, paravanul de lângă masa de scris. Ceasul cel mare, așezat pe cămin, lângă un pocal de argint, bastonul cu măciulie de aur al tatei și tabachera aurită, dăruită de marchizul de Cherbon, când tata se mutase de la Chérigny la Pierre, umbrela de mătase a mamei, veioza…

— Aici timpul stă pe loc. Parcă mă aflu din nou la Pierre. Am din nou doar trei ani, și aud clopotul de la topitorie cum dă semnalul de încetare a lucrului, îmi șopti Edmé.

Cred că ce ne-a impresionat cel mai mult a fost dulapul în care am găsit așternuturile, orânduite cu grijă de mama. De multe din ele uitasem, dar ea le păstrase, mulțumindu-se cu niște cearșafuri uzate, fără să se atingă de lenjeria bună, pe care voia să ne-o lase nouă moștenire. Cearșafuri și șervete brodate, zeci de fețe de masă. Fuste, batiste, vreo sută și douăzeci de bonete din muselină, cu o

croială demodată, toate însă proaspăt spălate și puse la păstrare cu petale de trandafir.

Aceste lucruri, ciudate și nepotrivite cu perioada frământată în care trăiam, păreau o acuză adusă epocii noastre, ce desconsidera trecutul și detesta tot ce era vechi.

— Dacă ați terminat de inspectat bunurile cetățenei Busson, autoritățile vor întocmi, cât de curând, un inventar. Până atunci, însă, trebuie să pun sigiliile la loc, ne anunță delegatul.

Am revenit brusc din lumea copilăriei în luna lui Brumărel, anul III al Revoluției. Dar ieșind din încăpere, mi s-a părut că mama ne-a atins cu mâna ei, pe mine și pe Edmé.

Am îngropat-o în curtea bisericii St Christophe, lângă părinții ei, Pierre Labbé și Marie Soine.

Fiecare a avut dreptul la moștenirea ce fusese împărțită, în mod egal, celor cinci frați. Notarul Lebrun, funcționar departamental, a participat, în locul lui Robert, ca reprezentant al lui Jacques. Averea, formată din diferite proprietăți deținute de mama în parohia St Christophe, fusese împărțită astfel încât fiecare din noi să primească o parte egală ca valoare cu părțile celorlalți. De pildă, cel căruia îi revenea casa lui Pierre Labbé, din St Christophe, era obligat să plătească o sumă de bani celor care primeau proprietăți mai mici. Notarii au scris pe niște bucățele de hârtie numele celor cinci proprietăți, le-au pus într-o pălărie și le-au amestecat. Apoi, fiecare din noi a tras câte un bilet.

Cel mai norocos a fost Michel, care s-a ales cu casa bunicului, deși nu avea ce face cu ea. Fără să stea pe gânduri, i-a oferit-o lui Pierre, care nimerise o mică fermă din afara satului, în situația în care se găsea, cu trei băieți neastâmpărați, un nepot adoptat de curând și nevasta gravidă, Pierre a fost tare bucuros să facă schimbul. De altfel, s-a mutat, în scurt timp, la St Christophe, fiindcă în vest începuseră din nou tulburări, aveau loc, frecvent, ciocniri cu voluntarii din armatele

regaliste – cunoscuți sub numele de „chouans” – iar Pierre nu voia ca familia lui să fie martora grozăviilor unui al doilea război civil.

Mie mi-a revenit mica fermă de la Grandinière, lui Edmé proprietatea de la Goupillière, iar la rândul său, notarul a tras Anlinière, care a intrat în posesia lui Jacques. Toți am subînchiriat proprietățile, căci locuințele nu ne erau de niciun folos.

Pentru obiectele personale am organizat, între noi, o licitație, și fiecare a licitat lucrurile la care ținea cel mai mult. Eu și Edmé am împărțit lenjeria, Pierre, din cauza familiei numeroase, a licitat toate scaunele, cușca câinelui și colivia papagalului, acum goale. Spre marea mea surpriză și plăcere, Michel a plătit aproape 4.000 de livre pentru tabachera aurită și bastonul cu măciulie de aur ale tatei.

— Sunt p-p-primele lucruri de care-mi amintesc. De obicei, tata își lua bastonul când se ducea, duminica, la biserica din Coudrecieux, iar după slujbă stătea de vorbă cu parohul și-i oferea tutun din tabacheră. Era cea mai f-f-frumoasă scenă din câte-mi amintesc.

Băgă tabachera în buzunar și zâmbi. Mă întrebam, oare nu cumva tocmai Michel ținea cel mai mult la tata, deși fusese primul care se răzvrătise împotriva autorității părinților?

El o privi pe Edmé, care rămăsese celibatară ca și el.

— Tu ce planuri ai?

Edmé ridică din umeri. Nu era prea încântată că avea să se mute la St Christophe. Ce-ar fi făcut ea acolo, după ce Pierre ar fi renunțat la slujba de notar în Mans și s-ar fi stabilit în sat? Poate cumnată-sa era mulțumită cu perspectiva de a duce o viață casnică și a vedea de îngrijirea copiilor, dar Edmé Busson Pomard voia să facă ceva care s-o oblige să-și pună mintea la contribuție.

— N-am niciun fel de planuri, doar dacă n-ai auzit că s-a format vreun nou partid revoluționar în care să mă înscriu.

Întâmplarea a făcut ca moartea mamei să coincidă cu o nouă schimbare de guvern. Cu câteva săptămâni mai devreme avusese loc o insurecție a forțelor regaliste, înăbușită de generalul Bonaparte, iar în ziua în care mama s-a prăpădit, Convenția își încetase lucrările și puterea executivă revenise unui Directorat, format din cinci miniștri. Nimeni nu știa cum aveau ei de gând să guverneze țara. Singurii care se bucurau de autoritate erau generalii, mai ales Bonaparte, dar nici unul nu și-ar fi pierdut vremea la Paris, toți fiind ocupați să câștige noi și noi victorii în luptele împotriva dușmanilor din exterior.

— La Vendôme sunt o mulțime de iacobini. Hésine, de pildă, care urmează să fie numit c-c-comisar al Directoratului. Ideea lui este să fie r-r-reactualizată Constituția lui Robespierre, cea din '93, și să se termine odată cu toți m-m-moderații și cu voluntarii din armata regalistă. Îl cunosc foarte bine pe Hésine, comentă Michel.

Vedeam că lui Edmé începeau să-i lucească ochii. Robespierre fusese ca un Dumnezeu pentru ea, iar Constituția din '93 agenda ei de lucru.

— Vrea să scoată un ziar în Vendôme, *Ecoul Oamenilor Liberi.* B-b-babeuf, extremistul, o să publice aici. Ideea lui este că averea, p-p-proprietățile, toate trebuie împărțite. Unii numesc asta c-c-comunism. Parcă ar f-f-fi o nouă credință, în care mai că aș crede și eu, continuă Michel.

Se îndreptă spre Edmé și deschise larg brațele:

— Vino la Vendôme, Aimée. Să l-l-locuim împreună, să contopim moștenirile noastre și să ne punem, mai departe, în slujba r-r-revoluției. Puțin îmi p-p-pasă mie dacă lumea o să mă eticheteze drept un terorist, extremist sau i-i-iacobin nenorocit. Asta sunt, asta am f-f-fost și asta am să rămân toată viața.

— Și eu la fel, spuse Edmé.

Au izbucnit amândoi în râs, îmbrățișându-se ca doi copii.

— Se-ntâmplă un lucru b-b-bizar. M-am obișnuit, probabil, să t-t-trăiesc în mijlocul unei colonii și sunt complet dezorientat dacă nu mă aflu între oameni c-c-cunoscuți. Dacă Edmé vine la Vendôme o să fie ca și cum locuim la a-a-atelier.

Mă bucuram pentru ei. Viitorul lor păruse atât de sumbru și iată, își găsiseră amândoi un rost. Ce ciudat mi se părea că moartea mamei îi apropiase pe acești doi singuratici care, din fire, semănau mai mult cu tata.

— Dacă nu ne descurcăm cu politica, luăm în antrepriză o topitorie și formăm o asociație. Eu muncesc ca un bărbat. N-ai decât să-l întrebi pe Pierre.

— Știu prea bine. N-am pe c-c-cine să întreb, replică Michel, cu o umbră de gelozie în glas.

Se încruntă, parcă străfulgerat de o idee, și Dumnezeu știe de unde până unde veni cu următoarea propunere:

— Am putea lua în arendă t-t-topitoria de la Rougemont, să-i redăm gloria de altădată. Nu p-p-pentru noi, ci pentru a împărți profiturile obținute cu muncitorii.

Ciudat era că Michel nu se gândise o clipă la topitoria de la Brulonnerie, la fabrica de sticlă de la Chérigny, sau măcar la atelierul de la Pierre. El alesese, fără să stea la-ndoială, Rougemontul, topitoria unde Robert a ajuns, pentru prima oară, să dea faliment, și mi-am dat seama că fără să conștientizeze, Michel încerca să repare greșeala fratelui său.

— Acesta e răspunsul. Dacă t-t-tovarășii noștri ne dezamăgesc, formăm o asociație și ne o-o-ocupăm amândoi de Rougemont.

Evenimentele ulterioare au dovedit că deși Michel nu fusese dezamăgit de tovarășii lui, ideile despre suveranitate și bunurile întregului popor

displăcuseră, în asemenea măsură, acelui Directorat corupt, încât, cam la un an și jumătate, Gracchus Babeuf, promotorul acestor idei, era condamnat la moarte și Hésine, directorul ziarului *Ecoul Oamenilor Liberi,* era aruncat în închisoare.

N-am aliat niciodată cum au reușit să scape de închisoare Michel și Edmé. Toată lumea din Vendôme știa că amândoi avuseseră legături strânse cu Hésine și colegii lui, dar, la vremea respectivă, eu și François aveam o familie numeroasă, așa încât încercam să nu ne implicăm în politică și să ne ferim de neplăceri, pentru a nu risca totul în numele unei cauze pierdute.

Ne-am stabilit la mica proprietate de la Gué de Launay, lângă Vibraye, în noiembrie 1799, imediat după lovitura de stat a lui Bonaparte și numirea sa, ulterioară, ca Prim Consul. A fost anul în care, unindu-și cele două moșteniri căpătate de la mama, Michel și Edmé au format o asociație la Rougemont.

Cu toții ne dădeam seama că proiectul era sortit eșecului. Pierre, care locuia acum la St Christophe, iar pe lângă droaia de băieți avea, în sfârșit, și o fată – pe care, în stilul lui caracteristic, o botezase Bujor Frumoasa-Nopții – îi avertizase pe cei doi asociați că orice încercare de a reface un atelier de sticlărie, de mărimea celui de la Rougemont, nu avea șanse de reușită decât dacă era susținută prin investiții mari de capital.

Dar Michel și Edmé n-au vrut să asculte de nimeni, nici măcar de Pierre. Visul lor era să înființeze o fabrică unde patronii și muncitorii să împartă profiturile și, timp de trei ani, au tot încercat să-și realizeze acest vis, până când, în martie 1802, au fost nevoiți să abandoneze. Dar aceeași soartă o avuseseră idealurile înaintașilor sau ale urmașilor lor, iar revoluția eșuase când se încercase punerea în practică a spiritului de egalitate și fraternitate promovat de revoluționari.

François, devenit, între timp, primar la Vibraye și tată a doi băieți, Pierre-François și Alphonse-Cyprien, îmi explică cum stăteau lucrurile:

— Au dat faliment amândoi – și el și sora ta. Michel va fi obligat să accepte conducerea unei topitorii de duzină, cât despre Edmé, sau se duce să-i țină gospodăria, sau rămâne să locuiască la St Christophe, pe o palmă de teren. Au aruncat pe apa sâmbetei tot ce-au avut și au rămas fără avere și fără perspective de viitor.

François reușise; Edmé și Michel erau niște ratați. În ciuda faptului că și eu și François eram fericiți și o duceam bine, la proprietatea noastră, alături de copiii care creșteau, aveam momente când îmi era rușine de acest soi de automulțumire.

Câteva luni mai târziu, după ce primul Consul semnase Tratatul de la Amiens, prin care se încheiase, în sfârșit, armistițiul între Franța și Anglia, mă aflam în grădină cu copiii și pliveam straturile de flori din fața ferestrelor salonului, când Zoë și Pierre-François, băiatul cel mare, veniră în fugă să-mi spună că la poartă e un domn care întreabă de doamna Duval.

— Ce fel de domn? am întrebat.

Drumurile erau străbătute de vagabonzi sau dezertori din armata neregulată regalistă, și având în vedere că locuiam la o oarecare distanță de Vibraye, nu eram prea dornică de musafiri când François nu era acasă.

Zoë, acum în vârstă de vreo nouă ani, îmi explică în locul fratelui ei:

— Mami, să știi că nu e cerșetor. Și-a scos pălăria și a făcut o reverență când am vorbit cu el.

Grădinarul era în apropiere și ar fi venit imediat dacă-l strigam, așa că am pornit spre intrare, cu copiii după mine.

Străinul era un bărbat înalt și slab, și ai fi zis că tocmai își revenise după o boală grea dacă te uitai cum atârnau pe el hainele, care aveau o croială mai deosebită, la fel ca pantofii prăfuiți, cu tocuri

pătrate. O pereche de ochelari îi ascundeau privirea, iar nuanța artificială, de un roșu aprins, m-a lămurit că avea părul vopsit. Văzând bocceaua pe care o așezase lângă poartă, l-am bănuit că ar fi un comis-voiajor, care încerca să-mi vândă niscaiva nimicuri.

— Îmi pare rău, dar avem tot ce ne trebuie în gospodărie… Am spus, sperând că severitatea tonului o să-l convingă să plece.

— Asta mă bucură, căci am venit cu mâna goală. Am la mine doar o cămașă curată și pocalul de cristal de la tata.

Își scoase ochelarii și deschise larg brațele.

— Ți-am spus că nu te voi uita niciodată, Sophie. M-am întors acasă, așa cum ți-am promis, zise străinul.

Era Robert, fratele meu.

# Partea a Patra

# Emigrantul

## *Optsprezece*

Din câte povestea Robert, cam la cinci luni după sosirea în Anglia au început necazurile. În primele luni totul mersese ca pe roate. Robert îi cunoscuse pe patronii manufacturii de sticlă Whitefriars pe când lucra la St Cloud, ca maistru gravor, și în decembrie ’89, înaintea plecării sale, le scrisese, explicând că e în căutare de lucru. La rândul lor, proprietarii îi făcuseră o primire amiabilă și plină de curtoazie, oferindu-i, lui și soției, o locuință situată în satul Whitefriars, în apropierea manufacturii.

Știindu-se absolvit de datorii, fără responsabilități și având conștiința faptului că putea lua viața de la capăt, alături de o nevastă tânără, la care ținea foarte mult, Robert nu luă în seamă tachinările și micile răutăți aproape imposibil de evitat într-o situație ca a lui, de om ce încearcă să-și câștige existența într-o țară străină. Spre deosebire de Pierre și Michel care, deși mai perseverenți de felul lor, s-ar fi intimidat într-o asemenea conjunctură, pe Robert situația îl amuza și considera că limba, obiceiurile, hrana, până și clima erau, de fapt, un test la care era supusă capacitatea sa de asimilare. Plin de încântare, se lansa, dezinvolt, în conversații împănate cu tot soiul de expresii colocviale, ignorând total regulile gramaticale; îi bătea, amical, pe spate, pe ceilalți colegi, așa, „ca englezii”, bea grog și bere englezească, pentru a demonstra că, din toate punctele de vedere, se simțea acasă și nu semăna deloc cu francezii aceia spilcuiți și parfumați din caricaturile englezești.

Cum își petrecea mai tot timpul în casă și era nevoită să-și facă cumpărăturile zilnice fără a ști o boabă engleza, Marie-Françoise era mai abătută. Dar tinerețea, vigoarea și admirația nemărginită pentru tot ceea ce spunea sau dregea soțul ei au

făcut ca, nu după multă vreme, să înceapă să folosească și ea expresiile lui Robert, ridicându-i în slăvi pe londonezi pentru umorul lor și declarând că, în cei douăzeci și unu de ani, petrecuți la Paris, nu văzuse o asemenea forfotă ca-n orașul de pe malurile Tamisei; afirmație deloc surprinzătoare, având în vedere că trăise, mai tot timpul, într-un orfelinat.

Cât privea meseria, Robert, angajat ca meșter gravor în cristal, își dădu curând seama că nu avea ce învăța de la asociații săi englezi. Însă, pe de altă parte, nici nu se putea lăuda că-i depășea la tehnică. Fabrica de sticlă Whitefriars avea un nivel profesional foarte ridicat. Fusese înființată în 1680, iar sticla optică produsă aici era cunoscută în toată Europa. Nici nu se punea problema ca un francez, venit de peste Canalul Mânecii, să-i învețe meserie pe englezi; dimpotrivă, situația inversă părea mai plauzibilă, iar Robert, sesizând imediat problema, se străduia să evite gesturile prietenești ce ar fi putut trece drept manifestări de superioritate.

Englezii, atât vecinii cât și colegii de la fabrică, dovedeau un viu interes, dar și multă ignorantă, când venea vorba despre ultimele evenimente petrecute în Franța; ori, pe această temă, Robert avea marea plăcere să se arate doct în materie, mai ales după ce reușise să vorbească, cât de cât, engleza.

Fie că se afla într-un birt de pe malul Tamisei, fie în salonul proprietăresei, Robert începea să peroreze:

«„Nu poți îndrepta, în câteva luni, abuzurile făcute timp de cinci sute de ani. Sistemul nostru feudal era la fel de perimat cum ar fi astăzi, la voi, baronii sau fortărețele împrejmuite cu șanțuri de apă. Dați-ne timp și vom realiza lucruri colosale. Cu condiția ca regele să fie receptiv la dorințele poporului Altfel – și îmi povestea că aici făcea o pauză semnificativă – altfel s-ar putea să-l înlocuim cu un prinț mai capabil și mai popular.”»

Era evident că se referea la protectorul lui, ducele d'Orléans, a cărui venire în Anglia, în octombrie trecut, fusese, în mare măsură, factorul decisiv, care-l determinase pe Robert să-și încerce norocul de partea cealaltă a Canalului Mânecii.

Foarte curând descoperi, însă, că era o mare deosebire între Chapel Street și Palais-Royal. Palatul îi servise drept locuință și vad comercial; putea veni și pleca oricând poftea și se putea opri la o bârfă cu adunătura de funcționărași, flecari, secretare și asistenți care formau anturajul ducelui d'Orléans. La Palais-Royal era suficient să te adresezi, discret, persoanei potrivite, să faci o aluzie la mici înlesniri ce-ți puteau fi acordate, sau pe care le puteai facilita, la rândul tău. Faptul că se-nvârtea într-un cerc de oameni apropiați celui mai popular personaj al Parisului îi întărea lui Robert conștiința propriei valori.

Lucrurile stăteau cu totul altfel la Londra. Ducele venise aici doar cu o mică parte din anturajul său – căpitanul Clarke, valetul său, plus încă una sau două persoane, între care și doamna Buffon, amanta lui. Restul servitorilor erau englezi. Cu o ținută maiestuoasă, valeții îți deschideau ușa și te măsurau, cu un ochi critic, ca pe un intrus. Atmosfera nu mai avea nimic din acel veșnic du-te-vino caracteristic la Palais-Royal; iar când, la scurtă vreme după sosirea sa în Anglia, Robert se dusese să-și prezinte omagiile, valetul îi luă cartea de vizită fără să-l poftească înăuntru.

Veni și-a doua oară, dar obținu același rezultat. A treia oară se apucă să-i scrie personal lui Laclos, și cam după o săptămână primi un răspuns laconic prin care i se aducea la cunoștință că, în eventualitatea în care ducele, sau cei din anturajul său, ar avea intenția să intre în afaceri, pe perioada sejurului în Anglia, domnul Busson avea să fie informat în consecință.

Robert înghiți hapul, dar nu se lăsă intimidat. Începu să frecventeze berăriile din imediata

vecinătate, în speranța că, până la urmă, tot avea să dea peste valetul sau bărbierul ducelui, ori peste vreun alt angajat, care să-i spună ce intenții avea stăpânul. Efortul fu încununat de oarecare succes și astfel află că ducele ținea să afle părerea membrilor Cabinetului dacă el ar fi acceptat coroana Belgiei – în situația în care i s-ar fi făcut o asemenea propunere. Fratele meu era convins că nu era vorba de un simplu zvon. Debordând de optimism, ca de obicei, se întoarse acasă la Marie-Françoise, căreia îi împuie capul cu tot soiul de povești despre Bruxelles, următorul oraș în care, eventual, aveau să se stabilească.

— Dacă ducele d'Orléans ajunge regele Philippe I al Belgiei, va avea nevoie de un personal numeros. E imposibil să nu-mi găsească și mie o slujbă.

— Dar poți pleca oricând de la topitorie? N-ai semnat un contract pe o perioadă de câteva luni? îl întrebă femeia.

— Pot să plec și mâine, dacă am chef. Am acceptat postul numai fiindcă aveam nevoie de ceva bani, în perioada asta. Ducele mă va chema deîndată ce va avea nevoie de mine și dacă trebuie să plecăm la Bruxelles, asta e, plecăm. Ca angajat al noului monarh am niște perspective extraordinare, cu alte cuvinte viitorul nostru este asigurat.

Dar speranțele ducelui au fost înșelate, iar odată cu ele s-au spulberat și planurile fratelui meu. Conflictul din Țările de Jos a fost de scurtă durată și austriecii au reintrat în Bruxelles la sfârșitul lunii februarie.

Robert s-a dus iarăși să-și prezinte cartea de vizită în Chapel Street și a primit același răspuns: prințul era plecat la cursele de cai. Aparent, pierderea unui regat nu-l determinase pe duce să-și schimbe programul zilnic. Însă marea surpriză s-a produs când ducele, la fel de brusc cum venise, în octombrie, din Paris la Londra, plecă, pe 8 iulie

1780, de la Londra la Paris, fără a se putea lăuda că realizase ceva pe plan politic, singurul rezultat al celor nouă luni de ședere în Anglia fiind că se distrase de minune și vânduse câțiva din caii săi de curse. Robert habar nu avea de decizia protectorului său, despre care află din ziare.

Se duse glonț în Chapel Street, dar tot ce izbuti să contemple fu interiorul casei părăsite – mobilierul acoperit cu huse, și cei câțiva servitori, care încă nu-și primiseră simbria, și, în vreme ce măturau talajul căzut din lăzile cu lucruri împachetate, îi bombăneau pe stăpânii abia plecați.

Nu, nici vorbă să se-ntoarcă. De altfel, ducele d'Orléans părăsise definitiv Londra.

Această plecare neașteptată avu un efect profund asupra fratelui meu. Își dădea seama, cu clarviziunea omului aflat într-o situație fără ieșire, că ducele și oamenii lui se bucurau de influență numai în interiorul Franței, unde acum erau puține șanse să fie numit regent sau să capete o funcție înaltă în Adunarea Națională. Prin însăși structura lui, ducele era lipsit de curaj și energie. Nu era „croit", cum spuneau englezii, să ajungă un adevărat conducător al poporului francez.

Servilismul și admirația nemăsurată a lui Robert pentru așa zisul lui protector se transformară acum în dispreț. Acele însușiri, de care înainte nu mai contenea vorbind – afabilitatea și generozitatea ducelui – deveniseră obiectul disprețului său.

Ducele era un om slab, ce se lăsa păcălit de lingușelile anturajului de parveniți, în vreme ce oamenii pe care ar fi trebuit să se bizuie, ca Robert, de pildă, fuseseră îndepărtați și batjocoriți în credința lor.

Declarat falit la Paris și riscând pedeapsa cu închisoarea, dacă revenea în capitală, Robert nu se putea întoarce în propria lui țară. Trebuia să-și facă o situație în Londra, mulțumindu-se să lucreze la Whitefriars, ca gravor în cristal.

Lunile treceau, nevasta rămăsese însărcinată și Londra își pierduse aura de oraș fermecat, unde ocaziile se iveau la tot pasul. Colegii lui englezi erau avansați, dar un venetic ca Robert trebuia să zică mersi că poate să câștige o pâine.

Primul născut din a doua căsătorie a fost un băiat, botezat Robert, și a văzut lumina zilei în primăvara lui '91, scurt timp după fuga regelui Ludovic al XVI-lea și a reginei Maria-Antoaneta la Varennes, un episod care a șocat și a indignat, toată Franța. La Londra lumea era la fel de șocată, dar motivul era cu totul altul. Oamenii îi priveau cu simpatie pe regină și pe monarhul atât de hulit, ce fuseseră nevoiți să se refugieze peste graniță; iar atunci când cei doi au fost prinși și aduși înapoi la Paris, nu s-a vorbit decât despre demnitatea și resemnarea dovedită de familia regală, pe când Adunarea Națională a fost făcută de două parale.

«„Toată tevatura era prezentată prin prisma acestora. Toate ziarele lor scriau despre fuga familiei regale. În berării sau la lucru, lumea nu vorbea decât despre asta și, știind de unde am venit, îi acuzau pe toți francezii că l-au tratat pe rege ca pe un criminal de rând. Habar n-aveam cum stăteau lucrurile în realitate. N-am avut încotro și le-am dat dreptate. Le explicam că Adunarea ajunsese să fie condusă de niște creiere înfierbântate, niște iresponsabili care nu căutau decât să tragă foloase. Dar la asta englezii îmi răspundeau: 'Așa le trebuie francezilor, dacă fac prostia să se lase conduși de astfel de oameni. În Anglia o asemenea situație este de neimaginat. Poporul englez are mult bun simț. Francezii sunt un popor de isterici.' Asta-mi răspundeau."»

Nu mult timp după acest episod, Anglia se confruntă cu valul de emigranți, toți istorisind aceeași poveste: bunurile fuseseră sechestrate, castelele confiscate, clericii și aristocrații fuseseră maltratați și toți cei care deținuseră vreo funcție în vechiul regim erau persecutați. Veșnic avizi să afle

lucruri defavorabile despre vechiul lor inamic, englezii amplificau povestirile, transformându-le într-o acuză adusă Revoluției, care părea a fi zguduit întreaga Franță.

«„Trebuie să știi că încă din ’91 emigranții zugrăveau o imagine dezolantă. Nu era vorba numai despre Paris, întreaga țară devenise neguvernabilă. Nu mai exista lege, ordine, hrană; piața era saturată cu bani falși, pentru a ascunde catastrofa economică; țăranii dădeau foc satelor. Când, în atmosfera tihnită de la Chesne-Bidault, se năștea primul tău copil, cel care a murit mai apoi, iar Michel și François cumpărau terenurile bisericii, ca mai târziu să facă avere, eu îmi imaginam topitoria cuprinsă de flăcări și vă vedeam pe, toți aruncați în închisoare. Țara și familia mea căzuseră în mâinile unor bandiți. Astfel ni se prezentau lucrurile la Londra.”»

Primii emigranți, sosiți în vara și toamna lui ’91 și iarna lui ’92, erau în majoritate aristocrați și clerici care nu puteau, sau nu voiau să se adapteze la noul regim. Afectat de refuzul dur primit din partea lui Laclos și a anturajului ducelui, Robert se grăbi să-și ofere serviciile taberei adverse – persoanelor apropiate de cercurile de la Curte, oameni devotați regelui, reginei și celor doi frați ai regelui, contele de Provence și contele d’Artois. Spre deosebire de noii veniți, fratele meu avea avantajul că împlinise doi ani de când trăia în Anglia. Vorbea engleza, cunoștea tipicul și obiceiurile, știa cum să împace bonomia englezilor cu deruta confraților săi francezi.

Curier, agent imobiliar, prieten de nădejde, care putea aranja tranzacții la prețurile cele mai scăzute, fratele meu făcea de toate și se simțea în elementul lui. Vlăguite de călătoria înspăimântătoare, prilejuită de trecerea Canalului Mânecii, fie prin Bretania, fie pe la Jersey, doamnele marchize, contese și ducese erau încântate să descopere un compatriot în stare să le ajute să-și regăsească

liniștea, făcându-le să uite nenorocirile trecute. Înțelegerea de care dădea dovadă, farmecul și comportamentul său ireproșabil aveau darul să atenueze spaimele îndurate la gândul plecării într-o țară străină. Nici vorbă, strădaniile sale aveau să fie recompensate de îndată ce lucrurile se vor mai liniști; până atunci însă, ce-ar zice dacă s-ar interesa la ambasadă, poate cei de-acolo au vreun gând în sensul acesta. Cât privește chestiunile legate de comisionul datorat sau înțelegerile perfectate între curier și diverși comercianți din Londra sau proprietari de imobile, acestea erau probleme ce nu priveau, în mod direct, pe noii veniți.

În aceste condiții, devenea clar un lucru, anume că era extrem de greu, dacă nu imposibil, să reconciliezi cele două meserii – de gravor la fabrică și de comisionar al reprezentanților fostei elite franceze. Cu instinctul său de cartofor înveterat, Robert decise să nu mai dea pe la fabrică și să-și lege soarta de cea a noilor veniți, sau „nefericiții concetățeni", cum îi numea când erau și ei de față. Ca toate inițiativele lui Robert și aceasta se dovedi a fi o greșeală, pe care, cu timpul, avea s-o regrete profund.

«„Mi-am încercat norocul, și norocul meu a ținut cam tot atât cât au rezistat resursele financiare ale emigranților. Când au descoperit că excursia lor avea să dureze mai mult de șase luni sau un an, cum își planificaseră, că, în loc să fie tratați ca niște eroi, erau obligați să trăiască din mila englezilor, că nu prea aveau șanse să se reîntoarcă în țară, atunci norocul ne-a părăsit, și pe mine și pe ei. N-aveam cum să știu în '91 că, în ianuarie '93, Adunarea de la Paris se va transforma într-o Convenție, că regele va fi condamnat la moarte și că armata populară, pe socoteala căreia ne-am amuzat luni de zile, avea să respingă pe Aliații în care noi, cei aflați în Anglia, ne pusesem atâtea speranțe."»

Emigranții, printre care și fratele meu, considerau iminentă victoria armatelor aliate și, pe zi ce trecea, erau tot mai convinși că forțele ducelui de Brunswick vor intra în Paris, vor înlătura Convenția, îl vor repune în drepturi pe Ludovic, pedepsind, în masă, forțele revoluționarilor; într-o zi aflară, însă, cu groază și stupoare, că lucrurile nu stăteau deloc așa. Deși amenințată din toate direcțiile, Republica rămăsese în picioare. Regele fusese decapitat. Aceeași soartă îi aștepta pe emigranții care ar fi îndrăznit să revină în Franța; pentru ei, singura soluție era să se înroleze în armata regalistă a prințului Condé, sau să accepte statutul de refugiat într-o țară în care, în primăvara lui ’93, războiul civil era în plină desfășurare.

«„Luna de miere luase sfârșit. Și nu numai pentru mine – care depășisem faza asta cu un an în urmă – ci și pentru emigranții francezi și nația engleză. Nu numai că noi eram cei care-l omorâsem pe rege – și dacă-i auzeai pe englezi cum ne acuză, ai fi crezut că toată nația franceză votase hotărârea în cadrul Convenției – dar devenisem dușmani. Oricare dintre noi putea fi un spion. Favorurile, generozitatea, curtoazia, bunăvoința, toate au dispărut după declarația de război. În afara acelora care se bucurau de sprijinul unor vechi familii engleze, toți ceilalți eram excluși din societatea londoneză. Nu eram decât niște refugiați, fără bani, fără perspectiva de a găsi o slujbă, obligați să ne facem autobiografia ori de câte ori eram luați la întrebări și considerați ca o pacoste pe capul celorlalți.”»

Când se duse să se intereseze, lui Robert i se preciză că patronii manufacturii Whitefriars erau dezolați, dar și așa angajaseră prea mulți gravori, iar postul respectiv se ocupase de mult. Era clar că timpurile se schimbaseră. Meșteșugarii francezi își pierduseră popularitatea printre muncitorii englezi.

«„Ca mulți alții, băteam străzile, în căutare de lucru. Îmi prindea bine că știam limba și, după câteva săptămâni, am găsit de lucru în Long Acre, la un depozit de sticlă și porțelanuri, la secția de ambalaj – genul de muncă pe care, în laboratorul meu, o făceau hamalii. Seara predam franceza la o școală Sommerstown, comitatul Pancras, înființată de unul din preoții emigranți, abatele Carron. Ne mutaserăm de câteva ori cu casa, iar acum locuiam pe strada Cleveland, numărul 24, împreună cu o droaie de emigranți. În comitatul Pancras erau foarte multe familii de francezi; ai fi zis că te afli la Bonne-Nouvelle sau la Poissonière și tot aici aveam școala și capela, în strada Conway, lângă Piața Fitzroy.”»

Cu o dezinvoltură ce amintea de Cathie – și deși nu știa carte, tot nu învățase să se semneze – Marie-Françoise se adaptă noilor condiții, fiind obișnuită din orfelinat cu greutățile și restricțiile.

«„Marie-Françoise îmi amintea mereu de Cathie, nu numai la înfățișare, dar și prin felul de-a fi. Știu că nu mă poți înțelege, însă uneori aveam sentimentul că trăiesc într-un vis, ca și cum m-aș fi întors în timp, iar strada Cleveland devenea St Cloud, așa cum era pe vremea când locuiam acolo cu Cathie. În ’93, când s-a născut al doilea băiat, l-am botezat Jacques. Visul s-a apropiat, întrucâtva, de realitate.”»

Robert nu i-a povestit niciodată lui Marie-Françoise despre prima sa nevastă sau despre Jacques, care avea acum doisprezece ani și locuia cu bunica la St Christophe. Deși totul începuse în glumă, minciuna lui Robert, că e celibatar fără obligații, se transformase într-o cacealma de zile mari, în jurul căreia se țesuse un păienjeniș de neadevăruri, atât de încurcat, încât era imposibil să-i dai de capăt.

«„Începusem să cred și eu în propriile-mi scorneli, care-mi aduceau alinare în clipele grele. Povestea castelului pe care-l moștenisem, aflat,

pasămite, în stăpânirea unui frate care mă ura, devenise o realitate acceptată de toată familia. Castelul închipuit era o combinație între Chérigny și Pierre – unde-mi petrecusem cele mai fericite zile ale copilăriei; iar iscusința mea de gravor în cristal se explica prin faptul că în apropierea castelului se afla un atelier de sticlărie.”»

Fanteziile lui Robert prindeau contur pe măsură ce numărul emigranților creștea, căci, în afară de aristocrați și clerici, pe țărmurile Angliei poposeau diverși negustori, comercianți și reprezentanți ai burgheziei. Venit cu primul val de emigranți și trăind în parohia de la Pancras, sau „Micul Paris”, cum i se spunea, Robert considera că e de datoria lui să rămână un regalist convins și un fervent suporter al regelui detronat, iar ulterior, al contelui de Provence, cunoscut printre emigranți cu titlul de Ludovic al XVIII-lea. Fostul lui protector, ducele d’Orléans, care se autoproclamase Philippe-Egalitate, când ajunsese membru al Convenției, și votase în favoarea condamnării la moarte a propriului său văr, era unul dintre indivizii cei mai detestați în Pancras. Robert îi interzisese cu desăvârșire soției sale să pomenească despre legăturile sale cu ducele și anturajul de la Palais-Royal, iar Marie-Françoise învățase lecția.

«„În fond, m-am învârtit la periferia acelei societăți și nu m-am implicat direct. Politica lor mi s-a părut suspectă de la început.”»

Fără îndoială, această întoarcere de 180 de grade o năucise până și pe Marie-Françoise, iar pentru a-i distrage atenția, Robert o lua de la capăt cu poveștile lui despre frumusețea locurilor unde se născuse, despre atmosfera tihnită, patriarhală, de care, însă, nu se putuse bucura din cauza acelui frate lipsit de omenie.

Marele lui noroc a fost că, între cei care se refugiaseră în Anglia, nimeni nu auzise de Busson cel Bătrân, falitul de la Villeneuve-St George, condamnat la închisoare pentru escrocherie și

neplata datoriilor. Dat fiind că apelativul Busson cel Bătrân era cam nepotrivit pentru un aristocrat, cum îi plăcea să se recomande, și amintindu-și exemplul fraților săi Michel și Pierre, care-și adăugaseră du Charme și Challoir, pentru a se distinge între ei, lui Robert îi veni ideea să-și adauge un toponim în coada numelui, considerând că astfel prestigiul său ar avea mult de câștigat în ochii emigranților și ai londonezilor. Își alese numele locului în care se născuse, ferma Maurier și, de la sfârșitul lui '93, când se mută pe strada Cleveland, la numărul 24, începu să semneze Busson du Maurier. Nevasta și vecinii își închipuiau că „Maurier" era numele unui castel.

Lunile treceau și iscoadele povesteau tot mai des despre „Teroarea lui Robespierre", exagerând ororile la care erau supuși miile de nevinovați ce ajungeau pe eșafod, nu numai la Paris, dar și în toată țara; Robert își ajusta fanteziile în funcție de evenimente și așa se face că, într-o bună zi, în prezența soției și a mai multor emigranți, care-l ascultau îngroziți dar fascinați, el povesti cum o armată de țărani atacaseră castelul și-i dăduseră foc, măcelărind pe toți cei dinăuntru; clădirea arsese până-n temelii.

«„N-am avut încotro. Povestea cu castelul devenise un obstacol. Chiar un pericol. Nu-mi dădusem seama că, în parohia Fontaine St Martin, lângă Flèche, exista un castel Maurier, proprietate a familiei d'Orveaux. Unul din membri familiei, un ofițer care, mai apoi, s-a alăturat armatei prințului Condé, la Coblenz, a apărut într-o zi la Londra și, aflând cum mă cheamă, m-a abordat pentru o discuție „ca între rude". Ce-am pățit până am reușit să scap de el! Ar fi putut să mă dea de gol. Din fericire, frecventam cercuri diferite și, după câteva săptămâni, am aflat că plecase din țară."»

Poate că, în primii ani de război, când emigranții se vedeau condamnați la un exil îndelungat,

individualismul lui Robert se hrănise cu acest mit că ar face parte din aristocrație și cu fanteziile sale despre castelul distrus de flăcări. Însă, pe măsură ce timpul trecea, ostilitățile continuau iar armata franceză înregistra victorie după victorie, soarta refugiaților se înrăutăți, iar suferințele lor deveniră tot mai acute.

«„În ’95 s-a născut fetița, Louise, și în noiembrie ’97, băiatul, Louis-Mathurin. În concluzie, erau patru guri de hrănit, șase, dacă ne puneam și pe noi la socoteală, șapte, dacă adăugăm tânăra servitoare care o ajuta pe Marie-Françoise să aibă grijă de copii. Locuința noastră ocupa tot etajul doi al clădirii, iar dedesubt locuia familia Dumant, doi bătrâni care se plângeau mereu din cauza gălăgiei copiilor. Dimineața devreme, plecam la lucru, la depozitul Carter’s din Long Acre. Lipseam toată ziua fiindcă, așa cum ți-am spus, seara predam la școala abatelui Carron. Cu toate acestea, din banii câștigați nu izbuteam să-mi întrețin familia și să plătesc chiria. Trebuia să acceptăm sprijinul altora. Conform unei înțelegeri între oficialitățile franceze și trezoreria engleză, se constituise un fond pentru emigranți. Din septembrie ’97, cu două luni înainte de nașterea lui Louis-Mathurin, am început să primesc suma de 7 lire pe lună. Chiar și așa, abia ne duceam zilele și uneori mă cuprindea disperarea.”»

Spre deosebire de ceilalți emigranți, fratele meu avea avantajul că învățase de mic o meserie, dat fiind că lucrase în atelierul de sticlărie de când avea paisprezece ani. Ca șef de echipă, în depozitul de la Long Acre, era evident că-și irosea talentul, însă, cel puțin avea un venit sigur. Alții nu fuseseră atât de norocoși. Conții și contesele, care nu munciseră în viața lor, erau tare bucuroși să câștige câțiva șilingi în plus făcând croitorie, iar în Pancras și Holborn, una din cele mai populare îndeletniciri a emigranților era împletirea pălăriilor de paie, la comandă.

«„Așa se face că era mare vânzoleală între Oxford Street și Holborn, unde mai toată lumea venea să cumpere paie la un preț cât mai scăzut. La tot pasul întâlneai aristocrați, marchizul de cutare, baronul de cutărică, cu legăturile de paie în brațe, grăbindu-se să ajungă acasă, unde tot ei confecționau pălăriile, urmând ca nobilele doamne să le împodobească cu panglici și fiori din catifea.

Marie-Françoise nu avea talente de modistă, dar se descurca foarte bine ca spălătoreasă, căci își făcuse ucenicia la orfelinatul de la St Cloud. În piața Fitzroy, nu departe de casa noastră, locuia doamna Black, o celibatară bogată, ceva mai în vârstă, care-i trimitea nevesti-mii rufăria, pentru a fi curățată și cârpită. Marie-Françoise spăla, călca și cosea toaletele, apoi le punea într-un coș, pentru a fi recuperate de o servitoare – doar nu se făcea ca doamna Busson du Maurier să umble pe stradă cu rufele-n brațe. Perioada cea mai grea pentru ea a fost când, fiind nevoit să lipsesc de acasă vreo șapte luni, din iulie ’98 până în februarie ’99, a trebuit să apeleze la prieteni pentru a-și putea ridica ajutorul pentru copii, acordat de autorități, căci nu se pricepea deloc la contabilitate și tot nu era în stare să se semneze. A fost o perioadă care nu i-a adus decât necazuri.”»

Când ajungea aici cu povestirea, Robert devenea vag, fără să dea prea multe amănunte. Vorbea despre „niște afaceri” ce trebuiseră rezolvate, ferindu-se să dea alte explicații. Nu, nu plecase din țară, stătea tot în Londra, dar își schimbase adresa. Nu, problemele respective nu aveau nicio legătură cu războiul sau cu actele de spionaj, nici măcar cu soarta celorlalți emigranți. Nu l-am mai întrebat nimic, fiind convinsă că voi afla totul la timpul potrivit. Ceea ce s-a și întâmplat câteva zile mai târziu, după ce Robert le arătase copiilor pocalul familiei, iar eu îl pusesem în dulap, la loc sigur.

— Istoria celor șapte luni de absență este legală de această moștenire de familie.

A făcut o scurtă pauză, vrând să vadă cum reacționez.

— Probabil că l-ai dat cuiva să-l copieze, sau ai făcut chiar tu copiile, și deci ai fost obligat să te angajezi într-un alt atelier, în cealaltă parte a orașului, i-am sugerat eu.

«„N-a fost chiar așa de simplu. Adevărul este că eram atât de strâns cu ușa, încât a trebuit să vând pocalul lui George Carter, patronul meu. A fost un gest pe care l-am regretat de la început. Dar nu mai era nimic de făcut; cheltuisem deja banii, pe mâncare, chirie și ce le mai trebuia copiilor. Nu-mi rămăsese decât o singură soluție și nu mi-a fost greu s-o pun în aplicare, de vreme ce aveam cheile de la depozit. Știam exact în ce cutie fusese împachetat paharul, pentru a fi expediat unei firme din Straffordshire, în nordul Angliei. Într-o seară, deși clădirea era zăvorâtă pe timpul nopții, m-am întors la depozit, și am intrat pe furiș. A fost un fleac să recuperez paharul, să pun la loc cutia, ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat, și să mă strecor afară. Din nefericire, calculasem greșit orele când își făcea rondul paznicul de noapte. Din câte știam eu, asta se întâmpla la ora unsprezece, în realitate era la zece și jumătate. Așa că, la plecare, am dat nas în nas cu paznicul.

— S-a întâmplat ceva? m-a întrebat el.

— Nu, ce să se întâmple. Am avut ceva de lucru, pentru domnul Carter, i-am răspuns.

Individul mă cunoștea și m-a crezut, însă, a doua zi, când m-am prezentat la depozit, am fost chemat în biroul patronului; pe podea am văzut cutia desfăcută.

— E opera ta, nu-i așa? îmi spuse patronul.

Ce rost avea să neg? Paharul dispăruse. Cheile erau la mine. Mă văzuse paznicul.

— Am să te dau în judecată pentru pătrundere prin efracție și furt; am solicitat sprijinul autorităților, să fiu sigur că nu dispari. Ori

returnezi paharul, ori îmi restitui suma de 135 de lire.

I-am spus că aveam de gând să păstrez pocalul și să-i înapoiez banii, de îndată ce aveam să fac rost de ei de la prieteni.

— Prieteni? Care prieteni? O adunătură de emigranți, de teapa ta, hrăniți și îmbrăcați prin bunăvoința guvernului englez. Află că n-am pic de considerație nici pentru dumneata, nici pentru prietenii dumitale, domnule Busson Morier. Dacă nu returnezi, azi, pocalul, sau echivalentul în bani, vei fi reținut de autorități și trimis în fața tribunalului. Cât privește nevasta și copiii, vor rămâne în grija așa-zișilor dumitale prieteni.

N-aveam cum să restitui nici banii, nici paharul. N-am putut să fac rost nici măcar de suma pentru cauțiune, căci economiile unui emigrant se ridicau cam la cel mult douăzeci de lire. Însă cel mai greu îmi venea să-i spun totul lui Marie-Françoise.

— De ce nu-i dai paharul înapoi? mă întrebă ea, neputând să înțeleagă cum de preferam să fiu arestat pentru furt. Robert, trebuie să restitui paharul, de dragul meu și al copiilor.

Nici n-am vrut s-aud. Că era vorba de sentimentalism sau mândrie, sau de o încăpățânare prostească, nu știu, dar revedeam chipul tatei, în ziua când îmi dăduse pocalul și mă gândeam cum îl dezamăgisem de fiecare dată. Îmi aminteam de voi toți, de tine, Sophie, de mama, de Michel și Pierre, și-mi dădeam seama că, orice mi s-ar fi întâmplat, nu aveam dreptul să renunț la acel pocal.”»

Robert privi spre dulapul în care se afla pocalul, ajuns, în sfârșit, la loc sigur.

«„Să știi că tata avea dreptate. Mi-am bătut joc de talentul meu și paharul mi-a adus numai ghinion. Iar prin faptul că încercasem să-l vând adusesem o ultimă insultă memoriei tatei și perfecțiunii unei opere de artă. Am avut destul

timp să meditez la toate astea, în cele șapte luni de închisoare.”»

Surâse și, deși avea chipul ridat, purta ochelari și-și vopsise părul, puteai regăsi ceva din binecunoscutul zâmbet al lui Robert.

«„Trebuia să fiu deportat, dar a intervenit abatele Carron. Tot datorită intervenției lui, pedeapsa mi-a fost redusă la șapte luni și am făcut rost de bani să-mi plătesc datoria, astfel că am fost eliberat în februarie ’99, tocmai când generalul Bonaparte îi învingea pe turci, iar voi îl întâmpinați cu urale, aici, acasă. Am dus-o greu în iarna aceea, copiii aveau tuse convulsivă, Marie-Françoise era iar însărcinată și continua să spele rufe pentru doamna Black, vecina noastră. Dar îmi fusese și mai greu să rezist în acea celulă strâmtă, mai ales când știam că ajunsesem aici numai din cauza mândriei mele prostești.”»

Robert privi în jur, la mobilele pe care le știa atât de bine de la Antinière și Chesne-Bidault.

«„Întâi trecusem pe la La Force, în Paris, acum îmi făceam stagiul la King’s Bench, din Londra. Devenisem un expert în materie, pe ambele maluri ale Canalului Mânecii. O experiență pe care nu țineam deloc s-o las moștenire copiilor. Sau să le-o fac cunoscută. Era treaba lui Marie-Françoise să țină secretul. Când m-am întors acasă, copiilor li s-a spus că tata fusese plecat cu treburi, prin țară, iar ei erau prea mici să înceapă să pună întrebări. Marie-Françoise îi făcuse să creadă că tatăl lor se purta corect, fiind un om fără prihană, drept, integru și un regalist devotat. În fond și ea credea același lucru”»

Zâmbi iar, ca și cum noua lui imagine era, într-adevăr, o glumă bună, la fel de comică precum cea a aristocratului scăpătat, cu care se identificase până atunci.

— Vorbești ca și cum Marie-Françoise ar fi văduvă iar tu ai fi mort și îngropat, i-am spus.

Robert mă privi lung o clipă, apoi își scoase ochelarii și începu să-i șteargă.

— Așa și este – Marie-Françoise e văduvă. Oficial sunt un om mort. Când am traversat Canalul eram împreună cu un alt individ, bolnav, care a murit până să ajungem la Havre. Asupra lui s-au găsit actele mele. Autoritățile vor anunța comitetul emigranților de la Londra, care-i va da vestea lui Marie-Françoise. Abatele Carron și ceilalți emigranți vor putea face mult mai mult decât mine, pentru această femeie îndurerată, cu șase copii. Nu-ți dai seama că era singura soluție? Ultima cacealma?

## *Nouăsprezece*

Numai eu cunoșteam secretul și nu i l-am dezvăluit nici măcar lui François. Toți cei care aflaseră de reîntoarcerea fratelui meu știau că Robert era iarăși văduv, căci, așa cum se întâmplase cu Cathie, și cea de a doua nevastă murise la naștere, când abia sosiseră la Londra. Oricum, lumea îl condamna fiindcă emigrase și-l privea cu dispreț; ce rost avea să se afle că, pe deasupra, făcuse pușcărie, și-și abandonase nevasta cu cei șase copii; știam că nici François nici frații mei n-ar fi acceptat o asemenea situație.

Îmi dădeam seama că Robert putea fi acuzat de crimă și condamnat din nou, dacă s-ar fi descoperit că-și asumase identitatea unui necunoscut. Comisese un act criminal, ce-i putea aduce ani grei de închisoare, dar eu nu aveam căderea să-l iert sau să-l condamn. Chipul brăzdat de riduri, pungile de sub ochi, tremurul mâinilor, care-i apăruse după ce ieșise din închisoarea King's Bench, erau dovada suferințelor prin care trecuse.

Iar părul vopsit, o încercare nereușită de a arăta mai tânăr, îmi stârnea mai multă milă. Privindu-l acum, vedeam un om distrus și totuși îmi aminteam mereu de acel băiețel adorabil, primul copil al mamei. Măcar de dragul ei trebuia să păstrez taina.

Numai eu și François știam că s-a întors în țară și se făcuse cam o săptămână de când stătea la noi, când l-am întrebat:

— Ce planuri ai? Ai venit aici cu un anumit scop?

— Cu absolut niciunul. Doar cu dorința fierbinte de a scăpa de Anglia și a veni acasă. Tu nu știi ce înseamnă să ți se facă dor de țară. Era o vreme când nici eu nu știam. La început, Londra însemna o aventură, așa cum fusese Parisul, când m-am stabilit acolo cu Cathie. După ce s-a declanșat

războiului, iar opinia publică s-a întors împotriva noastră, și mai ales după câte am îndurat în cele șapte luni de detenție, m-a cuprins dorul de țară – nu de capitală, ci de locurile acestea.

Stăteam de vorbă în grădină. Era vară și toți copacii erau înfrunziți. Plouase în timpul nopții, iar acum în atmosferă plutea un miros de pământ reavăn și roua strălucea pe trandafiri și pe firele lungi de iarbă, ce străjuiau aleea.

— Când priveam printre gratii la cerul mohorât al Londrei, visam că m-am întors la Pierre și că eram din nou copil. Mai ții minte când mi s-a oferit diploma de meșter sticlar și cum tot alaiul s-a îndreptat de la atelier spre castel, iar mama purta rochia de brocart și avea părul pudrat? Mă uitam la ea și simțeam că sunt fericit, așa cum s-a întâmplat și când ea a venit în vizită la Rougemont. Oare unde a dispărut copilăria mea? Încotro a fugit, unde s-a ascuns?

— Dar n-a dispărut. Ne însoțește mereu, toată viața. De câte ori nu m-a reîntâlnit, îmbrăcată în rochiță și cu șorțuleț, hârjonindu-mă cu Edmé pe treptele castelului de la Pierre!

— Sau în pădure. Pădurea mi-a lipsit cel mai mult. Și mirosul de cărbune de la atelier.

Când a ieșit din închisoare Robert n-a găsit de lucru, și nici nu era de mirare. Cine ar fi angajat un reprezentant al dușmanului, și hoț pe deasupra. Abatele Carron l-a pus să se ocupe de biblioteca școlii iar cu banii câștigați aici, plus ajutorul primit de la stat, Robert reușea să-și întrețină familia. În perioada cât fusese închis i se născuse încă o fată, botezată Adelaide, cel de al doilea nume a lui Cathie, și cam un an jumate mai târziu, Marie-Françoise născu un băiat, Guillaume.

«„Am încercat să cresc pe copii după tradițiile franceze și totuși, deși locuiam într-o colonie de francezi, copii erau pe jumătate francezi, pe jumătate englezi. Robert ajunse Bobbie, Jacques era James, iar Louis-Mathurin, care abia împlinise

patru ani, declară că lui îi place să i se spună Lewis. Marie-Françoise, care-și pierduse și frumusețea și speranța că soțul ei avea să apuce vremuri mai bune, își găsise consolarea în religie. O vedeai mereu așezată în genunchi, acasă sau la capela din strada Conway. Trebuia să se agațe de ceva, iar eu îi provocasem numai deziluzii".»

Era prea târziu pentru a mai încerca să câștige respectul confraților lui din colonie. Emigranții îl priveau cu milă și dispreț. Nu puteau avea încredere într-un om care decăzuse chiar într-atât încât se făcuse vinovat de furt de la străini, deși trăia din mila acestora. Din fericire, abatele Carron nu-l privea pe Robert cu dispreț.

«„Pe măsură ce Marie-Françoise și copii se obișnuiau cu situația, sau, mai exact, se resemnau în fața acestei existențe sumbre, lipsită de perspectivă, mie îmi era tot mai dor de Franța, de casă. Începusem să-i desconsider pe principii exilați, pe contele d'Artois, și curtea sa de la Edinburgh, pe regele nostru, refugiat în Polonia. Mă bucuram, în taină, pentru victoriile lui Bonaparte – el era conducătorul de care aveam nevoie. Țara pe care o crezusem aproape distrusă, când venisem la Londra, era acum cel mai puternic stat din Europa și puterea cea mai de temut. Dacă aș fi fost mai tânăr și mai curajos, cred că m-aș fi alăturat armatei lui Bonaparte."»

Imediat după semnarea Tratatului de la Amiens și a amnistiei, care permitea emigranților să se întoarcă acasă, Robert se hotărî să revină în țară. Atunci încă nu se gândise să-și abandoneze nevasta și copiii. Planul lui era să mă caute, să se sfătuiască cu Pierre și Michel, să-și găsească o slujbă și abia după aceea să-și aducă familia de la Londra.

«„Până și în momentele când mi-am luam rămas bun am apelat la fantezia mea preferată – castelul distrus și splendorile trecute. „Îl vom reconstrui și vom fonda o fabrică de sticlărie în care să lucrați

voi, băieții.” Culmea e că și eu credeam tot mai mult în povestea asta. În sinea mea, știam că era o imposibilitate, și totuși mă legănam cu gândul că va veni o vreme când voi putea să le ofer un cămin adevărat și să-i recompensez, în acest fel, pentru toate balivernele îndrugate. Iată de ce chiar până în ultimele clipe am continuat să le spun:

„Ne vedem peste șase luni, poate nici atât. Mă întorc de îndată ce rezolv problemele în Franța”. Dumnezeu să mă ierte însă, cu toate că nici nu mă despărțisem bine de familie și abia mă suisem în diligența de Southampton, am început să simt că întineresc. Am uitat de cei de-acasă de îndată ce am ajuns pe vas și am adulmecat mirosul sărat al mării; un singur gând mă stăpânea: să ajung în țară.”»

Robert privea această călătorie ca pe o experiență. Nu avea alt țel decât să exploreze posibilitățile de a se întoarce în Franța. Abia în seara dinaintea debarcării apăru, pe neașteptate, o ocazie prielnică și atât de tentantă; colegul său de cabină suferi un atac de inimă și muri pe loc, fără ca medicul să-i mai poată fi de ajutor.

«„L-am ținut în brațe pe acest om bolnav, un emigrant ca toți ceilalți de pe vas, un necunoscut, pe care doar actele îl puteau identifica. Cât îmi lua să-i înlocuiesc actele cu ale mele – câteva secunde. Restul era simplu – strigam după ajutor, anunțam decesul, dădeam o declarație în sensul acesta autorităților portuare și-i lăsam să se ocupe de înmormântare. Când am plecat din Havre eram un om liber. Chiar dacă nu mai eram meșter sticlar și aveam o cu totul altă îndeletnicire. Am renunțat la ambiții, tot ce-mi doresc este să recuperez anii pierduți, și mai presus de toate, să-mi văd fiul.”»

Aici voia să ajungă de la început. Odată ce găsise un acoperiș la Gué de Launay, îmi istorisise povestea vieții și-mi împărtășise secretul lui, mai era un lucru care-l apăsa – soarta fiului său Jacques. Moartea lui Cathie nu-l surprinsese. Se

aștepta la așa ceva și durerea pricinuită de pierderea ei se stinsese curând. Jacques devenise simbolul unui trecut atât de prețuit, al unei existențe la care renunțase.

— Doar ți-am spus, Jacques își face stagiul în armata republicană. A fost recrutat în aprilie, chiar în ziua când împlinea douăzeci și unu de ani, iar acum face parte dintr-un regiment de infanterie, dar nu știu unde sunt încartiruiți. Nici Pierre nu știe unde se află, i-am explicat.

— Atunci povestește-mi despre el. A crescut, cu cine seamănă? Vorbește des despre mine?

Era ușor de răspuns la aceste întrebări.

— Seamănă cu tine la înfățișare – are ochii tăi, tenul tău, aceeași culoare de păr. La statură seamănă cu Cathie, e scund, chiar mărunțel. Iar ca fire, cu mine – a fost întotdeauna afectuos și loial. Ține mult la Pierre și la băieții lui.

— E inteligent și ager la minte?

— N-aș zice că e ager. Mai degrabă conștiincios mi se pare cuvântul potrivit. Judecând după scrisori, se pare că-i place viața în armată, iar superiorii vorbesc frumos despre el.

Încântat, Robert mă aproba la fiecare cuvânt. Știam că pentru el Jacques rămăsese băiețelul de opt ani care, în vara lui ’89, începea să scâncească dacă n-avea voie să ajute și el la strânsul recoltei de la Antinière.

— Dacă seamănă la fire cu tine, Sophie, înseamnă că o să ne împăcăm de minune. Și cum suntem în timp de pace, sunt convins că o să capete o permisie, să-și vadă tatăl.

Am rămas fără replică. Oare dorința de a-și vedea fiul îl orbise într-atât?

— Uiți că, de nouă ani, armata republicană luptă împotriva Angliei, a armatelor aliate și a voastră, a emigranților. Pentru Consul și guvernul său pacea este o soluție convenabilă, dar ea nu poate șterge resentimentele soldaților. Doar nu-ți închipui că

Jacques o să primească învoire de la comandant, să vină să te vadă.

La rândul său, Robert nu mai îndrăzni să zică nimic. Într-un târziu spuse:

— Ai dreptate. Uit mereu că am fost plecat. Trebuie să am răbdare, asta-i.

Oftă și o porni spre casă și am remarcat cât de tare se gârbovise, era încovoiat ca un bătrân, deși nici nu împlinise cincizeci și trei de ani.

— În afară de asta, nu trebuie să atragi atenția asupra ta, de vreme ce, oficial, ești mort, am strigat în urma lui.

A făcut un gest de lehamite, de parcă nu asta îl preocupa.

— Mort pentru cei din Londra și din Havre. Pe cine poate interesa soarta unui emigrant ratat, care a venit să-și sfârșească zilele alături de familie?

Astfel, întâlnirea cu Jacques a fost amânată, căci în adevăr, nici eu nici Pierre nu știam unde se afla batalionul băiatului. Putea fi oriunde – în Italia, Egipt, Turcia – iar faptul că se semnau tratate de pace nu era o garanție că Jacques avea să se întoarcă acasă.

— Dacă nu-mi pot vedea fiul, pot să-mi revăd măcar frații. Nu vrei să le scrii și să le spui că fiul risipitor s-a întors?

Era a doua oară când mă surprindea cu felul lui de a vedea lucrurile. Eu îl primisem cu brațele deschise fiindcă îl iubeam, ceea ce nu însemna că și ceilalți aveau să procedeze la fel. François, de pildă, adoptase o atitudine foarte rece, pe care Robert o acceptase fiindcă nu-l cunoștea îndeajuns pe soțul meu. Iar copiii erau prea mici să aibă păreri proprii și, văzând cât de afectuos mă purtam cu unchiul, îl tratau și ei în consecință.

Pe câtă vreme Edmé și Michel… Ei erau într-o situație cu totul diferită. După ce investiseră totul – moștenirile și economiile – în topitoria de la Rougemont, și pierduseră totul, se stabiliseră la granița dintre departamentele Sarthe și Orne, în

apropiere de Alençon. Michel era directorul unei mici topitorii, iar Edmé vedea de gospodărie. Nu știam cât aveau s-o mai ducă așa. Michel începuse să aibă probleme cu căile respiratorii, afecțiune specifică sticlarilor, care l-ar fi împiedicat să mai lucreze, iar, în timp, putea chiar să-l doboare. Văzusem destule cazuri pe vremuri, la meșteșugarii de la Chesne-Bidault, și cunoșteam prea bine simptomele – paloarea nesănătoasă, gâfâiala, tusea scurtă și seacă. Odată declanșată boala, sfârșitul era aproape. Nici nu voiam să mă gândesc. Încercam să ignor realitatea, așa cum făcea și Edmé, dar situația era clară.

La sfârșitul lui iulie am primit o scrisoare prin care ne anunțau că veneau să ne viziteze. Edmé auzise de un doctor din Mans, foarte priceput în afecțiunile respiratorii. Boala lui Michel și dificultatea în respirație se agravaseră odată cu anotimpul cald, când adierile verii răvășeau ierburile și spulberau polenul. Edmé îl convinsese să-și ia câteva zile libere și să meargă la Mans, iar, în drum spre casă, se gândeau să doarmă o noapte la noi.

— Ce să fac? Să le spun, deschis, tot adevărul? Că Robert s-a întors? l-am întrebat pe François.

— N-o să mai vină, dacă le spui. Poate tu ai uitat, dar eu îmi amintesc perfect ce-a spus Michel despre fratele lui, emigrantul. Mi-a spus că era mai bine dacă murea și cu asta basta. Bineînțeles că trebuie să-i avertizezi, dacă vor, să-și schimbe planurile. Nu vreau scandal în casa mea. Și așa, de când a venit Robert, nu mă simt prea în largul meu. Nu se face ca primarul din Vibraye să adăpostească un emigrant, chiar dacă îi e rudă. Cred că nu-ți dai seama totdeauna că am o poziție care trebuie respectată.

Îmi dădeam prea bine seama. Anii care trecuseră nu-și lăsaseră amprenta nici pe chipul, nici pe soarta lui François, dar nici nu-l făcuseră mai umil, mai înțelegător. Nu încetasem să-l iubesc, deși nu

mai păstrase nimic din tânărul de odinioară, îmbrăcat în uniforma Gărzii Naționale, care-l însoțea pe Michel în expedițiile din ’91, cântând *„Nu te lăsa”.*

— Le voi scrie la amândoi. E mai bine să știe că Robert e aici și să nu mai vină.

Am expediat scrisoarea. Trecuse și săptămâna și data la care Edmé trebuia să fie cu Michel la doctor. Așteptam să aflu rezultatul vizitei după întoarcerea lor la Alençon, însoțit, eventual, și de un scurt comentariu, legat de prezența lui Robert la noi. Dar nu mă așteptam să aud scârțâitul roților pe pietrișul de pe alee și să mă pomenesc cu o birjă, din care coboară Michel și Edmé.

Robert, care citea, lăsă cartea deoparte și-și scoase ochelarii.

— Aștepți musafiri, sau domnul primar și-a luat de lucru acasă? întrebă el.

Robert și François nu se prea agreau, dar în ziua aceea ironia lui Robert nu mă atinse, căci eram mult mai preocupată de atitudinea celorlalți.

— E Edmé și Michel. Mă duc să-i întâmpin, tu rămâi aici, i-am spus la repezeală.

Robert s-a luminat la față și s-a ridicat în picioare. Zâmbetul îi dispăru când mă privi. Se așeză, încet, pe scaun.

— Înțeleg, nu trebuie să-mi explici.

Așadar nu era complet rupt de realitate. Atitudinea lui François fusese mai clară decât bănuiam.

M-am dus în holul de la intrare. Edmé ajunsese înaintea mea. Michel rămăsese să plătească vizitiul.

— Nu te așteptai să ne vezi. Pe bună dreptate, ne făcuserăm alte planuri. Însă după ce-am fost la doctor, Michel s-a răzgândit.

M-am uitat la ea, cu o privire întrebătoare.

— Da, exact ce-am bănuit. N-are șanse să se însănătoșească, răspunse ea.

Chipul îi era impenetrabil. Doar glasul era schimbat.

— Doctorul i-a dat încă șase luni, poate nici atât. Michel s-a ținut tare. Este hotărât să nu-și înceteze activitatea și e mai bine așa.

Atât a apucat să-mi spună Edmé înainte ca Michel să intre și el. M-am îngrozit când am văzut cât de mult se schimbase de la ultima noastră întâlnire. Avea o figură cenușie și chinuită, mergea cu pași mici, târșindu-și picioarele. Când vorbea avea o respirație sacadată, ca și cum efortul era prea mare pentru el.

— Putem să d-d-dormim la Vibraye, dacă n-ai unde să ne găzduiești. E v-v-vina mea, Aimée ți-a spus, probabil. M-am r-r-răzgândit între timp.

L-am îmbrățișat. Trupul acela atletic era parcă mai mic acum.

— Știi foarte bine că ești binevenit. Acum și întotdeauna.

— Doar pentru o noapte. De mâine mă întorc la treabă. Robert e aici?

M-am uitat la Edmé care a dat din cap și a lăsat ochii în jos.

— Unde sunt copiii? Mă duc să-i caut, zise ea.

Era clar că-și găsise o scuză să dispară, fiindcă nu se prea omora ea după țâncii sub doisprezece ani. În plus, ideea de a veni la Gué de Launay îi aparținea lui Michel; poate el se răzgândise, dar Edmé rămăsese fermă pe poziție.

— Faci cum vrei. Copiii sunt în grădină. Să mergem, Michel! am spus.

L-am luat de braț și-am deschis ușa salonului. În acea clipă am avut senzația că mă-ntorc în timp, la momentul când, în urmă cu treisprezece ani, ieșeam, braț la braț cu Michel, din laboratorul aflat în strada Traversière.

Nervos și încordat, Robert, care stătea lângă fereastră, pândind să vadă reacția fratelui și să răspundă pe loc, la ironie sau violență, după cum era cazul, se dovedi total nepregătit pentru ceea ce-

i fu dat să vadă. Bărbatul cu părul vâlvoi și manifestări de un fanatism feroce dispăruse. În locul lui vedea un om bolnav și lipsit de vlagă.

— Salut, b-b-bătrâne, zise Michel

Atât a avut de spus. Apoi, cu pași târșiți, s-a îndreptat spre Robert și a desfăcut larg brațele. Am închis ușa, lăsându-i singuri; eu am urcat la etaj, m-am încuiat într-una din camere și am rămas acolo până mi s-au zvântat ultimele lacrimi.

Fiind reținut cu treburi în Vibraye, François a venit abia după cină, fapt care m-a bucurat, fiindcă am putut fi toți patru împreună. Dacă ar fi venit și Pierre, familia ar fi fost completă.

Deși la început se ținu bățoasă, adoptând o atitudine rezervată și întinzându-i protocolar mâna lui Robert care, după ce i-o sărută cu o solemnitate exagerată, dădu să-și îmbrățișeze sora, treptat lui Edmé îi veni tot mai greu să reziste la glumele pline de haz și farmecul binecunoscut al fratelui ei mai mare. Cred că proceda așa mai mult de dragul lui Michel, la care ținea enorm, dându-și seama, ca și mine, de altfel, că prilejul era unic și irepetabil. Cât despre Michel, poate iminența sfârșitului ștersese orice resentimente; în orice caz, dacă mă gândeam la atitudinea lui Michel față de fratele său, în perioada când acesta fusese plecat, puteam spune că azi se înfăptuise un miracol.

Se spune că gândul morții are acest efect asupra noastră. Că, inconștient, ne străduim să nu mai irosim timpul rămas. Că renunțăm la meschinării și la toate celelalte mărunte detalii, lipsite de orice valoare. Repetându-ne mereu că, dacă am fi știut mai din vreme, am fi reacționat cu totul altfel – lăsând la o parte mânia, răutatea și, în primul rând, mândria.

La cină, Robert ne-a povestit o sumedenie de istorioare nostime, făcând haz pe seama londonezilor și a orașului care-i oferise un adăpost și luându-i peste picior și pe localnici și pe

confrații lui emigranți, ignorând cu cinism ajutorul pe care-l primise din partea acestora.

Însă când am trecut în salon, a exclamat dintr-odată:

— Cum se face, bătrâne, că te omori muncind într-un atelier prăpădit, când ai fi putut lua în antrepriză o topitorie de genul celei de la Pierre? Pentru tine nu era o problemă, cu ce ai moștenit de la mama și cu ce ai câștigat în plus, din terenurile rechiziționate bisericii?

Inima începu să-mi bată cu putere. Era un subiect care putea declanșa tragedia de care mă temusem atât. N-am mai avut timp să părăsesc încăperea. După ce intrasem în salon, Robert închisese ușa cu un gest hotărât.

Cu pas mărunți, Michel se îndreptă spre covorașul din fața căminului. Rămase acolo, cu mâinile la spate. Băuse vin la masă și-i apăruseră două pete de culoare pe obrazul cenușiu, de om bolnav.

Într-un târziu, spuse:

— N-am avut altă a-a-alternativă. M-am a-a-asociat cu Aimée în anul VII al Revoluției Am pierdut tot ce-am a-a-avut.

Robert ridică, întrebător, din sprâncene:

— Deci, suntem mai mulți aventurieri în familie. Dar pe tine ce te-a determinat să-ți asumi un asemenea risc?

— Tu m-ai determinat, răspunse Michel în cele din urmă.

Uluit, Robert se uita când la el, când la Edmé.

— Eu te-am determinat? Și cum, mă rog, am reușit o asemenea performanță, de vreme ce tu erai aici și eu la Londra?

— Nu m-ai înțeles. M-am tot g-g-gândit la ce-ai făcut tu și asta m-a hotărât. Am vrut să reușesc acolo unde tu ai e-e-eșuat. Dar n-am p-p-putut. După părerea mea, ne lipsește, la amândoi, talentul și, mai ales, curajul tatei; de aceea am dat greș – și eu și tu. E-e-eu n-am copii, dar poate Jacques al

tău va moșteni aceste calități, ducându-le mai departe.

Și nu numai Jacques, mi-am spus. Mai erau și copiii abandonați la Londra.

— Unde ai pierdut banii? întrebă Robert.

— La R-R-Rougemont.

N-am să uit niciodată privirea lui Robert, ce a trecut de la scepticism la admirație, de la milă la umilință.

— Îmi pare rău. Te-aș fi pus în gardă, dacă aș fi știut, spuse el.

— N-are de ce să-ți pară r-r-rău. A fost o experiență care mi-a prins bine. Mi-am aflat propriile l-l-limite și limitele acestei țări.

— Ale țării?

— Da. Ne gândeam să împărțim profiturile realizate cu muncitorii. Poate n-ai auzit de Gracchus B-b-babeuf, care a preferat să se sinucidă decât să fie executat pe e-e-eșafod. El credea în ideea că averile și p-proprietățile sunt bunurile tuturor și toți trebuie să se b-b-bucure de ele. Babeuf mi-a fost prieten.

Cu ochelarii în mână, fratele nostru, emigrantul, rămăsese cu gura căscată și-l privea țintă pe Michel. Istoria îi despărțise timp de treisprezece ani, ideile, însă, aveau să-i despartă veșnic. În închisoarea King's Bench Robert aflase ce înseamnă modestia smerită, dar făcea parte, în continuare, din lumea anului 1789; Michel și Edmé aparțineau unei lumi viitoare, pe care noi nu mai apucam s-o vedem.

— Cu alte cuvinte, ai riscat totul de dragul unei himere, reluă Robert.

— Spune-i cum v-v-vrei, răspunse Michel.

Robert se îndreptă spre fereastră și privi în grădină. Copiii alergau pe pajiște, după fluturi.

— Dacă stau să mă gândesc, și eu am riscat totul pentru o himeră, de o cu totul altă factură, ce-i drept.

S-a așternut tăcerea, când dintr-odată, liniștea a fost sfâșiată de un acces de tuse și am revenit la realitate – ne gândeam la soarta care-l aștepta pe Michel. El stătea jos, respirând cu greutate și făcând semn cu mâna să nu-l luăm în scamă.

— Nu vă alarmați, o să-mi t-t-treacă. Sophie mi-a dat prea multe b-b-bunătăți la masă.

Apoi, întorcându-se spre Robert, întrebă:

— Ce s-a întâmplat cu p-p-paharul?

— Paharul?

Readus brusc la realitate, Robert privea dezorientat. Își reveni imediat și, privindu-mă cu coada ochiului, se-ndreptă spre dulap.

— Paharul este aici. E tot ce-am adus cu mine din Anglia. Era cât pe ce să-l pierd, dar asta e altă poveste.

Deschise dulapul, scoase pocalul și se-ntoarse spre Michel.

— După cum vezi, e intact, dar nu ți-l încredințez fiindcă zici că aduce ghinion.

— Nu mai e cazul. Norocul meu s-a d-d-dus de mult. Dă-mi-l și mie.

Întinse mâinile, luă paharul și începu să-l studieze pe toate fețele. Lumina se reflecta în cristalul geometric al florilor de crin.

— Ce a-a-artizani desăvârșiți erau tata și unchiul. De sute de o-o-ori am încercat să copiez modelul și n-am r-r-reușit. O să-l păstreze Sophie?

— Până îl ia Jacques, răspunse Robert.

— Nu face el așa ceva. J-j-jacques e trup și suflet cu Bonaparte, îl u-u-urmează pe Primul Consul până în stepa s-s-siberiană și dincolo de ea. Ar fi trebuit să ai mai mulți f-f-feciori. Îmi pare rău că ambele căsnicii au avut același sfârșit t-t-tragic.

Robert n-a făcut niciun comentariu. A luat paharul din mâinile lui Michel și la pus la loc, în dulap. Eram singura care-i cunoșteam secretul.

— E prea târziu, bătrâne, să ne a-a-asociem, pentru s-s-simplul motiv că s-ar putea să n-o mai

duc nici șase luni. Dar mi-ar face plăcere să s-s-stai la noi, chiar dacă ești un a-a-afurisit de emigrant. Te-ai supăra, Aimée?

— Dacă așa vrei tu, nu mă supăr, zise Edmé.

— După ce m-m-mor eu, te poți întoarce la S-S-Sophie și la traiul confortabil din locuința primarului. Ce zici?

Acum Robert era cel care-și amintea de momentul despărțirii și de laboratorul din strada Traversière. La auzul vorbelor lui Michel, amărăciunea resimțită atunci se risipise ca prin farmec. Cei doi frați formau un cuplu ciudat: Robert, filfizonul de altădată, era acum gârbovit, avea șuvițe de păr alb, chiar dacă-și vopsea părul, purta ochelari și hainele păreau prea largi pentru el; iar Michel, cel care-i înspăimântase pe toți în Mondoubleau, gata să se bată cu o lume întreagă, ajunsese un muribund, pe care-l aștepta o ultimă bătălie.

Dacă ar fi știut toate astea atunci, dacă ar fi avut cum să știe, mă întrebam, oare s-ar fi comportat altfel și nu s-ar fi certat niciodată? Ce rost au avut jignirile, suferința, singurătatea?

— Vin cu tine. Aș fi foarte onorat. Cât despre cele șase luni, hai să punem un pariu. Eu îți dau cel puțin un an. Dacă câștig, cu atât mai bine pentru amândoi. Dacă pierd, n-are cine să mă țină datornic!

Un lucru era clar. Nici ploile și ceața londoneză, nici tristețea sumbră a închisorii, nici măcar boala lui Michel nu reușiseră să-l facă pe Robert să-și piardă simțul umorului și spiritul de aventură.

## *Douăzeci*

Robert pierdu pariul. Șapte luni mai târziu, în februarie 1803, Michel se prăpădi – singura alinare fiind că, slavă Domnului, nu suferise prea tare. Lucrase aproape până în ultima zi, iar deznodământul veni brusc, după o criză puternică de tuse. Stătea de vorbă cu Edmé, iar în secunda următoare se stinse. L-am adus la Vibraye și l-am îngropat în cimitirul în care mă voi odihni și eu și copiii mei, după mine.

Moartea lui Michel a fost ca o ușurare. Nu mai avea niciun strop de vlagă, dar nu era omul care să accepte să trăiască precum un invalid, mobilizat într-un fotoliu. Ultimele luni de viață îi fuseseră ușurate de prezenta lui Robert care, după cum ne spunea Edmé, se purta cu Michel mult mai afectuos decât propria lui soră. Îi făcea patul, îl ajuta să se îmbrace, îl veghea, noaptea, când avea accese de tuse; și făcea totul fără să-și piardă răbdarea și buna dispoziție.

— Deși la început n-am fost de acord să vină, după două săptămâni nu mă mai puteam lipsi de ajutorul lui. Fără el nu cred că aș fi rezistat până la sfârșit.

Deci ultimul dintre frați fusese primul care se prăpădise și, păstrându-mi neștirbită credința, mă gândeam că Michel își luase locul, acolo sus, alături de tata, regăsindu-se amândoi într-un atelier ceresc de sticlărie, iar tatăl se reconciliase cu fiul, în vreme ce fiul scăpase de defectul lui de vorbire. Intensitatea trăirii poate transforma viața de dincolo într-un basm pentru copii, alternativă mai ușor de acceptat decât teoria dispariției definitive, pe care-o susținea Edmé.

Moartea lui Michel o afectă într-atât pe sora mea, încât căzu într-o stare de apatie. Nu-și mai găsea rostul în viață, căci timp de șapte ani, rostul întregii sale existențe fusese Michel, iar acum, că

el dispăruse, toate legăturile ci cu lumea se destrămaseră. Împărtășiseră aceleași convingeri, luptaseră cu același fanatism, iar când totul se prăbușise, când iluziile lor se spulberaseră, își găsiseră consolarea în acest eșec în doi.

— Ar trebui să se recăsătorească. Un soț și un cămin o vor ajuta să-și revină, declară sec François.

Mă gândeam cât de lipsiți de perspicacitate sunt bărbații care trăiesc cu convingerea că a avea grijă de un străin și a-i cârpi ciorapii este tot ce-și poate dori o femeie de treizeci și opt de ani, iute la minte și la fire, ca Edmé, care, dacă ar fi trăit în alte vremuri, ar fi luptat pentru convingerile ei, ca o adevărată Ioana d'Arc.

Pentru Edmé revoluția se terminase prea repede. Chiar dacă victoriile obținute de armată, sub conducerea lui Bonaparte, erau un motiv de mândrie, Edmé rămânea la convingerea, împărtășită, de altfel, în timpul vieții, și de Michel, că gloria era o farsă, menită să confere strălucire generalilor, nu marilor mase, cărora nu li se recunoștea niciun merit. Prietenii Primului Consul erau noii aristocrați, înzorzonați cu pene și eșarfe, pretându-se la tot felul de stratageme pentru a obține favoruri, la fel cum procedaseră, odinioară, curtenii de la Versailles. Sistemul rămăsese același, doar numele erau altele.

— Mi-a trecut sorocul. Era mai bine dacă împărtășeam aceeași soartă cu Robespierre și Saint Just, sau dacă muream pe străzile Parisului, în numele ideilor lor. Căci, după aceea, corupția a ajuns la loc de cinste, spunea ea de obicei.

Câteva săptămâni petrecute cu noi, la Gué de Launay, îi fuseseră de-ajuns. Își pierduse răbdarea și se plictisea. Își făcu bagajele și plecă la Vendôme, în căutarea tovarășilor din cercul suporterilor lui Babeuf, iar din ultima ei scrisoare am aflat că începuse să scrie articole pentru fostul prieten și asociat a lui Babeuf, Hésine, care fusese

eliberat și făcea agitație împotriva recrutărilor obligatorii.

Totdeauna am fost de părere că ar fi fost mai bine dacă Edmé s-ar fi născut bărbat. Agerimea și tenacitatea de care dădea dovadă erau de prisos unei femei.

Când a venit primăvara, am plecat împreună cu Robert la St Christophe, să-i facem o vizită lui Pierre care venise, anterior, la Vibraye, pentru înmormântarea lui Michel, și se întâlnise cu Robert. Revederea lor nu-mi crease emoții. Pierre îl întâmpină pe fratele său, emigrantul, de parcă nu se despărțiseră niciodată; fără să piardă vremea, îi restitui lui Robert partea de moștenire ce i se cuvenea, păstrată cu grijă după ce Jacques își adjudecase partea lui. Deși nu era vorba de o sumă exorbitantă, cu banii obținuți din concesionarea proprietății și vânzarea produselor viticole, Robert avea traiul asigurat și putea investi venitul realizat suplimentar.

— Întrebarea e ce-ai vrea să faci cu banii? îl întrebă Pierre.

— Deocamdată nimic, până nu discut problema cu Jacques. Un lucru nu înțeleg eu în toată afacerea asta cu recrutarea; n-aș putea să-l scutesc de armată contra unei sume de bani?

— Nu, și chiar dacă ai putea…

Pierre făcu o pauză și privi în direcția mea. Știam prea bine la ce se gândea. Nu armata era problema, ci faptul că, la cei douăzeci și doi de ani ai săi, Jacques era convins că tatăl lui e mort, cel puțin asta era atitudinea pe care o adopta față de noi, cei din familie.

— Cred că e de datoria mea să-ți spun că, în toți anii de când ne aflăm aici, la St Christophe, Jacques nu ți-a pomenit niciodată numele. Același lucru mi l-au spus și băieții. Poate a discutat despre tine cu mama, pe vremea când locuia cu ea, însă cu noi n-a abordat niciodată acest subiect, spuse Pierre.

— Tot ce se poate. Asta nu înseamnă că nu s-a gândit niciodată la mine, răspunse Robert.

Îmi dădeam seama că Pierre își făcea probleme atât pentru frate-său cât și pentru fiul acestuia. Ce n-ar fi dat să vadă că tatăl și fiul s-au împăcat; dar fratele său nu voia să înțeleagă că se afla într-o situație cu totul aparte, cu totul diferită de aceea a unui colonialist care se întoarce în patrie, după o absență îndelungată. Robert își abandonase fiul, își părăsise țara, trăise ca emigrant în Anglia, timp de treisprezece ani. Trebuia să-și dea seama că nu se putea aștepta să regăsească la Jacques afecțiunea pe care acesta i-o dovedise odinioară.

— Care e situația cu bunicii din partea mamei? Nici cu ei nu mai ține legătura? Bănuiesc că nu, continuă Robert.

— Dimpotrivă, Jacques le scrie cu regularitate și se duce să-i vadă, mai exact se ducea să-i vadă, până când a fost luat în armată. Am stabilit acest lucru din momentul când i-am devenit tutore. Din câte știu, familia Fiat l-a desemnat pe Jacques ca unic moștenitor. N-au ei cine știe ce avere – doar casa din Paris și economiile bătrânului Fiat – dar cu banii obținuți Jacques își va rotunji de minune solda, explică Pierre.

Robert tăcea. După câtva timp, spuse:

— Cred că familia Fiat are o părere proastă despre mine.

— Te așteptai să fie altfel? întrebă Pierre.

— Nu, nu, e firesc să fie așa. Oare au reușit să-l învenineze într-atât pe Jacques împotriva mea?

— Posibil, dar puțin probabil. Sunt doi bătrâni de treabă și nu cred că au făcut comentarii la adresa ta. Cuvântul *emigrant* a fost rareori pomenit de față cu Jacques.

Chipul lui Robert se înăspri, căpătând o expresie cu totul diferită de aceea pe care o cunoșteam. Ce ciudat, să audă tocmai de la Pierre lucruri de care nici Michel nu vorbise vreodată.

— Deci noi, emigranții, eram atât de rău văzuți? întrebă el.
— Să fiu sincer, da. Și nu uita că tu ai fost unul dintre primi, care și-au părăsit țara, și asta pe vremea când încă nu exista riscul persecuțiilor, spuse Pierre.
— Exista însă riscul unei condamnări la închisoare.
— Ceea ce nu cred să stârnească admirația lui Jacques, conchise Pierre.
Deși era plin de înțelegere și compasiune față de semenii săi, Pierre abordase direct această problemă a emigranților, în dorința de a-i deschide ochii lui Robert și a-l ajuta să treacă mai ușor peste viitoarele umilințe. Dar el nu cunoștea, ca mine, fantezia debordantă a lui Robert și capacitatea lui de a crea imagini menite să-i liniștească conștiința.
Momentul adevărului veni mai repede decât ne așteptam. Vizita noastră se apropia de sfârșit când, într-o bună zi, Pierre-François, cel de-al treilea fiu al lui Pierre, în vârstă de șaisprezece ani, veni în goana mare, emoționat și abia mai răsuflând, și ne anunță că batalionul 4 din regimentul 93 de infanterie se afla în Tours.
— Au făcut un popas în drum spre coastele din nordul țării și se pare că vor rămâne timp de trei zile. Fără doar și poate Jacques va cere o permisie de câteva ore, să vină să ne vadă.
Jacques era înrolat în compania a 5-a a batalionului, iar dacă era adevărat că se afla la Tours, cu siguranță că avea să se învoiască câteva ore.
— Trebuie să plecăm imediat la Tours. Ce sens are să-l așteptăm aici? spuse Robert, arzând de nerăbdare să-și vadă băiatul.
— Mai întâi trebuie să ne convingem că știrea e reală. Chiar dacă în oraș a sosit regimentul 93, nu e obligatoriu să fi venit și cei din batalionul 4, răspunse Pierre.

Pierre plecă să se intereseze de soarta infanteriștilor, iar Robert începu să măsoare camera în lung și-n lat; văzându-l atât de nervos și agitat mi-am amintit de vremurile când se-nvârtea ca turbat în sufrageria lui Pierre, unde mișunau căței și pisoi, unde cărțile zăceau, aruncate claie peste grămadă, în fiecare colț – căci numărul lor depășise demult capacitatea bibliotecii – unde aricii se învârteau în cuști improvizate și unde vedeai, aruncate la tot pasul, desenele realizate, cu un uluitor realism, de fiica lui Pierre, Bujor Frumoasa-Nopții, care, deși avea numai șapte ani, îl cucerise definitiv pe unchiul Robert.

— Dacă nu apuc să-mi văd băiatul din cauza lui Pierre n-am să-l iert niciodată. Suntem la mai puțin de o oră jumătate de Tours. Acum e ora două. Dacă închiriem o trăsură putem fi acolo pe la patru, zise Robert.

Înțelegeam și deznădejdea lui Robert și prudența lui Pierre. Nu doream să fim părtașii unei întâlniri cu rezultate dezastruoase dar, în aceeași măsură, încercam să evităm o confruntare aprinsă între Robert și superiorii lui Jacques.

— Puteai să-ți dai seama că Pierre face tot ce se poate. Era cazul să înțelegi asta până acum, i-am spus.

Drept răspuns, Robert mi-a atras atenția asupra dezordinii din cameră.

— Știu eu… Oare, tot ce vezi în jur e altceva decât dovada unei minți încâlcite? Lăsând la o parte faptul că băieții lui au rămas cvasi analfabeți, deși sunt niște copii extraordinari și se pricep de minune să îngrijească un pisoi. Probabil că și educația lui Jacques a avut de suferit din cauza teoriilor lui Pierre, mi-o reteză Robert.

L-am lăsat să bată câmpii. Nerăbdarea își spunea cuvântul. Robert știa, la fel de bine ca mine, că acum era în joc integritatea sa nu ideile lui Pierre. Iar dacă Pierre nu l-ar fi susținut pe plan financiar, Robert ar fi rămas fără un sfanț.

— Îmi pare rău, n-ar trebui să-l învinuiesc pe Pierre. Singura problemă e că nu înțelege ce înseamnă această întâlnire pentru mine.

— Dimpotrivă, înțelege foarte bine. Tocmai de aceea face tot ce poate, i-am răspuns.

Pierre s-a întors în mai puțin de o oră. Știrile erau perfect adevărate. Cel de al 4-lea batalion era încartiruit la Tours.

Privind la ceas, Pierre spuse:

— Eu v-aș propune să vedem dacă Jacques vine cu diligența de Château-du-Loir, care sosește de la Tours la orele cinci. Asta ar însemna că, în două ore, Jacques ar fi aici. Am totuși o rugăminte. Lasă-mă pe mine să discut cu el, între patru ochi, și să-i spun că ești aici.

— Dar de ce, pentru numele lui Dumnezeu? izbucni Robert, ajuns la capătul răbdării.

Alarmată, fetița lui Pierre, care se afla într-un colț al camerei și mâzgălea concentrată, îl privi uimită.

— Fiindcă este un moment tensionat pentru amândoi. Doar nu vreți să vă vadă toată lumea.

Următoarele două ore au fost un chin pentru noi toți. Dacă Jacques nu venea cu diligența de Tours, Robert avea să fie teribil de dezamăgit, și trebuia să întreprindem altceva. Iar dacă Jacques venea… Nici eu nici Pierre nu prea știam ce ar fi urmat.

Cu cinci minute înainte de sosirea diligenței, Pierre porni spre primărie, punctul unde coborau, de obicei, pasagerii pentru Mans. Se duse singur. La indicațiile sale stricte, cei doi băieți, Pierre-François și Joseph, împreună cu micuța Bujor Frumoasa-Nopții și mama lor rămăseseră acasă. Copiii urcară la etaj, să urmărească cum avea să se desfășoare mult așteptata întâlnire. Eu stăteam cu Robert în sufragerie, mai exact eu ședeam iar el măsura camera în lung și-n lat. Cumnată-mea, discretă, se aciuase în bucătărie.

Dintr-odată apăru în prag Frumoasa-Nopții, ținând în brațe doi cățеi.

— Tata și Jacques se plimbă prin fața casei de cel puțin zece minute. Am impresia că Jacques nu vrea să intre în casă, ne anunță ea.

Robert se repezi spre ușă; am apucat să-l prind de braț.

— Stai, poate reușește Pierre să-i explice situația.

În scurtă vreme Pierre intră în cameră. Privirile noastre s-au întâlnit și am înțeles ce se-ntâmplase. Pierre se întoarse spre Robert.

— Jacques e aici. Pleacă peste o oră, cu diligența următoare. I-am spus că ai venit.

— Și?

Mi se făcu milă văzându-l pe Robert cât era de disperat.

— Și e așa cum am bănuit. Vestea l-a zguduit. A acceptat să te vadă numai ca să-mi facă mie pe plac.

Pierre ieși în hol și-l strigă pe Jacques. Robert făcu câțiva pași, în aceeași direcție, apoi se opri încurcat. Jacques veni în cameră, dar nu se dezlipi de lângă Pierre. Era mai înalt decât îl știam și parcă devenise mai solid; mâncarea de la popotă îi priise. Uniforma îi venea bine, deși părea cam mare pentru el și îl stânjenea în mișcări. Îmi aminteam cum arăta Robert în uniforma de ofițer la Archebuzieri, și cum îl preocupa mai degrabă ținuta decât îndatoririle sale de soldat. Din acest punct de vedere, Jacques se deosebea radical de tatăl său.

Rămăsese în picioare, palid și nemișcat, studiindu-l atent pe taică-său. Chipul său era lipsit de orice expresie. Mă întrebam care din ei suferea mai tare – Jacques, care avea în fața ochilor un tată îmbătrânit și ros de neliniște – sau Robert, ce trebuia să se mulțumească cu atitudinea ostilă a fiului său.

— Nu-ți mai amintești de mine? întrebă Robert într-un târziu, și pe chip îi miji un zâmbet.

— Ba da. Poate era mai bine dacă nu aveam o memorie așa bună, replică Jacques pe un ton rece, tăios.

Din ușă Pierre îmi făcu un semn din cap.

— Hai, Sophie, să-i lăsăm singuri.

Mă îndreptam spre ușă, dar Jacques se împotrivi:

— Nu, vă rog, rămâneți aici. Și tu, unchiule, și dumneata mătușă Sophie. E mai bine așa. Nu am nimic să-i spun acestui om.

Efectul a fost dezastruos. Poate că dacă l-ar fi pălmuit, Robert ar fi fost mai puțin afectat. Am citit în ochii fratelui meu disperarea și totala infuzie. Fără să se intimideze, el făcu un ultim efort, încercând să păteze.

— Las-o-ncolo, băiatule, nu e momentul să faci o tragedie din asta. Viața e prea scurtă. Ești un om minunat, iar eu sunt mândru de tine. Hai, strânge-i mâna bătrânului tău tată, care te-a iubit din toată inima, în toți acești ani.

Pierre puse mâna pe brațul lui Jacques, dar acesta o dădu la o parte.

— Unchiule, îmi pare rău. Am făcut ce mi-ai cerut. Am intrat în casă. A văzut că trăiesc. Acuma gata. Mă duc s-o văd pe tanti Marie și pe verii mei, zise el.

Se întoarse pe călcâie, însă Pierre nu-l lăsă să plece.

— Jacques, chiar nu-ți e deloc milă? întrebă Pierre cu un glas molcom.

— Milă? De ce mi-ar fi milă? Lui i-a fost milă când m-a abandonat, acum paisprezece ani? Atunci nu se gândea decât cum să fugă mai repede din țară și să-și scape pielea. Acum, după amnistie, gândește că nu-l mai paște niciun pericol dacă se întoarce. Mă rog, e treaba lui, dar mă întreb cum de a avut neobrăzarea s-o facă. Poate dumitale îți este milă. Eu nu pot decât să-l disprețuiesc.

De multe ori e în detrimentul nostru să ne amintim cu prea mare claritate trecutul și să

păstrăm încă vii în memorie scene petrecute odinioară. În ce mă privea, aveam sentimentul că mă aflu la Antinière, și parcă îl vedeam pe micul Jacques, cu o cămașă albastră și bronzat la față, cum îl săruta pe taică-su la despărțire.

— Atunci, asta este. Lasă-l să plece, rosti Robert.

Pierre se dădu la o parte și Jacques se îndreptă spre ușă. Copiii au început să-l strige, iar unul din căței a pornit să latre nerăbdător. Cei mici îl acceptaseră pe Jacques în lumea lor, lăsându-ne pe noi, vârstnicii, cu ale noastre.

— De asta mi-a fost frică. Chiar de asta mi-a fost frică, repetă Pierre, cufundat în gânduri, și n-am putut să-mi dau seama dacă o spunea pentru mine sau pentru Robert.

În cele din urmă, Robert urcă la el în cameră și închise ușa. Rămase acolo până când veni vremea ca Jacques să plece înapoi la Tours. Atunci ieși pe palier, nădăjduind că fiul său se va îmbuna și-i va adresa câteva cuvinte la plecare. Eu și Pierre l-am implorat pe Jacques să facă acest gest, dar el era neînduplecat. Niciunul n-a reușit să-l convingă să-și schimbe hotărârea, nici măcar Marie. Stătuse tot timpul cu cei mici, în camera de joacă și le povestise despre viața lui de soldat, de care făcea mare haz, dacă era să judecăm după hohotele de râs ce răzbăteau. Nu spuse o vorbă despre tatăl său, iar copiii îl lăsaseră în pace.

După ce-și luă rămas bun de la noi toți și plecă, însoțit de Pierre-François și Joseph, spre primărie, auzirăm o bufnitură ce răsună în toată casa. După ce așteptase până în ultima clipă, Robert trântise cu putere ușa de la dormitorul său.

În seara aceea i-am dezvăluit lui Pierre secretul lui Robert, istorisindu-i odiseea familiei de la Londra. Ascultă povestea rână la capăt, fără să mă întrerupă, apoi îmi mulțumi pentru această mărturisire.

— Na există altă soluție decât să aducem aici nevasta și copiii. Ori mă duc eu ori Robert, n-are importanță. Fără ei Robert e un om terminat, după toate câte i le-a spus Jacques astăzi, spuse Pierre.

Mi se luase o piatră de pe inimă și mă simțeam atât de ușurată! Apoi am discutat pe îndelete cu privire la formalitățile necesare aducerii în țară a familiei de la Londra. Femeia credea că e văduvă și avea să primească asistență de la guvernul englez, însă în Anglia nimeni nu trebuia să afle că Robert trăia, căci bănuiam că fapta lui ar fi putut fi aspru pedepsită. Nici Pierre nu cunoștea legea și modul cum era ea aplicată în țara vecină. De altfel, era vorba de o situație aparte și prefera să se sfătuiască cu colegii săi de breaslă.

— Fără îndoială că cel mai nimerit lucru ar fi ca unul din noi să-i scrie lui Marie-Françoise, s-o invite să stea la noi și să-i ofere partea de moștenire care i-ar reveni lui Robert, am opinat eu.

— Și dacă nu vrea să vină? Atunci ce facem? Dacă preferă să trăiască în mijlocul emigranților, la fel ca atâția alții care nu doresc să se mai întoarcă? Ar fi mai bine dacă s-ar duce unul din noi până în Anglia și ar reuși s-o convingă să revină în țară. Se va întoarce negreșit aflând că Robert n-a murit, răspunse Pierre.

Mi-am amintit că Robert îmi vorbise de faptul că, în perioada cât el fusese închis, soția lui devenise drept credincioasă. Poate n-ar fi acceptat să țină secretă fapta lui Robert și i-ar fi istorisit totul abatelui Carron, care se dovedise atât de bun cu ei.

Problemele păreau tare încâlcite, dar eram sigură că Pierre avea dreptate. Pentru toate câte făcuse în trecut și pentru modul cum se comportase cu Jacques, Robert își putea lua revanșa numai într-un singur fel – reconciliindu-se cu familia părăsită la Londra. În ambele ocazii săvârșise aceeași crimă. Da, crimă, acesta era termenul potrivit pentru vina sa. În scurtă vreme,

Robert avea să fie măcinat de remușcare pentru faptele comise. Și atunci… Pierre îmi aruncă o privire neajutorată.

— De ce ți-e teamă? l-am întrebat.

— Mi-e teamă să nu se sinucidă.

Urcă la etaj și rămase cu Robert vreme îndelungată. Când coborî, ceva mai târziu, mă anunță că Robert era de acord cu propunerea. Era evident că îl pierduse pe Jacques pentru totdeauna. Abia acum își dădea seama că-i făcuse lui Jacques un rău ireparabil. Singura lui salvare era să-și regăsească cea de a doua familie.

— Ai putea să mai stai aici câteva zile? mă întrebă Pierre.

Răspunsul meu a fost afirmativ. Bucătăreasa noastră, Charlotte, nepoata dragei doamne Verdelet, putea să se ocupe de familie pentru alte câteva zile.

— În acest caz, plec chiar mâine la Paris, să mă interesez ce formalități sunt necesare pentru drum. Tu stai aici cu Robert. Fii cu ochii pe el, adăugă Pierre.

Plecă a doua zi de dimineață, încă înainte ca Robert să se fi trezit, iar eu și copiii rămaserăm să-i ținem tovărășie lui Robert.

Fratele meu adoptase o atitudine calmă și spășită, total neobișnuită pentru el, iar ultimele douăzeci și patru de ore, scurse de la întâlnirea cu Jacques, parcă îl îmbătrâniseră mai tare.

Suferise un șoc imens, ce-i afectase nu numai sentimentele, dar și orgoliul. Cred că abia după ce avusese acea lungă conversație cu Pierre, începuse să priceapă cele petrecute în răstimpul de când plecase. Abia acum își dădea seama de ce el, ca emigrant, era dezavuat și înțelegea drama lui Jacques, fiul unui emigrant, crescut în casa unor patrioți convinși. Frații și surorile lui – Pierre, Michel, eu și Edmé – îi acceptaseră, într-o proporție mai mare sau mai mică, statutul de

apatrid; vârsta ne făcea să vedem lucrurile cu alți ochi. Tinerii însă nu puteau ierta cu atâta ușurință.

În timp ce-l așteptam pe Pierre, Robert începu să discute, mai întâi sfios, apoi din ce în ce mai înflăcărat, despre posibilitatea de a revedea pe Marie-Françoise și copiii.

— Marie-Françoise o să mă ierte pentru balivernele pe care i le-am îndrugat. Inventez eu ceva, că a fost o încurcătură cu actele, mă rog, nu e mare scofală. Cu banii din moștenire vom putea să ne stabilim aici. Oricum, copiii vorbesc engleza și franceza, ceea ce înseamnă că au niște perspective deosebite. Fiica mea, Louise, e cam de o vârstă cu Frumoasa-Nopții. Se vor înțelege de minune.

O luă în brațe pe nepoțică, care, la rându-i, îl îmbrățișă cu multă dragoste.

— Într-adevăr, acum îmi dau seama că am procedat ca un dement. Ce simplu era dacă veneam la tine, vedeam ce era de făcut și-mi aduceam familia încoace, cum de altfel intenționam de la început. La vremea aceea nici nu mă gândeam la vreo moștenire, nu știam nici măcar dacă mai trăiți. Am acționat spontan. Așa am făcut toată viața.

Îl încurajam să facă planuri de viitor și să se gândească în perspectivă. Părea singurul mod de a ne trece timpul și de a-l distrage de la gândurile sumbre legate de Jacques.

După cinci, sau șase zile își revenise și aștepta cu nerăbdare sosirea lui Pierre. Și iată că, în sfârșit, cam la o săptămână de la plecarea lui Pierre, tocmai ne pregăteam să ne așezăm la cină, când o auzirăm pe Frumoasa-Nopții strigând:

— A venit tata. Îi aud pașii în hol.

Până să se dea jos de pe scaun, Robert i-o luă înainte. Se duse să-l întâmpine. O vreme i-am auzit discutând, unul întreba, celălalt răspundea, apoi s-a făcut liniște. Am simțit că ceva nu era în regulă. M-am ridicat de la masă și m-am dus în hol.

Pierre pusese o mână pe umărul lui Robert.

— Nu se poate face nimic. Au fost reluate ostilitățile dintre cele două țări și toate porturile au fost închise. Acum înțeleg de ce batalionul lui Jacques se îndrepta spre nord. Se spune că Bonaparte se pregătește să invadeze Anglia.

Tratatul de pace rezistase numai paisprezece luni, iar războiul abia declanșat avea să dureze timp de treisprezece ani. Planul lui Pierre nu mai era de actualitate. Robert pierduse atât afecțiunea fiului său, cât și orice posibilitate de a se reuni cu soția și familia sa. Legăturile dintre ei încetaseră pentru totdeauna.

## *Douăzeci și unu*

Ne obișnuisem într-atât cu victoriile lui Bonaparte, încât declanșarea unui nou război între Franța și Anglia ni se părea doar un obstacol temporar, ce nu avea cum să întârzie prea mult realizarea planurilor personale. Astfel, eram convinși că, în câteva luni, totul se va liniști. Noi vedeam lucrurile cam așa: Bonaparte invadează Anglia, ajunge până la Londra, obligând guvernul englez să accepte termenii impuși, indiferent de natura acestora. Iar emigranții care trăiesc în Anglia, sub protecția guvernului englez, sunt expediați înapoi acasă; iată de ce dorința lui Robert de a se reuni cu familia avea să devină, curând, realitate. Nu era de mirare că, în aceste condiții, izbucnirea unui nou conflict stârnea mai curând frustrare decât groază sau, cel puțin, așa gândeam eu și Pierre. Robert a fost cel care, dând dovadă de mult mai mult calm și resemnare decât ne-am fi așteptat, ne-a avertizat că nu trebuia să ne așteptăm la o victorie imediată.

— Nu uitați că am trăit între englezi vreme de treisprezece ani. Un război declanșat pe continent îi lasă indiferenți, dar dacă le sunt amenințate granițele, atunci devin feroci. Nu contați pe o victorie imediată, iar dacă Bonaparte lansează o invazie, e foarte posibil ca această inițiativă să dea greș.

Lunile care au urmat au dovedit că Robert avusese dreptate. De pildă, La Boulogne, o armată numeroasă aștepta zadarnic ordinul să traverseze Canalul Mânecii; veni toamna, vremea se înrăutăți, și cum nu intervenise nicio schimbare, speranțele într-o victorie rapidă se spulberară.

Era în februarie 1804, când, într-una din serile acelea cumplite de iarnă, Robert, care locuia cu noi la Gué de Launay, îmi mărturisi că el era destul de

sceptic privind posibilitatea ca Bonaparte să lanseze un atac în primăvara următoare.

— Traversarea Canalului Mânecii este foarte riscantă. După părerea mea, trebuie să ne obișnuim cu ideea că acesta va fi un război de durată, indiferent de succesele înregistrate de Bonaparte pe alte fronturi. Din punctul meu de vedere, asta înseamnă că e mai bine să-mi iau gândul de la Marie-Françoise și familie. În fond, pentru ei nici nu mai exist, iar eu trebuie să încetez de a mă mai gândi la dânșii.

Spuse acestea pe un ton hotărât, din care dispăruse orice umbră de amărăciune, și mi-am dat seama că, în sinea lui, întorsese chestiunea pe toate părțile.

— Nimic nu te împiedică să vezi așa lucrurile, însă nu înseamnă că, dacă ignori realitatea, vei putea să-ți liniștești conștiința. Familia ta există, trăiește la Londra, iar copiii tăi se măresc de la un an la altul, la fel cum îi vezi crescând aici pe Pierre-François, Alphonse-Cyprien și Zoë. Acceptă faptul că ei există, dar tu nu-i poți ajuta. Îți va fi mai ușor, dacă ai curajul să accepți adevărul.

— Nu e vorba de curaj. Sufletește, acei copii au încetat să mai existe pentru mine. E un lucru ciudat, dar nu reușesc să-mi amintesc nici măcar chipurile lor. Pentru mine au devenit ca niște umbre. Când mă gândesc la micuța Louise, pentru care am avut totdeauna o slăbiciune, chipul ei capătă trăsăturile Frumoasei-Nopții. Poate fiindcă sunt de-o vârstă.

Era, într-adevăr, de neînțeles. Eu una, de câte ori eram departe, îmi aminteam cu și mai mare acuitate chipurile și glasurile copiilor. Mă întrebam dacă nu cumva întâlnirea cu Jacques îl afectase în așa măsură pe Robert, încât memoria îi juca feste. Sau era doar un refuz de a-și aminti de lucruri neplăcute? Nu credeam că, atunci când locuia la Londra, amintirea fiului său Jacques îi provocase lui Robert insomnii, iar faptul că-l botezase pe al

doilea băiat tot Jacques mi se părea un lucru josnic, ce se potrivea foarte bine cu fantasmagoriile pe care le inventa. Era însă imposibil să nu observi cât de tandru și afectuos se purta cu copiii, ai mei și ai lui Pierre. Deși înaintat în vârstă, se comporta foarte natural, era vesel și binevoitor și-i cucerea imediat pe copii, iar de câte ori băieții mei aveau câte o problemă de gramatică sau matematică mai dificilă, i se adresau mai curând lui Robert decât lui François, tatăl lor. Dar la urma urmei, Robert îmi dăduse și mie lecții de latină, când locuiam la Chesne-Bidault și tot el predase elevilor emigranți de la școala din Pancras.

— Ți-ai greșit cariera. În loc să ajungi sticlar mai bine te făceai învățător, i-am spus într-o zi, văzându-l cum stă aplecat deasupra unei cărți de latină, împreună cu cei doi fii ai mei.

Robert a râs și a lăsat cartea din mână.

— La Londra așa am putut să-mi câștig existența. Iar aici îndeletnicirea asta îmi umple timpul și nu-mi dă răgazul să mă iau de gânduri, ceea ce e o realizare, trebuie să recunoști.

Nici de astă dată n-am simțit amărăciune în cele ce spunea, și, deși știam că este mulțumii, chiar fericit, în mijlocul nostru, am bănuit golul pe care-l avea în suflet. Acum un an își imaginase cum avea să fie viitorul alături de Jacques; acum visul se spulberase, dar realitatea trebuia să aibă un conținut. Robert avea cincizeci și patru de ani. Moștenirea de la mama rămăsese intactă. Trebuia să descopere și să dea un sens propriei existențe.

*„E suficient să mă chemi și te voi sprijini în orice împrejurare, cu o singură excepție. Uită că există o breaslă a sticlarilor. Meseria asta nu e pentru noi. Pe de o parte, nu avem resursele necesare. Pe de alta, deși creditorii din Paris te-au uitat, e suficient să-ți audă numele și să nu te miri dacă te trezești din nou cu ei la ușă. Aici, în Touraine ești încă un necunoscut,*” îl avertiza Pierre într-una din scrisori. Acesta era adevărul.

Epoca meşterului Busson cel Bătrân și a prietenilor săi influenți trecuse de mult.

La începutul lunii mai am aflat de la Pierre că primise o scrisoare de la Jacques, în care îi spunea că bunica, doamna Fiat, se prăpădise, iar el se afla la Paris pentru a-și recupera moștenirea ce-i revenea în urma decesului. Domnul Fiat era și el bolnav și scrisoarea venea să confirme faptul că, la moartea bătrânului, Jacques avea să moștenească casa, cu tot ce se găsea în ea.

— Ceea ce înseamnă că Jacques își dă seama că devine liber și independent. Poate să vândă casa și să investească banii obținuți în schimb, lăsând capitalul neatins până termină stagiul în armată, comentă Robert.

— Cu alte cuvinte n-o să mai aibă niciodată nevoie de ajutorul tău. Până acum nu erai prea sigur de treaba asta. Acum nu mai ai niciun dubiu, am replicat.

— Chiar dacă ar fi avut nevoie de mine, nu mi-ar fi spus-o direct. L-ar fi abordat, mai întâi, pe Pierre. Acum, însă, știu că nu mai e nimic de făcut.

Cât privește partea lui de moștenire, Robert luă o hotărâre abia după ce află că regimentul lui Jacques se îmbarcase, la Toulon, pentru a porni spre Mediterana, unde avea să rămână cel puțin doi ani. Atunci îl rugă pe Pierre să vină până la Gué de Launay, pentru un consiliu de familie și ne făcu următoarea propunere, când ne adunasem toți trei – căci François preferase să nu ia parte la discuție, iar Edmé era mult prea ocupată cu prietenii ei iacobini din Vendôme.

— Doresc să-mi dedic viața, sau ce-a mai rămas din ea, tinerilor. Vreau să încerc să realizez, evident pe un plan mult mai restrâns, ceea ce abatele Carron a reușit să facă la Londra.

La el se adunau copii de pripas, din cele mai sărace familii de emigranți, iar abatele îi adăpostea, îi hrănea, îi îmbrăca și-i învăța carte. Poate că și acum face același lucru pentru familia

mea. Dacă situația a rămas la fel și acum, nu știu, cert este că vreau să-i urmez exemplul.

Toți am rămas muți de uimire. În fond, când îi spusesem că-și greșise cariera făcusem o glumă și atât. Nu mă gândisem o clipă că avea s-o ia în serios. Cât despre Pierre, el avea niște idei extrem de originale în materie de educație: lasă-l pe copil să învețe singur, era preceptul după care se conducea, spre marea disperare a restului familiei, ce reușea, totuși, să-și păstreze umorul. Acum, după ce Robert își anunțase decizia, ce picase ca o ghiulea, mă întrebam cum avea să reacționeze Pierre. Putea fi o ocazie foarte nimerită pentru o discuție în contradictoriu, pornind de la teoriile lui Jean Jacques, care să ne țină treji toată noaptea. Când colo, entuziasmul lui Pierre m-a lăsat cu gura căscată. Sărise în picioare și într-un acces de entuziasm îl bătea încurajator pe umăr pe Robert.

— Excelentă idee. Într-adevăr, excelentă. Îmi vin deja în minte numele a cel puțin șase băieți, pe care am putea să-i luăm ca elevi, copiii foștilor mei clienți din Mans. Eu le-aș putea preda filosofia, botanica și dreptul, iar de restul te-ai ocupa tu. Evident că nu trebuie să ne plătească mare lucru, nu vrem să facem bani pe seama lor. Doar chiria și mâncarea. Sophie, sunt sigur că o să ni-i încredințezi pe Pierre-François și Alphonse-Cyprien. Cât despre băieții mei, cred că le-ar fi mai de folos să lucreze la o fermă. În orice caz, înseamnă că vom subînchiria casa de la St Christophe și ne vom muta la Tours. Sediul nostru central trebuie să fie la Tours. Mă întreb dacă n-am putea s-o convingem pe Edmé să părăsească Vendôme și să vină să predea lecții despre libertatea politică? Poate nu e cel mai nimerit lucru, ideile ei sunt prea revoluționare și nu trebuie să depășim normele înscrise în Codul Civil.

Entuziasmul lui Pierre era molipsitor. Ne-am prins toți în jocul lui. Două zile mai târziu, Pierre se afla în Tours, încercând să găsească o clădire

adecvată scopurilor noastre și, ceea ce era mai important, să obțină acordul autorităților pentru ca „frații Busson” să poată înființa o „casă de copii” pentru cei rămași fără adăpost. Până și François, care inițial privise totul ca o nouă speculație a lui Robert, ajunsese la concluzia că ideea, deși neproductivă, era lăudabilă, cu o singură condiție – băieții noștri, care aveau un tată, să nu fie implicați în toată povestea.

A durat cam șase luni până când pensiunea a putut fi deschisă primilor elevi, iar când s-a deschis, în decembrie 1804, în strada Bons Enfants, la numărul 4, mi-am dat seama că sărbătoarea noastră coincidea cu sărbătoarea întregii națiuni. Orașul Tours era împânzit de steaguri, mulțimile se adunaseră pe străzi, căci Napoleon Bonaparte, primul Consul, fusese încoronat împărat.

Deși nu-mi dădeam seama în ce măsură frații mei participau la sărbătorire, era vorba de un moment cu adevărat festiv. Văzându-i umăr la umăr, în imensa sală de oaspeți, cu tavanul din grinzi de stejar, am avut impresia că, într-un fel, destinul familiei se împlinise, iar frații Busson se regăsiseră. Își regăsiseră identitatea pe care o moșteniseră încă de copii, când se jucau la Chérigny sau Pierre; era esența întregii lor existențe, de la naștere până în ziua de azi, ceva ce le marcase existența pentru totdeauna și avea să rămână cu ei, chiar dacă în Tours nu vedeai nici topitorii, nici furnale, nici acele obiecte fragile, ce aveau nevoie de mâna omenească pentru a prinde contur. Spiritul însă rămăsese același.

Frații mei erau acum meșterii care-i educau pe copii, împărtășindu-le acestora din cunoștințele lor, tot așa cum, la rândul lor, învățaseră și ei, ca ucenici, tainele meșteșugului de la tata și unchii mei. Deosebirea era că, în acest cămin, nu întâlneai nici topitura de sticlă, nici instrumentele specifice prelucrării ei, și nu vedeai sticlari, cu

țevile lor de suflat, stând în fața focului, și dând formă și volum amestecului. În schimb, vedeai copii, la o vârstă când personalitatea este încă asemeni unei materii maleabile, ce așteaptă să capete formă, iar frații mei erau cei care, cu talentul, răbdarea și curajul pe care-l dovediseră pe vremea când meșteșugeau sticla, încercau să modeleze aceste mici ființe umane.

Pierre era idealistul, devotat și altruist, ce punea ideile în aplicare, pe câtă vreme Robert, cu farmecul, imaginația și puterea sa de convingere, transforma o lecție de istorie într-o adevărată aventură.

Urmăream expresia plină de nerăbdare de pe chipurile celor douăzeci și unu de orfani, între care se găsea o singură fetiță, Bujor Frumoasa-Nopții, și privirile concentrate asupra fraților mei, care, pe rând, rostiră câte un scurt discurs de bun venit. Cu părul alb tuns perie și ochi albaștri strălucind de entuziasm, Pierre nu aducea nici pe de parte cu acei profesori de educație pe care-i văzusem la Tours.

— Mă aflu aici nu pentru a vă preda, ci pentru a învăța de la voi. Am uitat cu desăvârșire tot ce învățasem odinioară, cu excepția câtorva noțiuni juridice, pe care le-am aplicat, în manieră proprie, pe vremea când eram notar la Mans. Nu mă pricep deloc la afaceri și nici fratele meu nu vă poate da o mână de ajutor în această privință – a pierdut tot făcând speculații. Dar îmi amintesc unde putem găsi, vara, fragi sălbatici și în ce copaci își fac cuib ulii – dar pentru asta va trebui să mergem, împreună, în pădure. Ulii sunt păsări de pradă, adică vânează cuiburile altoi păsări și le mănâncă puii. Ulii dovedesc un comportament anti-social și sunt pedepsiți de membrii comunității lor. Același lucru se întâmplă cu toți indivizii care adoptă o atitudine anti-socială. Apoi am putea să studiem împreună ciclul de viață al fluturilor și gâzelor.

Deocamdată, toți sunteți în stadiu de larve și coconi; tot farmecul stă în a vedea ce veți deveni.

Nu am de gând să stabilesc niște reguli pe care să nu le pot respecta eu însumi. Dacă voi aveți niște reguli anume, atunci le voi respecta și eu. Soția mea are o singură rugăminte – să nu lăsați resturi de mâncare pe dușumea. Mâncarea și murdăria duc la înmulțirea șobolanilor, iar șobolanii aduc ciuma. Nimeni nu vrea să apară ciuma în Tours. Pentru cei interesați, astă seară voi citi primele capitole din „Émile” de Rousseau. Dar n-am să mă simt ofensat dacă nu vine niciunul din voi. Îmi place să-mi aud vocea, când citesc cu voce tare. Am de gând să construiesc un adăpost pentru cele două păsări rănite, pe care le-a găsit fiica mea, Frumoasa-Nopții, și le-a adus de la St Christophe. Dacă vreți să mă ajutați sunteți bineveniți. Acum am să vă rog să aveți răbdarea să-l ascultați și pe fratele meu. E mai în vârstă cu trei ani și e foarte deștept.

Pierre se așeză, în aplauzele politicoase ale copiilor nedumeriți, iar François, care stătea lângă mine, îmi spuse că, după părerea lui, autoritățile aveau să închidă pensiunea în cel mult un an.

Robert se ridică în picioare, iar părul său, proaspăt vopsit pentru această ocazie, contrasta ciudat cu haina nouă, de culoarea prunei. Ținea niște hârtii, încercând astfel să ascundă tremurul vizibil al mâinilor.

— A fost odată un băiat care a plecat în Martinica să-și caute norocul. Dar s-a întors cu mâna goală, căci le dăduse localnicilor tot ce avea, și păstrase pentru el numai o haină cu broderii aplicate și doi papagali. Acel băiat, acum înaintat în vârstă, se află în fața voastră și vă vorbește. Timpul a trecut, însă el nu se poate lăuda că ar ști mai mult despre viață. Dacă vreți să învățați cum să mizați pe sume enorme de bani, reușind să le pierdeți în mai puțin de-un an, atunci veniți la mine și-am să vă spun – dar să nu aveți pretenția

ca, apoi, eu sau fratele meu să vă scoatem pe cauțiune.

Marele poet englez Shakespeare a spus că: „… Viața-i doar o umbră călătoare… Un basm de zbucium plin, spus de-un nebun.” Dar a pus aceste cuvinte în gura unei căpetenii scoțiene, care l-a omorât pe regele ce-i oferise adăpost, deci s-ar putea ca aceste vorbe să nu vă privească, deocamdată, pe voi – decât în cazul în care aveți de gând să ne asasinați pe mine și pe fratele meu. Aș spune că, dimpotrivă, viața poate fi trăită mai intens în tăcere. De pildă, în tăcerea unei celule, când ai ocazia să te cufunzi în meditație, sau atunci când te afli lângă trupul lipsit de viață al unei persoane dragi, de la care n-ai apucat să-ți iei rămas bun.

Fără îndoială că veți avea ocazia să cunoașteți „zbuciumul” la vremea potrivită, când veți lupta, ca niște soldați supuși, pentru gloria împăratului și a țării. Dar cât timp veți fi aici, la numărul 4, pe strada Bons Enfants – un nume predestinat, deși am nimerit pe această stradă absolut întâmplător – mă voi strădui să sădesc, în sufletele voastre pline de neastâmpăr, dorința de pace și liniște. Cum eu însumi mă perpelesc ca un leu în cușcă și nu pot sta locului mai mult de cinci secunde, am un respect deosebit pentru cei ce stau potoliți. Au fost momente în viață când a trebuit să stau pe loc și s-ar putea să vă povestesc și despre asta, într-o zi – dacă băutura îmi va dezlega limba.

În piesa Richard al III-lea, același poet zicea că „zidurile au urechi” – iar dacă și voi veți ciuli urechile s-ar putea să aflați multe lucruri folositoare despre șiretenia oamenilor și a capetelor încoronate. Spun toate acestea ca unul care am cunoscut epoca de glorie a regelui Ludovic al XV-lea și a nefericitului său succesor, iar acum fac parte din supușii împăratului Napoleon. Istorie, literatură, latină, gramatică, aritmetică sunt cele cinci materii în care sunt

expert – așa cred eu, nu știu ce crede frate-miu. Iată de ce v-aș recomanda ca, până când ne părăsiți, să încercați să prindeți câte ceva din toate, pe lângă învățăturile practice ale asociatului meu, astfel încât atunci când veți ajunge la vârsta la care veți fi chemați să vă dați viața pe câmpurile de luptă din Europa, să puteți rosti, pe patul de moarte, Virtuti nihil obstat et armis, adică Virtuții și armelor nimic nu le stă împotrivă, ceea ce este, în orice caz o consolare.

Mi-am trăit tinerețea conform dictonului Video meliora proboque, deteriora sequor, cu alte cuvinte, Văd cele bune și le aprob, dar urmez cele rele, și așa am ajuns să-mi cănesc părul și să nu-mi pot stăpâni tremurul mâinilor. Dar voi nu trebuie să-mi urmați exemplul.

Până una, alta, viața mea vă aparține. Iar aceasta este casa voastră. Faceți ce vreți cu amândouă, și să fiți fericiți.

Robert răsfoi hârtiile, își puse ochelarii și le făcu semn copiilor că lecția luase sfârșit. Asistența, obișnuită să aplaude, începu să bată cu putere din palme. Numai soțul meu, primarul din Vibraye, uluit de toată întâmplarea își privea atent vârfurile pantofilor.

De îndată ce copiii ieșiră din încăpere și se îndreptară spre dormitoarele aflate în capătul opus al curții, François se adresă fraților mei:

— Consider că e mai cinstit să vă spun de pe acum că, în ciuda legăturilor noastre de rudenie, mă văd obligat să șterg numele acestei pensiuni de pe lista mea de preferințe. Sub îndrumarea voastră, n-o să se aleagă nimic de copiii aceștia. Vor ajunge ori niște nemernici ori niște bufoni.

— Dar aproape toți facem parte dintr-o categorie sau din cealaltă. Tu cărei categorii crezi că aparții? replică Robert.

Nu era momentul să ne certăm așa că l-am luat de braț pe François.

— Vino să vezi dormitoarele băieților. Pierre a fost cu ideea și-a împărțit camera în două.

Atitudinea mea plină de tact nu dădu rezultate, căci în acel moment apăru Edmé, care venise special de la Vendôme, pentru această ocazie.

— Mi-au plăcut discursurile voastre, dar niciunul nu a spus nimic despre tiranie. Nu încape îndoială că unul din primele lucruri pe care trebuie să le învețe copiii este deosebirea dintre opresori și conducători. Și niciunul din voi n-a vorbit, măcar în treacăt, despre drepturile omului, remarcă Edmé, cu franchețea obișnuită.

Pierre o privea surprins.

— Dar ideea a reieșit foarte clar când am vorbit despre ulii. Cât privește drepturile omului, voi insista mai mult asupra subiectului atunci când vom găsi un cuib de pasăre și nu ne vom atinge de ouă. Păsările au și ele drepturile lor, la fel ca oamenii. Treptat, copiii vor descoperi singuri aceste adevăruri, răspunse el.

Fără a fi absolut convinsă, Edmé se mai liniștise întrucâtva și pe când vizitam pensiunea am văzut-o cum se încruntă la vederea inscripției „Trăiască împăratul”, pe care un elev o scrijelise deasupra uneia din ușile dormitorului.

— Inscripția ar trebui îndepărtată imediat.

— Și ce-ai pune în locul ei? Asemeni adulților și copiii au nevoie de simboluri, zise Robert.

— Mai curând aș scrie „Trăiască națiunea”, răspunse Edmé.

— E prea impersonal Nu poți așeza națiunea pe un cal alb, iar în fundal să ai tricolorul, fluturând pe un cer în furtună. Asta văd puștii când mâzgălesc „Trăiască împăratul”. Și nimeni n-o să le schimbe viziunea – nici eu, nici tu.

— În cazul tău e puțin probabil. Dar dacă eu aș putea să le vorbesc doar douăzeci de minute despre recrutări și ce vor însemna ele pentru acești copiii, când vor crește, sunt sigură că n-ar mai mâzgăli în viața lor „Trăiască împăratul”, zise Edmé.

Aveam un sentiment de ușurare și cel mai mult mă bucuram pentru frații mei, știind că Edmé nu participase la lecția de deschidere a pensiunii, căci în acest caz, orfelinatul și-ar fi închis porțile după numai trei luni, nu un an, cum prezisese François.

Pensiunea Busson a continuat să funcționeze încă șapte ani, deși lucrurile nu mergeau chiar așa cum doriseră frații mei. Cu trecerea timpului, legile învățământului deveniseră tot mai stricte, și fuseseră incluse în Codul civil, astfel că autoritățile au fost nevoite să le aplice. Copiii erau obligați să învețe în școlile de stat, sub îndrumarea unor profesori calificați. Iată de ce teoriile atât de neconvenționale și originale ale fraților mei nu au putut fi niciodată aplicate cu adevărat. Pensiunea a rămas un adăpost pentru orfani, un loc unde veneau să mănânce și să doarmă, dar cursurile le urmau la școlile de stat.

Încet, încet, copiii au crescut și au părăsit pensiunea, iar locul lor a fost luat de năpăstuiții sorții, pe care Pierre îi trata cu deosebită afecțiune. Inutil să spun că acești indivizi nu plăteau niciodată, obligându-l pe Pierre să facă opere de caritate. Pornită ca un proiect ambițios, pensiunea deveni, între timp, locul unde toată lumea era binevenită; Pierre își asumase rolul de gazdă, iar Robert încerca să suplinească lipsa de fonduri a fratelui său meditând copiii care trebuiau să-și pregătească examenele.

François susținea că era un deznodământ previzibil exprimându-și mirarea că pensiunea nu fusese încă desființată. Mă îndurera să văd cum clădirea devenea tot mai dărăpănată și neîngrijită, cu pereții coșcoviți și scările nemăturate; iar când înnoptam, uneori, la pensiune, îmi aminteam cu nostalgie de verva și râsetele copiilor din primul an când se deschisese localul. În schimb, acum auzeam, răzbătând prin perete, tusea seacă a vreunuia din pensionarii invalizi, sau întâlneam

câte un individ nemulțumit, în curtea în care altădată se jucaseră copiii.

Robert și Pierre nu păreau preocupați de starea jalnică a clădirii. Își aleseseră acest mod de viață și le convenea de minune. Bucuria lor era micuța Frumoasa-Nopții, care, cu prezența ei plină de viață, transformase acea pensiune mohorâtă într-un loc încântător.

Acest copil fermecător moștenise de la toți din familie numai calitățile – dar soarta ei se curmă la nici douăzeci de ani, când se prăpădi de tuberculoză, fără ca, slavă Domnului tatăl sau unchiul să fi apucat să o vadă pe patul de moarte. Moștenise altruismul lui Pierre, dar avea mai mult simț practic și discernământ. Era inteligentă ca Edmé, fără a dovedi ranchiuna și invidia mătușii sale. Avea un deosebit talent la desen și probabil că ar fi devenit un artist de excepție. Cum soarta a vrut altfel, mai am și acum, închise în dulapul de la Gué de Launay, cele mai reușite desene ale ei.

A fost singurul copil al lui Pierre care a putut fructifica învățătura primită de la Robert. După stagiul militar, băieții s-au apucat de alte meserii, astfel încât Joseph își deschise un atelier de curelărie, iar Pierre-François se făcu frizer în Tours.

— Este rezultatul firesc al lipsei de preocupare manifestată de părinți. Dacă ar fi primit o educație ca lumea, băieții ar fi putut să profeseze o meserie, spunea François de obicei.

În orice caz, amândoi își dovedeau talentele în ceea ce făceau. Am văzut în articolele de pielărie executate de Joseph o dăruire identică cu a sticlarului care gravează pe sticlă. Iar perucile făcute de Pierre-François erau atât de reușite, încât până și regina ar fi fost mândră să le poarte. Tot ce este făcut cu dragoste câștigă în calitate. Tata ne lăsase moștenire această pasiune a meșteșugului, iar ea se perpetuase la nepoții pe care nu mai apucase să-i vadă.

— Fiecare să dea tot ce e mai bun în el. Nu contează în ce branșă lucrează, atât timp cât o face cu tot sufletul, obișnuia să spună Pierre.

De fapt, își rostea singur epitaful. Odată plecase la pescuit, pe malul Loarei, când văzu, pe partea opusă, un câine sărind să recupereze bățul aruncat de stăpân. Ajuns la mijlocul râului, câinele se sperie și începu să bată apa cu labele, iar Pierre se aruncă după el. Zărindu-și salvatorul, câinele prinse curaj și se întoarse spre mal, dar Pierre, rămas în apele înghețate și împiedicat în mișcări de propriile haine, fu cuprins de un cârcel și se scufundă. Proprietarul câinelui dădu alarma și o barcă porni spre Pierre, dar era prea târziu. Trupul său fu recuperat trei zile mai târziu.

Acest imbold, care-l trecuse în neființă, spre marea durere a familiei, avu niște consecințe ce nu s-ar fi produs în alte condiții. Tocmai din această cauză vreau să cred că gestul lui nu a fost zadarnic.

Tragedia a avut loc în aprilie, 1810, cu câteva zile înainte ca Pierre să împlinească cincizeci și opt de ani, iar Jacques douăzeci și nouă. Era în perioada când împăratul sărbătorea, la Paris, căsătoria cu cea de a doua soție, Marie-Louise de Austria.

Din 1807, regimentul lui Jacques făcuse parte din Marea armată, care străbătuse mai toate țările Europei, iar acum participa la ceremoniile de la Paris.

De cum am aflat de accident, i-am scris, în așa fel încât Jacques să poată transmite condoleanțe mătușii și verilor săi. Nu mi-am închipuit o clipă că va căpăta o permisie.

Eu, François și Zoë, fiica noastră, atunci în vârstă de șaptesprezece ani, ne-am dus la înmormântare, la Tours, unde am mai stat o zi, două, în intenția de a le lua cu noi, la întoarcere, pe cumnata Marie și fetița.

Fata, care avea la vremea respectivă, paisprezece ani, se străduia să-și uite durerea și o

ajuta pe mama ei. Mă găseam la ea în cameră, ajutând-o să-și facă bagajele, când, dintr-odată, se întoarse spre mine și spuse:

— Mătușă Sophie, nu știu dacă am făcut bine, dar i-am scris lui Jacques despre cele întâmplate.

— Și eu i-am scris. Cu siguranță că veți primi vești de la el, și tu și mama.

Mă privi drept în ochi și continuă:

— L-am rugat să vină aici. I-am spus că avem nevoie de el.

Vestea nu m-a încântat câtuși de puțin. Nu era cazul să repetăm întâlnirea de acum șapte ani. Moartea lui Pierre reprezenta o grea lovitură pentru Robert, care nu era în stare să facă față unui nou afront.

— N-a fost un lucru înțelept din partea ta. Știi bine că Jacques nu vrea să vorbească sau să-l vadă pe tatăl lui. Iar la Tours vine numai în absența unchiului Robert, am dojenit-o.

— Știu foarte bine, însă dorința tatei a fost ca ei doi să se împace. Cred că este un moment prielnic. Vom vedea.

Nu știam ce să fac – să-l anunț pe Robert sau nu. Eram aproape sigură că Jacques nu putea veni în permisie din cauza festivităților. Dar mă înșelam. N-am aflat niciodată cum reușise nepoata mea să-l convingă, cert este că scrisoarea ei a avut un efect pe care depeșele mele nu-l stârniseră niciodată. În seara respectivă, coboram scările, la brațul lui Robert, și ne îndreptam spre curtea interioară, când am auzit glasul fetei lui Pierre; era în holul de la intrare și vorbea cu cineva, adresându-i salutul de bun venit.

Instinctiv mi-am dat seama despre cine era vorba și am dat să mă întorc.

— Ce s-a întâmplat? Dacă avem musafiri, Frumoasa-Nopții se va ocupa de ei, îmi spuse Robert.

Au apărut amândoi de sub portal, fata lui Pierre în rochie neagră iar Jacques în uniformă de

caporal. Băiatul de odinioară se făcuse bărbat în toată regula, și deși era tot îndesat părea mai puternic; în afara ochilor albaștri și a părului vâlvoi, era de nerecunoscut

S-au uitat amândoi în direcția noastră și l-am văzut pe Robert că se face alb la față. Același instinct îl mâna și pe el să se întoarcă din drum și s-o pornească în direcția opusă, cu pași nesiguri.

— Unchiule, stai puțin. Jacques are o permisie de două zile, după care pleacă, cu întregul batalion, în Spania. A venit să-și ia rămas bun de la dumneata, strigă fata, pe un ton hotărât.

Robert ezita. Mâna îi tremura pe balustradă.

— M-au decorat anul trecut la Wagram. Dacă n-ai nimic împotrivă aș vrea să-ți arăt medalia, spuse Jacques.

Glasul său nu mai era aspru și arogant. Dovedea respect și trăda o oarecare timiditate. Robert se întoarse și privi în jos, la fiul său. În ultimul timp nu-și mai vopsea părul, care acum era alb, ca al lui Pierre. Arăta cu adevărat de șaizeci de ani.

— Am aflat despre decorație și nu-mi doresc nimic altceva pe lume decât s-o văd.

Jacques începu să urce treptele. L-am sărutat în grabă și-am coborât în curte, să văd ce face Frumoasa-Nopții. La această întâlnire prezența noastră nu era necesară. Privind în urmă am văzul siluetele celor doi – tatăl și fiul; apoi Robert l-a luat de braț pe Jacques și l-a condus în camera sa de la etaj.

Toți am plecat a doua zi la Gué de Launay, cu excepția lui Jacques, care și-a petrecut restul permisiei alături de tatăl său. Era greu să-ți dai seama ce însemna exact această reconciliere pentru amândoi.

Prea multe nu mai sunt de povestit despre Robert. Deși am făcut nenumărate eforturi să-l conving să renunțe la pensiune și să vină să stea cu noi la Gué de Launay, a fost imposibil. Se gândea, probabil, că Pierre ar fi dorit ca el să rămână.

— Am de gând să țin pensiunea deschisă atât timp cât îmi vor permite finanțele.

Însă în momentul în care văduva lui Pierre, nemaiputând să reziste de una singură la pensiune, plecă la St Christophe împreună cu fata ei, localul acela mizer își pierdu orice umbră de veselie, iar lui Robert îi dispăru orice dorință de a trăi.

În iarna următoare slăbi mult și se șubrezi, începând să se plângă, la fel ca Michel, înaintea lui, de probleme de respirație. Continua să dea meditații, chipurile tinerilor fiind singura lui mângâiere și amintindu-i nu numai de Frumoasa-Nopții și Jacques, dar și de copiii lăsați în Anglia, al căror secret îl știam numai eu.

De altfel, despre ei mi-a vorbit când l-am văzut pentru ultima oară, în mai 1811, cam un an după moartea lui Pierre.

— Dacă copiii trăiesc înseamnă că celălalt Jacques a împlinit optsprezece ani, Louise e de vârsta lui Frumoasei-Nopții, deci merge pe șaisprezece, iar Louis Mathurin face patrusprezece. Mă întreb dacă au devenit englezi get-beget și dacă au ajuns să deteste tot ce este francez, până și propria lor limbă maternă?

— Nu cred. Se vor întoarce, într-o zi, peste zece, douăzeci, treizeci de ani.

— Poate, însă nu se vor întoarce la mine.

Mi-a făcut semn de rămas bun de la fereastra pensiunii, căci nu i-am dat voie să mă însoțească până la diligență, pentru a nu își obosi prea tare inima.

Când am plecat am avut o sumbră premoniție. La pensiune rămăseseră cel mult șase persoane, niște străini care nu l-ar fi îngrijit dacă s-ar fi îmbolnăvit.

O lună mai târziu, pe 2 iunie, cam pe la orele trei după amiază, în timp ce urca scările din curtea interioară, a făcut un accident vascular și a căzut; doi locatari ai pensiunii l-au găsit câteva clipe mai târziu.

L-au dus în camera lui, l-au întins pe pat și au rămas așa, așteptând, neștiind pe cine să cheme sau cui să ceară ajutor. Robert a încercat să vorbească, iar locatarii au crezut că n-are destul aer și-au deschis fereastra. Și astăzi mă tulbură gândul că la căpătâiul lui au vegheat în clipa morții, niște străini.

# Epilog

În ziua de 6 noiembrie 1844, cu o zi înainte de ziua ei de naștere, doamna Duval puse tocul jos. Îi luase aproape cinci luni să aștearnă pe hârtie povestea familiei sale, și deseori retrăise momentele descrise, parte din ele de mult uitate.

Revedea chipurile binecunoscute – Mathurin, tatăl, Magdaleine, mama, cei trei frați, Robert, Pierre, Michel, și sora mai mică Edmé.

Era singura care supraviețuise – chiar și Jacques murise înaintea ei, căci fusese grav rănit în ianuarie 1812 și decedase în iunie, la scurt timp după ce părăsise spitalul și la un an de la moartea tatălui lui.

Edmé, nefericita, continuase să trăiască în Vendôme, povestind celor care doreau s-o asculte despre zilele glorioase ale Revoluției și despre Constituția de la ’93. Din păcate visul ei de o viață, ce se traducea prin acel sistem al „bunurilor comune”, egalitate și fericire pentru toți, se spulberase odată cu reinstaurarea monarhiei. Rămânând o adeptă înfocată a reformelor, scria de zor despre viitorul sistem politic, dar niciun editor nu îndrăznea să-i publice articolele. Edmé s-a stins din viață în vârstă de cincizeci de ani „fără avere și fără familie”, republicană convinsă.

După ce avu satisfacția să-și vadă fiul, Pierre-François, preluând funcția de primar la Vibraye, în 1830, iar fata, Zoë, măritată cu doctorul Rosiau, fost primar la Mamers, François Duval fu îngropat în cimitirul de la Vibraye, alături de asociatul și tovarășul lui, Michel Busson-Challoir.

Fabricile de sticlă înființate și patronate de Mathurin Busson, cu aproape un secol în urmă, au continuat să se dezvolte, în ciuda faptului că niciunul din membrii familiei nu se mai ocupa de sticlărie.

În ziua când împlinea optzeci și unu de ani, în ciuda timpului răcoros și a ploii amenințătoare, doamna Duval îl convinse pe primar s-o ducă cu trăsura până la Pierre, unde ea coborî și privi la porțile de la intrarea în grădină, la castel și topitoria situată lângă el.

Castelul era închis, proprietarii fiind la Paris, dar pe coșul furnalului ieșea fum și în atmosferă se simțea acel binecunoscut miros amărui, provenit de la arderea cărbunelui. Muncitorii împingeau roabele încărcate de la depozite spre furnal, o căruță cu doi cai aștepta să fie încărcată, și trei ucenici, râzând și glumind între ei, ieșiră din depozit cărând o ladă.

De partea cealaltă a curții, unde se aflau locuințele angajaților, două femei cercetau cu privirea trăsura. Profitaseră de soarele palid pentru a întinde pe iarbă rufele spălate. Clopotul sună, anunțând încetarea primului schimb, iar bărbații ieșiră din atelier și din depozit și se adunară în grupuri mici. La fel ca femeile, începură și ei să studieze atent trăsura.

— Cred că ai văzut destul! Atragem atenția, dacă mai stăm mult aici, zise Pierre-François.

— Adevărat. Am văzut destul

Doamna Duval se sui în trăsură și aruncă o ultimă privire prin fereastra deschisă. Nimic nu se schimbase. Regăsise aceeași colonie, câțiva meșteri, muncitorii cu familiile, toți indiferenți, chiar ostili, față de lumea din afară, trăind după propriile lor legi, respectând propriile obiceiuri. Obiectele de sticlă pe care le creau aveau să ajungă până în America; și fără îndoială, fiecare obiect avea săpată marca primilor meșteri, care, cu mult timp în urmă, lucraseră aici, cu mândrie și dragoste, învățându-i pe urmași vechile tradiții.

Doamna Duval vedea parcă aievea fosta clădire a furnalului, înconjurată de alte clădiri, acel soarele palid de noiembrie și pădurea care încingea

totul ca un brâu, și a cărei forță și longevitate hrănise furnalul atât amar de ani.

În aceeași seară, doamna Duval adună la un loc toate hârtiile pe care le scrisese, le făcu pachet și le dădu primarului, pentru a fi expediate nepotului ei Louis Mathurin, la Paris.

— Chiar dacă n-o să citească cu voce tare, sau dacă va trece peste acele secțiuni unde se vorbește de rău despre familie și, mai ales, despre Robert tatăl său, n-are importanță. Eu mi-am făcut datoria și i-am spus adevărul. Iar cel mai important este faptul că băiatul lui, George, zis Kicky, va păstra pocalul.

Se duse și deschise fereastra și rămase ascultând cum cădeau picăturile de ploaie. Simțea că nu era departe de colonie. La Pierre și Chesne-Bidault muncitorii așteptau să intre în schimbul următor, iar femeile pregăteau cafeaua; și chiar dacă ea nu mai trăia în mijlocul lor, încă păstra trecutul în inima ei.

---

[1] *Perioadă a Revoluției franceze, cuprinsă între 31 mai 1793 (căderea Girondinilor) și 27 iulie 1794 (înlăturarea lui Robespierre); după organizarea Tribunalului revoluționar și promulgarea Legii persoanelor suspecte, circa 1.400 de persoane au fost condamnate la eșafod.*

[2] *Veche monedă franceză, echivalentă cu a 20-a parte dintr-un franc, sau 5 centime.*

[3] *Veche unitate de măsură, cu dimensiune variabilă: L. kilometrică = 4 km; L. marină = cca. 5.556m; L de poștă - cca. 4.000m; L terestră = 4.445m*

[4] *Simbolul revoluționarilor de la 1789*

[5] *Lună a Calendarului republican, decretat de Convenția Națională, la 23 noiembrie 1793; anul începea la 22 septembrie (echinocțiu de toamnă),*

*era format din 12 luni, a 30 de zile, plus 5 zile consacrate sărbătorilor republicane.*

[6] *Mila Domnului atotputernic cu voi.*

[7] *Luna a II-a a anului, în Calendarul revoluționar*

# Table of Contents